

Andrzej Leśniewski

**MODELE POLITYKI KULTURALNEJ
PAŃSTWA POLSKIEGO
1944 – 2015**

Praca doktorska napisana
w Zakładzie Badań nad Uczestnictwem w Kulturze
Instytutu Kulturoznawstwa
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
pod kierunkiem prof. UAM dr. hab. Jana Grada

Poznań 2017

SPIS TREŚCI

WSTĘP	4
-------------	---

ROZDZIAŁ I

POLITYKA KULTURALNA – POJĘCIA, KONCEPCJE, MODELE	9
1.1. Pojęcia polityki kulturalnej	9
1.2. Rozumienie kultury w polityce kulturalnej	16
1.3. Założenia polityki kulturalnej państwa	31
1.3.1. „Prawo do kultury” jako światopoglądowo-aksjologiczny fundament polityki kulturalnej	31
1.3.2. Światopoglądowe wizje człowieka i wiedza o społeczeństwie jako przesłanki polityki kulturalnej	35
1.4. Modele polityki kulturalnej państwa	37
1.4.1. Zakres interwencjonizmu państwa w sferze upowszechniania kultury jako podstawa modeli polityki kulturalnej	38
1.4.2. Polityka kulturalna – sfera organizacji i zarządzania kulturą	41
1.4.3. „Misyjna” polityka kulturalna André Malraux	43

ROZDZIAŁ II

POLITYKA KULTURALNA POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ	48
2.1. Kształtowanie socjalistycznego ustroju politycznego w Polsce a polityka kulturalna ...	48
2.2. Przesłanki teoretyczne i światopoglądowe polityki kulturalnej Polski Ludowej	57
2.3. Kształtowanie i prowadzenie polityki kulturalnej państwa	84
2.3.1. Prawne i administracyjne instrumenty kształtowania i realizowania państwowej polityki kulturalnej	84
2.3.2. Środowiska twórcze w realizacji polityki kulturalnej Polski Ludowej	91
2.3.3. Cenzura – instrument polityki kulturalnej PRL	97
2.3.4. Edukacja „dla kultury” i organizacji upowszechniania uczestnictwa w kulturze	103
System powszechnej edukacji	103
Szkolnictwo artystyczne	106
Kształcenie kadr placówek kulturalnych	110
2.3.5. Instytucjonalny system upowszechniania uczestnictwa w kulturze	114
Kształtowanie przestrzennego układu kultury	114
Instytucje kulturalne i artystyczne	127
Produkcja i upowszechnianie filmu – kinematografia i kina	135
Teatry	138
Instytucje muzyczne	139
Upowszechnianie prasy, książki i czytelnictwa	140
Biblioteki	149
Radio i telewizja	155
Ochrona dóbr kultury – muzea	157
2.3.6. Finansowanie sfery twórczości artystycznej i upowszechniania kultury	158
2.4. Kryzys systemu socjalistycznego a sprawy kultury	163

ROZDZIAŁ III

„ILE PAŃSTWA W KULTURZE?” MIĘDZY MECENATEM A NEOLIBERALNYM MODELEM POLITYKI KULTURALNEJ III RZECZYPOSPOLITEJ	171
3.1. Transformacja ustrojowa	171
3.2. Problem polityki kulturalnej państwa w okresie transformacji systemowej	174
3.3. O nową politykę kulturalną	179
3.3.1. „Założenia programu działań w okresie przejściowym”. „Kultura w okresie przejściowym” – pierwsze dokumenty Ministerstwa Kultury i Sztuki określające politykę kulturalną III Rzeczypospolitej – kadencja rządu 1989–1990	180
3.3.2. Ustawa <i>o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej</i> – kadencja rządu 1991	183
3.3.3. „Polityka kulturalna państwa. Założenia” – pierwszy rządowy dokument polityki kulturalnej III Rzeczypospolitej – kadencja rządu 1992–1993	184
3.3.4. „Zadania Ministerstwa Kultury i Sztuki 1995–1997”. „Perspektywiczna polityka kulturalna państwa”. „Karta Kultury Polskiej” – kadencja rządu 1993–1997	187
3.3.5. „Kierunki polityki kulturalnej”. „Kultura racją stanu. Program Działania Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego” – kadencja rządu 1997–2001	193
3.3.6. „Projekt zmian organizacji i finansowania kultury”. „Narodowa Strategia Rozwoju Kultury” – kadencja rządu 2001–2005	197
3.3.7. „Polityka historyczna” jako priorytet działalności kulturalnej – kadencja rządu 2005–2007	204
3.3.8. Programy operacyjne i narodowe programy kultury. „Pakt dla Kultury” – kadencja rządu 2007–2011 i 2011–2015	210
3.4. Finansowanie działalności kulturalnej	222
3.4.1. Budżet państwa w finansowaniu sfery upowszechniania kultury	222
3.4.2. Pozabudżetowe środki „na kulturę”	229
Fundacje krajowe	229
Zagraniczne źródła finansowania kultury	232
Fundusze i programy Unii Europejskiej	236
3.5. Nowy ustrój kultury a priorytety polityki kulturalnej państwa	246
3.5.1. System organizacyjny sfery upowszechniania kultury	246
3.5.2. Instytucje kultury a obszary realizacji polityki kulturalnej państwa	255
UWAGI PODSUMOWUJĄCE	271
BIBLIOGRAFIA	274
SPIS TABEL	318
STRESZCZENIE	319
SUMMARY	322
SŁOWA KLUCZOWE	324
KEYWORDS	324

WSTĘP

Przedmiotem rozważań przedkładanej rozprawy doktorskiej jest polityka kulturalna państwa polskiego w dwóch wyraźnie wyodrębniających się okresach historycznych, wyznaczonych przez radykalnie odmienne systemy społeczno-ekonomiczne i polityczne: (1) tzw. realnego socjalizmu (PRL) oraz (2) gospodarki rynkowej i demokracji liberalnej (III RP). Użyte w tytule i stosowane w pracy pojęcie modelu polityki kulturalnej odnosi się tu do empirycznego stanu rzeczy jakim w tym przypadku jest „realizowana polityka kulturalna” ujęta w pewnym idealizującym uproszczeniu. Jej odmienności, wszakże we wskazanych okresach wynikają nie tyle ze sposobu zarządzania sferą upowszechniania kultury, co z przyjętych założeń teoretycznych i światopoglądowych oraz celów ideologiczno-politycznych. Nie jest tu podstawową cechą różnicującą oba modele: centralistyczny bądź decentralistyczny sposób zarządzania instytucjonalnym systemem działalności kulturalnej, jak zazwyczaj się widzi tę różnicę. Centralizm nie jest charakterystyczny tylko dla organizacji życia kulturalnego w państwach socjalistycznych jak pokazuje choćby przykład kapitalistycznej Francji z mocno scentralizowaną polityką kulturalną państwa. Scentralizowany system instytucji i zarządzania nimi to właściwie instrument realizacji polityki kulturalnej, nie zaś jej istota, określona przez założenia teoretyczne i światopoglądowe i jej cele. Centralizm polityki kulturalnej polega na monocentrycznym określaniu treści kultury do upowszechniania w skali ogólnospołecznej poprzez zmonopolizowany system instytucji kulturalnych.

Z takim centralizmem mieliśmy do czynienia w PRL, okresie stalinowskim (od pierwszych lat powojennych do 1956 roku) w jego modelowej, by nie rzec w skrajnej, postaci. W latach późniejszych pojawiały się stopniowo elementy decentralizacji, także w odniesieniu do organizacji i zarządzania systemem upowszechniania uczestnictwa w kulturze. Państwo określając założenia światopoglądowo-aksjologiczne polityki kulturalnej, siłą rzeczy w mniejszym lub większym zakresie wskazuje jakie treści kultury ze względu na respektowane w nich wartości preferować będzie w podlegającej państwowemu mecenatowi działalności artystycznej i kulturalnej. W niektórych przypadkach może zatem ingerować w politykę repertuarową instytucji artystycznych i programy instytucji kultury. Zdarzało się to w Polsce po 1989 roku, wywołując kontrowersje zainteresowanych środowisk, angażując niekiedy opinię publiczną. Pewien centralizm tego rodzaju jest nieunikniony w polityce kulturalnej państwa, jeśli

nie ma być ono jedynie źródłem finansowania sfery upowszechniania kultury „bez zobowiązań” światopoglądowo-aksjologicznych ze strony jej organizatorów.

Charakteryzowane dwa modele polityki kulturalnej państwa polskiego wynikają z odmienności teoretycznych koncepcji polityki kulturalnej zbudowanej na odmienności założeń światopoglądowo-ideologicznych i politycznych, wyrażonych w odpowiednich dokumentach programowych i aktach prawnych. Na nich skupiam swoją uwagę jako podstawowych materiałach źródłowych. Sięgam głównie do nich, by wskazać owe założenia i cele w ich rdzennych sformułowaniach, porównując je z ujęciami i interpretacjami zawartymi w literaturze przedmiotu.

Podstawowe pytanie badawcze dotyczy konkretno-historycznych uwarunkowań przyjęcia koncepcji polityki kulturalnej przez dwa odmienne systemy władania politycznego: socjalistyczny zwany także „demokracją ludową” i autentycznie demokratyczny, jakie interesy społeczno-polityczne miały uwzględniać charakteryzowane wersje polityki kulturalnej. Dalsze pytania dotyczą tego, na ile teoretycznym koncepcjom polityki kulturalnej odpowiadała praktyka upowszechniania uczestnictwa w kulturze, jakie *de facto* cele realizowano i za pomocą jakich środków. Innymi słowy idzie o stwierdzenie stopnia czy zakresu zgodności między deklarowaną, założoną a realizowaną polityką kulturalną, o ustalenie „prawdy” w tym względzie. Chodzi zatem o pokazanie różnic między koncepcją polityki kulturalnej a praktyką działalności kulturalnej konstytuującą empiryczne modele polityki kulturalnej, będącej wyrazem rzeczywistego oddziaływania państwa na sferę twórczości artystycznej i jej upowszechniania w danym okresie. Uprawiana polityka kulturalna to w istocie mniej lub bardziej systematyczny interwencjonizm państwa w sferę kultury.

Na politykę kulturalną państwa spoglądam z kulturoznawczego punktu widzenia organizowanego przez perspektywę poznawczą społeczno-regulacyjnej koncepcji kultury. Mówię tu o punkcie widzenia, albowiem nie aplikuję bezpośrednio do rozważań rzeczoności ujęcia kultury, lecz określa ono mój ogląd poznawczy i sposób myślenia o badanej rzeczywistości społecznej, determinuje ono moje przemyślenia i analizy dotyczące polityki kulturalnej.

Punktem wyjścia rozważań zawartych w rozprawie czynię analizy pojęciowe koncentrujące się na znaczeniach podstawowych terminów związanych z opisem polityki kulturalnej oraz charakterystyce wybranych koncepcji i wyróżnianych w literaturze przedmiotu modeli polityki kulturalnej. Zagadnienia te stanowią treść rozdziału I. Zawiera on również

przyjęte w pracy rozumienie polityki kulturalnej jako faktycznego oddziaływania określonych uprawnionych społecznie podmiotów na sferę upowszechniania uczestnictwa w kulturze zgodnie z mniej lub bardziej wyartykułowanymi przesłankami teoretyczno-kulturowymi i światopoglądowymi, wyznaczającymi zakres i cel kształtowania partycypacji w kulturze społeczeństwa lub danej grupy społecznej (grup społecznych). Wymienione przesłanki ujęte w pewien system myślowy stanowią określoną koncepcję polityki kulturalnej. Jest ona konstrukcją myślową złożoną z: (1) wywiedzionych ze sfery światopoglądu przekonań typujących wartości skierowane do instytucjonalnego propagowania służących bądź sprzyjających (2) urzeczywistnianiu wyznaczonych celów społeczno-kulturowych (utrwalanie ładu politycznego, zachowanie tożsamości narodowej, „podnoszenie poziomu kulturalnego społeczeństwa”, formowanie określonego ogólnospołecznego typu osobowości kulturowej, kształtowanie „nowego człowieka” i inne) i (3) dyrektyw, wskazań, zaleceń co do środków i sposobów ich realizacji (odpowiednie akty prawne, infrastruktura kulturalna, system zarządzania, zakres i sposób finansowania, programy edukacji). Można sprowadzić go do ujęcia Jerzego Kmity, który uważa, że koncepcja polityki kulturalnej zawierać powinna: (1) przesłanki merytoryczne i (2) przesłanki prakseologiczne:

„Przesłanki merytoryczne charakteryzowałyby cele polityki kulturalnej oraz kwalifikowałyby jej środki z aksjologicznego punktu widzenia, tzn. z punktu widzenia ideowo-moralnej oceny ich stosowania, natomiast przesłanki prakseologiczne stanowiłyby podstawę wyboru owych środków z uwagi na ich skuteczność instrumentalną”.¹

W kontekście tak ujętej teoretycznie polityki kulturalnej analizował będę modele polityki kulturalnej PRL i III Rzeczypospolitej. Stanowią one odpowiednio problematykę rozdziałów II i III. U podstaw polityki kulturalnej PRL znajdują się deklaracje programowe Polskiej Partii Robotniczej i Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. One to i późniejsze uchwały zjazdów Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zawierają światopoglądowe (ideologiczne) przesłanki polityki kulturalnej i jej cele. Rzecz w tym jednak, że nie zawierają one – według mojego dotychczasowego rozpoznania – katalogu wartości, które konstytuowałyby światopogląd socjalistyczny, a którego upowszechnianie poprzez kulturę artystyczną głównie, stanowić miało cel polityki kulturalnej realizującej ogólniejszy cel powszechnej edukacji kulturowej za jaki uznano „wychowanie nowego człowieka”. Zadanie teoretycznego opracowania i zarazem społecznego uprzystępniania i objaśniania założeń socjalistycznej polityki

---

¹ J. Kmita, *Uwagi o programie polityki kulturalnej*, „Nowe Drogi”, Nr 10 (485) październik 1989, s. 158.

kulturalnej podjęła ówczesna propaganda oraz przedstawiciele środowisk artystycznych i nauk społecznych. Analiza wytworzonych dokumentów, wypowiedzi twórców i tekstów naukowych ma zidentyfikować wszelkie przesłanki teoretyczne i światopoglądowe, by umożliwić pełny i adekwatny opis polityki kulturalnej PRL w jej nieco różniących się okresowo wariantach. Urzeczywistnieniu przyjętych celów ideologiczno-politycznych służyć miały odpowiednio ukierunkowane merytorycznie programy rozbudowywanych placówek kulturalnych i instytucji artystycznych. Strzeżeniu właściwej ideologicznie polityki repertuarowej służyła tzw. cenzura prewencyjna. Dla umożliwienia „dostępu do kultury szerokim rzeszom społeczeństwa” nie tylko rozwinięto sieć instytucji kulturalnych, ale też rozbudowano system edukacji szkolnej, wyposażając w niezbędne do uczestnictwa w kulturze artystycznej kompetencje kulturowe.

Zagadnienia te podejmuję również w rozdziale III, skoncentrowanym na opisie polityki kulturalnej w okresie transformacji ustrojowej. W procesie dokonujących się przekształceń ekonomicznych i politycznych sfera upowszechniania uczestnictwa w kulturze stała się również obszarem poddanym ekonomizacji i mechanizmom wolnorynkowym. Towarzyszyła temu dyskusja mająca rozstrzygnąć czy w państwie o gospodarce rynkowej i liberalnej demokracji konieczna jest polityka kulturalna. Pojawił się zatem „problem polityki kulturalnej państwa w nowych warunkach ustrojowych”. Ujawniły się tu dwa przeciwstawne stanowiska. Jedno kwestionujące społeczno-kulturową potrzebę prowadzenia państwowej polityki kulturalnej, kierujące się neoliberalną koncepcją „ryнку w kulturze”, postulujące likwidację wszelkich rządowych agend zajmujących się „sprawami kultury” z Ministerstwem Kultury na czele. Stanowisko opozycyjne uzasadniało konieczność prowadzenia polityki kulturalnej przez państwo przy zasadniczej zmianie jej założeń teoretyczno-światopoglądowych i celów społecznych, przy wykorzystaniu istniejącego przestrzennego układu kultury. Postanowiono kontynuować politykę kulturalną państwa. Pierwszy rządowy dokument „Założenia polityki kulturalnej państwa” pojawił się dopiero po trzech latach od zapoczątkowania przeobrażeń ekonomiczno-politycznych. W następnych latach uchwalano ministerialne „programy rozwoju kultury” i dwukrotnie „strategię rozwoju kultury”. Za cel główny polityki kulturalnej państwa uznano w nich niezmiennie utrzymanie tożsamości narodowej.

Uznano za niezbędne uspołecznienie polityki kulturalnej poprzez uruchomienie tzw. trzeciego sektora, czyli organizacji pozarządowych, na które scedowano szereg zadań w zakresie organizowania uczestnictwa w kulturze poprzez system projektów. Dokonano również

decentralizacji w zakresie tworzenia regionalnych i lokalnych programów kulturalnych przez samorząd terytorialny. W działalności kulturalnej ujawniać się zaczęła aktywność różnych gremiów społecznych, różne inicjatywy animacyjne. Tak dokonał się proces przechodzenia od wyłącznego instytucjonalnego upowszechniania kultury do animacji kulturalnej – jak ujął to jeden z badaczy.

W nowej polityce kulturalnej zapisano przedsiębiorczość kulturalną i wprowadzono zatem nowe instrumenty, jak system projektów i programów krajowych, regionalnych i unijnych kierowanych do różnych grup organizatorów życia kulturalnego. W ten sposób państwo ukierunkowuje aksjologicznie i merytorycznie przedsięwzięcia kulturalne zgodnie z przyjętymi założeniami i celami polityki kulturalnej i sprawuje nad nimi kontrolę.

Problemem pozostaje jednak nadal kwestia finansowania „publicznego sektora w kulturze” poprzez budżet państwa, które zainteresowane podmioty uznają za daleko niewystarczające. Na tym skupia się uwaga instytucji kulturalnych usiłujących utrzymać i rozwijać swój stan posiadania, zarówno materialny, techniczny, jak i kadrowy dla prowadzenia przypisanej im działalności. To najbardziej widoczne uwarunkowanie funkcjonowania obu modeli polityki kulturalnej, ale niedeterminujące ich specyfiki. Ta bowiem koncepcyjnie określona jest przez odmienności konstytuujących je założeń światopoglądowo-aksjologicznych i celów społecznych.

Na koniec pragnę złożyć serdeczne podziękowania Promotorowi, Profesorowi UAM dr hab. Janowi Gradowi za ukierunkowywanie moich zmagania z tematyką dysertacji, żonie Marii Magdalenie za wyrozumiałość dla mojego czasochłonnego zaangażowania w trakcie jej przygotowywania, również dzieciom za wykazane zrozumienie, a wnukowi za radość chwil podczas przerw w pisaniu pracy. Dziękuję przyjaciołom i wszystkim, którzy wspierali mnie przez kilka lat podczas powstawania tej rozprawy.

ROZDZIAŁ I

POLITYKA KULTURALNA – POJĘCIA, KONCEPCJE I MODELE

1.1. Pojęcia polityki kulturalnej

Słowo „polityka” znajduje się wśród tych terminów nauk humanistycznych i społecznych, które posiada wiele znaczeń, podobnie jak termin „kultura” i nastrocza ono badaczom spore trudności w adekwatnym zdefiniowaniu ze względu na rozszerzające się zakresy jego użycia. W związku z tym specjaliści politolodzy stwierdzają, że „Często nawet w renomowanych podręcznikach i leksykonach trudno znaleźć jasną odpowiedź na proste pytanie: Co to jest polityka?”², konstatując równocześnie, że „Zarówno potocznie, jak i w większości określeń podręcznikowych politykę wiąże się z władzą”.³ Tak istotę polityki widział Max Weber określając ją jako „dążenie do udziału we władzy lub do wywierania wpływu na podział władzy”⁴ i to rozumienie polityki znalazło odzwierciedlenie w definicji Franciszka Ryszki, zgodnie z którym polityka to „planowe i zorganizowane dążenie do zdobycia i utrzymania władzy – dążenie, któremu odpowiadają określone działania ludzkie”.⁵ Od starożytności polityka kojarzona jest z umiejętnością sprawowania władzy w ówczesnych strukturach typu państwowego. Polityka to *techne*, „sztuka rządzenia” i ten sens odnajdujemy w wielu jej definicyjnych objaśnieniach. Z istnieniem państwa łączy ją znawca gry politycznej Nicollo Machiavelli. Jakkolwiek – jak orzeka *Słownik politologii* –

„Tradycyjna definicja polityki jako „sztuki i nauki rządzenia” nie narzuca ograniczeń co do samego terminu, ponieważ nigdy nie było konsensusu co do tego, które działania zaliczamy do „sprawowania władzy”.⁶

Uprawianie polityki przypisuje się powszechnie strukturom państwowym, co współcześnie uznaje się za węższe rozumienie polityki. Tak też ujmują ją zwykle teorie politologiczne. Stefan Opara, filozof i politolog przeprowadziwszy stosowne analizy pojęciowe, stwierdza, że „Polityka

---

² S. Opara, *Pojęcie polityki*, w: S. Opara, D. Radziszewska-Szczepaniak, A. Żukowski (red.), *Podstawowe kategorie polityki*, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn, 2003, s. 41.

³ Ibidem, s. 43.

⁴ M. Weber, *Polityka jako władza i powołanie*, Kraków 1998, cyt. za F. Ryszka, *Wstęp do nauki o polityce. Uwagi metodologiczne*, Warszawa-Poznań 1978, s. 44.

⁵ F. Ryszka, op. cit., s. 44.

⁶ *Słownik politologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 426.

to dążenie do realizacji celów społecznych z wykorzystaniem (lub dążeniem do wykorzystania) instrumentarium i autorytetu państwa⁷ i wyróżnia trzy typy polityki: politykę realną, politykę potencjalną i politykę wpływu. Polityka realna to wszelkie działania władzy w okresie kierowania państwem. Polityka potencjalna zawarta jest w programach i działalności podmiotów zmierzających do zdobycia władzy, by realizować swoje cele społeczne. Polityka wpływu ujawnia się w działaniach grup i osób oddziałujących nieformalnie na struktury władzy państwowej dla osiągnięcia własnych celów.

Dziedziną czy działem polityki państwa jest polityka kulturalna uważana za rodzaj wyspecjalizowanej polityki społecznej. Jest wiele definicji polityki społecznej funkcjonujących w naukach o polityce i ekonomii. Ich wspólnym elementem wyrażonym w różnych sformułowaniach, jest uznanie za jej główny cel „kształtowanie warunków bytu i pracy ludności”. Według encyklopedycznego objaśnienia polityka społeczna jest

„(...) celową działalnością państwa i innych podmiotów w dziedzinie kształtowania warunków życia i pracy ludności oraz stosunków międzyludzkich, mającą na celu zaspokojenie potrzeb indywidualnych i społecznych”⁸.

Niekiedy podkreśla się, że chodzi o „kształtowanie godnych warunków życia i poprawnych stosunków międzyludzkich”. Dokładniej wskazane cele zawierają wyróżniane „polityki szczegółowe”. Są to polityki: dochodów i wydatków, demograficzna (ludnościowa), rodzinna, migracyjna, mieszkaniowa, ochrony zdrowia (zdrowotna), prewencji i zwalczania patologii, żywnościowa, ochrony środowiska naturalnego, zatrudnienia i ochrony pracy, zabezpieczenia społecznego i pomocy społecznej (socjalna), organizacji wypoczynku i turystyki, edukacyjna (oświatowa), kulturalna, wyznaniowa i inne. Niektórzy badacze ujmują politykę kulturalną jako jedną ze sfer polityki publicznej, która ukierunkowana jest na zaspokajanie potrzeb zbiorowych obywateli.⁹

Przechodząc do kwestii rozumienia polityki kulturalnej, punktem wyjścia czynię wypowiedź Urszuli Kaczmarek, która w pierwszych latach transformacji społecznej, pokazując dokonujące się zmiany w sferze upowszechniania kultury w Polsce, skonstatowała, iż

„Polityka kulturalna jako określonego typu zjawisko społeczne i jako wyspecjalizowana działalność współczesnych państw, nie jest jeszcze do końca jednoznacznie pojmowana. Aczkolwiek pojęcie to

---

⁷ S. Opara, op. cit., s. 45.

⁸ *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 1982.

⁹ G. Praweńska-Skrzypek, *Polityka kulturalna polskich samorządów. Wybrane zagadnienia*, WUJ, Kraków 2003.

upowszechniło się przez ostatnie dziesięciolecia i występuje często w różnych programach państwowych (organizacji lub partii, a także na łamach prasy, w dokumentach życia społecznego) to zakres jego jest nadal trudno uchwytne. Tradycyjnie wiązane jest z działaniami jednego podmiotu, czyli wyspecjalizowanego organu administracji państwowej: ministerstwa kultury bądź jego odpowiednika. (...) Warto zastanowić się nad rozszerzeniem podmiotów do np. ruchów społecznych, klas, grup zawodowych, grup interesów, grup celowych itp. Polityka kulturalna rozumiana jest wtedy jako część, czy może wytwór lub przejaw procesu kulturalnego, jako przejaw organizowania się tegoż procesu”.¹⁰

Poruszona tu kwestia rozumienia polityki kulturalnej jest nadal aktualna, skoro pytanie „Co to jest polityka kulturalna?” lub „Czym jest polityka kulturalna?” są dalej stawiane. Definityjne odpowiedzi na nie znaleźć można, choć nie zawsze, w opracowaniach charakteryzujących konkretne programy polityki kulturalnej Polski i innych państw oraz organizacji międzynarodowych jak UNESCO i Unia Europejska. Niewielu autorów czyni punktem wyjścia swoich opisów i analiz empirycznych polityki kulturalnej, rozważania teoretyczne dotyczące jej koncepcji, typów, modeli i zasad. Poza tekstem Sława Krzemienia-Ojaka i Andrzeja Ziemilskiego i odrębnie Sława Krzemienia-Ojaka brak jest w tym zakresie ogólniejszych opracowań¹¹. Teoria polityki kulturalnej czeka nadal na skonstruowanie.

W polskiej literaturze przedmiotu termin „polityka kulturalna” odnoszony był do lat 90. XX wieku niemal wyłącznie do polityki kulturalnej państwa, mającego największe możliwości i instrumenty oddziaływania na sferę życia społecznego obejmowanego ogólnym mianem „upowszechniania kultury” lub po prostu „kulturą”. Wedle najogólniejszego określenia „Polityka kulturalna - to przemyślany program ingerencji państwa w sferę kultury”¹². Takie jej pojmowanie zdaje się przyjmować Antonina Kłoskowska, konstatując, że

„Przez politykę kulturalną rozumie się zwykle ogół zasad i reguł wyrażonych *explicite* lub *implicite*, którym podporządkowana jest działalność instytucji publicznych lub prywatnych wywierających wpływ na zinstytucjonalizowane formy twórczości, rozpowszechniania i udostępniania treści oświatowych, artystycznych, literackich, rozrywkowych”.¹³

Z kolei Małgorzata Dąbrowska-Szefler charakteryzując politykę oświatowo-kulturalną lat 1944-1955, ujmuje ją jako „Zbiór celów strategicznych rozwoju oświaty i kultury oraz metod

---

¹⁰ U. Kaczmarek, *Organizacja i zarządzanie instytucjami kultury*, w: J. Grad, U. Kaczmarek, *Organizacja i upowszechnianie kultury w Polsce. Zmiany modelu. Skrypt dla studentów kulturoznawstwa*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1996, s. 170.

¹¹ S. Krzemień-Ojak, Andrzej Ziemilski, *Wiedza o polityce kulturalnej. Próba typologii problemów*, Instytut Kultury, Warszawa 1984 oraz S. Krzemień-Ojak, *Kultura – Polityka – Wychowanie*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1972.

¹² K. Krzemień, *Zagadnienia państwowej polityki kulturalnej rozwiniętych państw kapitalistycznych*, w: J. Kossak, K. Krzemień, *Kształty polityki kulturalnej*, PWN, Warszawa 1976, s. 147.

¹³ A. Kłoskowska: *Socjologia kultury*, PWN, Warszawa 1981, s. 482-483.

i instrumentów ich realizacji, a także strukturę instytucji działających w sferze oświaty i kultury”.¹⁴

To pojmowanie polityki kulturalnej ograniczonej do działalności państwa wyraża też następująca deklaracja terminologiczna Mariana Golki:

„Przyjmijmy tedy uważać za politykę kulturalną w szerokim znaczeniu każdy stosunek władzy państwowej do kultury: zarówno ingerencję w system kultury jak też świadome powstrzymywanie się przed nią. W węższym znaczeniu (co chyba jest sensowniejsze dla empirycznych badań i refleksji nad rzeczywistością społeczno-polityczno-kulturową) należałoby jednak uznać za politykę kulturalną tylko owo aktywne ingerowanie władzy państwowej, i to szczebla centralnego”.¹⁵

Uznawanie polityki kulturalnej jako właściwości władz państwa pozostaje w niezgodzie z rzeczywistością społeczno-polityczną ukształtowaną w wyniku zmian ustrojowych po 1989 roku, której istotnym elementem w sferze organizacji państwa jest samorząd terytorialny. Reformy samorządowe z 1990 i 1998 roku czyniące działalność kulturalną ustawowym „publicznym zadaniem własnym” gmin, powiatów i województw, wprowadzające rzeczywistą decentralizację we władaniu państwem, spowodowały pojawienie się samorządowych podmiotów, posiadających ustawowe uprawnienia do kreowania polityki kulturalnej w ramach swojego władztwa na danym obszarze państwa. Od tego momentu zyskują faktyczne uzasadnienie stwierdzenia o „polityce kulturalnej samorządów terytorialnych”¹⁶, „lokalnej polityce kulturalnej”¹⁷, „polityce kulturalnej miast” czy „miejskich politykach kulturalnych”¹⁸.

Zauważyć trzeba, że już w Polsce Ludowej ówczesne samorządy terytorialne zwane „radami narodowymi” formułowały „programy rozwoju kultury” w województwach, powiatach i w miastach, a więc w istocie prowadziły określoną politykę kulturalną w ramach ówczesnego ustroju politycznego. Podejmowały odpowiednie uchwały, wydawały materiały i dokumenty zatytułowane często jako „założenia polityki kulturalnej” województw, powiatów i miast. Przykładem jest dokument *Ogólne założenia polityki kulturalnej miasta Poznania na lata 1962-1980*, w którym *notabene* czytamy, że

---

¹⁴ M. Dąbrowska-Szefler, *Bilans polityki oświatowo-kulturalnej w latach 1944-1955*, w: *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944-1956*, red. P. Wójcik. Warszawa 1992, s. 469.

¹⁵ M. Golka, *Transformacja systemowa a kultura w Polsce po 1989 roku. Studia i szkice*, Instytut Kultury, Warszawa 1997, s. 19.

¹⁶ G. Praweńska-Skrzypiec, op. cit.

¹⁷ *Scenariusze rozwoju lokalnych polityk kultury*, http://www.nck.pl/media/study/cal_scenariusze_2212122.pdf

¹⁸ *Miejskie polityki kulturalne. Raport z badań*, Res Publica Nowa, nr 21/2013. http://publica.pl/wp-content/uploads/2014/01/miejskiepolitikulturalne_fin.pdf.

„O samodzielnej polityce kulturalnej m. Poznania, mówić można w całym tego słowa znaczeniu dopiero od roku 1957. Wówczas to w wyniku realizacji idei decentralizacji, wysuniętej przez III Zjazd PZPR, sprawy kultury przekazane zostały właściwym gospodarzom miasta – Radzie Narodowej”.¹⁹

Mając na uwadze tę okoliczność, że to jednak organy państwa (parlament, rząd) określają ramy prawne i organizacyjne oraz podstawowe cele i przesłanki aksjologiczne upowszechniania uczestnictwa w kulturze, uwzględniając lokalne potrzeby kulturalne, to także polityka kulturalna samorządu terytorialnego i innych podmiotów lokuje się w polityce kulturalnej państwa i jest w pewnym zakresie jej wyrazem.

Możliwość szerokiego stosowania określenia „polityka kulturalna” daje jej najogólniejsza definicja sformułowana na początku lat 80. XX wieku, przez Sława Krzemienia-Ojaka i Andrzeja Ziemilskiego, abstrahująca od jej sprawczego podmiotu, którzy stwierdzają, że „Zgodnie z tą definicją z polityką kulturalną mamy do czynienia wszędzie tam, gdzie obserwujemy świadome, celowe i zorganizowane oddziaływanie na proces kulturowy”.²⁰ Takie też rozumienie polityki kulturalnej przyjęto na konferencji UNESCO w Monako. Wedle dokumentów konferencyjnych:

„(...) przez politykę kulturalną należy rozumieć sumę świadomych i ukierunkowanych przedsięwzięć i działań (jak też i brak odpowiedniego działania) mających na celu zaspokajanie potrzeb kulturalnych społeczeństwa poprzez maksymalne wykorzystanie środków i dóbr, którym społeczeństwo dysponuje w danym okresie czasu”.²¹

Podmiotem tak ogólnie pojmowanej polityki kulturalnej jest zatem każdy,

„(...) kto daną politykę kulturalną inspirował i obmyśla, kto definiuje jej programowe cele, kto ją realizuje sterując mechanizmami różnych organizacyjnych instrumentów i kto, wreszcie, za nią i za jej efekty ponosi odpowiedzialność”.²²

To jej rozumienie pozwala odnosić pojęcie polityki kulturalnej do różnych podmiotów indywidualnych i społecznych, mających istotny programowy i organizacyjny wpływ na sferę kultury. Podmiot indywidualny to każda osoba, z którą łączy się jakaś koncepcja lub projekt polityki kulturalnej: myśliciel, filozof, polityk, jak choćby wymienieni przez autorów powyższej wypowiedzi: Anatolij Łunaczarski, Włodzimierz Lenin, Benedetto Croce, Mao Zedong, André Malraux, Jan Paweł II, Stefan Wyszyński, Stefan Żółkiewski, Kazimierz Żygulski. Podmiot zbiorowy polityki kulturalnej to każda organizacja społeczna, głównie polityczna i instytucja

---

¹⁹ *Ogólne założenia polityki kulturalnej miasta Poznania na lata 1962-1980*, Wydział Kultury Prezydium Rady Narodowej M. Poznania, Poznań, 13. IX 1962 r., s. 3-4.

²⁰ S. Krzemień-Ojak, A. Ziemilski, op. cit., s. 1.

²¹ Z. Jagielski, *Polityka partii w dziedzinie kultury*, w: *Wybrane problemy upowszechniania kultury*, COMUK, Warszawa 1976, s. 30.

²² S. Krzemień-Ojak, A. Ziemilski, op. cit., s. 3.

kształtująca w jakiejś mierze uczestnictwo w kulturze swoich członków lub wpływająca na życie kulturalne szerszej zbiorowości, zgodnie z przyjętymi wartościami-celami i zasadami. Jest nim w szczególności państwo. Prowadzi ono politykę kulturalną określoną zazwyczaj wspólnie przez partię rządzącą. W PRL jej kierunek, „kształt”, uzależniony był od założeń ideologicznych i programowych Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, po przekształceniach ustrojowych – każdorazowo od zmieniających się politycznych koalicji rządowych. Założenia, wskazania, wytyczne czy dyrektywy polityki kulturalnej państw we współczesnym świecie wynikają w mniejszym lub większym zakresie z programów kulturalnych organizacji międzynarodowych: Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Edukacji, Nauki i Kultury (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO), Rady Europy i Unii Europejskiej.

W upowszechnionym pojęciu polityki kulturalnej nie mieści się raczej polityka kulturalna w rozumieniu wybitnego przedstawiciela filozofii neopragmatycznej Richarda Rorty`ego, dla którego obszarem rozgrywania się procesów kulturowych jest całość życia społecznego, na który należy odpowiednio – w imię wyraźnie określonych wartości – oddziaływać. Szczególną dziedziną, będącą przedmiotem polityki kulturalnej jest społeczna praktyka językowa. Jak pisał przywołany filozof:

„Termin „polityka kulturalna” obejmuje między innymi spory o użycie słów. Twierdząc, że nie powinno się mówić o Niemcach „Szkopy” i że biali nie powinni nazywać Murzynów czarnuchami, uprawiamy politykę kulturalną. Porzucenie bowiem tych praktyk językowych posłuży naszym celom socjopolitycznym – zwiększenia stopnia tolerancji pewnych grup wobec innych”.²³

Jego zdaniem polityka kulturalna obejmuje zabiegi polegające na celowym wyrugowaniu z kultury dyskursów powodujących lub utrwalających podziały wspólnoty ludzkiej. Zapewne w jej obrębie sytuuje się tzw. poprawność polityczna zalecająca unikanie sformułowań opisowych, wyrażeń wartościujących i kwalifikujących ludzi ze względu na płeć, cechy fizyczne, pochodzenie etniczne i klasowe, wyznawany światopogląd (religię), orientację seksualną i inne. Do sfery polityki kulturalnej zalicza się europejski „program bezrasowości”, którego celem jest wykorzenianie pojęcia rasizmu ze świadomości i praktyki społecznej poprzez wykreślanie z oficjalnej prawnej i urzędowej nomenklatury i wykluczanie z debaty publicznej w krajach europejskich terminu „rasa” i jego pochodnych. Wyrazem poprawności politycznej jest zastępowanie słowa „rasizm” (odnoszącym się do biologicznie, antropologicznie wyznaczonej

---

²³ R. Rorty, *Filozofia jako polityka kulturalna*, Czytelnik, Warszawa 2009, s. 23.

„rasy”), wyrażeniem „rasizm kulturowy”, stosowanym obecnie w dyskursie naukowym. Jest to termin, którym zaczyna się określać wszelką nietolerancję „Innych”.

Bardzo ogólnie, w sposób niejasny wskazany został w przywołanej definicji przedmiot polityki kulturalnej, określony jako „proces kulturowy”. W poniższej wypowiedzi Kazimierza Krzysztofka procesy kulturowe to kształtowanie warunków dla realizacji wymienionych w niej celów związanych z partycypacją w kulturze. Polityka kulturalna to zatem

„(...) świadome, zgodne z założonymi celami i wartościami, wpływanie na procesy kulturowe w celu pobudzenia uczestnictwa w kulturze i jej demokratyzacji, tworzenia korzystnych warunków dla twórczości, zachowania duchowego i materialnego dorobku pokoleń, przygotowania – przez edukację – nowych pokoleń do dziedziczenia tego dorobku, czyli przekazu kanonu kultury danej społeczności oraz sprzyjania jej udziałowi w komunikacji między kulturami”.²⁴

Oдноśne procesy kulturowe rozgrywać się tedy mają w sferze instytucjonalnie organizowanego uczestnictwa w kulturze, którą można odpowiednio „sterować” – jak stwierdził Edmund Wnuk-Lipiński, uznając, że pojęcie „sterowanie kulturą” oddaje „specyfikę celów i metod polityki kulturalnej”. Jakkolwiek pogląd swój sformułował na podstawie obserwacji polityki kulturalnej PRL, to ma on walor ogólniejszy, co wynika z objaśnienia powyższego pojęcia, wedle którego „Poprzez sterowanie kulturą rozumie się wywieranie pożądanego (zgodnie z założonymi celami) wpływu na określone zjawiska kulturalne”.²⁵ W takim znaczeniu o sterowaniu kulturą można mówić, w odniesieniu do interwencjonizmu państwowego w kulturze w każdym systemie politycznym, jak choćby w przypadku „programów operacyjnych” czy „narodowych programów kultury” w III RP. Ogólniej rzecz ujmując tak należy postrzegać systematyczną ingerencję każdego uprawnionego podmiotu w danej społeczności w formowanie kultury czy tylko uczestnictwa we wspólnotowej kulturze. Przywołany autor zwraca uwagę, że owo sterowanie kulturą „(...) nie odnosi się ono wprost do samej kultury, ale raczej dotyczy warunków jej rozwoju”. Polityka kulturalna oddziałuje zatem pośrednio na rzeczywistość kulturową i polega raczej na kształtowaniu warunków sprzyjających realizacji zakładanych wartości kulturowych, „takich warunków, w których naturalny byłby rozwój pożądaných wartości kulturowych”. Formowanie tedy instytucjonalnego życia kulturalnego stanowiłoby właśnie przedmiot polityki kulturalnej, co stwierdził Marian Golka, odpowiadając na pytanie

---

²⁴ K. Krzysztofek, *Polityka kulturalna w międzynarodowych raportach o kulturze*, w: *Problemy zarządzania sferą kultury i turystyki*, pod red. K. Mazurek-Łopacińskiej, Wyd. AE im. O. Langego, Warszawa-Wrocław 1999, s. 11.

²⁵ E. Wnuk-Lipiński, *Rozumienie kultury. Szkice socjologiczne*, Instytut Wydawniczy Centralnej Rady Związków Zawodowych, Warszawa 1979, s. 92.

„Czym w ogóle jest polityka kulturalna?” i oznajmił, że „Uważam, że jest to kształtowanie celów i środków, zasad i warunków twórczości, obiegu i obecności oraz odbioru kultury w określonym społeczeństwie czy regionie”.²⁶ Problemem, wszakże pozostaje zakładane w polityce kulturalnej rozumienie kultury, jej obszar czy zakres. Zagadnienie to rozpatrzone zostanie poniżej.

1.2. Rozumienie kultury w polityce kulturalnej

Włodzimierz Kaczocho słusznie uważa, że „Przy charakterystyce pojęć polityki dotyczącej kultury ważne jest również to, do jakiej definicji czy też sposobu rozumienia kultury się odwołujemy”. Informuje jednocześnie, że zazwyczaj „autorzy przyjmują poważnie selektywne lub globalne pojęcie kultury”.²⁷ Wyróżnianie globalnego, inaczej szerokiego czy szerszego oraz selektywnego bądź węższego lub wąskiego rozumienia kultury jest rozpowszechnione w naukach humanistycznych i społecznych, za sprawą antropologii kulturowej i socjologii kultury, co uznać należy za swoisty sukces społeczno-edukacyjny i popularyzatorski obu dyscyplin naukowych. Globalne nazywane również antropologicznym – ujęcie kultury reprezentują wszelkie jej definicje, które mówią najogólniej „czym jest kultura”, jakie są jej podstawowe elementy konstytuujące ją, bądź definicje enumeratywne, wyliczające jej dziedziny, jak choćby nominalistyczna, pierwsza etnologiczna (1871), uznana nawet za „pierwszą naukową” definicja kultury Edwarda B. Tylora oznajmująca, że

„Kultura, czyli cywilizacja w najszerszym znaczeniu etnograficznym jest to pojęcie obejmujące wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawo, obyczaje i inne zdolności i przyzwyczajenia zdobyte przez człowieka jako członka społeczeństwa”.²⁸

Późniejsze koncepcje ujmują kulturę jako zespół zachowań i wytworów (wyposażonych domyślnie w określone sensory). Początkuje je definicja antropologa Ralpa Lintona. Oznajmia ona, że „Kultura jest konfiguracją wyuczonych zachowań i ich rezultatów, których elementy składowe są podzielane i przekazywane przez członków danego społeczeństwa”.²⁹ Na niej wzorowane jest określenie kultury Antoniny Kłoskowskiej, zgodnie z którym

---

²⁶ M. Golka, *Kultura czasu przełomu (o przeobrażaniu życia kulturalnego)*, Instytut Kultury, Warszawa 1990, s. 11.

²⁷ W. Kaczocho, *Polityka kulturalna PPR-PZPR. Zarys problematyki polityki kulturalnej w okresie 1942-1977*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1981, s. 11-12.

²⁸ E. B. Tylor, *Cywilizacja pierwotna. Badania mitologii, filozofii, wiary, mowy, sztuki i zwyczajów*, Warszawa 1896, s. 15.

²⁹ R. Linton, *Kulturowe podstawy osobowości*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 45.

„Kultura to względnie zintegrowana całość obejmująca zachowania ludzi przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorów wykształconych i przyswajanych w toku interakcji oraz zawierająca wytwory takich zachowań”.³⁰

Podobnie brzmi definicja Jana Szczepańskiego, wedle której

„(...) kultura to ogół wytworów działalności ludzkiej, materialnych i niematerialnych wartości uznawanych sposobów postępowania, zobiektywizowanych i przyjętych w dowolnych zbiorowościach, przekazywanych innym zbiorowościom i następnym pokoleniom”.³¹

Aleksander W. Nocuń, uświadamiając pracownikom placówek kulturalnych różnice między potocznym rozumieniem kultury identyfikującym ją z wykształceniem, poziomem umysłowym czy dobrym wychowaniem, odwołując się najwyraźniej do powyższych ujęć skonstruował – na potrzeby „teorii pracy kulturalno-oświatowej” – najbardziej rozbudowaną definicję szeroko pojmowanej kultury: „Kultura to ogół wytworów działalności ludzkiej i wzorów zachowań przekazywanych z pokolenia na pokolenie i z grupy do grupy w procesach rozwoju historycznego”³², wymieniając jako jej dziedziny: sposoby zaspokajania potrzeb życiowych człowieka, obyczaje, wierzenia, przesady, ideologię, wiedzę naukową, sztukę, sposoby rozrywki i wypoczynku, modę i inne dziedziny działalności ludzkiej. Zgodnie z tym wytworami kultury są: przedmioty materialne, sposoby ich użytkowania i wytwarzania, fabryki i technologia produkcji, instytucje społeczne jak szkoła, uczelnia dom, ośrodek, centrum, świetlica i klub kultury i „to, co się w nich dzieje” oraz wiedza, edukacja, dalej dzieła sztuki: powieść, obraz, utwór muzyczny itp. Istotą globalnego ujęcia kultury jest jej przeciwstawienie naturze, co konstytuuje kulturę jako specyficznie ludzki sposób życia. To stanowisko antynaturalizmu ontologicznego (przedmiotowego). Wówczas, zgodnie z ujęciem jednego z autorów zajmujących się polityką kulturalną szerokie rozumienie kultury odnosi się do materialnych i duchowych efektów działalności ludzkiej w procesie rozwoju historycznego zgodnie „z ogólnymi prawidłowościami rządzącymi rozwojem społecznym”. Kultura materialna jest efektem bezpośredniego oddziaływania na człowieka na otaczający go świat, zawłaszczania, eksploataowania przyrody „w celu jej kształtowania”. Kultura duchowa zaś to: idee i normy moralne, religijne, prawne, język, mowa, sfera stosunków międzyludzkich regulowana przez

---

³⁰ A. Kłoskowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964, s. 40.

³¹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970, s. 78.

³² A. W. Nocuń, *Teoretyczne podstawy pracy kulturalno-oświatowej*, w: *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, pod red. T. Pilcha i I. Lepalczyk, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1995, s. 123-124.

zwyczaje, obyczaje, wzorce postępowania, tworzące tzw. kulturę bycia oraz wytwory artystyczne.³³

W niektórych dokumentach państwowych polityki kulturalnej pojawiają się odwołania do uznanych w środowisku naukowo-akademickim koncepcji kultury, jak choćby w *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2013* Ministerstwa Kultury, w której przywołuje się koncepcję kultury Antoniny Kłoskowskiej, wydzielającej jako sfery kultury: kulturę bytu, kulturę społeczną i kulturę symboliczną, stwierdza się, że na kulturę w szerokim ujęciu składa się sztuka, religia, polityka, gospodarka, komunikacja, natomiast

„W wąskim rozumieniu kultura to system czynności i wytworów, których podstawową cechą jest obecność znaków posiadających społeczną wartość i akceptację (kultura symboliczna: religia, nauka, sztuka, zabawa/rozrywka)”.

W powyższym dokumencie wyodrębnia się jeszcze „kulturę w rozumieniu historycznym” ujmowaną jako dziedzictwo narodowe, które stanowi jeden z ważnych obszarów objętych polityką kulturalną państwa. Rozumiane jest ono jako

„(...) wytwory i czynności danego narodu, należące do kategorii kultury symbolicznej, mające wyjątkową powszechną wartość szczególnie dla danego narodu – dającą poczucie identyfikacji oraz budującą więzi”.³⁴

Tak rozumiana kultura ma być teoretycznym i aplikacyjnym narzędziem do wykazania i potwierdzania, że jest ona podstawowym czynnikiem rozwoju społecznego, ponieważ:

„– kreuje potencjał intelektualny regionów, budując kapitał ludzki,
– tworzy, poprzez popularyzację różnorodności kulturowej, społeczeństwo świadome i kierujące się normami etycznymi, otwarte.
– przeciwdziała patologiom społecznym,
– jest spoiwem integracji społecznej,
– jest treścią tożsamości narodowej,
– pielęgnuje więzi lokalne,
– jest bazą nawiązywania współpracy i komunikacji międzyludzkiej,
– realizuje założenia polityki równouprawnienia płci, równości rasowej i solidarności społecznej,
– pomaga przywracać osoby upośledzone i inwalidów do życia społecznego i zawodowego (np. terapie przez kulturę, zmiana mentalności i pokonywanie uprzedzeń),
– zmniejsza dysproporcje rozwoju osobowego obywateli,
– stanowi jedną z form i wymiarów awansu społecznego”³⁵

Trzeba tylko określić w jaki sposób kultura oddziałuje na życie społeczne i funkcjonowanie jednostki by powyższe stwierdzenia uzyskały „moc dowodową”, a nie pozostały jedynie

---

³³ F. Gołembski, *Rola kultury w procesie kształtowania współpracy międzynarodowej*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1984, s. 7-8.

³⁴ *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013*, Ministerstwo Kultury, s. 6.

³⁵ *Ibidem*, s. 7.

deklaracjami. Myślę, że nieprzebijanie się do świadomości społecznej i władzy politycznej tezy, że kultura „ma znaczenie dla rozwoju kraju” wynika z tego właśnie, że teza ta stanowi dla nich gołosłowne zapewnienie, że tak jest rzeczywiście. Brakuje tu bowiem argumentacji sformułowanej w kontekście teoretycznie rozumianej kultury pokazującej jej normatywno-regulatywną rolę w społeczeństwie.

W gruncie rzeczy w różnych wersjach realizowanej polityki kulturalnej i w refleksji nad nią ogranicza się przestrzeń kultury do sfery sztuki (plastyka, literatura, teatr, film, fotografia, muzyka, śpiew). Łatwo to skonstatować, przyjrząwszy się projektom polityki kulturalnej i praktyce upowszechniania kultury. Jan Szczepański zwraca uwagę na to, że obejmuje ono „(...) kształtowanie wolnego czasu obywateli i dostarczanie im w tym czasie <<kulturalnej rozrywki>>”³⁶, co stanowi zakres działania placówek kulturalnych. W administracyjnej, urzędowej pragmatyce utożsamia się kulturę ze sferą, którą najczęściej nazywa się „życiem kulturalnym”, „działalnością kulturalną” lub „upowszechnianiem kultury”, a więc z instytucjonalnym systemem organizacji uczestnictwa w kulturze artystycznej. Tę okoliczność ma na uwadze Sław Krzemień-Ojak, kiedy stwierdza krytycznie, że „w sferze praktycznych poczynań” uwidacznia się selektywne pojmowanie kultury, które zakreśla obszar działalności instytucji kulturalnych, tworzący „życie kulturalne”. W związku z tym w potocznym i urzędowym myśleniu rozwój kultury sprowadza się do „intensyfikacji i popularyzacji form działalności” instytucji kulturalnych. Stwierdza, tedy, że

„W słownictwie publicystyki kulturalnej w nomenklaturze urzędów, w stylistyce planów i sprawozdań, w języku władz szkolnych uprawiać kulturę, upowszechniać ją i podnosić na wyższy poziom oznacza: prowadzić zespołową lub indywidualną, czynną lub bierną działalność w dziedzinie literatury, plastyki, teatru, muzyki, filmu, telewizji oraz uczestniczyć w pracy świetlic, domów kultury, zespołów amatorskich, klubów dyskusyjnych itp.”³⁷

Powyższe pojmowanie kultury Sław Krzemień-Ojak nazywa jej „instytucjonalnym rozumieniem”, Jerzy Kmita zaś – „praktyczno-administracyjnym” ujęciem kultury, mającym dwa warianty. W pierwszym, pojmuje się kulturę jako

„zbiór imprez w rodzaju wycieczek krajoznawczych, zespołowych oględzin zabytków architektonicznych czy muzeów itp., wieczorów autorskich, koncertów popularyzacyjnych itp., dalej – działanie zespołów amatorskich (tanecznych, teatralnych itp.)”;

w drugim natomiast kultura to:

---

³⁶ J. Szczepański, *Odmiany czasu teraźniejszego*, Warszawa 1973, s. 431-432.

³⁷ S. Krzemień-Ojak, *Kultura – Polityka – Wychowanie ...*, s. 215.

„zespół instytucjonalno-technicznych środków czy narzędzi uczestnictwa w kulturze (w naszym rozumieniu). Chodzi tu o środki techniczne i instytucje w szerokim tego słowa znaczeniu, takie jak: sale teatralne i koncertowe, zakłady drukarskie, papier drukarski, aparaty radiowe i telewizyjne itp. środki techniczne, a obok tego instytucje w postaci teatrów, kin, wydawnictw, związków twórczych, także w postaci samej twórczości artystycznej, krytyki itd.”³⁸

W tak zakreślonej instytucjonalnie sferze lokuje się *de facto* polityczne „świadome i celowe oddziaływanie na bieg rzeczy w kulturze” czyli polityka kulturalna. W konsekwencji

„(...) to, co nazywa się u nas polityką kulturalną, jest raczej mniej niż bardziej jasno programowaną działalnością dotyczącą właśnie kultury w rozumieniu praktyczno-administracyjnym. W rezultacie więc można mówić: (1) o edukacyjnej polityce kulturalnej, mającej odpowiednio wpływać na działalność wdrażającą (pod względem ilościowym i jakościowym) do uczestniczenia w kulturze (dobrze – jeśli określonej co do swego formalnego zakresu i merytorycznych treści światopoglądowych); (2) techniczno-instytucjonalnej polityce kulturalnej, mającej zgodnie z akceptowanymi postulatami wpływać na działanie odnośnych instytucji, na stan odnośnych środków technicznych, warunkujących odpowiednie pod względem zakresu i jakości uczestniczenie w kulturze”.³⁹

Oddziaływanie na rzeczywistość kulturową wymaga adekwatnego jej rozpoznania, którego nie daje scharakteryzowane wyżej pojęcie kultury, stanowiące poznawczy kontekst polityki kulturalnej. Rację miał niewątpliwie Sław Krzemień-Ojak, kiedy stwierdzał, że „obraz kultury” kryjący się za instytucjonalnym rozumieniem jest „nader uproszczony”, a poza obszarem życia kulturalnego „rozciąga się rozległa i bogata sfera kultury we właściwym sensie”.⁴⁰ Jej trafne rozpoznanie wymaga teoretycznego pojęcia kultury, ujmującego kulturę ideacyjnie, ustanawiające jako jej „istotę”: wiedzę, wzory myślenia, treści czy wartości. Już w drugiej połowie XX wieku czołowi przedstawiciele antropologii kulturowej Alfred Louis Kroeber i Clyde Kluckhohn, usiłując uzgodnić treść dotychczasowych definicji, syntetyzując je niejako, konstatując, że

„Na kulturę składają się wzory sposobów myślenia, odczuwania i reagowania nabyte i przekazywane głównie poprzez symbole stanowiące wraz z ich wcieleniami w wytworach ludzkich znamienne osiągnięcia grup ludzkich; zasadniczy trzon kultury stanowią tradycyjne (tzn. historycznie narosłe i wyselekcjonowane) idee, a szczególnie związane z nimi wartości”⁴¹

---

³⁸ J. Kmita, *Wprowadzenie*, w: J. Kmita (red.), *Refleksje o kulturze i polityce kulturalnej lat 1970-1980*. Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1981, s. 8.

³⁹ J. Kmita, *O kulturze symbolicznej*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1982, s. 150-151.

⁴⁰ S. Krzemień-Ojak, op. cit., s. 215.

⁴¹ C. Kluckhohn, *Badanie kultury*, w: *Elementy teorii socjologicznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 32.

a następnie Alfred Louis Kroeber wraz z wybitnym amerykańskim socjologiem Talcottem Parsonsem doszli do wniosku, że

„(...) pożyteczne jest definiować pojęcie kultury (...) ograniczając jego desygnaty do przekazywanych i tworzonych treści i wzorców, wartości i idei oraz innych symbolicznych – pełnych znaczenia systemów jako czynników kształtowania ludzkiego zachowania”.⁴²

To rozumienie kultury znalazło odzwierciedlenie w definicji Clifforda J. Geertza, amerykańskiego antropologa, zgodnie z którą stanowi ona

„(...) uosobiony w symbolach, przekazywany z pokolenia na pokolenie wzorec znaczeń, system dziedziczonych koncepcji, wyobrażanych w formach symbolicznych, za pomocą których ludzie komunikują, utrwalają i rozwijają swą wiedzę o życiu i swe życiowe”.⁴³

W ten sposób doszło do pojawienia się ideacyjnego pojęcia kultury, reprezentanta amerykańskiej antropologii kognitywnej, Warda H. Goodenougha, jako społecznie funkcjonującej wiedzy. Uważa on bowiem, że

„(...) na kulturę danej społeczności składa się wszystko to, co trzeba wiedzieć, czy też – w co trzeba wierzyć, aby postępować w sposób akceptowalny przez jej członków, i to w ramach jakiejś roli zaakceptowanej przez każdego z nich. Skoro kultura jest czymś, czego ludzie mają się uczyć, w przeciwieństwie do tego, co biologicznie dziedziczą, tedy stanowi ona wynik uczenia się: jest wiedzą w najogólniejszym, relatywnie pojętym sensie tego terminu. Za pośrednictwem powyższego określenia odnotowujemy, że kultura nie jest zjawiskiem materialnym; nie stanowią jej rzeczy, ludzie, zachowania czy przeżycia emocjonalne. Jest raczej organizacją tych zjawisk. Stanowią ją formy rzeczy w umysłach ludzi – modele ich percypowania, inaczej – interpretowania ich”.⁴⁴

Kultura więc to sposoby myślenia ukształtowane i utrwalone w danej społeczności, stanowiące swoiste „zaprogramowanie umysłu” wedle współczesnego holenderskiego badacza kultury organizacyjnej Geerta Hofsteda. W jego ujęciu

„Każdy człowiek nosi w sobie pewien wzorec myślenia, odczuwania i zachowania, który przyswaja w ciągu życia. (...) Analogicznie do zaprogramowania komputerów nasze wzorce myślenia, odczuwania, będą w tej pracy określane jako „zaprogramowanie umysłu”. (...) Zwyczajowym terminem określającym zaprogramowanie naszego umysłu jest „kultura”.⁴⁵

Ideacyjne ujęcie kultury reprezentuje w polskich naukach o kulturze społeczno-regulacyjna koncepcja kultury autorstwa Jerzego Kmita. W jego rozumieniu kultura jako „rzeczywistość

---

⁴² A. L. Kroeber, T. Parsons, *The Concept of Culture and of Social System*, “American Sociological Review”, vol. 23, 1958, No 3, s. 582.

⁴³ C. J. Geertz, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005, s. 111.

⁴⁴ W. H. Goodenough, *Cultural Anthropology and Linguistic*, w: D. Hymes (ed.), *Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Anthropology*, Harper and Row, New York 1964, s. 36; cyt. za J. Kmita, *Późny wnuk filozofii. Wprowadzenie do kulturoznawstwa*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2007, s. 228-229.

⁴⁵ G. Hofstede, *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000, s. 38 i 39.

myślowa” złożona jest z ponadindywidualnych sądów, inaczej przekonań – normatywnych i dyrektywalnych – powszechnie respektowanych w danej społeczności, regulujących działania ludzi jako jej członków społeczności, stanowiących subiektywno-racjonalne przesłanki ich działań.⁴⁶ Działania regulowane przez kulturę danej społeczności tworzą łącznie jej praktykę społeczną, które są: „funkcjonalne względem jej stanu globalnego, przysługującego jej jako kontekstowi strukturalnemu owych działań”.⁴⁷ Ludzie działają w trybie subiektywno-racjonalnym, jeżeli kierują się określonymi przekonaniami normatywnymi ustanawiającymi wartości w kulturze danej społeczności i dyrektywalnymi ustalającymi środki prowadzące do ich realizacji. Podmiot jakiegokolwiek czynności uznaje się tu za osobę świadomą swojego działania. Nie podejmuje go ona na mocy ponadczasowo przyjętych, trwałych zasad czy prawidłowości, ale działa, albowiem respektuje odpowiednie przekonania w kontekście przebiegających wydarzeń i sytuacji, w danym momencie historycznym.

W społeczeństwach nowożytnych wyodrębniło się szereg typów praktyki społecznej. Każdy typ praktyki społecznej, wchodzące w jej skład działania, regulują odpowiednie zespoły przekonań normatywno-dyrektywalnych, które konstytuują właściwe im dziedziny kultury, takie jak: kultura techniczno-użytkowa (kultura materialna), język, obyczaj, sztukę, naukę, świadomość prawno-polityczną, edukację kulturową, magię, religię i świecką filozofię światopoglądową. Oprócz kultury techniczno-użytkowej wszystkie inne dziedziny tworzą kulturę symboliczną. Kultura techniczno-użytkowa tym się różni od kultury symbolicznej, że konsumowanie jej wytworów nie wymaga – jak już wskazane zostało wyżej – znajomości, uwzględniania w działaniu przekonań technologicznych normatywno-dyrektywalnych określających sposoby wytwarzania produktów, natomiast partycypacja w kulturze symbolicznej jest możliwa jedynie przy respektowaniu składających się na nią sądów normatywno-dyrektywalnych, ustalających równocześnie sensy danych działań i wytworów. Przykładowo, trudno kogoś powitać nie znając odpowiednich norm i reguł obyczajowych, nie wiedząc, że podanie ręki w danej sytuacji jest czynnością powitania. Niezbędne jest tu przestrzeganie obowiązujących „konwencji”.

W kulturze symbolicznej wyodrębnia się następujące sfery: 1) komunikacyjną (język, obyczaj, sztuka), 2) pozakomunikacyjną (społeczna świadomość polityczno-prawna, społeczna

---

⁴⁶ J. Kmita, *O kulturze symbolicznej*, op. cit., s. 57.

⁴⁷ Ibidem, op. cit., s. 57-58.

świadomość pedagogiczno-edukacyjna) oraz 3) światopoglądotwórczą (magia, religia, filozofia świecko-światopoglądowa). Wytworami światopoglądotwórczej sfery kultury są systemy światopoglądowe, czyli światopoglądy. Według Jerzego Kmity:

„Światopogląd to system przekonań, które określają w trybie normatywnym wartości «ostateczne» (niesłużące już żadnym innym wartościom), a zarazem prezentują obraz świata ukazujący, jak się mają poszczególne jego fragmenty, zwłaszcza nasze działania, do tych wartości «ostatecznych» czy podporządkowane są im aksjologicznie jako wartościom pozytywnym, czy podporządkowane są ich negacjom, czy są pod tym względem neutralne”.⁴⁸

Między poszczególnymi dziedzinami kultury występują odpowiednie powiązania funkcjonalne i myślowe. Wśród nich szczególnie istotne są powiązania funkcjonalno-genetyczne między sferą światopoglądową a pozostałymi dziedzinami. W stosunku do całokształtu kultury nie jest możliwe prowadzenie jakiegokolwiek polityki kulturalnej, wpływającej na tak rozległy obszar sądów normatywno-dyrektywalnych. Jak stwierdza twórca powyższej koncepcji kultury „najskuteczniejszą, dostosowaną do owej ogromnej przestrzeni politykę kulturalną „prowadzi” sama praktyka społeczna”.⁴⁹ Względnie efektywne polityczne oddziaływanie na „procesy kulturowe” dotyczyłoby dziedzin kultury symbolicznej: sztuki, języka, nauki, edukacji i obyczaju i polegałoby na wpływaniu na formowanie się treści owych dziedzin kultury zgodnie z pewnymi założeniami światopoglądowymi czy ideologicznymi, a o ich faktycznym przyswojeniu decydować jednak będzie funkcjonalno-genetyczny mechanizm upowszechniania się przekonań kulturowych w danym społeczeństwie. O upowszechnienie się i utrwalenie określonych, „pożądanych” treści w świadomości społecznej chodzi w polityce kulturalnej, a za jej najskuteczniejsze narzędzie uważa się sztukę jako „inżynierię dusz”. Zatem obszar funkcjonowania polityki kulturalnej zawężany jest zazwyczaj – jak już wielokrotnie wyżej wskazano – do kultury artystycznej, identyfikowanej z „wąskim” czy „selektywnym ujęciem kultury”. Nie obejmuje ona w swym instytucjonalnym państwowym wydaniu sfery obyczaju i moralności, chociaż pośrednio – poprzez odpowiednio wyselekcjonowane światopoglądowo (ideologicznie) – przekazy artystyczne usiłuje się je formować aksjologicznie, a nawet społecznej praktyki językowej, która stanowi przestrzeń odrębnej polityki oświatowej (edukacyjnej).

Zakładane w różnych koncepcjach i modelach polityki kulturalnej selektywne (wąskie) rozumienie kultury jest równocześnie normatywne, jest bowiem rezultatem zabiegu hierarchizacji wytworów artystycznych. Jest nie tylko ograniczone do kultury artystycznej, ale do kultury

---

⁴⁸ Ibidem, s. 90.

⁴⁹ J. Kmita, *Uwagi o programie polityki kulturalnej*, op. cit., s. 162.

artystycznej „wysokiego obiegu” – zgodnie z ujęciem Stefana Żółkiewskiego – lub używając innego popularnego w kręgu twórców określenia – „sztuki wartościowej, wysokoartystycznej, prawdziwej, autentycznej”, wyższego poziomu, ambitnej, wyrafinowanej, kanonicznej, awangardowej, sztuki przez duże S”, czy „sztuki elitarnej” wreszcie. Chodzi tu o uznaną przez środowisko artystów i krytyków – profesjonalną twórczość artystyczną. W nieco szerszym ujęciu mówi się o „kulturze elitarnej”, w niektórych kontekstach o „kulturze oficjalnej”, niekiedy o „kulturze reprezentacyjnej”, a najczęściej o „kulturze wyższej”, identyfikowanej zazwyczaj z kulturą (sztuką) narodową i „dziełami kultury światowej”. Była ona radykalnie – do czasu postmodernizmu (kwestionującego ten podział) – przeciwstawiana kulturze masowej, kulturze popularnej o niższej wartości artystyczno-estetycznej i intelektualnego poziomu, określanej jako „kultura niższa, niekiedy przeciętna, rzekoma, trywialna, wulgarna, prymitywna, brukowa, drugorzędna, trzeciorzędna, rynkowa”, a obecnie „sztuka komercyjna”. Jak stwierdza Izabella Kulesza „Za podanymi wyrażeniami kryje się często odmienny sens: intelektualny, estetyczny, społeczny, moralny”.⁵⁰ Artystyczne (telewizyjne głównie) wytwory kultury popularnej określano często krytycznie w publicystyce „papką kulturalną” (homogenizacja treści), serwowaną „niewyrobionemu odbiorcy”. W odniesieniu do partycypacji w kulturze popularnej utożsamianą z „rozrywką”, używano powszechnie w literaturze socjologicznej i w tekstach publicystycznych, wartościującej kwalifikacji „konsumowanie kultury”, w odróżnieniu od ekonomicznego pojęcia „konsumpcji kulturalnej”. Charakteryzując owo wąskie i normatywne zarazem rozumienie kultury Sław Krzemień-Ojak, pisał:

„Selektywne określenie kultury wiąże się z założeniem, że jest ona wartością, którą należy cenić, normą zasługującą na to, by jej przestrzegać, ideałem, wyznaczającym właściwy kierunek i cel działań ludzkich. (...) jest szczęśliwym połączeniem Prawdy, Dobra i Piękna, (...) Jest zatem czymś, co nie może oddziaływać na ludzi negatywnie: kultura *ex definitione* wychowuje w sposób właściwy, pożądany, chwalebny. Dążenie do kultury jest powinnością; niechęć do niej – oznaką barbarzyństwa”.⁵¹

Za stosowaniem selektywnego pojęcia kultury przemawiają – zdaniem Izabelli Kuleszy – względy badawcze i „wychowawcze i propagandowe” związane z wyznaczeniem w niej pewnych ideałów, „wzorów najlepszych, najwyższych”. Założenie „o zhierarchizowaniu kultury i wyznaczenie jej różnych warstw stratyfikacyjnych” pozwala bowiem na: (1) empiryczne ustalanie zróżnicowania kulturalnego rozumianego jako zróżnicowanie uczestnictwa w kulturze,

---

⁵⁰ I. Kulesza, *Kultura wyższa i niższa – spór o kryteria*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1980, nr 3-4, s. 114.

⁵¹ S. Krzemień-Ojak, op. cit., s. 220 i 222-223.

które stanowi jeden „z wymiarów zróżnicowania społeczeństwa”, (2) określenie i ocenę typów czy różnorodnych form uczestnictwa w kulturze jednostek i grup społecznych dla stwierdzenia ich awansu kulturalnego, co „ma znaczenie dla określenia zasad i kierunków działania polityki kulturalnej”.⁵²

W selektywnym ujęciu kultury zawarta jest idea powszechnego udostępniania kultury artystycznej. W odniesieniu do tak selektywnie ujmowanej kultury artystycznej formułuje się programy „demokratyzacji kultury”, „dostępu do kultury”, „upowszechnienia kultury”. W Polsce Ludowej w pierwszych latach budowy ustroju socjalistycznego celem polityki kulturalnej uczyniono – „kulturalne uwłaszczenie mas”, według innego propagandowego wyrażenia – „emancypację kulturalną klasy robotniczej i chłopstwa”, a liczne badania socjologiczne w Polsce Ludowej dostarczały ewidencji empirycznej zaświadczającej o postępującym „awansie kulturalnym robotników i chłopów”. Największą jednak karierę w projektach, koncepcjach i realizowanej polityce kulturalnej państw i organizacji międzynarodowych, zrobiła formuła „demokratyzacja kultury” określająca cel główny narodowych wariantów polityki kulturalnej.

Selektywnemu pojęciu kultury – podkreślić należy – najbardziej odpowiada określenie „upowszechnianie kultury” stosowane w odniesieniu do całokształtu działań umożliwiających uczestnictwo w niej. Było ono i bywa jeszcze krytykowane. Najmocniej czynił to w socjologii polskiej Marcin Czerwiński, kwestionując jego obiegowy sens, wykazując brak semantycznego i pozajęzykowego uzasadnienia jego używania, skoro powszechnie w nauce przyjęto założenie o uniwersalistycznym statusie kultury. Zgodnie z nim stan rzeczy zwany „kulturą” przysługuje każdej społeczności. Nie ma żadnej zbiorowości pozbawionej kultury, podobnie jak żyjącej w społeczeństwie jednostki. Według wymienionego uczonego wyrażenie „upowszechnianie” czy „upowszechnienie kultury”, pozbawione dookreślenia „jakiej kultury”, „czyjej kultury” czy „której kultury”

„(...) implikuje twierdzenie, iż poza niewielkim kręgiem elity nie można było mówić o kulturze, a przecież Pojęcie „upowszechnienia kultury” nie ma sugerować, że szeroki ogół nie znał i nie tworzył wartości kulturowych”.⁵³

Ów szeroki ogół podzielony na klasy społeczne stworzył oczywiście własne odmiany kultury polskiej: kulturę robotniczą i chłopską (wiejską, ludową), ale nie one stanowiły oficjalną, reprezentacyjną kulturę narodową. Ta była szlacheckiego rodowodu, co nadawało jej status

---

⁵² I. Kulesza, op. cit., s. 114.

⁵³ M. Czerwiński, *Upowszechnienie kultury a struktura społeczna*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969, s. 7.

kultury wyższej. O wyższości tworzonej w jej ramach sztuki zdecydowało nie tylko jej „społeczne pochodzenie”, ale też jej jakości artystyczno-estetyczne. Kultura narodowa od XIX wieku jako kultura wyższa kultywowana i rozwijana była przez wywodzące się głównie z ówczesnej klasy wyższej i mieszczaństwa kręgi inteligencji.

Narodowa kultura artystyczna w znikomym zakresie była obecna w kulturze klas niższych do zakończenia II wojny światowej i stąd idea upowszechniania jej elementów czy raczej szerszej znajomości jej dzieł. Jest to pojmowanie upowszechniania kultury, w którym – wedle Jana Grada „(...) chodzi o <wchodzenie lub wprowadzanie w obieg ogólnospołeczny> elementów określonych dziedzin kultury, charakterystycznych dotąd dla pewnych tylko środowisk”. Z punktu widzenia społeczno-regulacyjnej koncepcji kultury idzie o „zwiększanie się społecznego zasięgu respektowania (bądź akceptowania) owych sądów kulturowych, rozszerzanie się znajomości wiedzy konstytuującej daną kulturę”.⁵⁴ Jerzy Kmita odnosząc się do pojęcia upowszechniania kultury, stwierdza, że

„(...) stosowana zwykle formuła „upowszechnianie kultury” jest trochę myląca; ściślej byłooby określenie „upowszechnianie uczestnictwa w kulturze”, jakkolwiek i ono jest tylko pewnym skrótem (...) dokładnej kwalifikacji działalności upowszechnieniowej. (...) Ściślej więc, choć nieco rozwlekle, należałoby zawsze mówić o upowszechnianiu uczestnictwa w kulturze (a jeszcze dokładniej - w takich to a takich dziedzinach kultury) charakteryzującej się (charakteryzujących się) takimi to a takimi wartościami nadrzędnymi”.⁵⁵

W polityce kulturalnej zatem, jeśli ma tworzyć spójną merytorycznie i światopoglądowo koncepcję, należy wyodrębnić dziedziny lub dziedzinę kultury, w której partycypację zamierza się rozszerzać i zestaw wartości „ostatecznych” światopoglądowych, które będzie się promować w celu kształtowania, utrwalania bądź sankcjonowania istniejącego ładu społeczno-kulturowego i formowania określonego kulturowego standardu osobowości (np. służącego zachowaniu tożsamości narodowej).

Najczęściej też mianem „polityki kulturalnej” obejmuje się instrumenty jej prowadzenia, głównie organizację, zarządzanie i finansowanie instytucjonalnej sfery upowszechniania uczestnictwa w kulturze, abstrahując nie tylko od jej teoretycznego i światopoglądowego kontekstu, ale też i jej społecznego celu. Widać to w szczególności w charakterystyce modeli polityki kulturalnej w różnych państwach, koncentrującej się na występującej w nich organizacji życia kulturalnego (instytucjonalnego systemu uczestnictwa w kulturze) oraz systemie

---

⁵⁴ J. Grad, U. Kaczmarek, *Organizacja i upowszechnianie kultury w Polsce*, op. cit., s. 25.

⁵⁵ J. Kmita, *O kulturze symbolicznej*, op. cit., s. 6 i 13.

zarządzania nim i jego finansowania. Ze swej strony będę mówił o realizowanych koncepcjach polityki kulturalnej w znaczeniu modeli polityki kulturalnej przyjętym w literaturze przedmiotu. Można też mówić o „systemach polityki kulturalnej”, kiedy jej teoretyczno-światopoglądowym założeniom i celom odpowiada dana „praktyka kulturalna”.

Instrumenty polityki kulturalnej determinuje poziom cywilizacyjny i zasoby kraju, określające materialne podstawy i ekonomiczne możliwości wspierania działalności kulturalnej, sieć instytucji kultury wspartych różnorodnością zrzeczeń i stowarzyszeń zaangażowanych w upowszechnianie uczestnictwa w kulturze, regulacje prawne i formy kontroli przebiegu społecznego uczestnictwa w kulturze.

Przełożenie koncepcji polityki kulturalnej (zespołu założeń i celów) na jej realizację daje różne możliwości konstruowania „programów kulturalnych”, zwanych także „programami rozwoju kultury”, zarówno jeśli chodzi o stopień ich ogólności, konkretności co *notabene* znajduje wyraz w sposobie ich artykulacji, wysłownia, czyli „języka”, jak i przewidywany czas ich trwania określony lub nieokreślony. Dotychczasowa praktyka w tym zakresie pokazuje, że są one najczęściej sformułowane bardzo ogólnie, stanowiąc zestaw ideologicznych haseł i postulatów, wskazujących „co należy zrobić”, jakie ustala się generalne „cele i kierunki” realizacji polityki kulturalnej, lub mają one bardziej rozbudowaną postać z ujawnionymi przesłankami światopoglądowymi, teoriokulturowymi, niekiedy filozoficzno-estetycznymi jako uzasadnieniem dla wytyczonych celów zawierają też charakterystykę środków ich urzeczywistniania. Od szeregu lat państwowe, regionalne i miejskie programy polityki kulturalnej formułowane są jako „strategie rozwoju kultury” z wyznaczonym wieloletnim okresem obowiązywania. Programy mogą być długoterminowe, wieloletnie, zwykle na kadencję władz państwowych i samorządowych oraz roczne.

Winny one znaleźć odzwierciedlenie w odpowiednich, konkretnych „programach działalności” instytucji upowszechniania uczestnictwa w kulturze, a więc w polityce repertuarowej teatrów dramatycznych i muzycznych, filharmonii, kin, zespołów artystycznych, polityce wystawienniczej galerii, muzeów, salonów sztuki oraz programach placówek wielokierunkowej (wielofunkcyjnej) działalności kulturalnej, tj. ośrodków i domów kultury, środowiskowych oraz niekiedy zakładowych klubów kultury. Obecnie jednak stanowią one wyraz autorskiej koncepcji kierowników placówek kulturalnych, a w przypadku instytucji

udostępniania dzieł sztuki tzw. credo artystyczne ich dyrektorów. Sposób i przebieg realizacji programu rozwoju kultury określa „plan działania” instytucji kulturalnej.

Plan jest podstawą ustalania konkretnych efektów działalności kulturalnej. Kwestia oceny efektywności polityki kulturalnej jest bardzo złożona. Efektywność rozumiana jako stosunek poniesionych nakładów do uzyskanych rezultatów, jest łatwiejsza do ustalenia w przypadku realizacji konkretnych i szczegółowych celów polityki kulturalnej. Wszelako – jak zauważa Ruth Towse, przedstawicielka ekonomiki kultury:

„Cele polityki kulturalnej w wielu krajach są formułowane w sposób dość ogólny, na przykład: „promowanie zainteresowań sztuką i dziedzictwem kulturowym” albo „umożliwienie obcowania z kulturą ludziom młodym oraz osobom niepełnosprawnym”. Ekonomiści kultury zachęcają rządy do określania tych celów w sposób bardziej jednoznaczny”.⁵⁶

by – jak wiadomo – w sposób ścisły ustalać ekonomiczne koszty funkcjonowania państwowego czy publicznego „sektora kultury”. Realizacja – uznawanych często przez ekonomistów za zbyt ogólnie sformułowane – celów polityki kulturalnej, dokonuje się poprzez odpowiednie cele szczegółowe, a właściwie konkretne zadania jak: rozbudowywanie przestrzennego układu kultury, wyrównywanie dysproporcji społecznych w dostępie do instytucji artystycznych, instytucjonalne edukacyjne przysposabianie do uczestnictwa w kulturze czy stwarzanie technicznych i materialnych warunków uprawiania i upowszechniania twórczości artystycznej. W tym sensie realizacja ogólnych celów polityki kulturalnej daje się „mierzyć”, ująć w większości w empiryczne wskaźniki, co widzimy w badaniach socjologicznych.

W programach, a przede wszystkim planach realizacji polityki kulturalnej, jej cele są dokładniej określone i scharakteryzowane, w związku z czym jej efekty dają się uchwycić empirycznie, nawet przez zwykłą obserwację, jak na przykład zachowaniowe przejawy uczestnictwa w kulturze artystycznej. Ujmowane są one jako frekwencja na imprezach kulturalnych wyrażająca zwiększenie aktywności kulturalnej w skali ogólnospołecznej lub w danym środowisku, stanowiąca uzasadnienie dla poniesionych budżetowych „wydatków na kulturę”. Rozszerzenie działalności kulturalnej na zbiorowości społeczne „nieaktywne kulturalnie” lub inaczej wykazujące „absencję kulturalną” z powodu niedostatecznej sieci placówek kulturalnych i dodatkowo ze względu na niski poziom wykształcenia poczytuje się za objaw „demokratyzacji kultury”. Obrazują ją „proste dane frekwencyjne” według wyrażenia Marcina Czerwińskiego, w liczbowym, procentowym rozkładzie na poszczególne kategorie

---

⁵⁶ R. Towse, *Ekonomia kultury. Kompendium*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2011, s. 59.

(kobiety, mężczyźni, młodzież, dorośli) i grupy społeczne (warstwy i klasy społeczne) daje statystyczny obraz „zaawansowania procesów demokratyzacyjnych w kulturze”. Uzupełniają go dane statystyczne dotyczące liczby działających instytucji kulturalnych i imprez kulturalnych, wydanych książek, i czasopism, płyt, liczby przypadających na „gospodarstwo domowe” technicznych, audiowizualnych środków partycypacji w kulturze (radioodbiorników, telewizorów, magnetowidów, magnetofonów, komputerów). W praktyce zarządzania i administrowania instytucjonalną praktyką upowszechniania uczestnictwa w kulturze preferuje się ten rodzaj danych ilustrujących jej „rozwój życia kulturalnego”. Empirycznemu ustalaniu „społecznego zasięgu działalności kulturalnej” służą ilościowe badania socjologiczne sfery uczestnictwa w kulturze. To zadanie badawcze socjologii kultury w Polsce, tak się wyraził na początku lat 70. XX wieku Tomasz Goban-Klas:

„Pierwszym i najważniejszym zadaniem socjologii kultury w naszym kraju jest ciągła kontrola aktualnego stanu zaawansowania procesów upowszechniania kultury oraz badanie różnorodnych form kulturalnego uczestnictwa. Badanie – to nie tylko diagnoza, ale również prognoza i oparta na niej ocena celu, do którego dążymy”.⁵⁷

Znacznie trudniejszym zadaniem jest uchwycenie efektywności polityki kulturalnej w zakresie kształtowania czy przekształcania świadomości społecznej, kompetencji kulturowej. Autorzy przytaczanego wielekroć opracowania, stwierdzają, że

„Jeżeli zaś celem polityki kulturalnej jest wywołanie zmian w świadomości ludzkiej, podnoszenie poziomu kultury, wzbogacanie osobowości uczestników życia kulturalnego itp., tzn. jeśli cele te mają charakter programu edukacyjnego, to wówczas – pedagogzy dobrze o tym wiedzą – efekty tych działań trudno mierzyć, lub są one w ogóle niemierzalne, ponieważ albo nie dysponujemy odpowiednimi narzędziami pomiaru, albo efekty zabiegów polityki kulturalnej ujawniają się stopniowo po latach, często w innych niż kultura sferach życia społecznego”.⁵⁸

Ustalanie rezultatów partycypacji w kulturze artystycznej dokonuje się na gruncie socjologii kultury w badaniach jakościowych poprzez analizy „repcji sztuki”. Uchwycione indywidualne interpretacje dzieł sztuki mierzy swoiście jakość, poziom czy głębokość uczestnictwa w różnych dziedzinach kultury artystycznej, przyrównując uzyskane „świadectwa

---

⁵⁷ T. Goban-Klas, *O zadaniach i założeniach badań nad uczestnictwem kulturalnym*, „Kultura i Społeczeństwo”, 1972, nr 2, s. 86.

⁵⁸ S. Krzemiń-Ojak, A. Ziemilski, op. cit., s. 28.

odbioru sztuki” do odpowiednich interpretacji profesjonalnych znawców i krytyków sztuki, które stanowią wzorce interpretacyjne.⁵⁹

Uwzględniając funkcjonujące sposoby rozumienia polityki kulturalnej, wprowadzając pewien ład pojęciowy w kontekście przyjętych założeń teoriokulturowych i metodologicznych, pozostając równocześnie w zgodzie z utrwalonym uzusem językowym (terminologicznym) – według którego polityka kulturalna to „polityka realizowana”, „praktykowana polityka kulturalna”, co znajduje swój wyraz rezerwowaniu terminu „model polityki kulturalnej” do występujących empirycznie wariantów polityki kulturalnej – proponuję ujmować politykę kulturalną jako faktyczne oddziaływanie określonych uprawnionych społecznie podmiotów na sferę upowszechniania uczestnictwa w kulturze zgodnie z mniej lub bardziej wyartykułowanymi przesłankami teoretyczno-kulturowymi i światopoglądowymi, wyznaczającymi zakres i cel kształtowania partycypacji w kulturze społeczeństwa lub danej grupy społecznej (grup społecznych). Wymienione przesłanki ujęte w pewien system myślowy stanowią określoną koncepcję polityki kulturalnej. Jest ona konstrukcją myślową złożoną z: (1) wywiedzionych ze sfery światopoglądu przekonań typujących wartości skierowane do instytucjonalnego propagowania służących bądź sprzyjających (2) urzeczywistnianiu wyznaczonych celów społeczno-kulturowych (utrwalanie ładu politycznego, zachowanie tożsamości narodowej, „podnoszenie poziomu kulturalnego społeczeństwa”, formowanie określonego ogólnospołecznego typu osobowości kulturowej, kształtowanie „nowego człowieka” i inne) i (3) dyrektyw, wskazań, zaleceń co do środków i sposobów ich realizacji (odpowiednie akty prawne, infrastruktura kulturalna, system zarządzania, zakres i sposób finansowania, programy edukacji). Jerzy Kmita wymienia dwie podstawowe przesłanki polityki kulturalnej: (1) merytoryczne prezentujące cele i oceniające aksjologicznie środki realizacji polityki kulturalnej oraz (2) przesłanki prakseologiczne określające wybór wzmiankowanych środków ze względu na ich instrumentalną efektywność.⁶⁰ W definicyjnych objaśnieniach wskazuje się często główny bądź główne cele polityki kulturalnej, jako czyni to Simona Mundy:

„Można stwierdzić, że polityka kulturalna to zapewnienie takich form dostępu do kultury, by jednostka – w kontekście społecznym – mogła bez przeszkód poznawać i wykorzystywać dziedzictwo przeszłości, a także potencjał kryjący się w przyszłości. Ponieważ, mimo charakteru

---

⁵⁹ O ilościowych i jakościowych badaniach partycypacji w sztuce traktuje szeroko monografia: J. Grad, *Badania uczestnictwa w kulturze artystycznej w polskiej socjologii kultury. Analiza metodologiczno-teoretyczna*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1997.

⁶⁰ J. Kmita, *Uwagi o programie polityki kulturalnej*, op. cit, s. 159.

społecznego, dostęp do kultury opiera się na doświadczeniu jednostkowym, zapewnienie owego dostępu dotyczy każdego rodzaju rządu, agencji oraz struktur społeczeństwa obywatelskiego – bez względu na to, czy mają one charakter polityczny, rynkowy czy też altruistyczny”.⁶¹

Agata Wąsowska-Pawlik jako cel i zakresy oddziaływania polityki kulturalnej („czego dotyczy”) wymienia: twórczość artystyczną, promocję różnorodności, dostępność wytworów kultury, ochronę i zachowanie dziedzictwa kulturowego.⁶²

1.3. Założenia polityki kulturalnej państwa

1.3.1. „Prawo do kultury” jako światopoglądowo-aksjologiczny fundament polityki kulturalnej

Podstawowe więc pytanie jakie winien sobie postawić każdy podmiot polityki kulturalnej i na jakie powinien sobie odpowiedzieć, brzmi – jak formułują to wprost Sław Krzemień-Ojak i Andrzej Ziemilski – „(...) w imię czego dany podmiot polityki kulturalnej tę politykę prowadzi”. Jest to „pytanie o teoretyczno-światopoglądowe przesłanki polityki kulturalnej” według przywołanych autorów. Mają one charakter bardzo ogólny lub skonkretyzowany. W roli podstawowych założeń światopoglądowych państwowej polityki kulturalnej występować mogą poza przekonania religijnymi, określone przesłanki antropologiczno-filozoficzne i prawnonaturalne dotyczące natury ludzkiej, człowieczeństwa czy „przyrodzonych praw człowieka”. „Prawo do kultury” każdego człowieka bez względu na przynależność etniczną, narodową, klasową, wyznaniową i inną jest pierwotną przesłanką uzasadniającą prowadzenie polityki kulturalnej. W różnych ujęciach i programach polityki kulturalnej państw i organizacji międzynarodowych. Zapisano je w uchwalonej 10 grudnia 1948 roku *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ*, w artykule 22:

„Każdy człowiek ma jako członek społeczeństwa prawo (...) do urzeczywistnienia swoich (...) praw (...) kulturalnych, niezbędnych dla jego godności i swobodnego rozwoju jego osobowości”.

oraz w artykule 27 ust. 1:

„Każdy człowiek ma prawo do swobodnego uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa do korzystania ze sztuki, do uczestniczenia w postępie nauki i korzystania z jego dobrodziejstw”.⁶³

---

⁶¹ S. Mundy, 2000, s. 31. s. 108.

⁶² A. Wąsowska-Pawlik, *Polityka kulturalna Polski 1989–2012*, https://bon.edu.pl/media/book/pdf/Polityka_kulturalna_Polski-AWP.pdf

⁶³ *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf

Prawo do kultury ma charakter postulatu etycznego, chociaż bywa treścią różnorodnie sformułowanych konstytucyjnych zapisów wielu państw. Przykładowo artykuł 73 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, że

„Každemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury”.⁶⁴

Prawo do kultury, któremu przyznaje się status uniwersalny, co stanowi we współczesnej polityce kulturalnej fundamentalne założenie światopoglądowo-aksjologiczne, jest jednak różnie rozumiane. Sław Krzemień-Ojak i Andrzej Ziemiński porządkując występujące interpretacje, wyróżniają ich warianty „hierarchiczne i egalitarystyczne”. Ujęcia hierarchiczne różnicuje pojęcie „minimum praw kulturalnych”. Wyodrębniono tu trzy wersje. Wersja (a) opiera się na założeniu o istnieniu zasadniczej przyrodzonej, naturalnej lub ukształtowanej historycznie nierówności ras, narodów, warstw społecznych. Z jednej strony reprezentuje ją funkcjonujący autonomicznie lub jako składnik ideologii faszystowskiej rasizm, z drugiej – wszelkie koncepcje o wyższości kulturowej własnej grupy etnicznej, narodowości czy narodu, z których wynikać mają ich przywileje polityczne i społeczno-ekonomiczne w ramach danego państwa. Rasizm ogranicza prawo do kultury społecznościom uznanym za niższe biologicznie, co przejawia się w dążeniach do uniemożliwiania im podtrzymywania własnej tożsamości etniczno-kulturowej i dyskryminuje członków innych kultur. Przykładem skrajnego podejścia jest *Instrukcja wydziału propagandy przy Urzędzie Generalnego Gubernatora Hansa Franka, w sprawie polityki kulturalnej w okupowanej Polsce w czasie II wojny światowej*. Stwierdza się w niej na samym wstępie, że

„Jest zrozumiałe samo przez się, że żadna niemiecka placówka służbowa nie będzie popierała w jakikolwiek sposób polskiego życia „kulturalnego”. Z drugiej strony nie ma dziś żadnego powodu do ucisku swoistego życia kulturalnego Polaków w pewnych granicach. Naczelnicy powiatów powinni zezwalać Polakom na działalność kulturalną o tyle, o ile służy ona prymitywnej potrzebie zabawy i rozrywki”.⁶⁵

Ideologicznym uzasadnieniem przekonań wyższości i niższości kultur jest porównanie ich pod względem organizacji państwowej i instytucji społecznych, poziomu rozwoju technologicznego, stanu kultury techniczno-użytkowej, posiadania pisma, co pozwala mówić

---

⁶⁴ Ustawa z dnia 16 lipca 1997 r., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 1997 r., Nr 78 poz. 483.

⁶⁵ *Instrukcja wydziału propagandy przy Urzędzie Generalnego Gubernatora Hansa Franka, w sprawie polityki kulturalnej*, Wydział Propagandy przy Urzędzie Generalnego Gubernatora Hansa Franka. https://pl.wikisource.org/wiki/Instrukcja_wydzia%C5%82u_propagandy_przy_Urz%C4%99dzie_Generalnego_Gubernatora_Hansa_Franka,_w_sprawie_polityki_kulturalnej_%281940%29

generalnie o „zacofaniu cywilizacyjnym” innych ludów i narodów. To pogląd typowy dla europejskich kolonizatorów odnoszony do rdzennych mieszkańców odkrywanych i anektowanych terenów Afryki, Ameryki i Azji. Ujawnia się on w określeniach kulturowo odmiennych społeczności, jak „ludy dzikie, niecywilizowane, prymitywne, opóźnione w rozwoju, niepiśmienne”. Wszelkie wartościowanie innych kultur to wyraz etnocentryzmu.

Wersja (b) „hierarchicznego prawa do kultury” uwzględnia istniejącą: (1) stratyfikację społeczną, podział klasowy społeczeństwa lub (2) rolę pewnych grup społecznych w funkcjonowaniu państwa albo pozycję społeczno-zawodową, w szczególności (3) zasługi dla społeczeństwa w przypadku niektórych ludzi dająca im określone przywileje polityczno-społeczne i ekonomiczne. Struktura klasowa skutkuje podziałem na „kulturę wyższą” i „niższą” i preferowaniem kultury wyższej w obiegu ogólnospołecznym.

W stosunku do kategorii (2) wskazuje się na twórców dzieł sztuki, głównie wybitnych i utalentowanych, którym przyznaje się prawo do zwiększonych uprawnień w dostępie do dóbr kultury niż zwykłym obywatelom biernie z nich korzystającym. Podobnie grupom profesjonalistów pośredniczącym między twórcami sztuki a jej odbiorcami jak: krytycy sztuki, nauczyciele i pracownicy sfery upowszechniania uczestnictwa w kulturze, nadaje się pewne przywileje kulturalne, niekiedy też koneserom sztuki i kolekcjonerom sztuki, „miłośnikom kultury” i stowarzyszeniom kulturalnym, w tym członkom określonych klubów środowiskowych lub zawodowych oraz hobbystom. Rozszerzone prawo do kultury przyznaje się lub wynika ono z cenzusu wykształcenia, chociaż zazwyczaj profil i poziom wykształcenia stanowi jedno ze społeczno-kulturowych uwarunkowań partycypacji w kulturze artystycznej, wyposaża bowiem w odpowiednią kompetencję kulturową, w szczególności w artystyczno-estetyczną, konieczną do recepcji dzieł sztuki. Jak bowiem na początku lat 80. XX wieku, stwierdziła Urszula Przybyszewska w odniesieniu do społeczeństwa polskiego: „Zasadniczym progiem w uczestnictwie kulturalnym jest szkoła średnia – dopiero wykształcenie na poziomie średnim daje możliwość uczestniczenia we wszystkich formach kultury artystycznej”.⁶⁶

Wersja (c) „hierarchicznego prawa do kultury” bazuje na rozpowszechnionym przekonaniu „o przyrodzonej nierówności ludzi” ze względu na różnice wyposażenia biologicznego i inteligencji osobniczej, uzdolnień, talentu, wrażliwości estetycznej, upodobań,

---

⁶⁶ U. Przybyszewska, *Przemiany uczestnictwa kulturalnego społeczeństwa polskiego w świetle badań socjologicznych*, Instytut Kultury, Warszawa 1982, s. 20.

zamiłowań. Czynnikiem istotnym jest niepełnosprawność uniemożliwiająca bądź utrudniająca percepcję audialną, wizualną, intelektualną a także w przypadku niepełnosprawności ruchowej fizyczny dostęp do instytucji kulturalnych. Realizacja prawa uczestnictwa w instytucjonalnym życiu kulturalnym wymaga odpowiednich przedsięwzięć organizacyjnych i technicznych, wyposażenia technologicznego i udogodnień architektonicznych.

Szczególnym kryterium pozbawiania czy ograniczania prawa do uczestnictwa w kulturze artystycznej jest płeć. Dotyczy to chyba wyłącznie kobiet. Współczesnym przykładem są państwa islamskie. Jego źródłem są tradycyjne przekonania kulturowe plemion arabskich i przekazy koraniczne. Wynikają z nich zakazy udziału kobiet w życiu publicznym. W tradycji europejskiej daje jeszcze o sobie znać potoczne przekonanie wywodzące się z biblijnego przekazu „z dzieła stworzenia człowieka”, wedle których kobiety stanowią istoty niższe psychofizycznie, biologicznie i intelektualnie.

Kryterium takim bywa wiek, kiedy ograniczany jest instytucjonalnie dostęp pewnych treści kulturowych dzieciom i młodzieży. Aktualne młode pokolenie nie zna już zapewne formuły „dozwolone od...”, co znaczyło zakaz wstępu do kina na określony seans filmowy ze względu chociażby na sceny erotyczne, zwane obiegowo „momentami”. W telewizyjnych programach informuje się jedynie o tym, że określony przekaz wizualny „przeznaczony jest wyłącznie dla widzów dorosłych”.

„Egalitarystyczne interpretacje prawa do kultury” przyjmują bez żadnych wątpliwości jego uniwersalność. Dają się tu jednak wyróżnić dwa stanowiska w kwestii udostępniania dziedzictwa kulturowego. Pierwsze bazując na przekonaniu o jedności kultury ogólnoludzkiej ukształtowanej w toku procesu historycznego i pomnażanej przez współczesne pokolenia. Ten dorobek pokoleń, dziedzictwo kulturowe, skarbiec kultury zapełniany od czasów starożytnych po współczesne winien być udostępniany poprzez nagromadzone dzieła wszystkim ludziom, bez względu na przynależność narodową, etniczną, klasową, wyznaniową i inną czy istniejące różnicowanie kulturowe ludzkiej zbiorowości. Stwierdzają zatem autorzy referowanej koncepcji:

„Wszyscy ludzie (obywatele) mają zatem to samo prawo do tych samych dóbr kultury (ogólnoludzkich, ogólnonarodowych): prawo do nabywania umiejętności poznawania ich (szkoła), prawo do kontaktu z nimi (muzea i zabytki, instytucje artystyczne, ośrodki kulturalne) itp.”⁶⁷

---

⁶⁷ S. Krzemień-Ojak, A. Ziemilski, op. cit., s. 16.

W podejściu drugim egalitaryzmu kulturowego zakłada się i wyciąga określone konsekwencje polityczno-praktyczne z istniejącego zróżnicowania kulturowego współczesnego świata. Przyjmuje się w nim równoprawność wszelkich kultur etnicznych i narodowych i orzeka, że „Wszystkie społeczności ludzkie mają to samo prawo do własnej kultury, czyli tożsamości kulturowej”⁶⁸. Jest to jednak założenie idealistyczne. Widać bowiem preferowanie kultury dominującej większości narodowej w społeczeństwach wielonarodowych, wielokulturowych, federacyjnych i jest to nieuniknione. Zastrzega się prawnie albo w praktyce politycznej prawo mniejszości narodowych, etnicznych oraz religijnych do kultywowania rodzimych tradycji i twórczości artystycznej dla zachowania, i wyrażania własnej tożsamości kulturowej. Ma się tu na uwadze również wszelkie narodowe orientacje artystyczne i ideowe. Pojawia się jedynie, widoczny dzisiaj najbardziej problem tolerancji wobec odmienności kulturowej imigrantów i uchodźców, których liczna obecność w danym państwie a nawet na kontynencie europejskim w obiegowym przekonaniu zagrażać ma tożsamości kulturowej narodów europejskich. Scharakteryzowane koncepcje uniwersalnego prawa do kultury stanowią podstawę współczesnej polityki kulturalnej państw demokratycznych, ale nie wyczerpują jej światopoglądowo-aksjologicznych przesłanek.

1.3.2. Światopoglądowe wizje człowieka i wiedza o społeczeństwie jako przesłanki polityki kulturalnej

Sław Krzemień-Ojak i Andrzej Ziemiński wskazują na, mającą istotne znaczenie w założeniach światopoglądowych i ideologicznych polityki kulturalnej, spontanicznie przyjętą i mało sobie uzmysławianą, albo też całkiem świadomie i filozoficznie uzasadnianą wizję człowieka. Uważają ją, co prawda za element wiedzy opisowej w założeniach polityki kulturalnej, ale moim zdaniem stanowią one jej przesłanki światopoglądowo-ideologiczne wplecione w pewien korpus wiedzy o funkcjonowaniu człowieka w społeczeństwie uzasadniający określony kierunek oddziaływania danych podmiotów (państwa głównie) na sferę organizacji uczestnictwa w kulturze. Te wizje człowieka mają rodowód filozoficzny i religijny różnicujący podstawowe kulturowe wzory osobowości wyrażone w określeniach: Homo Creator, Homo Faber, Homo Viator, także Homo Ludens, wyznaczając ich odpowiednie warianty, na przykład chrześcijański, marksistowski i inne. Wspomniani autorzy dowodzą zatem, że

---

⁶⁸ Ibidem, s. 17.

„Inaczej projektuje się politykę kulturalną, jeśli traktuje się człowieka jako istotę samodzielną, obdarzoną wolną wolą, jako jednostkę kierującą swym losem w zgodzie lub niezgodzie z okolicznościami; inaczej – jeśli człowiek istnieje w polu widzenia polityka kulturalnego tylko jako „zonn politikon”, w gromadzie i poprzez gromadę: z niej czerpie wzory i dzięki niej kształtuje i zaspokaja swoje potrzeby i aspiracje kulturalne; inaczej, wreszcie jeśli polityk ten pojmuje człowieka jako istotę pasywną, skłanianą do uczestnictwa w kulturze jedynie dzięki umiejętnym i wytrwałym zabiegom dydaktycznym jakiegóż zewnętrznej wobec niej, niezależnej i transcendentnej grupy społecznej (elity kulturalnej)”.⁶⁹

Ważna dla kreowania polityki kulturalnej jest ogólna, teoretyczna i empiryczna wiedza o społeczeństwie, jego strukturze, relacjach międzygrupowych, rozgrywających się w jego obrębie procesach, zachodzących zjawiskach, szczególnie konfliktach, poziomie cywilizacyjnym i stanie kultury, stosunku do przeszłości (tradycji) i istniejącego porządku polityczno-ekonomicznego, jego wizji i nastawieniu na przyszłość, które decyduje o jego aktywizmie politycznym i życiowym. Nie bez znaczenia jest rozpoznanie kierunkowych idei społecznych organizujących społeczną praktykę życia codziennego oraz samoświadomości społecznej, jak społeczeństwo widzi siebie, jaka jest jego jaźń subiektywna i odzwierciedlona w rozumieniu Geорга H. Meada. Ukształtowana w toku rozwoju kulturowego wiedza potoczna, zdroworozsądkowa danego społeczeństwa czy tworzących go klas społecznych odgrywa niebagatelną rolę w postawach ludzi wobec projektów reform, głównie radykalnych zmian i „rewolucji kulturalnej”.

Decyzje polityków kulturalnych podejmowane są przy kierowaniu się wiedzą nieprofesjonalną, potoczną, odwołującą się do własnych doświadczeń życiowych kształtowaną środowiskowo, określoną przez lokalne, ale także zawodowe tradycje. W kształtowaniu polityki kulturalnej wykorzystuje się różnorodne kompetencje i doświadczenia ludzi parających się polityką kulturalną nabyte poza instytucjonalną sferą upowszechniania uczestnictwa w kulturze i oczywiście wpływające ze zbiorowych doświadczeń środowisk artystycznych, oparte na doświadczeniu dominującej praktyki twórczej czy doświadczeniu osobistym twórcy. Typy posiadanej wiedzy praktycznej wpływają zazwyczaj na politykę kulturalną zintensyfikowanie wybiórczo, gdy twórcy-politycy kulturalni występują w roli podmiotu decyzyjnego polityki kulturalnej.

Źródłem wiedzy decyzyjnej wymieniane bywają ekspertyzy, sprawozdania, specjalistyczne biuletyny, stenogramy narad, akty prawne, dokumenty nie zawsze w naszej przeszłości łatwo dostępne dla autorów konkretnych programów kulturalnych i badaczy kultury.

---

⁶⁹ S. Krzemiń-Ojak, A. Ziemilski, op. cit., s. 21.

Ekspertyzy i raporty o stanie społeczeństwa i kultury bywały zazwyczaj opatrywane klauzulą „tylko do użytku wewnętrznego” lub mocniej „tylko do użytku służbowego”, co oznaczało, że chociaż nie były ocenzone, z tego powodu miały mocno ograniczony obieg społeczny. Różnego rodzaju założenia polityki kulturalnej pokazane zostaną w szczegółowej analizie polityki kulturalnej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Rzeczypospolitej Polskiej, która stanowi odpowiednio problematykę rozdziału II i III niniejszego opracowania. Obecnie przyjrę się wybranym modelom polityki kulturalnej zgodnie z wyłuszczonej ich rozumieniem.

1.4. Modele polityki kulturalnej państwa

W refleksji nad polityką kulturalną zwykło się operować pojęciem „modelu polityki kulturalnej”. Termin „model” używany jest w różnych znaczeniach w zależności od dziedziny i dyscypliny nauki. Wystarczy przywołać tu pojęcia modelu: matematycznego, semantycznego, fizycznego, metodologicznego. W metodologii nauk

„Modelem nazywa się bądź zbiór założeń upraszczających (...), bądź też sam przedmiot lub zbiór przedmiotów spełniających takie założenia. W pierwszym przypadku mówi się o modelu **nominalnym** lub teoretycznym, w drugim – o modelu **realnym**, zwanym też interpretacją lub realizacją modelu nominalnego. (...) Konstruowanie modeli jest metodą stosowaną w naukach w celu uproszczenia problemów zwiększającą szansę ich rozwiązania” (podkr. W. M).⁷⁰

Model w naukach empirycznych oznacza przyjmowany układ założeń ułatwiający rozwiązanie podejmowanego problemu badawczego czy formułowanie wyjaśnień naukowych. Oznacza zbiór jakościowy przedmiotów spełniających pewne określone założenia. Intencjonalnie budowany model nowy powinien odpowiedzieć, jaki problem próbujemy rozwiązać. To rozumienie modelu w badaniach nad kulturą wyraża definicja Stefana Żółkiewskiego, zgodnie z którą „Model jest konstruktem, który budujemy tak, aby pomógł nam wyjaśnić obserwowalne fakty, procesy przemiany kultury (...)”.⁷¹ Niekiedy model identyfikowany jest z typem, jak widać w rozważaniach Marii Chełmińskiej, która według własnych słów konstruuje *typologię globalnej polityki kulturalnej* wyróżniając w niej wszelako nie typy, lecz *modele polityki kulturalnej*. Zgodnie z przyjętym w metodologii rozumieniem typologii, jest to „Zabieg metodologiczny (lub rezultat takiego zabiegu) polegający na grupowaniu przedmiotów na zasadzie podobieństwa

---

⁷⁰ W. Marciszewski, *Model*, w: Mała encyklopedia logiki, pod red. W. Marciszewskiego, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 176-177.

⁷¹ S. Żółkiewski, *Problemy modelu kultury* w: „Kultura i Społeczeństwo”, Warszawa, nr 4/1967, s. 32.

do pewnego przedmiotu wzorcowego zwanego «typem»⁷². W istocie autorka dokonuje typologii, wyróżniając określone typy polityki kulturalnej według przyjętych cech występujących empirycznie wariantów oddziaływania państwa na sferę kultury, idealizująco, z „nieuniknionymi uproszczeniami” je ujmując.

1.4.1. Zakres interwencjonizmu państwa w sferze upowszechniania kultury jako podstawa modeli polityki kulturalnej

Według przywoływanych już wielokrotnie badaczy typy czy modele polityki kulturalnej mogą się mieścić pomiędzy maksymalistycznie zakrojoną co do zakresu polityką kulturalną, a jej minimalistycznie określonym obszarem politycznego oddziaływania na sferę upowszechniania uczestnictwa w kulturze. Wyróżniają oni trzy zakresy polityki kulturalnej, od najwęższego odnoszącego się do: (1) sfery twórców i twórczości artystycznej (kulturalnej), (2) „systemu przekazywania, komunikowania, udostępniania kultury” do (3) „szeroko pojętego uczestnictwa w kulturze – od kształcenia postaw, upodobań, preferencji i nawyków kulturalnych po różne formy kontroli tego uczestnictwa”.⁷³ Maksymalistyczny model polityki kulturalnej konstytuuje ukierunkowanie na wyróżnione trzy zakresy życia kulturalnego. Zakłada zajmowanie się przez politykę kulturalną wszystkim lub prawie wszystkim. Minimalistycznie zorientowaną politykę kulturalną cechuje ograniczenie ingerencji państwa na określonych obszarach we wskazanych trzech zakresach, chociaż w rzeczywistości społecznej występują zazwyczaj *układy mieszane* z mniejszą lub szerszą interwencją organów władzy państwowej w poszczególne domeny działalności kulturalnej. Możliwe są różne warianty minimalistycznej polityki kulturalnej, w których nieinterwencja państwa „w kulturę” obejmuje całkowicie jedną lub dwie z trzech dziedzin społecznej praktyki upowszechnieniowej.

Polityka kulturalna nie interesując się merytorycznie sferą twórczości, pozostawiając artystom swobodę w zakresie wyboru środków artystycznych i komunikowanych treści, poddając ich twórczość mechanizmom rynku kultury, może koncentrować swoje działania na stwarzaniu warunków społeczno-ekonomicznych dla szerokiego uprawiania sztuki. Odwrotnie, poprzez cenzorską kontrolę może ograniczać, wykluczać, eliminować ze społecznego obiegu, nie dopuszczać do udostępniania i upowszechniania dzieł, co do których – ze względu na ich

---

⁷² W. Marciszewski, *Typologia*, w: Mała ..., s. 339.

⁷³ S. Krzemiń-Ojak, A. Ziemilski, op. cit., s. 18.

treść – ma zastrzeżenia ideologiczne, etyczne, obyczajowe, a preferować twórczość kulturalną i wspierać artystów, obejmując ją i ich, mecenatem państwa z uwagi na pożądaną przez władze światopoglądowo-aksjologiczną „zawartość” dzieł.

Polityka kulturalna ma różnorakie możliwości kształtowania i rozwijania instytucjonalnej sfery upowszechniania uczestnictwa w kulturze i życia kulturalnego, czyli wpływać na partycypację kulturalną różnych grup i środowisk społecznych, poprzez sposób i zakres finansowania „dostępu do kultury”, edukację kulturalną i ukierunkowywać udział w kulturze artystycznej na jej określone dziedziny. Może kontrolować funkcjonowanie instytucji kulturalnych, wspierając selektywnie wybrane placówki kulturalne, uprzywilejowując niektóre z nich poprzez poddanie ich szczególnemu patronatowi lub nadaniem im „wyższego” statusu, jak choćby w Polsce, poprzez urzędowe uznanie ich za „narodowe instytucje kultury”.

Państwo ma możliwość utrudniania lub ułatwiania dostępu do instytucji kulturalnych przede wszystkim poprzez (a) rozbudowywanie ich sieci, czyli rozwój tzw. przestrzennego układu kultury i (b) dofinansowywanie uczestnictwa w oferowanych przez nie formach udziału w kulturze; w PRL rozprawdzano darmowe lub zniżkowe bilety na imprezy kulturalne co było – skądinąd – widomym znakiem tego, że „państwu zależy na kulturze”.

Aleksander Wallis wyodrębnił dwa modele organizacji instytucjonalnego systemu upowszechniania uczestnictwa w kulturze, biorąc pod uwagę tzw. przestrzenny układ kultury, czyli terytorialną sieć placówek kulturalnych i obiektów kultury zlokalizowanych w dużych miastach. Według jego własnych słów:

„Przez „przestrzenny układ kultury” rozumiem sieć współzależnych ośrodków, wyłącznie miejskich, z których każdy dysponuje potencjałem wartości artystycznych i kulturowych, jaki pozwala im promieniować na cały kraj lub na znaczne jego obszary. Tak rozumiany układ obejmuje znakomitą większość znajdujących się na terytorium kraju instytucji kultury i ich budowli, zabytków i zabytkowych zbiorów, twórców kultury, jej badaczy, krytyków i popularyzatorów oraz organizatorów i polityków kultury, wreszcie znaczną część różnego rodzaju odbiorców kultury i uczestników amatorskich ruchów artystycznych. (...) Układ kultury składa się z pewnej liczby miast-ośrodków, z reguły o nierównomiernej sile oddziaływania. Można je sklasyfikować na ośrodki o znaczeniu międzynarodowym, ogólnokrajowym i regionalnym. Można też – według ich rangi administracyjnej”.⁷⁴

Ze względu na wskazany w tej wypowiedzi terytorialny zasięg oddziaływań pomiędzy ośrodkami, ich „promieniowania” oraz zakres dziedzin kultury artystycznej objętych współdziałaniem ośrodków klasyfikuje się je na: ośrodki pierwszego, drugiego i trzeciego

---

⁷⁴ A. Wallis, *Atlas kultury polskiej 1946-1980*, Wydawnictwo ECO, Międzychód 1994, s. 17.

stopnia. Między nimi występują określone powiązania: hierarchiczne i partnerskie, determinujące stopień ich integracji. Liczba i potencjał ośrodków powiązanych w krajowy system upowszechniania uczestnictwa w kulturze określają charakter danego przestrzennego układu kultury: (1) „model monocentryczny” określony przez dominację głównego ośrodka centralnego nad pozostałymi, (2) „model policentryczny” ukonstytuowany na istniejącej równowadze grupy ośrodków najwyższej rangi, i zróżnicowany indywidualnie oraz (3) *model mieszany*, występujący jako układ pośredni między dwoma poprzednimi. Uwzględnił również wariant, w którym w pewnej równowadze funkcjonuje kilka ośrodków najwyższej rangi z ośrodkiem głównym⁷⁵.

W przestrzennym układzie kultury zachodzą określone procesy kulturowe, procesy-czynności w rozumieniu Aleksandra Wallisa takie, jak: „pomnażanie potencjału kultury, przyswajanie wartości, integrowanie kultury narodowej i upowszechnianie wartości. Pomnażanie potencjału kulturalnego” to zarówno rozbudowa „materialnej bazy kultury” jak i kształcenie kadr „dla nauki i kultury”, międzynarodowa wymiana kulturalna oraz rozwój twórczości artystycznej i kulturalnej. „Przyswajanie wartości” to działania mające na celu zachowanie wybranych dzieł światowego i narodowego dziedzictwa kulturowego i jego „przewartościowywanie”. „Integrowanie kultury narodowej” dążenie na rzecz jej spójności merytorycznej i konkurencyjności jej dzieł w obiegu artystycznym oraz zapewnienie równowagi w rozwoju „dziedzin nauki, kultury i sztuki” i zapobieganie zbytnim dysproporcjom w życiu kulturalnym regionów i ośrodków. Upowszechnianie wartości to wprowadzanie w obieg ogólnospołeczny we wszystkich ośrodkach układu kultury elementów kultury współczesnej i jej tradycji oraz promowanie kultury narodowej w świecie. Politykę kulturalną należy ujmować w tym kontekście jako celowe oddziaływanie na przestrzenny układ kultury polegający na kształtowaniu, intensyfikowaniu oraz monitorowaniu i kontroli wymienionych ogólnych procesów, a w ich ramach procesów i zjawisk o szczegółowym charakterze.

Przestrzenny układ kultury jako sieć instytucji kulturalnych rozpatrywany jest w empirycznych badaniach nad uczestnictwem w kulturze jako instytucjonalne bądź materialne uwarunkowania aktywności kulturalnej społeczeństwa i różnych grup społecznych. Określa bowiem przestrzenną, fizyczną dostępność do placówek upowszechniania kultury. W związku z tym podstawowy społeczny podział uczestników instytucjonalnego, publicznego życia

---

⁷⁵ A. Wallis, *Problemy centralizacji i decentralizacji życia kulturalnego w Polsce w latach 1945-1980*, Instytut Kultury, Warszawa 1981, s. 10. Zob. również A. Wallis, *Warszawa i przestrzenny układ kultury*, PWN, Warszawa 1969.

kulturalnego przebiega według kryterium miejsca zamieszkania miasto – wieś, z dalszym zróżnicowaniem na małe miasto – duże miasto wyposażone we wszelkie instytucje artystyczne i rozmaite placówki prowadzące działalność kulturalną.

1.4.2. Polityka kulturalna – sfera organizacji i zarządzania kulturą

W polskiej refleksji nad polityką kulturalną dość powszechnie przyjmuje się typologię polityki kulturalnej państw Europy Zachodniej, w której za podstawowe kryterium przyjmuje „stopień koncentracji instrumentów prowadzenia polityki kulturalnej na szczeblu państwa oraz skalę interwencji w działalność samorządów lokalnych”, otrzymując w rezultacie trzy jej modele: (1) „silnie scentralizowany” występujący we Francji, Grecji, Danii i Portugalii, (2) „mieszany”, względnie zrównoważony *centralistyczno-decentralistyczny*, który nazywany jest również rządowo-samorządowym, istniejący w Belgii, Hiszpanii, Szwecji i we Włoszech, także w Polsce oraz (3) „silnie zdecentralizowany” charakterystyczny dla Niemiec, Szwajcarii i Wielkiej Brytanii.⁷⁶ Są to modele podstawowe, zwane też niekiedy „modelami zewnętrznymi”, odnoszące się do konstytuującej je stopniowalnej cechy typologicznej jaką jest sposób zarządzania instytucjonalną praktyką upowszechniania uczestnictwa w kulturze, a używając polityczno-ekonomicznego pojęcia – zakres interwencjonizmu państwa w tę sferę, sytuujący się na osi centralizm – decentralizm, stanowiące jego skrajne postaci. Pomiędzy nimi lokują się empiryczne warianty reprezentowane w obrębie danego modelu przez poszczególne państwa. Różnice te wynikają z pewnej odmienności sposobów i zakresu realizacji nadrzędnych celów polityki kulturalnej czy preferowanych dziedzin uczestnictwa w kulturze. W związku z tym w ramach głównych modeli wyodrębnia się dalsze modele szczegółowe. Model szczegółowy może dotyczyć jednego bądź kilku zakresów polityki kulturalnej. Przy niezmienności przyjętych zakresów polityki kulturalnej modyfikacje zachodzą w modelu zewnętrznym i modelach szczegółowych bądź danym modelu szczegółowym. Są to zazwyczaj zmiany o charakterze prawnym lub organizacyjno-administracyjnym usprawniające funkcjonowanie instytucjonalnej praktyki upowszechniania kultury. Wprowadzanie nowego modelu zewnętrznego powoduje

---

⁷⁶ Zob. również opracowanie *Europejskie modele polityki kulturalnej (2)*, pod red. B. Gierat-Bieroń, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Instytut Europeistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, w którym scharakteryzowano model polityki kulturalnej Hiszpanii, Belgii i Szwajcarii.

ogólna systemowa potrzeba poprawy istniejącego stanu dotychczasowego lub przyjęcie nowych merytoryczno-aksjologicznych priorytetów polityki kulturalnej państwa.

Ze swej strony mając na uwadze tę okoliczność, że wyróżniane modele polityki kulturalnej odnoszą się do sfery upowszechniania uczestnictwa w kulturze i uwzględniając rolę animacji kulturalnej w kreowaniu partycypacji kulturalnej można powyższe modele dookreślić w sposób następujący: (1) model centralistycznie-upowszechnieniowy, (2) model centralistycznie-decentralistycznie-upowszechnieniowy, (3) model decentralistycznie upowszechnieniowy, (4) model centralistycznie-decentralistycznie-upowszechnieniowo-animacyjny, (5) model centralistycznie-decentralistycznie-animacyjnie-upowszechnieniowy.

W ujęciu Marii Chełmińskiej zróżnicowania w obrębie wymienionych modeli podstawowych pod względem realizacji „czterech podstawowych funkcji polityki kulturalnej”, za które uznaje działanie na rzecz rozwoju: (a) profesjonalnej kultury artystycznej, (b) demokratyzacji kultury, (c) demokracji kulturalnej i (d) ochrony rynku kulturalnego poprzez różne formy ingerencji państwa, pozwalają na skonstruowanie szczegółowych modeli, które konstytuuje zakres i sposób realizacji celów polityki kulturalnej skoncentrowanej na wymienionych obszarach upowszechniania uczestnictwa w kulturze. Dla przykładu wspieranie przez państwo „profesjonalnej twórczości artystycznej typu prestiżowego”, określanej też jako „kultura wysoka”, składa się na „elitarny” zwany też „charyzmatycznym” – model polityki kulturalnej. Ogranicza on instytucjonalne upowszechnianie uczestnictwa w kulturze do selektywnie rozumianej kultury, przy równoczesnym dążeniu państwa do zapewnienia jak najszerszego dostępu członków różnych grup społecznych do instytucji artystycznych. To cel polityki kulturalnej zwany „demokratyzacją kultury”. Jest on realizowany w różnym stopniu, podobnie jak demokracja kulturalna, która zakłada „aktywne i twórcze uczestnictwo wszystkich i każdego w dowolnie wybranym modelu szeroko rozumianej kultury (definiowanej niekiedy jako „sztuka życia”)⁷⁷. Pobrzmiwa tu hasło „kultura dla wszystkich i kultura dla każdego” głoszone przez André Malraux. Jest to jednak głównie sfera działalności lokalnych instytucji kulturalnych.

Stosowane formy interwencji państwa w sferę upowszechniania uczestnictwa w kulturze i rynku kultury dają Marii Chełmińskiej podstawę wyróżnienia pięciu modeli tej

---

⁷⁷ M. Chełmińska, *Warunki rozwoju kultury na szczeblu lokalnym. Europejskie modele rozwiązań systemowych a sytuacja w Polsce*, Instytut Kultury, Warszawa 1993, s. 12.

interwencji. Są to: (1) „model reglamentacyjny”, w którym polityka państwa regulowana jest przez system prawny lub „w inny ustalony sposób”, (2) „model woluntarystyczny”, kiedy władze różnych szczebli ingerują bezpośrednio w życie kulturalne, (3) „model perswazyjno-propagujący” ukierunkowany na popularyzowanie prowadzonej przez państwo polityki kulturalnej, 4) „model dotujący”, określony przez sposób i zakres finansowania działalności kulturalnej według mniej lub bardziej określonych i znanych zasad i kryteriów oraz 5) „model stymulujący”, będący w istocie wariantem modelu poprzedniego (4), w którym finansowanie sfery upowszechniania kultury oparte zostało na ogłoszonych i jasnych warunkach (np. konkursy), mających skłaniać podmioty rynku kultury do organizowania i podejmowania określonych przedsięwzięć kulturalnych, pożądaných (z punktu widzenia państwa) działań na rzecz udostępniania i uprzystępniania kultury.

Dla przedstawicieli ekonomii kultury sprawa współczesnej polityki kulturalnej sprowadza się do zasad organizacji i finansowania *sektora publicznego w kulturze*. Mając je na uwadze, Dorota Ilczuk wyróżnia

- „(...) pięć modeli polityki władz publicznych realizowanych w odniesieniu do kultury:
- nordycki, oparty na tradycjach socjokulturalnych;
  - anglosaski, z dominującym rynkiem globalnym;
  - śródziemnomorski, mocno oparty na dziedzictwie kulturalnym;
  - francuski, gdzie odnajdujemy ostatni w Europie przykład planowania państwowego;
  - niemiecki, wskazujący na ewolucję od państwa opiekuńczego do społeczeństwa informacyjnego”.⁷⁸

W swoim podręczniku ekonomiki kultury charakteryzuje je i dokumentuje, przytaczając odpowiednie zestawienia rachunkowe i statystyczne.

1.4.3. „Misyjna” polityki kulturalna André Malraux

Bardzo często przywoływanym modelem polityki kulturalnej jest koncepcja polityki kulturalnej realizowana przez André Malraux, intelektualisty, filozofa-estetyka, pisarza, eseisty i pierwszego ministra kultury w dziejach Francji.⁷⁹ Źródłem teoretycznych przesłanek jego

---

⁷⁸ D. Ilczuk, *Ekonomika kultury*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 46.

⁷⁹ A. Malraux, prawdziwe nazwisko André Berger (1901-1976) – z wykształcenia archeolog i orientalista, uczestnik ruchu antyfaszystowskiego przed II wojną światową, lewicowy działacz polityczny, gaullista. Był ministrem informacji w pierwszym powojennym rządzie de Gaulle’a (1945-1946), następnie ministrem kultury w randze wicepremiera i sekretarza stanu (1958-1969). Ministerstwo Kultury powołane zostało dekretem Prezydenta Republiki Francuskiej 3 lutego 1959 roku. Przejęło on odpowiednie zadania i kompetencje Ministerstwa Przemysłu i resortu edukacji. Malraux objął obowiązki Ministra Kultury formalnie 8 lipca 1959 roku. Malraux jest autorem wielu dzieł literackich i eseistycznych. Są to m. in. powieści: *Tentation de l’Occident (Kuszenie Zachodu, 1926)*, *Les Conquérants (1928)* – wydanie polskie: *Zdobywcy (1936)*; *La Voie*

polityki kulturalnej jest wąskie rozumienie kultury ograniczone nie tylko do sztuki, ale w jej ramach do plastyki, teatru i baletu, i selektywne zarazem ujęcie kultury w scharakteryzowanym wyżej sensie (kultura wyższa) oraz historiozoficzna wizja rozwoju kultury i stanu kultury w drugiej połowie XX wieku, kiedy wyraźnie zaznaczało się już jej stechnicyzowanie, dominacja techniki konstytuująca ówczesny „świat maszyn”. Jego wizja świata znalazła odzwierciedlenie w jego twórczości literackiej, przede wszystkim eseistycznej. Należy dodać, że jako autor dzieła *Psychologia sztuki* głosił, że „martwy świat maszyn” może ożywić tylko „świat uczuć” zawarty w Kulturze przez „duże K” i Sztuce przez „duże S”. W jego koncepcji estetycznej Wielka Sztuka to sfera kulturowego *sacrum*, określona przez takie podstawowe wartości nadrzędne jak: człowieczeństwo, wolność, swoboda twórcza, prawda, autentyczna artystyczna ekspresja. Jej estetyczna wizja świata ma prezentować i ucieleśniać autentyczny humanizm. Tej sztuce przeciwstawiona została antysztuka, której domenę stanowi rzeczywistość społeczno-kulturowa życia codziennego. Jej wyrazem jest rozrywka, inaczej „kultura czasu wolnego”, sztuka „najbardziej podejrzanych form namiętności” to jest „seksu i śmierci”, znamionowanym przez film jako produkt „fabryki snów”. Prawdziwy artysta winien czynić świat realny obszarem swojej twórczej ekspresji i władania poprzez jego rewaloryzację, usensawianie wedle własnego systemu wartości, ale ujawniającego wielkość i godność człowieka, która w nim tkwi, a której zwykły człowiek nie zna. „Sztuka humanizuje świat” – głosił i czynił z niej jako polityk narzędzie przekształcania ludzkiego świata poprzez formowanie indywidualnej i zbiorowej świadomości. Aby to się stało, aby ochronić się przed oddziaływaniem sztuki wulgarnej, płaskiej, wypieraniem jej z kultury, konieczne jest, by „fabrykom snów, produkującym pieniądze, przeciwstawić kolosalnym wysiłkiem fabryki snów produkujące ducha, to znaczy by obrazom seksu i śmierci przeciwstawić dzieła nieśmiertelne”.⁸⁰ Zadaniem polityki kulturalnej jest zatem udostępnienie ludziom „kultury wielkiej”, narodowego i światowego dziedzictwa kulturowego, poprzez

---

royale (1930) – przekład polski *Droga królewska* (1938); *La Condition humaine* (1933) – tłumaczenie polskie *Dola człowiecza* (1935); *Le Temps du mépris* (1935) – polskie wydanie *Czasy pogardy* (1936), *L'Espoir* (1937) – przekład polski *Nadzieja* (1939); *Lazar* (1974) – wydanie polskie *Łazarz* (1977). Autobiograficzne: *Les Noyers de l'Altenburg* (*Orzechy z Altenburga*, 1943); *Antimémoires* (1967) – wydanie polskie *Antypamiętniki* (1993). Teksty o sztuce i prace estetyczne: *Psychologie de l'art*. (cz. 1–3 1947–50; część I, *Le musée imaginaire*); *Les voix du silence* (1951), będąca poprawioną i uzupełnioną wersją *Psychologii sztuki*, zawierającą syntezę dziejów sztuki; *Le musée imaginaire de la sculpture mondiale* (cz. 1–3 1952–55); *La Métamorphose des Dieux*, trzyczęściowa praca (1957–76) – wydanie polskie *Przemiana bogów* (1985), *La Tête d'obsidienne* (1974) – wydanie polskie *Głowa z obsydianu* (1978), poświęcone twórczości Picassa. Eseje: *L'homme précaire et la littérature* (1977) – wydanie polskie *Przemijanie a literatura*, (1982).

⁸⁰ Cyt. za S. Krzemień-Ojak, op. cit., s.140.

stworzenie warunków materialnych i technicznych dla osiągnięcia stanu demokratyzacji kultury, a nawet „stworzenie kultury demokratycznej”. W ten sposób wprowadził do polityki kulturalnej, oficjalnej nomenklatury i dyskursu publicznego termin „demokratyzacja kultury”, nawiązując wyraźnie do idei „dostępu do kultury” zapisanej we wspomnianej *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* z 1948 roku. Pisarz zadbał o to, by sformułowanie o równym dostępie do kultury, „kultury dla każdego”, znalazło się w prezydenckim dekreście powołującym jego ministerialny urząd. Stało się ono dewizą jego rządowej działalności i w hasłowej formie znamionowało jego politykę kulturalną. Szybko się spopularyzowało jako wyraz idei demokratyzacji kultury i równocześnie różnicy w sposobie pojmowania dostępu do kultury przez państwa socjalistyczne, głoszące hasło „kultury dla wszystkich”. W tej kwestii wypowiedział się dobitnie przed Zgromadzeniem Narodowym 27 października 1966 roku, przedstawiając budżet swojego resortu:

„Istnieją dwa sposoby pojmowania kultury: pierwszy, najprościej mówiąc „sowiecki” i drugi „demokratyczny”, ale zupełnie nie zależy mi na tych słowach. Oczywisty jest natomiast fakt, że istnieje kultura dla wszystkich i kultura dla każdego. W pierwszym określeniu chodzi o to, aby wszyscy, z odpowiednią pomocą, podążali w tym samym kierunku, w drugim zaś o to, aby wszyscy ci, którzy mają do czegoś prawo, mogli to otrzymać”.⁸¹

Idea ta pojawiła się znacznie wcześniej w jego dziełach. Oto – jak zauważył S. Krzemień-Ojak w powieści *Zdobywcy*, gdy napisał:

„Nie chodzi o to, by zmuszać do sztuki masy, które są wobec niej obojętne, lecz o otwarcie domeny kultury tym wszystkim, którzy pragną ją osiągnąć. Inaczej mówiąc prawo do kultury to po prostu wola dążenia do niej”.⁸²

W innym miejscu dodał, że „Nie mogę zmusić wszystkich, by kochali sztukę. Mogę jedynie próbować ją ofiarować, oddać do dyspozycji i sprawić, by była ona dana tym, którzy jej pragną”.⁸³

Jako polityk mógł realnie działać na rzecz preferowanego w swojej wizji uczestnictwa w kulturze artystycznej bezpośredniego indywidualnego „spotkania ze sztuką”, dającemu odbiorcy „czyste przeżycie estetyczne”, niezapośredniczone przez opisową wiedzę o sztuce i jej konkretnych dziełach. W swych wielu pełnych metafor wystąpieniach głosił, że sztukę należy czuć, „należy ją miłować”. Odbiorca kocha sztukę, ponieważ objawia mu „duchowy

---

⁸¹ *Creation: 24 juin 1961*, <http://www.ina.fr/art.-et-culture/musees-et-expositions/video/CAF89027089/les-maisons-de-la-culture.fr.html>, s. 2. Cyt. za M. Kamecka, „Kultura dla każdego”. *Francuski model polityki kulturalnej*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 2012, nr 3, s. 219. <http://www.bsl.uwb.edu.pl/download/bsl3/15-Kamecka.pdf>

⁸² Cyt. za S. Krzemień-Ojak, op. cit., s.140.

⁸³ Wywiad dla czasopisma „Elle”, z 1967 roku. Ibidem, s. 140.

świat”, „głębię ludzkich uczuć”, z których twórca czerpie natchnienie. Jej dyskursywny opis (na tyle na ile jest możliwy), jej erudycyjna znajomość czy „tłumaczenie jej” nie jest warunkiem jej autentycznego przeżywania. Jak konstatuje Sław Krzemiń-Ojak, streszczając poglądy Malraux „(...) o kulturze świadczy nie tyle znajomość Szekspira, co umiłowanie jego twórczości (...)”.⁸⁴ Stąd wynika bagatelizowanie przez André Malraux edukacji „dla (do) sztuki” i czemu wielokrotnie dawał wyraz, jak też przeciwstawianie sztuki – nauce, jej intelektualizmowi i racjonalizmowi, który nie sprzyja prawdziwemu uczestnictwu w sztuce.

W zamierzeniu André Malraux polityka kulturalna służyć ma stwarzaniu instytucjonalnych i technicznych warunków do udostępniania dzieł sztuki wyższej. Obiekty Wielkiej Sztuki winny być przede wszystkim obecne w przestrzeni publicznej. Stąd, na przykład umieszczanie rzeźb Artiste`a Maillota w ogrodzie Tuilleries, prezentowanie plastycznych wizji Marca Chagalla na plafonie gmachu Paryskiej Opery i budowa reprezentacyjnych domów kultury w każdym departamencie Francji, które miały być „świątyniami sztuki”. Domy kultury już artystyczną jakością architektury, wyróżniającą je w miejskim otoczeniu, komunikować miały, że są „przybytkami sztuki”. Mianowano je zresztą „katedrami XX wieku”. Małgorzata Kamecka podkreśla, że

„W zamyśle autorów projektu dom kultury miał być miejscem wymiany, spotkania odbiorcy (ludu) z dziełami o najwyższej wartości artystycznej. Kryterium jakości odgrywało tu decydującą rolę i ono wysuwało się na plan pierwszy”.⁸⁵

Domy kultury jako główne regionalne (departamentalne) instytucje kulturalne miały poprzez swoją działalność likwidować prowincjonalne „pustynie kulturalne”, decentralizować w pewnym stopniu sferę upowszechniania uczestnictwa w kulturze, podważyć pozycję Paryża jako centrum kulturalnego Francji. Pierwszy taki dom kultury powstał w Hawrze. Z okazji jego otwarcia w 1961 roku minister André Malraux przemawiając, stwierdził entuzjastycznie:

„Nie ma takiego drugiego domu na świecie, ani w Brazylii, ani w Rosji, ani nawet w Stanach Zjednoczonych. Mieszkańcy Hawru, pamiętajcie, że kiedyś będzie się mówiło, że wszystko rozpoczęło się w waszym mieście”.⁸⁶

Wbrew oczekiwaniom André Malraux domy kultury nie wypełniły założonej w jego polityce kulturalnej misji sprawiedliwości kulturalnej. Nie pojawiły się wszędzie w regionalnym

---

⁸⁴ Ibidem, s. 141.

⁸⁵ M. Kamecka, op. cit., s. 221.

⁸⁶ Ibidem, s. 221.

przestrzennym układzie kultury podczas jego „zarządzania kulturą” w V Republice. Nie w każdym też departamencie, gdzie funkcjonowały, przejawiały pożądaną aktywność w organizowaniu kontaktów mieszkańców ze sztuką. Przede wszystkim sami adresaci ich działalności mający niski status społeczny, nie korzystali w znaczącej liczbie z tej instytucjonalnej możliwości partycypacji w kulturze artystycznej mimo niewielkich finansowych kosztów uczestnictwa (cen biletów wstępu). Większość z nich nie ujawniła „woli dążenia do spotkania ze sztuką”. Zabrakło być może lekceważonej przez ministra André Malraux realizacji o szerokim zasięgu społecznym edukacji kulturalnej. Na jego egalitarystycznej polityce „równego dostępu do kultury” skorzystała klasa średnia, bardziej wykształcona i o odpowiednich kompetencjach kulturowych, by móc uczestniczyć w kulturze „wysokiego obiegu”. Podkreśla to Sław Krzemień-Ojak uważając, że źródła niepowodzenia polityki kulturalnej André Malraux szukać należy w jego *tradycyjnym olimpijskim modelu teorii kultury*, który nie współgrał z ideą równego korzystania z Wielkiej Sztuki. Ta bowiem jest dla tych, „którzy rozumieją jej język”. Za niepodważalną zasługę André Malraux uznaje się, wszakże to, że

„Polityka realizowana przez Ministerstwo Kultury pod jego kierownictwem – nawet jeśli w latach późniejszych niektóre jej punkty doczekały się mniej lub bardziej surowej oceny – stanowiła swego rodzaju przełom w spojrzeniu na miejsce kultury, zarówno w życiu społecznym, jak i polityce prowadzonej przez państwo”.⁸⁷

---

⁸⁷ Ibidem, s. 218.

ROZDZIAŁ II

POLITYKA KULTURALNA POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ

2.1. Kształtowanie socjalistycznego ustroju politycznego w Polsce a polityka kulturalna

Rozważania rozpocznę od czasu okupacji, kiedy to sprawami kultury zajmował się Departament Oświaty i Kultury utworzony przy Delegaturze Rządu RP na Kraj. Jego przedmiotem zainteresowań była między innymi, kwestia zabezpieczenia bibliotek i księgarń, troska o losy polskiej sztuki plastycznej w czasie wojny, czy o sprawy „muzyki na ziemiach Polskich”. Wznowiono przedwojenny Fundusz Kultury Narodowej w styczniu 1940 roku.⁸⁸ Rejestrowano wojenne zniszczenia budynków dotychczasowych instytucji kultury, obiektów zabytkowych i straty osobowe środowisk twórczych. Departament Oświaty i Kultury podsumowując niejako w marcu 1944 roku zadane narodowi polskiemu straty w kulturze, stwierdził w raporcie, że

„Największe jednak szkody wyrządzone kulturze polskiej są te, które stanowią wynik „p o l i t y k i k u l t u r a l n e j” Niemców na ziemiach polskich. Ta polityka kulturalna była stosowana przez nich z niezachwianą logiką i precyzją w ciągu całego długiego czasu okupacji i wydała w skutkach potworność, niełatwą do pojęcia dla tych, co sami jej nie widzieli. Celem tej polityki kulturalnej, częściowo tajnym, częściowo nawet zupełnie jawnym było wyniszczenie kulturalne narodu polskiego, jeśli nie na stałe, to przynajmniej na długie lata (podkr. oryg.)”.⁸⁹

Powojenna sytuacja polityczna ułożyła się tak, że niemożliwe stało się reaktywowanie państwa polskiego w jego przedwojennym kształcie ustrojowym. Cele polityki kulturalnej państwa po II wojnie światowej określone zostały przez nowy ustrój społeczno-ekonomiczny i polityczny. Wyzwolenie terytorium Rzeczypospolitej Polskiej spod okupacji niemieckiej podczas II wojny światowej przez Armię Czerwoną miało istotne konsekwencje ustrojowe dla państwa i społeczeństwa polskiego. Utworzone bowiem na terenie Związku Radzieckiego

---

⁸⁸ *Raport Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj dla Rządu RP w Londynie (po 1941?)*, AAN, akta Del. Rządu RP na Kraj, sygn. 202/VII-2, s. 138-140; *Raporty syntetyczne MSW. Dział Społeczny. Referat opracowań wiadomości krajowych. Biblioteki, sztuki plastyczne, muzyka w Polsce pod okupacją do października 1941 r.*, Instytut Polski i Muzeum im. Gen. Sikorskiego w Londynie, akta MSW Rządu RP na Uchodźstwie, sygn. A9.III.2c/14; *Sprawozdanie z działalności Funduszu Kultury Narodowej w roku 1942*, Instytut..., sygn. A9.III.2c/14; *Sprawozdanie Ministra Spraw Wewnętrznych. Wydział dla spraw kulturalnych*, Instytut..., sygn. A9.Ia/2; za: *Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach 1918-1998*, wybór A. Siciński, A. Grzegorz Dąbrowski, J. Gmurek, Instytut Kultury, Warszawa 1998, s. 189-206.

⁸⁹ *Straty kulturalne*, AAN, akta Del. Rządu RP na Kraj, sygn. 202/I-51, s. 3-10. Tekst źródłowy za: *Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach 1918-1998*, wybór A. Siciński, A. G. Dąbrowski, J. Gmurek, Instytut Kultury, Warszawa 1998, s. 211.

wraz funkcjonującymi podczas okupacji hitlerowskiej w Polsce polityczne struktury ruchu komunistycznego przystąpiły do organizowania radykalnie odmiennego od istniejącego w II Rzeczypospolitej (1919-1939) ładu ekonomicznego i prawno-politycznego, określanego jako „socjalistyczny”. Zapowiadały go deklaracje programowe Polskiej Partii Robotniczej z marca i listopada 1943 roku *O co walczymy?* oraz *Deklaracja Krajowej Rady Narodowej*.⁹⁰ Nie zapowiadał go wprost, uważany za fundamentalny akt założycielski Polski Ludowej – *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*⁹¹, który ogłaszał reaktywowanie ustroju demokratycznego, w tym pięcioprzymiotnikowe prawo wyborcze, nie wspominając o nacjonalizacji przemysłu i kolektywizacji rolnictwa jako podstawy gospodarki socjalistycznej, przewidując jedynie „szeroką reformę rolną”, polegającą na wywłaszczeniu wielkich właścicieli ziemskich i przekazaniu ich ziemi dla chłopów małorolnych i robotników rolnych⁹², utrzymując w ten sposób prywatną własność gospodarstw rolnych. Zapewniać to miało poparcie klasy chłopskiej, stanowiącej większość społeczeństwa, dla powojennej, o komunistycznym rodowodzie władzy i porządku politycznego. Nie używano jednak oficjalnie i w obiegu propagandowym nazwy „komunizm”, wiedząc doskonale, że tak określany ustrój społeczno-ekonomiczny i polityczny nie mógł liczyć na społeczną akceptację, choćby dlatego, że potocznej świadomości, ukształtowanej pod tym względem przez międzywojenne polityczne przekazy propagandowe, w tym kościelne, komunizm kojarzył się z pozbawianiem ludzi własności prywatnej i „wspólną własnością wszystkiego”, w tym żon, ateizmem, „niedowiarstwem”,

---

⁹⁰ Krajowa Rada Narodowa została powołana przez Polską Partię Robotniczą i związane z nią ideologicznie stronnictwa polityczne, w nocy z 31 grudnia 1943 roku na 1 stycznia 1944 roku, jako organ władzy ustawodawczej, ogłoszonej przez komunistów „jedyną, legalną reprezentacją narodu polskiego”.

⁹¹ PKWN utworzono formalnie na mocy dekretu Krajowej Rady Narodowej, będącej jej władzą wykonawczą. Stało się to faktycznie w Moskwie przez delegację KRN. Manifest PKWN został ogłoszony 22 lipca 1944 roku na antenie radia Moskwa i w Moskwie pierwotnie wydrukowany. Zatwierdził go dwa dni wcześniej Józef Stalin.

⁹² „Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, przystępując do odbudowy państwowości polskiej, deklaruje uroczyście przywrócenie wszystkich swobód demokratycznych, równości wszystkich obywateli bez różnicy rasy, wyznania i narodowości, wolności organizacji politycznych, zawodowych, prasy, sumienia. Demokratyczne swobody nie mogą jednak służyć wrogom demokracji. (...) Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego sprawuje władzę poprzez Wojewódzkie, Powiatowe, Miejskie i Gminne Rady Narodowe i przez upoważnionych swych przedstawicieli. Tam, gdzie Rady Narodowe nie istnieją, demokratyczne organizacje obowiązane są natychmiast powołać je do życia, włączając w ich skład cieszących się zaufaniem ludności Polaków-patriotów, niezależnie od ich poglądów politycznych”, w: *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, „Załącznik do Dziennika Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, Nr 1, poz. 1.

„bezbożnością”. Komuniści brali to pod uwagę, rezygnując nawet z nazwy i określania PPR jako partii komunistycznej.⁹³

Budowę ustroju socjalistycznego rozpoczęto od tworzenia instytucjonalnej struktury władzy państwowej. Już dwa miesiące po ogłoszeniu Manifestu, podczas trwających jeszcze działań wojennych na pozostałym, poza Lubelskiem, obszarze kraju, utworzono tymczasowe organy ustawodawcze i struktury samorządowe. Funkcję parlamentu od sierpnia 1945 roku pełniła Krajowa Rada Narodowa. Utworzono rady narodowe niższych stopni administracji państwowej: wojewódzkie, powiatowe, miejskie i gminne. 28 czerwca 1945 roku prezydent KRN Bolesław Bierut powołał Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej z przewagą przedstawicieli PPR.

Dla legitymizowania władzy „przyniesionej na sowieckich bagnietach” konieczne stało się odwołanie do społeczeństwa, zyskanie akceptacji dla dokonywanych zmian społeczno-ekonomicznych i politycznych. Ówczesne władze zdecydowały się na ogólnospołeczne referendum. W „głosowaniu ludowym” przeprowadzonym 30 czerwca 1946 roku pytano:

„1. Czy jesteś za zniesieniem Senatu? 2. Czy chcesz utrwalenia w przyszłej Konstytucji ustroju gospodarczego, zaprowadzonego przez reformę rolną i unarodowienie podstawowych gałęzi gospodarki krajowej, z zachowaniem ustawowych uprawnień inicjatywy prywatnej? 3. Czy chcesz utrwalenia zachodnich granic Państwa Polskiego na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej?”.

Dla uzyskania pożądanego wyniku referendum podjęto na szeroką skalę trzymiesięczną kampanię propagandową jakiej dotąd nie było, w którą zaangażowano struktury państwowe i polityczne PPR, organizacje społeczne i załogi zakładów pracy. Organizowano spotkania agitacyjne, wydawano broszury, rozwieszano plakaty, pisano hasła na murach. Całą akcją zawiadywało Ministerstwo Informacji i Propagandy. Po „zwycięskim”, w opinii społecznej sfałszowanym referendum działania polityczne ukierunkowano na wybory parlamentarne. Wybory do Sejmu Ustawodawczego przeprowadzono 19 stycznia 1947. Poprzedzającej wybory kampanii działania skierowano przeciwko opozycyjnym ugrupowaniom politycznym, szczególnie wobec Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL) i Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), które występowały pod szyldem „Bloku Stronnictw Demokratycznych”. Dokonany

---

⁹³ Jak podaje Mariusz Mazur, w pierwszym dokumencie programowym PPR *Do robotników i chłopów Polski*, z 1942 roku, jego „(...) autorzy tłumaczą powód wyrugowania z nazwy partii tradycyjnego terminu — „komunistyczna”, uzasadniając go koniecznością orientowania się na masowego odbiorcę. „W tym celu niezbędne jest usunięcie wszystkich przeszkód zagrażających drogę do mas nawet w samej [nazwie] naszej partii” — wyjaśniano. Stąd również unikanie przez cały okres wojenny, a także najbliższe lata powojenne, radykalnych, stricte komunistycznych haseł społecznych czy politycznych, by nie zrazić do siebie często negatywnie ustosunkowanych do komunizmu Polaków”. (M. Mazur, *Koncepcja nowego człowieka w propagandzie Polskiej Partii Robotniczej do przejęcia władzy*, „Dzieje Najnowsze”, R: XL, 2008, 3, s. 50).

podział władzy objął: (1) Sejm jako ustawodawczy organ przedstawicielski wobec (2) władzy wykonawczej, którą sprawowali trójdzielnie (a) prezydent, (b) Rada Państwa, której przewodniczył prezydent i (c) Rada Ministrów (rząd).

Po powstaniu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, z połączenia PPR i PPS komuniści otrzymali pełnię władzy politycznej i możliwość urzeczywistniania „kierowniczej roli partii” w procesie budownictwa socjalizmu, nadając mu ideologiczny kierunek i sprawując nadzór nad jego prawidłowym przebiegiem. Te zadania partii tak wysłowiono w uchwale III Zjazdu PZPR:

„Partia, kierując wszystkimi organami władzy ludowej, nie może ani na chwilę wypuszczać steru z rąk i osłabiać swej politycznej kontroli. Partia nie jest powołana do bezpośredniego rządzenia, do zastępowania jakichkolwiek organów władzy czy administracji, ale stanowi stos pacierzowy państwa, musi nadawać właściwy kierunek we wszystkich dziedzinach życia państwowego i społeczno-gospodarczego”.⁹⁴

Adam Łopatka dowodził, że

„Partia jest niezbędna i po to, aby klasa robotnicza mogła skutecznie sprawować kontrolę nad rządem i nad całym aparatem państwa socjalistycznego. Gdyby nie było partii, rząd nie miałby się do kogo zwracać, aby się dowiedzieć, jakie są pragnienia klasy robotniczej”.⁹⁵

Wygrane referendum i wybory, ustanowienie nowych rządów, nie oznaczało przyjęcia przez społeczeństwo „programu budownictwa socjalizmu”. Wymagało to „przeorania świadomości społecznej” oznaczające ideologiczną indoktrynację. Kierowano się wskazaniem Lenina, a „Lenin uczył, że tam, gdzie nie krzewi się rewolucyjnej ideologii, tam masom siłą inercji narzuca się świadomość tradycyjna – mieszczańska i drobnomieszczańska”.⁹⁶

Kluczową sprawą stało się w związku z tym kształtowanie nowej kultury, na podłożu kultury zastanej. Wskazywano na konieczność przewartościowania tradycji i adaptowania do aktualnych potrzeb istniejącego dorobku kultury. Zarysowywano faktycznie politykę kulturalną, nie używając początkowo tego pojęcia. Mówiono o potrzebie „budowania nowej kultury”, dążeniu do „rozwoju nowej kultury”, a podstawą nowej wizji kultury miała być „etyka

---

⁹⁴ Uchwała III Zjazdu o węzłowych zadaniach partii politycznych, „Nowe Drogi. Organ teoretyczny i polityczny”, Nr 4 (118) kwiecień 1959, s. 657.

⁹⁵ A. Łopatka, *Kierownicza rola partii komunistycznej w stosunku do państwa socjalistycznego* w: A. Łopatka, J. Nowaczyk, *Wykłady podstaw nauk politycznych. Część I*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1966, s. 124.

⁹⁶ J. Kossak, *Ideologia i wizje kultury. Z zagadnień teorii i socjologii kultury*, Wydawnictwo Związkowe CRZZ, Warszawa 1965, s. 62.

socjalistyczna”. Operowano pojęciem „rewolucji kulturalnej”⁹⁷ uznając ją za warunek konieczny przeobrażeń świadomości społecznej odpowiadającej radykalnym zmianom ekonomiczno-politycznym. Jak wypowiadał się w tej kwestii Włodzimierz Sokorski zaangażowany w ówczesną praktykę prawno-polityczną:

„Przełom w świadomości społecznej zawsze jest trudniejszy niż realizacja planów ekonomicznych. W Polsce w tym czasie rzeczywiście chodziło o rewolucję kulturalną, której klasowy i socjalistyczny charakter nie ulegał wątpliwości. Bez zasadniczego zwrotu w świadomości ludzkiej za pomocą zmian w szkolnictwie i w zarządzaniu kulturą, bez polityki masowego upowszechniania kultury, wiedzy, oświaty nie można byłoby realizować budownictwa socjalistycznego”.⁹⁸

Dyskutowano nad kształtem i zakresem rewolucji kulturalnej nie tylko w gremiach politycznych, ale także w środowisku twórców kultury⁹⁹, nie odwołując się jeszcze do pojęcia polityki kulturalnej. Pojawiło się ono po raz pierwszy w organie teoretycznym PPR *Nowe Drogi* w 1947 roku. W cyklu artykułów dotyczących „spraw kultury” zainicjowanym przez Stefana Żółkiewskiego, który zapowiadając go oznajmił, że „Cel tych kronik będzie zawsze praktyczny. Będzie szło o przedyskutowanie wytycznych polityki kulturalnej”.¹⁰⁰ Pół roku później na łamach „Kuźnicy” do pojęcia polityki kulturalnej odwołał się Jan Baculewski, który podjął dyskurs dotyczący upowszechniania uczestnictwa w kulturze, konstatując, iż „Ogólne założenia polityki kulturalnej określa dekret o publicznym systemie oświaty i wychowania narodowego”, kwestionując już wówczas sens istnienia Ministerstwa Kultury i Sztuki, stwierdzając, że

„Prościej będzie, jeżeli z organizacji życia kulturalnego usuniemy zbędny czynnik biurokratyczny, którym są agendy Ministerstwa Kultury, i umożliwimy bezpośrednią współpracę między organizacjami, prowadzącymi świetlice i zespoły artystyczne, a artystami i ich związkami”.¹⁰¹

Wywołało to reakcję Leona Kruczkowskiego, który był przeciwny poglądom, „że w ustroju demokracji ludowej, zwłaszcza w jego fazie początkowej, państwo może wyrzec się własnej, mniej lub więcej aktywnej polityki kulturalnej”, zadając równocześnie pytanie:

Czy nasze artystyczne związki zawodowe w obecnym stanie rzeczy mogłyby podjąć się zadań wchodzących w skład pojęcia **narodowej polityki kulturalnej**? Czy mogłyby podjąć się tych zadań w oparciu tylko o jakiś miniaturowy (choćby najszczodrzej wyposażony w fundusze) dystrybucyjno-

---

⁹⁷ Zob. J. Kądzielski, *O problemie modelu rewolucji kulturalnej*, PWN, Łódź – Warszawa 1964.

⁹⁸ W. Sokorski, *Refleksje o kulturze. Literatura i sztuka trzydziestopięciolecia*, Iskry, Warszawa 1980, s. 57.

⁹⁹ J. Przyboś, *Dyskusja o Ministerstwie Kultury i Sztuki (VI, VII, VIII). Czas na rewolucję kulturalną*, „Kuźnica”, Nr 11 (80), Łódź 19 marca 1947, s. 5-6.

¹⁰⁰ S. Żółkiewski, *Kronika kulturalna (I)*, „Nowe Drogi”, Nr 1 styczeń 1947, s. 155.

¹⁰¹ J. Baculewski, *Dyskusja o Ministerstwie Kultury i Sztuki. Zagadnienie upowszechniania kultury*, „Kuźnica”, Nr 7 (76), Łódź 19 lutego 1947 r., s. 7. Rzeczonego dekretu nie odnaleziono.

subwencyjny urząd (Fundusz Kultury Narodowej?), nie obciążony zakresem działania w skali dzisiejszego ministerstwa (podkr. L.K.).¹⁰²

Jak widać problem prowadzenia przez państwo polityki kulturalnej i funkcjonowania urzędu do spraw upowszechniania kultury pojawił się już u początku PRL, ale podejmowany był i dyskutowany z innych zasadniczo powodów, niż po 1989 roku.

Termin „polityka kulturalna” pojawił się również w tytule artykułu z 1948 roku ówczesnego kierownika Wydziału Kultury KC PPR, Władysława Bieńkowskiego¹⁰³, ale nie został użyty w tekście. Z treści wszak wynika, że w zakres polityki kulturalnej wchodzi działania państwa w sferze szkolnictwa, bazy nauki, upowszechniania sztuki i uczestnictwa mas ludowych w tych dziedzinach. Artykuł ukazał się wkrótce po przemówieniu Bolesława Bieruta, ówczesnego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej wygłoszonym podczas otwarcia radiostacji we Wrocławiu 16 listopada 1947 roku, które uznane zostało za oficjalny akt zapowiadający nową politykę kulturalną i wcześniejsze z 9 czerwca 1947 roku wystąpienie Władysława Gomułki na Akademii Kultury Polskiej we Wrocławiu. W ślad za nimi Władysław Bieńkowski przedstawia dotychczasowe dokonania w sferze życia kulturalnego i ogłasza wejście „po okresie rekonstrukcji” czyli powojennej odbudowy podstawowej infrastruktury kulturalnej państwa „w okres przebudowy podstawowych form naszego życia kulturalnego”, „reform w kulturze” i rewolucji kulturalnej”. Zapowiadał w związku z tym,

„(...) że w tych ramach doniosłą rolę odgrywać będzie leżąca u podstaw naszych przeobrażeń ideologia. Stanowić ona będzie również subiektywny element kulturalnej przebudowy, pozwalający tworzyć nowe, trwałe kulturalne wartości, wytyczać nowe drogi”.¹⁰⁴

Zapowiedź rewolucji kulturalnej w Polsce stanowi swoiste zwięźcenie ówczesnych dyskusji o ideologicznych przeobrażeniach kultury i ucieleśnienie wizji „nowej kultury” sygnalizowanej w szeregu dokumentach Polskiej Partii Robotniczej. Pierwszym z nich określającym fundamenty powojennego ustroju politycznego Polski, w którym *notabene* nie pada słowo „socjalizm” jest Deklaracja Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej *O co walczymy?*” zwana „małą deklaracją”, ogłoszona 1 marca 1943 roku. W dziesięciopunktowym programie zapowiedziano po wyzwoleniu odbudowę kraju ze zniszczeń wojennych oraz reformy społeczno-ekonomiczne i polityczne: (1) zaprowadzenie

---

¹⁰² L. Kruczkowski, *Dyskusja o Ministerstwie Kultury i Sztuki (III – IV). Odpowiedź rozmówcom „Kuźnicy”*, „Kuźnica”, Nr 8 (77), Łódź 26 lutego 1947 r., s. 8-9.

¹⁰³ W. Bieńkowski, *Problemy polityki kulturalnej*, „Nowe Drogi”, Nr 7 styczeń 1948, s. 79-86.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 79.

demokratycznego ładu politycznego (pięcioprzymiotnikowe wybory), w (6) – nowy system społeczno-ekonomiczny, a mianowicie uspołecznienie przedsiębiorstw bankowych i wielkoprzemysłowych i poddanie ich kontroli przez komitety fabryczne, przywrócenie chłopom wysiedlonym z ich ojcowizny, małych gospodarstw rolnych i dawnym właścicielom, zabranych przez okupanta drobnych przedsiębiorstw przemysłowych i handlowych oraz wywłaszczenie bez odszkodowania gospodarstw obszarowych powyżej 50 ha i rozdzielanie ziemi między chłopów małorolnych i robotników rolnych, dalej wprowadzenie ośmiogodzinnego dnia pracy i minimum płacy dla robotników i pracowników umysłowych oraz zapewnienie prawa do pracy dla wszystkich. Istotne dla polityki kulturalnej postanowienia, to w punkcie (5) zapewnienie o „pełnej swobodzie sumienia, słowa, druku, zgromadzeń i stowarzyszeń”, i w (7) wprowadzenie „zasady planowości we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego i kulturalnego”, a w (8) ogłoszenie powszechnej edukacji dzieci i młodzieży, zapewnienie prawa do nauki „(...) dla wszystkich przez przestrzeganie zasady bezpłatności nauki, począwszy od szkoły powszechnej do uniwersytetów włącznie, i usunięcie wszelkich przeszkód stawianych dzieciom ubogiej ludności”.¹⁰⁵ Powyższe założenia ustrojowe zostały powtórzone i szerzej scharakteryzowane w drugiej, określanej jako „duża” Deklaracji programowej PPR *O co walczymy?* z listopada 1943 roku. W zadaniach wyznaczonych dla powojennego Rządu Tymczasowego w odniesieniu do życia społecznego znalazły się zapisy, o tym, iż „Wprowadza natychmiast pełną swobodę słowa, druku, zgromadzeń i stowarzyszeń oraz wyznań religijnych”, dalej „Podniesienie kultury narodowej przez budowę nowych szkół, uniwersytetów, domów ludowych, bibliotek itp.”, oraz powszechne obowiązkowe i bezpłatne kształcenie młodzieży do lat 16 i możliwość kształcenia na studiach wyższych „(...) niezamożnej a zdolnej młodzieży (...) przez wypłacanie dostatecznych stypendiów”, zadeklarowano również, że „Świat nauki, literatury i sztuki znaleźć musi wszechstronne poparcie państwa dla swego rozwoju”.¹⁰⁶ Powyższe zapowiedzi znalazły się w Manifeście Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, który głosił między innymi, że

„Jednym z najpilniejszych zadań Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego będzie na terenach oswobodzonych odbudowa szkolnictwa i zapewnienie bezpłatnego nauczania na wszystkich szczeblach. Przymus powszechnego nauczania będzie ściśle przestrzegany. Polska inteligencja

---

¹⁰⁵ *O co walczymy? Deklaracja programowa Polskiej Partii Robotniczej*, w: Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942-1948, KiW, Warszawa 1959, s.121-123.

¹⁰⁶ *O co walczymy? Deklaracja programowa Polskiej Partii Robotniczej*, w: op. cit., s. 148-174.

zdziesiątkowana przez Niemców, a zwłaszcza ludzie nauki i sztuki, zostaną otoczeni specjalną opieką. Odbudowa szkół zostanie natychmiast podjęta”.¹⁰⁷

Postulaty PKWN znalazły ogólniejszy wyraz w Rezolucji I Zjazdu Polskiej Partii Robotniczej, w której stwierdzono, że realizacja zadań wskazanych przez Partię wiedzie do „(...) pełnego rozwoju wszystkich dziedzin życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego w odrodzonej Polsce w duchu demokracji ludowej”.¹⁰⁸ W okresie powojennym założenia nowej polityki kulturalnej najpełniej wyrażone zostały w *Deklaracji Ideowej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej* z 15 grudnia 1948 roku uchwalonej na Kongresie Zjednoczeniowym PPR i PPS, w której zapowiedziano przejście od dotychczasowej formy ustrojowej zwanej „demokracją ludową” do budowy socjalizmu, którego podstawą miało być „stopniowe rugowanie z gospodarki narodowej wszelkich elementów kapitalistycznych”, w której dominować winien „sektor uspołeczniony”, w którym szczególną rolę, podobnie jak „w życiu państwowym” przypisano związkom zawodowym uważanym za „szkołę rządzenia i wychowania socjalistycznego”. To zaś skutecznymi się także w wyniku: „wytępienia wszelkich form nacjonalizmu” i „wyrugowania ze świadomości mas ludowych przeżytków starego ładu, sobkostwa, demoralizacji, ciemnoty, przesądów i uprzedzeń wszelkiego rodzaju, zaszczepienie i ugruntowanie w masach moralności socjalistycznej”, upowszechnienia moralności socjalistycznej oraz krzewienia „prawdziwego patriotyzmu” związanego z internacjonalizmem. To wskazane w wymienionym dokumencie główne cele społeczno-polityczne jako „drogi wiodące od demokracji ludowej do socjalizmu”.¹⁰⁹ Znalazły one odzwierciedlenie w polityce i działaniach władz państwowych w praktyce prawno-politycznej, we wszystkich dziedzinach gospodarki i życia społecznego. Ich osiągnięciu służyć miało również odpowiednio merytorycznie ukierunkowana sfera upowszechniania uczestnictwa w kulturze, w szczególności twórczość artystyczna, co w ostatecznym efekcie doprowadzić miało do ukształtowania się kultury socjalistycznej. W związku z tym – jak głosiła owa *Deklaracja* – dokonując przemian kulturalnych demokracja ludowa”

„Musi przejąć wielki dorobek postępowych twórców wszystkich dziedzin kultury polskiej, musi nawiązać do tradycji postępowych, humanistycznych i demokratycznych, istniejących w naszej kulturze, nawiązać do okresów rozwoju kultury narodowej związanych nierozdzielnie z walką sił

---

¹⁰⁷ *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, op. cit.

¹⁰⁸ *Rezolucja I Zjazdu Polskiej Partii Robotniczej sprawach politycznych*, w: Polska Partia Robotnicza, op. cit., s. 321.

¹⁰⁹ *Deklaracji Ideowej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, w: Polska Partia Robotnicza, op. cit., s. 622-623.

postępowych narodu polskiego przeciwko wsteczniemu”. Dla spełnienia tych zadań demokracja ludowa musi zwalczać wszelkie wpływy elementów wstecznych, musi rozwinąć kulturę, naukę, sztukę związaną z dążeniami mas ludowych, odzwierciedlającą ich pragnienia, wychowująca naród w duchu humanizmu, demokracji, socjalizmu”.¹¹⁰

To są warunki podstawowe dla kształtowania i rozwoju kultury socjalistycznej w Polsce, a środkami wiodącymi do tego jest upowszechnienie umiejętności pisania i czytania, by dotrzeć do umysłów klasy robotniczej i chłopstwa, jest rozbudowa i „podniesienie poziomu ideologicznego naszego szkolnictwa i przepojenie tego szkolnictwa ideami marksizmu-leninizmu”, „wychowanie nowych kadr nauczycielskich” i poprawa ich położenia ekonomicznego, „związanie działaczy nauki i sztuki z masami ludowymi i ich walką” oraz rozbudowa instytucji kulturalnych na terenie całego kraju dla „udostępnienia masom ludowym wszystkich zdobyczy kultury” i aby umożliwić „aktywny udział mas w budowaniu nowej kultury”. W konsekwencji „Zapewni to niespotykany rozkwit twórczości naukowej i artystycznej”.¹¹¹ Powyższe stwierdzenia zarysowały w gruncie rzeczy program polityki kulturalnej państwa polskiego po kilkuletnim powojennym okresie pewnego pluralizmu w życiu kulturalnym, nazwanym przez Jerzego Borejszą „okresem presocjalistycznym” i zapowiadały „rewolucję kulturalną”¹¹² mającą uformować „socjalistyczną w treści kulturę polską”, regulującą w przyjętej w niniejszych rozważaniach koncepcji kultury, całokształt praktyki społecznej.

Podstawowe tezy przywołanej deklaracji ideowej PZPR znalazły się w przemówieniu prezydenta Bolesława Bieruta wygłoszonego we Wrocławiu 16 listopada 1947 roku z okazji uruchomienia regionalnej rozgłośni Polskiego Radia w tym mieście. Bolesław Bierut nie użył wprawdzie słów „polityka kulturalna”, ale jego wystąpienie uważa się za początkujące państwową socjalistyczną politykę kulturalną po II wojnie światowej. Przemówienie to wyznaczyło oficjalny kurs ideologiczno-polityczny wobec twórczości artystycznej, stanowiąc podstawę dla ideowej, estetycznej orientacji w sztuce polskiej, uformowanej w Związku Radzieckim, określanej mianem „realizmu socjalistycznego (sorealizmu)”. Według Włodzimierza Sokorskiego wystąpienie to „stało się punktem wyjścia dla polityki kulturalnej

---

¹¹⁰ Ibidem, s. 624.

¹¹¹ Ibidem, s. 625.

¹¹² Dyskutowano o niej już od roku w ówczesnym piśmie, zapoczątkowaną głosem L. Kruczkowskiego, ówczesnego wiceministra Kultury i Sztuki. Termin „rewolucja kulturalna” został po raz pierwszy użyty przez W. Lenina w swym artykule *O spółdzielczości* napisanym w 1922 roku. Zob. J. Kądzielski, op. cit.

w procesie budowania socjalizmu”, a postawione przez Bolesława Bieruta zadania „pociągają za sobą konieczność upowszechnienia kultury”.¹¹³

2.2. Przesłanki teoretyczne i światopoglądowe polityki kulturalnej Polski Ludowej

Jerzy Kmita podejmując problem polityki kulturalnej państwa w końcowym roku istnienia PRL w artykule zamieszczonym w „Nowych Drogach” a zatytułowanym *Uwagi o programie polityki kulturalnej* skonstatował, że

„W gruncie rzeczy program, o którym mowa w tytule nie istnieje. Fakt ten zdaje się na ogół uchodzić uwadze zapewne dlatego, że nie nastąpił on w jakimś określonym momencie, z dnia na dzień. Jako spójny i rozwinięty system zasad, uderzających skądinąd swymi dogmatycznymi uproszczeniami, by nie rzec prostactwem, istniał i funkcjonował w latach rozkwitającego u nas stalinizmu. To, co pozostało z niego, to niezasługujący od dłuższego już czasu na nazwę programu produkt stopniowej jego erozji zapoczątkowanej rychło po śmierci Stalina oraz rozrastania się serii uzupełnień doraźnie wprowadzanych do coraz bardziej rozsypującej się konstrukcji pierwotnej, dyktowanych zaś głównie bieżącymi potrzebami typu taktycznego. Aktualnie więc mamy do czynienia z garścią formuł ogólnych i znaczną liczbę nawykowo, bezrefleksyjnie na ogół stosowanych sposobów postępowania o niejasnych sensach i wzajemnych powiązaniach myślowych”.¹¹⁴

Ten sposób widzenia polityki kulturalnej Polski Ludowej jest nowatorski w dotychczasowej literaturze przedmiotu, wykazującej istnienie spójnej koncepcji teoretyczno-ideologicznej kształtowania uczestnictwa w kulturze społeczeństwa polskiego. Jeśli konstatacja Jerzego Kmita jest trafna to, uznać należałoby ukazujące się w PRL opracowania dotyczące tej sfery polityki państwa za maskujące jej rzeczywisty stan. Już pobieżny ogląd literatury z tego zakresu pozwala na zorientowanie się, że za używanymi ogólnymi sformułowaniami o „marksistowskich przesłankach polityki kulturalnej PRL” i nie mniej ogólnymi, by nie rzec ogólnikowymi orzeczeniami dotyczącymi „kultury socjalistycznej”, nie ma jasnego określenia, konkretniejszych teoretycznych i światopoglądowych przesłanek polityki kulturalnej Polski Ludowej. Zawarte one powinny być w dokumentach programowych Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej jako partii rządzącej odzwierciedlonych w odpowiednich aktach prawnych. Te podstawowe źródła historyczne poddaję analizie, by skonfrontować deklarowane założenia i cele polityki kulturalnej Polski Ludowej z rzeczywistymi działaniami państwa w odniesieniu do upowszechniania uczestnictwa w kulturze.

---

¹¹³ W. Sokorski, *Czas, który nie mija*, Krajowa Agencja Wydawnicza, 1980, Warszawa, s. 18.

¹¹⁴ J. Kmita, *Uwagi ...*, op. cit. s. 158.

Teoretyczne przesłanki socjalistycznej polityki kulturalnej wynikały z określonego rozumienia kultury. Zgodnie z koncepcją marksowską sytuowano kulturę w sferze „nadbudowy”, często w ideologii, uznając jej rolę w kształtowaniu egzystencji ludzi i ich świadomości oraz jej „funkcję regulatywną” w odniesieniu do działalności człowieka. Charakteryzując pojęcie kultury zakładane w polityce kulturalnej, wskazywano równocześnie na jej znaczenie w tworzeniu i rozwoju socjalistycznego układu ekonomicznego, ładu politycznego i w formowaniu społeczeństwa socjalistycznego. Wynika ono – według Józefa Skrzypca – z

„(...) faktu, że jest ona w płaszczyźnie makrostrukturalnej częścią ideologii sterującej procesami rozwoju społeczeństwa socjalistycznego, natomiast w płaszczyźnie jednostkowej jest ona czynnikiem współokreślającym sens życia człowieka”.¹¹⁵

„Rangę kultury wśród celów ustrojowych” określa postrzeżenie jej jako istotnego czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego, ze względu na „powiązania pomiędzy poziomem produktywności społeczeństwa a poziomem jego kultury”. Rzeczne powiązania ujawniają się – jak sądzić należy – w kształtowaniu poprzez uczestnictwo w kulturze – świadomości, postaw, potrzeb, zachowań, „opinii i ocen” ludzi, co sprawia, że „ożywia ona i rozszerza produkcję określonych dóbr”, determinuje „popyt i charakter wytwarzanych produktów, zwłaszcza związanych z zaspokajaniem indywidualnych zainteresowań”. Wedle ustaleń Józefa Kądzielskiego, ujmującego proces przemian społeczno-kulturowych w Polsce Ludowej jako rewolucję kulturalną, u podstaw „modelu socjalistycznej rewolucji kulturalnej znajdowało się szerokie, etnologiczne i występujące w pracach Lenina, rozumienie kultury”, zgodnie z którym „kultura stanowi całość życia ludzi”. Podstawowym wszelako założeniem jest teza „o twórczej roli mas ludowych”, które tworzą „podstawowe treści kultury, a kultura reprezentacyjna powinna być ich odzwierciedleniem w oparciu o znajomość marksistowskiej teorii rozwoju społeczeństwa”.¹¹⁶ W powyższym ujęciu kultury znajduje się przyjęte w polityce kulturalnej państwa podstawowe założenie, że tzw. kultura reprezentacyjna, zwana też kulturą oficjalną, czyli profesjonalną, którą konstytuuje elitarna twórczość artystyczna winna być ukierunkowana na klasę robotniczą i chłopską, kształtować ich świadomość i egzystencję wedle propagowanego systemu wartości. Jest bowiem kultura – jak słusznie uważa Jerzy Kossak:

---

¹¹⁵ J. Skrzypiec, *Polityka kulturalna Polski Ludowej. Osiągnięcia – słabości – perspektywy*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1985, s.13 i 14.

¹¹⁶ J. Kądzielski, op. cit., s. 42.

„(...) zespołem wartości konstytuujących sens życia i uczących jak żyć w świecie ludzkim, w świecie niepodzielnym – gdzie nie ma wyraźnych granic między tym, co społeczne, i tym, co indywidualne, gdzie sfera kreacji rozciąga się poza czas pracy produkcyjnej”.¹¹⁷

Aksjologiczne podstawy twórczości artystycznej i upowszechniania kultury wynikać winny z socjalistycznego światopoglądu zważywszy, że światopogląd określa merytorycznie każdy system kulturowy. W analizowanych tekstach „na równych prawach” (semantycznych) pojawiają się terminy: ideologia socjalistyczna, światopogląd socjalistyczny, identyfikowany ze światopoglądem materialistycznym lub światopoglądem marksistowskim, określanym nierzadko światopoglądem naukowym i kultura socjalistyczna. Są one charakteryzowane dosyć ogólnie w literaturze przedmiotu, bez pokazania konstytuującego je katalogu wartości i środków ich realizacji czy implikujących je norm, tworzących spójny system aksjologiczny. Zespół wartości zakładany milcząco w założeniach polityki kulturalnej, mianowanych ogólnie humanistycznymi, winien mieć merytoryczny związek z przyjmowanym rozumieniem socjalizmu. Maria Marczevska-Rytko stwierdza, że

„Pojęcie „socjalizmu” odnosi się do **ogółu doktryn politycznych i społecznych wyrosłych na gruncie krytyki kapitalistycznych stosunków produkcji i postulujących przebudowę społeczeństwa w drodze reform społecznych**” (podkr. M. M-R).¹¹⁸

Według Jerzego Kossaka

„(...) socjalizm jest nie tylko przejściem od ustrojów opartych na wyzysku do społeczeństwa egalitarnego, usuwającego wyzysk człowieka przez człowieka. Jest on także przejściem do stosunków społecznych, w których po raz pierwszy może zaistnieć, i istnieje realnie, świadomy związek między konkretnymi czynami i dążeniami jednostek a rezultatem tych czynów i dążeń w skali masowej”.¹¹⁹

W rdzennym marksowskim znaczeniu słowa „socjalizm” podstawą ustroju socjalistycznego jest uspołecznienie środków produkcji i uspołecznienie władzy, co wszelako w praktyce „realnego socjalizmu” w Polsce przybrało postać państwowej własności środków produkcji przemysłowej i handlu (etatyzm) z zachowaniem w dużym zakresie własności prywatnej w rolnictwie mimo podejmowanych prób jego całkowitej kolektywizacji, a w społecznej praktyce prawno-politycznej tzw. demokracji ludowej (dyktatury proletariatu), następnie centralizmu demokratycznego czyli władania politycznego przez partię polityczną uznającą się za reprezentanta klasy robotniczej. W powszechnym ujęciu socjalizm utożsamiany był z formą

---

¹¹⁷ J. Kossak, *Podstawy polityki kulturalnej PZPR*, KiW, Warszawa 1977, s. 41.

¹¹⁸ Marczevska-Rytko M., *Socjalizm w: Polityka-ustrój-idee. Leksykon politologiczny*, red. M. Chmaj, W. Sokół, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 1999, s. 362.

¹¹⁹ J. Kossak, *Ideologia i wizje kultury...*, op. cit., s. 34; słowa te autor powtórzył w: *Teoria kultury Karola Marksa i problemy współczesnego humanizmu*, KiW, Warszawa 1987, s. 64.

ustroju społeczno-ekonomicznego i politycznego istniejącą w państwach, które we własnej nomenklaturze określały się „krajami socjalistycznymi”. Ten stan rzeczy odzwierciedla „definicja” kultury socjalistycznej Kazimierza Żygulskiego, który nie podając jej elementów konstytutywnych, uznaje, że kultura socjalistyczna to rzeczywistość społeczno-kulturowa w krajach socjalistycznych:

„Za kulturę socjalistyczną będziemy uważać w naszych rozważaniach kulturę krajów socjalistycznych, a więc tych, w których, na drodze rewolucyjnych przemian, utrwalił się ustrój oparty na uspołecznieniu środków produkcji, planowaniu i na władzy reprezentującej dyktaturę proletariatu, nowej klasy panującej”.¹²⁰

W opracowaniach omawiających politykę kulturalną PRL i w tekstach publicystycznych kultura socjalistyczna jest racjonalistyczna, świecka¹²¹, organizowana przez światopogląd określany jako „materialistyczny”, „marksistowski”, nierzadko „naukowy”, w których nadrzędną wartość stanowi człowiek, co nadaje mu status światopoglądu humanistycznego. W dyskusji nad charakterem kultury socjalistycznej Jan Legowicz uznał ją za typ „kultury humanistycznej”, którą cechuje: „(...) dążenie do wszechstronnego rozwoju osobowości ludzkiej i pomnożenie wartości ludzkiej godności, bezinteresowności i miłości, zdolności uczuciowej percepcji świata i wiedzy, szlachetności i przyjaźni”.¹²²

„Człowiek wszechstronnie rozwinięty” stał się deklarowanym ideałem socjalizmu, który w skonkretyzowanym ujęciu, rozłożony niejako na „czynniki pierwsze”, tworzy system wartości humanizmu socjalistycznego. W eksperckim opracowaniu *Prognoza rozwoju kultury polskiej do 1990 r.* konstatując, że

„Naczelną wartością w kulturze socjalistycznej jest człowiek, jego życie (...). Ideał człowieka socjalizmu określa zespół cech zapewniających jednostce możliwości pełnego i wszechstronnego rozwoju osobistego, połączonego ze zdolnością i wolą walki o pomyślność ludzi i o zwycięstwo ideałów komunizmu w życiu społecznym i kulturalnym – w konkretnych warunkach historycznych”¹²³

przewidywano, że ma on szansę urzeczywistnienia w Polsce w niezbyt odległej przyszłości mimo różnych społeczno-ekonomicznych i politycznych ograniczeń możliwości ich indywidualnej

---

¹²⁰ K. Żygulski, *Wstęp do zagadnień kultury*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1972, s. 262.

¹²¹ O różnych pojęciach świeckości i laickim charakterze kultury socjalistycznej traktuje monografia Antoniego Klingera, *Problemy świeckiej kultury socjalistycznej w Polsce Ludowej w latach 1957-1973*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze, Zielona Góra 1976.

¹²² J. Legowicz, *Humanizm kultury świeckiej*, „Argumenty” 1973, nr 21.k

¹²³ *Prognoza rozwoju kultury polskiej do 1990 r.*, Ministerstwo Kultury i Sztuki. Komisja Prognozowania przy Ministrze Kultury i Sztuki, Warszawa 1973, s. 11.

i masowej realizacji. W ujęciu Romualda Jezierskiego humanizm socjalistyczny wyraża się w następujących normach:

„a) nie może być jakichkolwiek istot, rzeczy, cech, zjawisk i procesów, które w hierarchii wartości byłyby wyżej sytuowane niż człowiek; b) szanować należy aspiracje i potrzeby człowieka, dążyć do wszechstronnego i harmonijnego jego rozwoju; c) człowiek, jego potrzeby, aspiracje są miarą rzeczy, zjawisk, procesów, są kryterium oceny moralnej; d) człowiek powinien być traktowany jako cel, a nigdy jako środek do celu”.

Poza tym zestawem elementów wspólnych każdej humanistycznej orientacji światopoglądowej, humanizm socjalistyczny cechuje – w odróżnieniu od innych ujęć humanizmu – wzgląd na cele społeczne oraz aktywizm i powinność włączania się w dzieło „przekształcania świata”.

W działalności propagandowej i instytucjonalnej: szkolnej i pozaszkolnej edukacji kulturowej humanizm socjalistyczny sprowadzony został do „osobowości wszechstronnie rozwiniętej”, innymi słowy do „człowieka wszechstronnego”, „człowieka integralnego”, bądź „całościowego” lub „człowieka harmonijnego” (kształtującego i doskonalącego wszystkie swoje ludzkie cechy: fizyczne i umysłowe, zdolności, predyspozycje i realizującego swoje pragnienia i aspiracje) jako głównego ideału socjalistycznego wychowania. Źródłem tak sformułowanego antropologicznego modelu człowieka są odpowiednie stwierdzenia twórców marksizmu. Już w *Manifestie Partii Komunistycznej* znalazło się stwierdzenie, że „Miejsce dawnego społeczeństwa burżuazyjnego z jego klasami i przeciwieństwami klasowymi zajmuje zrzeszenie, w którym swobodny rozwój każdego jest warunkiem swobodnego rozwoju wszystkich.”¹²⁴ O wszechstronnie rozwiniętej osobowości wypowiadali się jeszcze parokrotnie. Przywołać tu można ich polemikę z koncepcją klasowego „powołania osobnika”, kiedy stwierdzali, że

„(...) robotnicy podnoszą w swej komunistycznej propagandzie, że powołaniem, przeznaczeniem, zadaniem każdego człowieka jest rozwijać się wszechstronnie, rozwijać wszystkie swe zdolności (...). Wszechstronna realizacja osobowości dopiero wtedy przestanie być wyobrażana jako ideał, jako powołanie itp., gdy – jak tego chcą komuniści – same osobniki wezmą pod kontrolę te impulsy świata zewnętrznego, które pobudzają do rzeczywistego rozwoju zadatki tkwiące w osobnikach”.¹²⁵

Uważali też, że warunki do owego wszechstronnego rozwoju osobowości stworzyć może jedynie bezklasowe społeczeństwo socjalistyczne, w którym

---

¹²⁴ K. Marks i F. Engels, *Manifest Partii Komunistycznej*, w: K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 4, KiW, Warszawa 1962, s. 536.

¹²⁵ K. Marks i F. Engels, *Ideologia niemiecka*, w: K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 3, KiW, Warszawa 1973, s. 319 i 320.

„(...) miejsce ekonomicznego bogactwa i nędzy zajmuje bogaty człowiek i bogata potrzeba ludzka. Bogaty człowiek jest zarazem człowiekiem potrzebującym przejawów ludzkiego życia, człowiekiem, w którym jego własne urzeczywistnienie istnieje jako wewnętrzna konieczność”.¹²⁶

W ideologiczno-pedagogicznym przekonaniu człowiek o wszechstronnie rozwiniętej osobowości nie jest podatny na pokusy konsumpcjonizmu, reprezentuje postawę „być” w przeciwieństwie do typowej dla społeczeństw kapitalistycznych postawy „mieć”. Preferowanie wartości światopoglądu niekonsumpcyjnego winno być w gruncie rzeczy społecznym skutkiem realizacji socjalizmu w sferze gospodarki i praktyce politycznej, w rdzennym znaczeniu tego słowa, a więc autentycznego uspołecznienia środków produkcji i władzy (autentycznej demokracji). Dążenie do realizacji światopoglądu konsumpcyjnego zagrażało ekonomicznym podstawom gospodarki „realnego socjalizmu”, będącej w stanie permanentnego deficytu rynkowego i ustrojowi politycznemu, nie mogącemu zaspokoić potrzeb konsumpcyjnych ludności. Niewątpliwie w trosce o kształtowanie osobowości wszechstronnie rozwiniętej, z jej potrzebami „duchowymi”, nie należy propagować konsumpcjonizmu. Jednostka koncentrując się na gromadzeniu dóbr materialnych i hedonistycznym „korzystaniu z życia” ogranicza radykalnie uczestnictwo w kulturze artystycznej, spycha w ogóle wartości „duchowe” na dolne szczeble swej hierarchii wartości. Troska o kształtowanie osobowości wszechstronnie rozwiniętej winna rzeczywiście towarzyszyć działaniom edukacyjno-kulturowym i stanowić faktycznie główny cel polityki kulturalnej. Trudno się nie zgodzić z sformułowanym w dokumentach celem polityki kulturalnej jakim jest „rozwój potrzeb wyższych”, utożsamianych zazwyczaj z „potrzebami kulturalnymi”, które należy kształtować, bądź tylko „rozbudzać”.

Za podstawowe cele polityki edukacyjnej i kulturalnej u początków „budownictwa socjalizmu w Polsce” uznano konieczność przeobrażenia świadomości społecznej Polaków, ukształtowanie „nowego człowieka”, socjalistycznej osobowości kulturowej Polaków. Jak skonstratował Włodzimierz Sokorski jeden z głównych ideologów i uczestników życia politycznego i realizatorów polityki kulturalnej Polski Ludowej:

„Bez zasadniczego zwrotu w świadomości ludzkiej za pomocą zmian w szkolnictwie i w zarządzaniu kulturą, bez polityki masowego upowszechniania kultury, wiedzy, oświaty nie można byłoby realizować budownictwa socjalistycznego”.¹²⁷

---

¹²⁶ K. Marks, *Pisma wybrane. Człowiek i socjalizm*, PWN, Warszawa 1979, s. 139.

¹²⁷ W. Sokorski, *Refleksje o kulturze*, op. cit., s. 57.

Jak potwierdza Antoni Mieczkowski dla bolszewickiej partii: „(...) kształtowanie „nowego człowieka” jest najważniejszym elementem budownictwa socjalistycznego”¹²⁸. Należało zatem ukierunkować aksjologicznie aktywność człowieka i społeczeństwa na wartości-cele, których realizacja sprzyjałaby początkowo „budowie socjalizmu”, a następnie utrwalaniu socjalistycznego ładu społeczno-kulturowego, a od lat 70. XX wieku przejściu do – ogłoszonego przez Edwarda Gierka – „rozwinętego społeczeństwa socjalistycznego”. W publikacjach poświęconych polityce kulturalnej PRL podkreśla się właśnie konieczność dostosowywania polityki kulturalnej do kolejnych etapów rozwoju socjalistycznego układu społeczno-politycznego. Etapy te wyznaczały (czego do lat 70. nie eksponowano) ujawniające się gwałtownie kryzysy gospodarcze lat: 1956, 1970, 1976, 1980 i bunt studentów w 1968 roku. Wprowadzając po nich pewne modyfikacje w systemie ekonomicznym, praktyce prawno-politycznej, w edukacji i polityce kulturalnej, mówiono o konieczności stałej konfrontacji wizji społeczeństwa socjalistycznego ze zmieniającą się rzeczywistością społeczno-kulturową.

Każdy przełom kulturowy początkujący jej kolejne stadium rozwojowe czy inaczej sprawę ujmując, nową epokę w dziejach kultury, kształtował odpowiadające jej wzory kultury i kulturowy standard osobowości. Myśl o „zależności osobowości ludzkich od ustroju społeczno-gospodarczego” – jak ujął to Stanisław Ossowski, jest obecna w nauce od dawna, a pojawiła się ona na podstawie obserwacji wielkich historycznych przemian w kulturze, w których zauważalne było „oczekiwanie na nowego człowieka”. Uczony ten skonstatował, że

„Nowa kultura zatem to nowe formy życia społecznego, z których wyłonić się ma nowy człowiek, bo tylko nowy człowiek nadać może tym nowym formom istotny sens. Na wiele setek lat, zanim socjologowie zaczęli się tymi sprawami interesować i ujmować je w naukowe terminy, oczekiwanie nowych form życia społecznego, nowego układu stosunków gospodarczych, było równocześnie oczekiwaniem nowego człowieka”.¹²⁹

Radykalnym przeobrażeniom społeczno-ekonomicznym i politycznym w Polsce po II wojnie światowej odpowiadać zatem musiała nowa merytorycznie i aksjologicznie koncepcja wychowania (socjalistycznego). Przesłanką teoretyczną dla socjalistycznego wychowania, socjalizacji i edukacji stała się wypowiedź Karola Marksa sformułowana jako „trzecia teza o Feuerbachu” głosząca, że

„Materialistyczna teoria, że ludzie są wytworami warunków i wychowania, że więc zmienieni ludzie są wytworami innych warunków i wychowania, zapomina, że warunki są zmieniane właśnie przez

---

¹²⁸ Ibidem, s. 48.

¹²⁹ S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, PWN, Warszawa 1967, s. 163.

ludzi i sam wychowawca musi zostać wychowany. (...) Zbieżność zmian warunków i działalności ludzkiej może być traktowana i racjonalnie rozumiana jedynie jako *rewolucyjna praktyka*” (podkr. K. M.).¹³⁰

Kształtowanie „nowego człowieka”, „człowieka socjalizmu” czy ogólniej tworzenie społeczeństwa socjalistycznego znalazło odzwierciedlenie we wzorach osobowych kreślonych dla poszczególnych okresów „budownictwa socjalizmu w Polsce”. Według Kazimierza Żygulskiego „Podstawą każdej kultury są określone wzorce człowieka składające się na ten typ, styl życia, który przy całej zmienności historycznej nadaje zbiorowości jej charakterystyczne piętno”.¹³¹ Jest tak w przypadku dających się ustalić, ujawnić czy zrekonstruować wzorów osobowości z faktycznych regularności zachowań członków danej zbiorowości. Propagowane wzorce natomiast informują przede wszystkim o pożądanym cechach osobowości członków określonej grupy społecznej, które mają różną reprezentację empiryczną. Tak jest w odniesieniu do wzorów osobowych socjalizmu, których charakterystyki – na podstawie analizy oficjalnych wystąpień przedstawicieli władz, statutów organizacji młodzieżowych, tekstów publicystycznych i treści podręczników szkolnych – dokonały Aleksandra Jasińska i Renata Siemieńska. Wyróżnione przez nie wzory osobowe to:

- (1) „wzór osobowy etapu walki o ustanowienie i utrwalenie nowego ustroju”, charakterystyczny dla pierwszych lat powojennych (1944-1950);
- (2) „budowniczy podstaw ekonomicznych nowego ustroju (okres intensywnej industrializacji – planu 6-letniego)” obejmującego lata 1950-1955;
- (3) wzór okresu politycznej „odwilży”, kiedy nastąpiło „przewartościowanie wzorów osobowości w okresie krytyki i naprawy błędów poprzedniego etapu” 1956-1960;
- (4) wzór „człowieka małej stabilizacji” lat 60.;
- (5) „współczesny wzór osobowości socjalistycznej” tzw. epoki gierkowskiej (lata 70.).¹³²

W okresie burzenia starego porządku społeczno-politycznego, zapoczątkowanego działalnością PKWN w lipcu 1944 roku na plan pierwszy we wzorze osobowym obywatela tworzącego ustrój demokracji ludowej wysuwają się kwalifikacje polityczne, na które składa się: świadomość robotników o ich roli w procesie wytwórczym, podziale pracy i zadań klasy robotniczej, akceptacja zasad ustrojowych i przewodniej roli partii robotniczej, dzielenie bez

---

¹³⁰ K. Marks, *Tezy o Feuerbachu*, w: w: K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 3, KiW, Warszawa 1973, s. 6.

¹³¹ K. Żygulski, *Wstęp do zagadnień kultury*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1972, s. 266.

¹³² A. Jasińska, R. Siemieńska, *Wzory osobowe socjalizmu*, WP, Warszawa 1975.

zastrzeżeń trafności nowej koncepcji rozwoju państwa i ocen przedwojennego systemu politycznego, oddanie się sprawie „nowej Polski”, aktywność społeczna, co w sumie konstituuje tzw. realizm polityczny i „romantyzm obowiązku” rozumiany jako zdyscyplinowane poddanie się zorganizowanej, celowej i planowej pracy i służbie społecznej, w tym ofiarność w dziele odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych. Nieodzownymi wartościami były też patriotyzm związany „z nową Polską”, demokratyzm i rewolucyjność ujmowana jako walka o sprawiedliwość społeczną. Kolejne pożądane cechy to pracowitość, wytrwałość i upór w dążeniu do celu, aktywność społeczna, poświęcenie dla dobra innych ludzi, odwaga, uczciwość, „higiena moralna”, racjonalność, rozsądek w działaniu, podnoszenie kwalifikacji, inicjatywa, pomysłowość, troska o człowieka skonkretyzowana w ówczesnych warunkach starań o zapewnienie masom pracującym materialnych podstaw bytu. Jako najważniejsze wartości opozycyjne wskazywano: nacjonalizm, oportunizm, korupcję, szabrownictwo, pijaństwo i złodziejstwo rozpowszechnione w warunkach niedostatku dóbr materialnych.

Okres intensywnej industrializacji wpisany w gospodarczy plan 6-letni wymagał ponoszenia wysokich kosztów materialnych przez społeczeństwo, przede wszystkim przez ludność wiejską. Akcentowano w oficjalnych wypowiedziach konieczność wyrzeczeń i wzmożonej pracy dla przyszłego dobrobytu i następnych pokoleń. W związku z tym wymagano zrozumienia dla aktualnych trudności zaspokajania potrzeb bytowych społeczeństwa i usilnie propagowano model budowniczego gospodarczych podstaw socjalizmu, oddanego na tym etapie sprawie budowy przemysłu, przywiązanego do swojego zakładu produkcyjnego, podporządkowującego w ogólności swoje indywidualne cele życiowe – celom ogólnospołecznym, a najlepiej identyfikującego cele osobiste ze społecznymi. Intensywnie gloryfikowano pracę, uznając ją za podstawową wartość społeczną i kryterium oceny człowieka. Włączenie się bez zastrzeżeń w dzieło industrializacji na każdym stanowisku pracy, stanowiło miarę patriotyzmu, miłości do ojczyzny tworzącej przyszłe państwo dobrobytu mas pracujących. Należało jednak wykazywać czujność klasową w trudnej ekonomicznej sytuacji, w której ujawniać się mogły „knowania” wrogów klasowych, zakłócających stosunki społeczeństwa z władzą. Równocześnie, w ówczesnej międzynarodowej sytuacji politycznej, nakazywano czujność wobec poczynań krajów imperialistycznych. Bezkompromisowa ideowość miała chronić przed szkodliwymi ideologicznymi wpływami, zapewniać zaufanie do władzy i mobilizować do wytrwałej pracy dla dobra socjalistycznego państwa. W tym okresie wzmożono

tw. ofensywę ideologiczną, także w polityce kulturalnej, co znalazło swój wyraz w ukierunkowaniu twórczości artystycznej na tzw. realizm socjalistyczny.

Uwyrażnieniu pozytywnych cech wzoru osobowego „budowniczego socjalizmu” służyło propagandowe przeciwstawianie im „antywzoru”: bumelanta, chuligana, pasożyta, osobników żyjących nie „z pracy rąk”, lecz „z kombinowania” i spekulacji. Obraz ideowej młodzieży konfrontowano też z postacią bikiniarza, przedstawiciela subkultury usiłującego naśladować w polskich warunkach amerykański styl życia.

W latach „odwilży” politycznej po systemie stalinowskim, nastąpiła pewna rewizja elementów dotychczasowego wzoru osobowego poprzez wprowadzenie do socjalistycznego modelu osobowości wielowymiarowości w ocenie ludzi poza kryteriami wyłącznie politycznymi (kwalifikacje moralne i zawodowe oraz wykształcenie), zaangażowanie w pracę na rzecz społeczności, umiejętność współdziałania w grupie, solidarność wewnątrzgrupowa, wrażliwość na ludzką krzywdę i zło we własnym otoczeniu. Zupełną nowością było wyeksponowanie więzi emocjonalnej w rodzinie uznanej za ważną sferę życia człowieka socjalizmu.

Kolejne nowe wartości pojawiły się we wzorze osobowym Polaka w okresie „małej stabilizacji” przypadającego na lata 60. Było to: zaangażowanie w pracę zawodową, ale też w życie prywatne, harmonizowanie aspiracji zawodowych z wartościami rodzinnymi, humanizacja stosunków pracy (umiejętność rozwiązywania konfliktów międzyludzkich i tworzenie właściwej atmosfery w miejscu pracy), uznanie ważności umiarkowanej indywidualnej i zbiorowej konsumpcji wyznaczającej standard życia, zróżnicowanie wzoru socjalistycznej osobowości Polaka na związane z pełnionymi rolami społeczno-zawodowymi (przede wszystkim: wzór robotnika – wykwalifikowany specjalista, wzór indywidualnego rolnika – nowoczesnego producenta rolnego, wzór inteligenta – specjalisty-inżyniera i pracownika umysłowego z wysokimi kwalifikacjami). O nowy wzór bohatera literackiego odzwierciedlającego pożądane cechy człowieka zaangażowanego w dalszy etap rewolucji kulturalnej apelowano na łamach miesięcznika PZPR „Nowe Drogi” dyskutując w latach 1956-1963 o polityce kulturalnej i roli sztuki w rewolucji kulturalnej. Wedle jej uczestnika:

„Innym zagadnieniem żywo dyskutowanym zwłaszcza w 1963 roku był model bohatera literatury współczesnej w związku z uprzednio przedstawionym stanowiskiem polityki kulturalnej partii. Wskazywano, że dominującą postacią w literaturze owych lat jest bohater „niesłychanie inteligentki”.¹³³

---

¹³³ G. Lasota, *Ucieczka bohatera* w: „Kultura”, 1963, nr 21; cyt. za: R. Szydłowski, *Dramaturgia i teatr wobec nowych zadań*, „Nowe Drogi”, Nr 9 (172) wrzesień 1963, s. 32.

Nowy wzór osobowy znamionuje dekadę lat 70., kiedy pod przywództwem Edwarda Gierka „Polska otworzyła się na Zachód”, by za zagraniczne kredyty sfinansować rozwój gospodarczy, po okresie gomułkowskiej stagnacji. W drugiej połowie lat 70. PZPR ogłosiła przejście do stadium „rozwinętego społeczeństwa socjalistycznego” i to w momencie, kiedy silnie ujawniły się deficyty w zaopatrzeniu w żywność i związane z tym napięcia społeczne. Modyfikację socjalistycznego wzoru osobowego zapowiadały wystąpienia Edwarda Gierka po objęciu przezeń funkcji I sekretarza KC PZPR w grudniu 1970 roku i uchwały VII Plenum KC PZPR z 1972 roku w związku z nakreśleniem nowego programu rozwoju gospodarczego Polski po tragicznym proteście stoczniovców na Wybrzeżu. Apelując do społeczeństwa polskiego o aktywność i podejmowanie różnych inicjatyw społecznych „dla polepszenia swej pracy”, podkreślono rolę socjalistycznego wychowania młodzieży, mającego wykształcać i utrwalać aprobatywne postawy wobec socjalistycznej rzeczywistości, upowszechniać ideologię socjalistyczną jako podstawę orientacji w sytuacji konfrontacji obozu socjalistycznego i kapitalistycznego, łączyć tradycyjny patriotyzm bazujący na etosie niepodległościowym „z dumą z osiągnięć socjalistycznej ojczyzny” i internacjonalizmem rozumianym jako opowiedzenie się po stronie „sił postępu na świecie”, upowszechniać humanistyczne wartości moralności socjalistycznej i uświadamiać obywatelom zależność ich losu i szczęścia od pomyślności całego społeczeństwa. Osobowość socjalistyczna winna być uformowana z takich wartości jak: godność, życzliwość, prawość, rzetelność, odwaga przekonań, wrażliwość społeczna, miłość do rodziny, szacunek dla starszych i weteranów walk klasowych, walk o wolność i niepodległość oraz ludzi zasłużonych dla kraju, dalej uczciwość, odpowiedzialność za innych, zamiłowanie do porządku, zdyscyplinowanie, poczucie piękna.

Szczególną rangę, podobnie jak we wcześniejszych wzorach osobowości nadano pracy, która była wedle konstytucyjnego zapisu „prawem i moralnym obowiązkiem każdego Polaka”, a stawać się miała „przyjemnością i niezbędną potrzebą człowieka”. W połowie lat 60. XX wieku Stefan Żółkiewski pisał, że

„Bardzo ważnym elementem kultury budowniczego socjalizmu jest nowy stosunek do pracy i własności społecznej. Ta odnowa nie dokonała się co prawda jeszcze w pełni. Ale charakterystyczną cechą kultury polskiej jest uwypuklenie procesu walki o taką właśnie przemianę – od indywidualizmu do związku z kolektywizmem”.¹³⁴

---

¹³⁴ S. Żółkiewski, *Polityka kulturalna*, w: *Kultura Polski Ludowej*, red. Tadeusz Galiński, PWE, Warszawa 1966, s. 73.

Całość wzoru osobowego Polaka lat 70. stanowić miała „jedność ideowości, tzn. walorów moralnych, społecznych i politycznych oraz wiedzy i działania”.¹³⁵

Zgodnie z ustaleniami auterek uogólniony model osobowości członka społeczeństwa socjalistycznego zawiera elementy wspólne dla zróżnicowanych w różnych okresach kształtowania ustroju socjalistycznego konkretnych wzorów osobowych. Konstytuują go wartości uważane za właściwe dla „ludzi pracy” (klasy robotniczej), z postrzeganiem pracy jako potrzeby człowieka i formy ekspresji osobowości na czele. „Człowieka socjalizmu” winna cechować: postawa etyczna oparta na humanizmie, w szczególności poszanowanie godności ludzkiej, przekładanie dobra ogólnego nad jednostkowe, objawiające się choćby odpowiedzialnością za własność społeczną, zwalczaniem egoizmu i indywidualizmu drobnomieszczańskiego, dezaprobatą i krytycyzmem wobec tendencji do merkantylizmu w działalności życiowej i życiowego utylitaryzmu, wrażliwością na krzywdę społeczną i dążeniem do sprawiedliwości społecznej. Gospodarność oraz postawy obywatelskie wyrażać się miały we współzawodnictwie w działalności zawodowej, głównie produkcyjnej, aktywnością społeczną, politycznym zaangażowaniem w obronę ustroju socjalistycznego, demokratyzmem, egalitaryzmem, współpracą, niechęcią do solidaryzmu klasowego w sytuacji „walki klas”, kolektywizmem, patriotyzmem i internacjonalizmem pozostającym w niezgodzie z kosmopolityzmem. Relacje międzyludzkie kształtować winna wzajemna życzliwość, uczynność, taktowność, bezinteresowność, współdziałanie, a stosunki rodzinne powinny być oparte na więzi emocjonalnej. Obywatel socjalistycznego państwa kierować się ma w oglądzie rzeczywistości „naukowym światopoglądem”, a indywidualnie dążyć do samorealizacji i „twórczej ekspresji osobowości w społecznie użytecznym działaniu”.¹³⁶ W intencji projektodawców ugruntowany w kulturze socjalistycznej model osobowości winien stanowić źródło indywidualnego poczucia sensu życia, a jego realizacja czynić człowieka lepszym.

Dla uformowania „nowego człowieka” poprzez wyposażenie go w świadomość socjalistyczną niezbędną dla zaprowadzania nowego ustroju społeczno-ekonomicznego i politycznego służyć miała odpowiednio merytorycznie i aksjologicznie ukierunkowana edukacja i twórczość artystyczna. Innymi słowy akceptację dla radykalnych zmian gospodarczych i politycznych oraz włączanie się obywateli w budowę i rozwój socjalizmu miano

---

¹³⁵ A. Jasińska, R. Siemieńska, op. cit., s. 197-240.

¹³⁶ Ibidem, s. 125-126.

osiągać poprzez upowszechnianie „idei socjalizmu” za pomocą działań propagandowych, programu instytucjonalnego kształcenia i kultury artystycznej. Szczególna rola przypadła właśnie sztuce, która uważana była za bardzo skuteczny środek formowania „dusz ludzkich”.

Powszechne w kręgu ideologów socjalizmu było przekonanie, że

„Obok filozofii, psychologii, polityki klucz do osobowości ludzkiej spoczywa również w ręku literatury i sztuki. (...) Literatura i sztuka są nieocenionym narzędziem oddziaływania na psychikę i postawę ideologiczną człowieka”.¹³⁷

W istocie obszarem przejawiania się polityki kulturalnej państwa czy jej przedmiotem stała się sztuka jako „oręż w walce o socjalizm” i sfera upowszechniania uczestnictwa w kulturze zapewniająca i organizująca odbiór sztuki. Stefan Żółkiewski stwierdził wręcz, że „Polityka kulturalna może istnieć tylko o tyle, o ile istnieje odpowiadająca jej twórczość”.¹³⁸ Można zatem rzec, że kultura w rozumieniu projektodawców polityki kulturalnej składa się z dwóch sfer: działalności artystycznej i upowszechniania jej wytworów. Według oznajmienia Włodzimierza Sokorskiego „Polityka kulturalna to jednak nie tylko sztuka, to szeroki zakres upowszechnienia kultury”.¹³⁹

W pismach ideologów socjalizmu w Polsce zaangażowanych w kształtowanie polityki kulturalnej państwa sporo jest wypowiedzi podkreślających ważność i skuteczność twórczości artystycznej w formowaniu socjalistycznej świadomości mas. Zdaniem Włodzimierza Sokorskiego:

„Každy system, a zwłaszcza system socjalistyczny, jest zainteresowany w wychowawczej roli sztuki wobec własnego społeczeństwa. (...) W warunkach niepodległego państwa i jego podziałów klasowych sztuka stawała się w coraz większym stopniu narzędziem i wyrazem określonych postaw ideowych. (...) literatura nadal jest najbardziej precyzyjną metodą docierania do „ludzkich dusz”, a ściślej – ludzkiej psychiki”.¹⁴⁰

co pokazuje najwyższą rangę sztuki jako „inżyniera dusz ludzkich” w koncepcji polityki kulturalnej PRL, uznaniu siły jej propagandowego oddziaływania, roli w krzewieniu idei socjalizmu. Przywołany autor stara się jednak pomniejszyć nieco rolę literatury i pisarzy jako „sumienia narodu”, którą w państwie socjalistycznym przejmuje partia jako „awangarda klasy robotniczej”, niemniej docenia jej wpływ społeczny, który wykorzystuje się w polityce kulturalnej państwa. Mając na uwadze ideologiczne oddziaływanie sztuki, zasadą polityki

---

¹³⁷ W. Sokorski, *Refleksje o kulturze*, op. cit., s. 192 i 194.

¹³⁸ S. Żółkiewski, *Przepowiednie i wspomnienia*, Warszawa 1963, s. 258.

¹³⁹ W. Sokorski, op. cit., s. 110.

¹⁴⁰ Ibidem, s. 9-10 i 194.

kulturalnej uczyniono selektywne ideologicznie podejście do tradycji narodowej i sztuki światowej, reglamentację twórczości artystycznej podlegającej upowszechnianiu w rozbudowywanym przestrzennym układzie kultury. Kryterium oceny i wyboru dzieł kultury artystycznej w procesie edukacji kulturowej i ich udostępniania stała się ich „postępowość” wyrażająca się w propagowaniu wartości humanizmu socjalistycznego, służąca rozwojowi intelektualnemu i moralnemu człowieka, odpowiadająca potrzebom narodu budującego socjalizm, eksponująca wartości ludzi pracy i upowszechniająca idee sprzyjające kształtowaniu społeczeństwa socjalistycznego i emancypacji kulturowej klas upośledzonych oraz uznana za służącą rozwojowi sztuki w ogólności. Sztuka miała przede wszystkim formować socjalistyczną mentalność, sprzyjać i motywować do wspólnotowego dzieła budowy i rozwoju socjalistycznego narodu, na co wskazywał Władysław Gomułka podczas Akademii Kultury we Wrocławiu w czerwcu 1947 roku, a kilka miesięcy później Bolesław Bierut w swym przemówieniu z okazji uruchomienia regionalnej rozgłośni Polskiego Radia we Wrocławiu.

Władysław Gomułka apelował do artystów:

„Dokonane przemiany dziejowe wołają wielkim głosem o odrodzenie kultury polskiej, aby dynamicznie kształtowała duchowe oblicze narodu. Do apostołów kultury polskiej woła cały ogrom otaczających nas przeobrażeń dziejowych. Wzbogaćcie i rozwińcie kulturę polską! Dajcie narodowi, dajcie młodzieży takie pieśni, które ożywią w nas tysiącletnie prochy naszych ojców padłych w walce na ziemiach piastowskich! Dajcie nam pieśni, które szumieć będą falami Bałtyku, lśnić wstęgą Odry i Nysy, dźwięczeć stałą kilofa górniczego. Dajcie nam, poeci, dajcie nam kompozytorzy słowa i melodię hymnu narodowego, który by godnie reprezentował naszą epokę historyczną. Dajcie narodowi nową sztukę teatralną, która by pokazała życie naszych ojców w Legnicy, Głogowie czy Wrocławiu, która by przybliżyła i zespoliła ducha naszego pokolenia z ziemią piastowską. Dajcie nam taśmę filmową, która by oddała oblicze okupanta niemieckiego, naszą walkę o wyzwolenie, marsz kościuszkowców od Oki do Szprewy i Łaby, braterstwo broni narodów słowiańskich. Dajcie narodowi dobrą książkę, dziesiątki i setki dobrych książek, w których znajdzie on siebie, które pozwolą mu ujrzeć jak w zwierciadle własne oblicze duchowe, aby je kształtować i uszlachetniać”.¹⁴¹

Bolesław Bierut podejmując ważne kwestie upowszechniania kultury: łączenia wspólnymi standardami kultury zasiedziały od pokoleń mieszkańców kraju z napływowymi mieszkańcami z innych regionów i wyrównywania szans w dostępie do kultury, widząc w rozwijaniu radiofonii techniczne możliwości niwelowania obecnego stanu upośledzenia kulturalnego ludności, nakreślił cele i zadania twórczości artystycznej oraz wskazał ogólnie na ideowe treści, które winna propagować sztuka:

---

¹⁴¹ W. Gomułka, *Dajcie narodowi kulturę wyrosłą z rzeczywistości polskiej. Referat wygłoszony na akademii z okazji Dni Kultury Polskiej we Wrocławiu 9 czerwca 1946 r.*, w: *Zagadnienia polityki kulturalnej PRL. Wybór tekstów*, Wydawnictwo CSP 1969, s. 2.

„(...) aby głębszy nurt utworu, jego cel, jego zamierzenia odpowiadały potrzebom ogółu, aby nie budziły wątplenia, gdy potrzeba zapału i wiary w zwycięstwo, aby nie apoteozowały depresji, gdy naród chce żyć i działać. (...) Trzeba, żeby nasi twórcy współcześni pamiętali, że ich dzieła powinny kształtować, porywać i wychowywać naród. (...) Obowiązkiem twórcy, kształtującego duchową dziedzinę życia narodu, jest wczuć się w tętno pracy mas ludowych, w ich tęsknotę i potrzeby, z ich wzruszeń i przeżyć czerpać natchnienie twórcze do własnego wysiłku, którego celem głównym i podstawowym winno być podniesienie i uszlachetnienie poziomu życia tych mas. Trzeba, aby nasi twórcy, nasza literatura, nasz teatr, nasza muzyka, nasz film – związane były jak najściślej ze społeczeństwem, z jego bólami i dążeniami, z jego wysiłkiem, z pracą, marzeniami, aby ukazywały mu drogę, mobilizowały do twórczej pracy”.¹⁴²

W rezultacie powyższych wystąpień „Przed polityką kulturalną stanęły problem masowej kultury, zagadnienia upowszechnienia najlepszych tradycji narodowych oraz sprawa udziału literatury i sztuki w kształtowaniu socjalistycznej świadomości społecznej”.¹⁴³

W latach 1947 i 1948 na łamach pism partyjnych „Nowe Drogi” i „Kuźnica”, domagano się prowadzenia planowej polityki dla działań w kulturze. Podnoszono kwestię relacji artysty ze społeczeństwem i sztuki ze społecznym rozwojem kraju. „W myśl założeń partii wskazywano, jak już wiadomo, że owe relacje winny być wspomagane przez politykę kulturalną, a ich realizacja musi być inicjowana zarówno przez samych artystów, jak i przez odbiorców”.¹⁴⁴ Problem ten dyskutowano na obradującym w listopadzie 1949 roku III Plenum KC PZPR, na którym sprawą główną była „czujność rewolucyjna partii”, w kontekście ujawnionego właśnie „odchylenia prawicowego wrogiego klasowo obozowi demokracji ludowej”. Aktyw partyjny zajął się działaniami na „froncie rozwoju kultury”. Uczestnicy uznali za konieczne wprowadzenia do sztuki kanonów „estetyki realizmu socjalistycznego”, nasycania twórczości artystycznej treściami ustrojowo postępowymi. Sztuka powinna być odzwierciedleniem problemów budowniczych ludowej ojczyzny. Według członka Biura Politycznego KC PZPR Jakuba Bermana: „(...) sztuka postępową może być tylko i wyłącznie sztuką walczącą, sztuką realizmu socjalistycznego”.¹⁴⁵ Bezpośrednim skutkiem tych wystąpień była dyskusja w środowiskach artystycznych prowadzona pod egidą PZPR dotycząca realizacji wskazanych założeń i celów

---

¹⁴² B. Bierut, *O upowszechnianiu kultury. Przemówienie Prezydenta Rzeczypospolitej Bolesława Bieruta na otwarciu radiostacji we Wrocławiu 16 XI 1947*, Radiowy Instytut Wydawniczy, Kraków 1948, s. 7.

¹⁴³ W. Sokorski, op. cit., s. 41.

¹⁴⁴ W. Kaczocha, *Polityka kulturalna PPR-PZPR*, op. cit., s. 66.

¹⁴⁵ W. Sokorski, *O sztukę realizmu socjalistycznego (Na marginesie konferencji aktywu partyjnego)*, „Nowe Drogi”, Nr 4 (16) lipiec 1949, s. 131.

polityki kulturalnej w sztuce,¹⁴⁶ która zaowocowała przyjęciem doktryny artystycznej realizmu socjalistycznego, ukształtowanej w sztuce radzieckiej w latach 30. XX wieku. Socrealizm odwoływał się do formuły prozy realistycznej i poezji społecznej ukształtowanej w XX wieku. Zakładał odzwierciedlanie rzeczywistości społecznej, ale podporządkowanej ideologicznym pryncypiom socjalizmu, z wyraźnym przesłaniem dydaktycznym. Miała to być twórczość dla robotników, o robotnikach i najlepiej przy znaczącym ich udziale przygotowywaną, przemawiającą do nich i łatwą w odbiorze.¹⁴⁷

Jedną z kilku odbytych w 1949 roku narad aktywu partyjnego poświęcono sztukom plastycznym, malarstwu, grafice i rzeźbie. Omawiano w ogóle rolę sztuki w społeczeństwie. Krytykowano tendencje ulegania przez plastyków surrealizmowi, abstrakcjonizmowi czy formalizmowi. Za abstrakcją oderwaną od rodzącego wiele konfliktów realnego życia ludzi pracy uznano pojęcie piękna i dobra. Głosy przeciwne postulowały zaprzestanie „ingerencji czynnika politycznego w życie artystyczne”¹⁴⁸, ale sprzeciwy odrzucono. Jak napisał po latach Włodzimierz Kaczocho: „Przyjęto że jedynie koncepcja realizmu socjalistycznego gwarantuje powodzenie artystyczne oraz zapewnia aktywny udział w przekształceniach społeczno-kulturowych”¹⁴⁹ i uznano „prawo klasy robotniczej do oceny dzieła sztuki na równi z oceną profesjonalistów”.¹⁵⁰ Na przygotowanej z rozmachem naradzie partyjnej architektów w czerwcu 1949 roku kwestionowano konstruktywizm i funkcjonalizm jako przekreślający treści ludzkie, wskazując, że pierwszoplanowa jest wartość realizmu życia. Wyrażanie współczesnych form

---

¹⁴⁶ E. Goldzamt, *O realizm socjalistyczny w architekturze* „Nowe Drogi”, 1949, Nr 3, s. 134-157; J. Kott *Konflikty socjalistyczne*, „Nowe Drogi”, 1949, Nr 23; P. Hoffman, *Walka klas czy walka gustów*, „Kuźnica”, 1949, Nr 24; J. Krajewski, *Na drogach do malarstwa socjalistycznego*, „Kuźnica” 1949, Nr 28; W. Sokorski, *Ku realizmowi socjalistycznemu w muzyce*, „Kuźnica”, 1949, Nr 36; „Nowa Kultura”, 1950, nr 3 (numer w całości poświęcono Majakowskiemu); A. Braun, *O dopływie nowych sił do literatury*, „Nowa Kultura”, 1950, nr 37; J. Siekierski, *O nowy typ aktora*, „Kuźnica”, 1950, Nr 1; J. Starzyński, *Plastyka w walce o nową treść*, „Nowa Kultura”, 1950, nr 5; W. Dzieduszycki (poruszył stronę wychowawczą dzieł operowych), *Notatki o operze*, „Nowa Kultura”, 1950, nr 30; W. Sokorski, *Sztuka w walce o socjalizm*, Warszawa 1950; tegoż *Nowe fabularne filmy polskie*, „Nowe Drogi”, 1952, Nr 5, s. 71-79; S. Cieślukowska, *Twórczość amatorska dźwignią rewolucji kulturalnej*, „Nowe Drogi”, 1952, Nr 11, s. 107-118.

¹⁴⁷ Według literaturoznawcy Bogdana Owczarka socrealizm jest „metodą twórczości literackiej i artystycznej, zmierzającą do prawdziwego odzwierciedlenia rzeczywistości społecznej i przedstawienia jej obrazu za pomocą zrozumiałych środków artystycznych, z pozycji światopoglądu socjalistycznego i historycznych interesów klasy robotniczej” (B. Owczarek, *Realizm socjalistyczny w: Słownik literatury XX wieku*, pod red. A. Brodzkiej i innych, Ossolineum, Wrocław 1995. Zob. również K. Śliwińska, *Socrealizm w PRL i NRD*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2006.

¹⁴⁸ J. Krajewski, *Narada partyjna plastyków*, „Nowe Drogi”, Nr 4 (16) lipiec-sierpień 1949, s. 136-137.

¹⁴⁹ W. Kaczocho, op. cit., s. 97.

¹⁵⁰ J. Minorski, *Narada partyjna architektów*, „Nowe Drogi”, Nr 4 (16) lipiec-sierpień 1949, s. 141.

narodowych korespondowało, zdaniem uczestników, z problemami, którymi żyje społeczeństwo. Środowiskowe narady aktywu partyjnego podejmowały także problem twórczości muzycznej. Uczestniczyli w nich kompozytorzy, wykonawcy i organizatorzy życia muzycznego. Ich tematyka obejmowała także popularyzowanie w społeczeństwie pieśni masowych. Aktyw obradujący 30 maja 1950 roku podniósł kwestię służebnej funkcji kultury, która winna być podporządkowana aktualnym celom sprawowania kierowniczej roli partii. Ustalał kierunki całościowego programu rozwoju kultury. Według tegoż aktywu sztuka powinna pomagać masom pracującym zrozumieć dokonujące się przemiany, wskazywać im właściwe wartości ukierunkowujące ich życie i aktywność „na drodze przemian”. Żądano, by twórczość artystyczna przemawiała do współczesnych odbiorców właściwym językiem, co w konsekwencji prowadziło do deprecjonowania kierunków w sztuce i zwalczania metod twórczych takich, jak: formalizm, kosmopolityzm, abstrakcjonizm i egzystencjalizm.

Metodologicznym kwestiom marksizmu w nauce o literaturze poświęcono Zjazd Polonistów zorganizowany w maju 1950 roku. Uczestnicy zjazdu postulowali przeniesienie na polski grunt doświadczeń radzieckich badaczy literatury. Wskazywano, że klasowy charakter badań humanistycznych tłumaczy postulat o propagandowo-agitacyjnych funkcjach sztuki, gdyż „Dzieło literackie to fakt społeczny, należący do dziedziny ideologicznego życia społeczeństwa”.¹⁵¹

Realizm socjalistyczny dominował w sztuce polskiej w okresie stalinizmu (1949-1955). Poddany został ostrej krytyce za uproszczenia, schematyzm, dogmatyzm, które to wady przypisano całej polityce kulturalnej pierwszej połowie lat 50. XX wieku. Kwestie te dyskutowano już w marcu 1954 roku na II Zjeździe PZPR. Przyjęto ocenę kultury przedstawioną sprawozdawczym referatem KC, który postulował

„(...) dalsze upowszechnianie oświaty i kultury, nasycenie naszej nauki, naszej kultury, naszej twórczości literackiej i artystycznej nową socjalistyczną treścią, która umożliwi wychowanie nowego człowieka – człowieka socjalizmu”.¹⁵²

Na zjeździe wskazywano niedociągnięcia w realizacji założeń polityki kulturalnej. Według mówców, nie osiągnięto zakładanej niwelacji różnic pomiędzy mieszkańcami miast i wsi; industrializacji nie towarzyszył rozwój instytucji upowszechniania kultury; sztuka

---

¹⁵¹ S. Żółkiewski, *Na marginesie Zjazdu Polonistów (8-12 maja 1950 r.)*, „Nowe Drogi”, Nr 3 (21) maj-czerwiec 1950, s. 102.

¹⁵² W. Kaczocho, op. cit., s. 48-50.

nie współtowarzyszyła zachodzącym przemianom; przy narzucanym twórcom zamówieniom nadużywano legitymizacji partii. Miesiąc później, w kwietniu 1954 roku, posiedzenie Rady Kultury przy MKiS podjęło próbę oceny polityki partii skupiając się na obszarach realizacji polityki kulturalnej, dowodząc, że „należy zaprzestać administracyjnych, urzędniczych metod kierowania twórczością artystyczną”, albowiem „błędne jest uzasadnianie prawidłowości rozwoju kultury z prawami rozwoju stosunków gospodarczych”. Postulowano także, by zrezygnować z obarczania niektórych gatunków sztuki zadaniami agitacyjnymi i dokonać ponownej artystycznej, „nietendencyjnej oceny niektórych kierunków sztuki zachodnioeuropejskiej itp.”.¹⁵³

Artykuł redakcyjny opiniotwórczego periodyku partii przedstawił społeczeństwu rezultaty powyższych dyskusji.¹⁵⁴ Wyrażono w nim wątpliwości w odniesieniu do wizji polityki kulturalnej formułowanej podczas zjazdu partii. Zgłoszono sprzeciw wobec sztuki niekomunikatywnej dla odbiorcy, wobec prądów i kierunków prozachodnich nieprzydatnych dla sztuki socjalistycznej. Akcentowano rolę wychowawczą sztuki dla rozwoju człowieka. Za uzasadnioną uznano konieczność towarzyszenia sztuki codziennemu życiu społeczeństwa. Potwierdzono, że sztuka nie może być bezideowa. Jednocześnie zaproponowano oddzielenie funkcji propagandy i agitacji od funkcji właściwych sztuce. Podniesienie poziomu sztuki zestawiono z wyrażonym sprzeciwem wobec niskiego poziomu artystycznego sztuki podporządkowywanej treściom ideologicznym. Oceną zawartych treści każdego dzieła sztuki winny być walory artystyczne. Dowodzono, że „Rymowany artykuł wstępny nie jest dziełem sztuki. Treść ideowa dzieła sztuki oddziałuje na odbiorcę tylko poprzez artystyczny obraz, poprzez artystyczną formę”.¹⁵⁵

Uznano za konieczne kontynuowanie modelu pozytywnego bohatera sztuki socjalistycznej. Jego charakter i czyny określałyby pozytywne cechy nowego socjalistycznego człowieka. Potwierdzono „zasadę sojuszu sztuki i polityki”, apelując o to, aby świadomi odpowiedzialności twórcy kultury „(...) pomagali nam w kształtowaniu świadomego człowieka pracy naszych dni, budowniczego socjalizmu”.¹⁵⁶ Piętnowano równocześnie narzucanie tematów

---

¹⁵³ Ibidem, s. 101.

¹⁵⁴ *O wielką sztukę Polski Ludowej*, „Nowe Drogi”, Nr 5 (59) maj 1954, s. 3-17.

¹⁵⁵ Ibidem, s. 4.

¹⁵⁶ Ibidem, s. 13.

twórcom. Związek Zawodowy Plastyków oraz Centralny Zarząd Instytucji Sztuk Plastycznych krytykowano za odgórne ustalanie wykazu tematów obowiązujących malarzy. Kwestie te rozważało również obradujące na początku 1955 roku III Plenum KC PZPR. Według sprawozdania przewodniczącego Komisji Kultury KC, Leona Kruczkowskiego żądano odrzucenia komenderowania twórcami, zaniechania bezpośredniej dydaktyki społeczno-politycznej w sztuce, ostro krytykowano upraszczający schematyzm w postrzeganiu rzeczywistości, cechujący zarówno sztukę jak i politykę. Zauważono szkody, jakie powoduje w świadomości artystycznej niedostateczne śledzenie procesów zachodzących w życiu kulturalnym państw kapitalistycznych. Leon Kruczkowski krytykując „sprawiedliwie” równocześnie polityków i pisarzy, dawał przykłady zrywania łączności sztuki z odbiorcą, wskazując utwory zyskujące przychylność polityków, a bojkotowane przez publiczność.¹⁵⁷

Podjęmując próbę ustabilizowania sytuacji w kulturze po 1956 roku powołano Centralną Komisję Koordynacyjną, której działania cechowały „tendencje likwidatorskie”, również w sytuacjach „ewidentnych osiągnięć w sferze upowszechniania kultury”¹⁵⁸. Stefan Żółkiewski oczekując, że zwrot w polityce partii zapoczątkuje trzecie pięciolecie, uznał, że okres miniony jest „ostrzegającym symbolem błędów i wulgarności polityki kulturalnej”. Zaznaczył, jednakże, że pomimo błędów polityka kulturalna w przeszłości obrała właściwy kierunek.¹⁵⁹ Włodzimierz Sokorski widział także pewne pozytywne skutki socrealizmu w świadomości społeczeństwa polskiego. Uważał, że „Etap realizmu socjalistycznego niezależnie od swoich uproszczeń wprowadzał do świadomości ludzkiej element filozoficznego, racjonalnego widzenia, rozumienia świata i dróg rozwoju własnego kraju. To pozostało”.¹⁶⁰ Jerzy Kossak wskazując również na pewne pozytywne elementy w sferze upowszechniania kultury, wyeksponował jednak jakby „ku przestrodze” jego groźne skutki jak: „schematyczny system wartościowania treści i form sztuki i uproszczoną ocenę tradycji kultury narodowej” w teorii kultury, a w polityce kulturalnej „przerosty centralizmu, biurokratyczny i nieuwzględniający specyfiki regionów system zarządzania, fasadowość w wielu dziedzinach masowych akcji kulturalno-oświatowych”.¹⁶¹

---

¹⁵⁷ L. Kruczkowski, *Front kulturalny w świetle III Plenum*, „Nowe Drogi”, Nr 3 (69) marzec 1955, s. 3-11.

¹⁵⁸ J. Skrzypiec, op. cit., s. 99.

¹⁵⁹ S. Żółkiewski, *Piętnaście lat literatury polskiej*, „Nowe Drogi”, Nr 7 (121) lipiec 1959, s. 67-68.

¹⁶⁰ W. Sokorski, op. cit., s. 68.

¹⁶¹ J. Kossak, *Rozwój kultury w Polsce Ludowej*, Iskry, Warszawa 1974, s. 211-212.

Po październiku 1956 roku i nadaniu nowego kursu polityce kulturalnej, „zakwestionowano nadmierną centralizację w kulturze i podjęto szereg działań o charakterze decentralizacyjnym. Te dwie przeciwstawne tendencje ścierały się odtąd w polityce kulturalnej państwa” – stwierdza Ewa Bobrowska.¹⁶²

Przez następne okresy Polski Ludowej wyznaczane przez kolejne kryzysy gospodarcze powodujące zmiany kierownictwa PZPR i rządu nie formułowano już tak zwartej programowo i dogmatycznie koncepcji polityki kulturalnej. Zjazdy PZPR podejmowały uchwały, w których polityce kulturalnej poświęcano niewiele uwagi, powtarzając wypracowane, utarte już formuły i tezy z pewnymi językowymi modyfikacjami. Na III Zjeździe PZPR (10–19 marca 1959 roku) odbywającym się trzy lata po objęciu kierownictwa PZPR przez Władysława Gomułkę, przyjęto uchwałę potwierdzającą, że „naczelnym założeniem polityki kulturalnej partii, wypływającym z doświadczeń całej historii nowoczesnego ruchu robotniczego, jest oparcie twórczości kulturalnej o światopogląd i metodologię marksizmu-leninizmu”.¹⁶³ Głosi ona dalej, że nowa polityka kulturalna uwolniona została „od dogmatycznych błędów” w związku z czym „zapewnia twórcom wszelkie możliwości rozwoju”, „swobodę poszukiwań artystycznych bez administracyjnej ingerencji w sprawy warsztatu twórczego” i „opiekę materialną państwa”. Dalej uchwała deklarowała, że partia w imieniu „mas ludowych”, wedle ich opinii i potrzeb „walczy środkami ideowymi o sztukę, a szczególnie literaturę, dostępną, zrozumiałą i bliską ludziom pracy i wyrażającą ich socjalistyczne dążenia”, będąca środkiem „pogłębiania świadomości socjalistycznej mas” oraz „przezwyciężaniu ciemnoty, zabobonu, dziedzictwa burżuazyjnego i klerykalnego”. Taka literatura będzie w ramach kierowniczej roli partii „inspirowana” i jak najszerszej upowszechniana, podobnie każda inna twórczość postępową, nawet „nie stojąca na gruncie marksizmu”, jeżeli tylko służy „wyzwoleniu człowieka”, poszerzaniu „horyzontów myśli człowieka”, kształtowaniu jego oblicza moralnego i poczucia piękna oraz odpowiada „innym zdrowym potrzebom wewnętrznym człowieka”, a mianowicie potrzebie odpoczynku, rozrywki kulturalnej i odprężenia.

Odnotowując „postępy rewolucji kulturalnej” mierzone przede wszystkim skalą upowszechnienia dóbr kultury w okresie 20-lecia PRL i zwiększonymi możliwościami

---

¹⁶² E. Bobrowska, *Przemiany modelowe instytucji domu kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1997, s. 117.

¹⁶³ *Uchwała III Zjazdu PZPR o węzłowych zadaniach polityki Partii*, w: *III Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*. Stenogram. Warszawa, 10. III -19. III 1959 r., KiW, Warszawa 1959, s. 1058-1059.

odziaływania na świadomość społeczną poprzez rozszerzający się zasięg społeczny środków masowego przekazu, literatury, filmu i działalności placówek kulturalnych, IV Zjazd PZPR (15–20 czerwca 1964 roku) w końcowej uchwale podtrzymał i rozwinął dotychczasowe założenia polityki kulturalnej państwa. Wyeksponowano jej podstawową przesłankę, zgodnie z którą „Polityka kulturalna partii zdąża do ideowego zespolenia twórczości i działalności kulturalnej z budownictwem socjalizmu i zapewnia niezbędne warunki materialne do wszechstronnego rozwoju życia kulturalnego”. Doceniając dotychczasową rolę sfery upowszechniania uczestnictwa w kulturze w kształtowaniu świadomości społecznej stwierdzono, że „Upowszechnienie kultury niepomniernie podniosło wagę jej treści ideologicznej”. Nic tedy zaskakującego, że Partia stawiała twórczości artystycznej i działalności kulturalnej „określone wymagania ideowe”, aby utwory i dzieła sztuki odpowiadając „potrzebom duchowym” czytelników, widzów i słuchaczy, rozwijały równocześnie ich zainteresowania, upodobania i gusty „w kierunku zgodnym z socjalistycznymi celami wychowawczymi partii”. Sztuka służąc „sprawie narodu i postępu społecznego”, winna towarzyszyć „walce i pracy ludzi budujących socjalizm w Polsce”, wpajając im „nadzieję i wiarę w dzień jutrzejszy”, prezentując wizję świata, w której zwalcza się zło, kierując się przeświadczeniem „o zwycięstwie dobra”, w której „dramaty, upadki i słabości człowieka” to jedna strona życia, a druga to „twórczy wysiłek, jego dźwiganie się w górę, jego zdolność przeciwstawiania się żywiołowi i rzekomo fatalnemu losowi”. Tę „prawdę życia bogatą i wielostronną”, winna odzwierciedlać sztuka „przeniknięta humanizmem socjalistycznym”. Generalnie rzecz biorąc Partia stoi na stanowisku, że

„Socjalistyczna kultura – wolna od skomercjalizowania, które cechuje kulturę burżuazyjną – powinna w swych zróżnicowanych formach reprezentować wysokie wartości ideowe i artystyczne, a zarazem być dostępna dla szerokich rzesz odbiorców”.¹⁶⁴

Głosząc powyższy program pozytywny, uprzedza równocześnie, że w polityce kulturalnej „nie ma miejsca dla utworów i sztuk, których wymowa ideologiczna i moralna wymierzona jest przeciw socjalizmowi” i nakazuje też „rugować tandetę i szmirę w działalności kulturalno-rozrywkowej”. Po raz kolejny w dokumencie partii rządzącej zapewnia się artystów, że Partia nie będzie ingerować, „wtrącać się” w ich warsztat twórczy, narzucać im form, techniki wyrazy i rozwiązań artystycznych, „pozostawia też pole do nowatorstwa i eksperymentu”.

---

¹⁶⁴ Uchwała IV Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. III Wychowanie w szkole, nauki społeczne, kultura w: IV Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stenogram. Warszawa, 15-20. VI 1964 r., KiW, Warszawa 1964, s. 944-945.

Następny V Zjazd PZPR (11–16 listopada 1968 roku) odbywał się kilka miesięcy po tzw. wydarzeniach marcowych, w których wyrażono bezpośrednio sprzeciw wobec dotychczasowej polityki kulturalnej państwa mocno ograniczającej swobodę wypowiedzi twórczej, wbrew powtarzanym deklaracjom o wolności artystycznej, oraz uniemożliwiającej udostępnianie i upowszechnianie utworów o przesłaniach ideowych niezgodnych z pryncypiami światopoglądowymi partii rządzącej. W uchwale Zjazdu znalazły odbicie obawy władz PZPR – wstrząśniętej buntem młodej inteligencji i wspierających ich części środowisk intelektualnych – przed „rewizjonizmem i antykomunizmem”, jeszcze mocniej podkreślono dążenia w polityce kulturalnej do wzmocnienia ogólnospołecznego patriotyzmu i internacjonalizmu. Po raz kolejny znalazło się zapewnienie o trosce partii o rozwój kultury narodowej i uczestnictwa w niej szerokich rzesz społeczeństwa, artykułując podstawowe założenia ideologiczne polityki kulturalnej, w szczególności „ściślejsze powiązanie twórczości artystycznej i działalności kulturalnej z zasadami socjalistycznego budownictwa”, upowszechniając i popierając „tę twórczość, te dzieła sztuki, które sprzyjają umacnianiu socjalistycznego światopoglądu i socjalistycznych stosunków między ludźmi”, przeciwstawiając się jednocześnie przenikaniu do twórczości artystycznej i działalności kulturalnej wszelkich „treści wstecznych i antysocjalistycznych, niosących ze sobą pesymizm i nihilizm moralny”.¹⁶⁵

VI Zjazd PZPR (6-11 grudnia 1971 roku) odbył się rok po tragicznych w skutkach protestach robotników na Wybrzeżu, stłumionych przez oddziały Milicji Obywatelskiej i Ludowego Wojska Polskiego. W ich konsekwencji zmieniły się władze PZPR. Na ich czele stanął Edward Gierek. Założenia polityki kulturalnej nie zmieniły się, jeśli idzie o ideologiczne pryncypia. Po raz pierwszy jako ogólną przesłankę polityki kulturalnej przyjęto zasadę, że „Rozwojowi społecznemu i ekonomicznemu kraju powinien towarzyszyć harmonijny rozwój kultury”. Dalej powtórzono, że celem polityki kulturalnej państwa jest „kształtowanie postaw ideowych i obywatelskich, rzetelnego stosunku do pracy, więzi narodowej, społecznej i ideowej” poprzez upowszechnianie „najbardziej wartościowych treści kultury, zaspokajanie aktualnych i rozwijanie nowych, coraz wyższych potrzeb kulturalnych narodu”. Orzeczono, że kultura winna mieć nie tylko „wysoki poziom ideowy i artystyczny”, ale też odzwierciedlać „współczesny

---

¹⁶⁵ Uchwała V Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. III Zadania Partii w dziedzinie oświaty i kultury, w: V Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stenogram. Warszawa 11-16 XI 1968 r., KiW, Warszawa 1969, s. 979.

rozwój naszego kraju i społeczeństwa, jego aspiracje, osiągnięcia i nadzieje”.¹⁶⁶ Nowe elementy w sposobie realizacji polityki kulturalnej państwa to: podkreślenie roli książki w socjalistycznej edukacji społeczeństwa, ruchu społeczno-kulturalnego w aktywizowaniu uczestnictwa, zapowiedź uproszczenia przepisów prawa regulujących finansowanie działalności kulturalnej, a co istotniejsze pojawiły się zalecenia: (1) konsultowania przez centralne i terenowe organy władzy zajmujące się „sprawami kultury” programów, ich działania ze środowiskami twórców i odbiorców kultury i (2) opracowania ogólnokrajowego i regionalnych perspektywicznych planów rozwoju kultury. W związku z tym, w zapowiadanym ogólnokrajowym programie rozwoju kultury sfera upowszechniania kultury winna być ujmowana jako „(...) istotna płaszczyzna zintegrowanego rozwoju społecznego, a w szczególności jako ważny warunek postępu w sferze produkcji, socjalistycznej moralności i stosunków międzyludzkich”.

VII Zjazd PZPR (8-12 grudnia 1975 roku) ogłosił przejście w rozwoju społeczno-gospodarczym do etapu „budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego”. Nie zmieniło to jednak zasadniczo przesłanek i zadań polityki kulturalnej, która służyć ma upowszechnianiu socjalistycznych treści kultury narodowej związanych z „życiem ludzi pracy” w powiązaniu z prezentowaniem „historycznego wysiłku narodu pod kierownictwem partii oraz istoty socjalistycznych przeobrażeń społecznych i cywilizacyjnych, zachodzących w Polsce Ludowej”. Niezmiennym elementem pozostaje blokowanie bezwartościowej i bezideowej twórczości artystycznej. W uchwale Zjazdu zapewnia się o dalszej rozbudowie „bazy materialnej kultury” i dążeniu do zapewnienia szerokiego udziału ludzi pracy w kulturze i ich wpływaniu na treści kultury.¹⁶⁷

Następny, VIII zjazd PZPR odbył się (11-15 lutego 1980 roku) trzy lata po robotniczych protestach w Radomiu i Ursusie w czerwcu 1976 roku i pół roku przed masowymi strajkami w lipcu i sierpniu 1980 roku. Widoczne są nasilające się objawy kryzysu gospodarczego, który dotyka również system upowszechniania partycypacji w kulturze. Ujawnił się zorganizowany

---

¹⁶⁶ *O dalszy socjalistyczny rozwój Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1971-1975. Uchwała VI Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. II zadania w dziedzinie rozwoju socjalistycznej demokracji i kształtowania socjalistycznych postaw. 4. Kultura*, w: VI Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 6-11 grudnia 1971. Podstawowe materiały i dokumenty, KiW, Warszawa 1972, s. 276-277.

¹⁶⁷ *O dalszy dynamiczny rozwój budownictwa socjalistycznego – o wyższą jakość pracy i warunków życia narodu Uchwała VII Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. II Cele i zadania społeczno-gospodarczego rozwoju kraju w latach 1976-1980. 5. Zadania w dziedzinie rozwoju oświaty, nauki i kultury*, w: VII Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 8-12 grudnia 1975. Podstawowe materiały i dokumenty, KiW, Warszawa 1975, s. 256-257.

ruch opozycyjny. Uczestniczą w nim głównie przedstawiciele inteligencji ze środowisk twórczych. Faktu tego nie odnotowuje uchwała zjazdu. Można co najwyżej domyślać się w niektórych sformułowaniach zaniepokojenia partii sytuacją w środowiskach artystycznych, którym w uchwale Zjazdu poświęcono sporo uwagi. Wyartykułowano w niej, iż „Partia oczekuje” od stowarzyszeń twórczych „kształtowania postaw ideowych ludzi sztuki” i zwiększenia współodpowiedzialności za „inspirowanie i popieranie twórczości służącej realizacji szczytnych ideałów socjalistycznego humanizmu, umacniających wiarę w człowieka oraz sens jego twórczej pracy”. W związku z niepokojącą ideologiczną i polityczną sytuacją w środowiskach twórczych zaleca się działającym w nich organizacjom partyjnym wzmożenie aktywności i wzmocnienie ich roli w realizacji zadań socjalistycznej polityki kulturalnej i zapobieganiu „obcym ideowo wpływom” w społeczności twórców sztuki i nauki. Jak zwykle uchwała pozostawia w domyśle, jaką konkretnie twórczość uznaje za wyrażającą antysocjalistyczne tendencje, kwitując jedynie ogólnikowo używanie sztuki w walce ideologicznej i politycznej, w której „nadużywa się tradycji i wartości kultury”, przeciwko „socjalistycznym interesom narodu i jego jedności”. W tym względzie stwierdza się, że „Istotnym czynnikiem w walce z obcymi nam ideowo wpływami jest m.in. dalszy rozwój marksistowskiej teorii kultury i krytyki artystycznej”. Po raz pierwszy w dokumentach partyjnych tej rangi pojawiła się deklaracja o konieczności ochrony materialnych i niematerialnych dóbr kultury narodowej – „jako czynnika utrwalania tradycji, kształtowania postaw patriotycznych, utrwalania jedności narodu”. Po raz pierwszy również uchwała Zjazdu kreśląc program rozwoju socjalistycznej ojczyzny, czyni kulturę narodową „źródłem duchowej tożsamości, siły integrującej podstawowe grupy ludzi pracy i różne pokolenia”.¹⁶⁸

IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR (14–20 lipca 1981 roku) odbywał się rok po fali strajków, które doprowadziły do podpisania „porozumień gdańskich” i „porozumień szczecińskich” między władzą państwową a „stroną społeczną” i – co najważniejsze – powstania wolnych związków zawodowych pod nazwą Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”. Nastąpiła zmiana przywództwa w PZPR. I Sekretarzem KC PZPR został Stanisław Kania. Ówczesną sytuacją społeczną ukształtowaną przez liberalizm polityczny w referacie Zjazdu

---

¹⁶⁸ *Zadania partii w dalszym rozwoju socjalistycznej Polski, w kształtowaniu pomyślności narodu polskiego. Uchwała VIII Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. IV. Kierownicza rola partii i jedność narodu gwarancją socjalistycznego rozwoju Polski. 3. Rozwój nauki, kultury i środków masowego przekazu, w: VIII Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 11-15 lutego 1980 r. Podstawowe dokumenty i materiały, KiW, Warszawa 1980, s. 206-207.*

odnotowano jako „stworzenie zagrożenia dla bytu państwowego” poprzez „spiętrzenie zagrożeń dla socjalizmu, narastanie zjawisk kontrewolucyjnych, kryzys ekonomiczny o rozległym charakterze, rozprężenie dyscypliny społecznej, paraliżowanie działania instytucji państwowych”, wyciągając wniosek, iż „Wszystko to stawia na porządku dnia zadanie ocalenia narodowego”.¹⁶⁹

W uchwale Zjazdu dotyczącym polityki kulturalnej znalazła odzwierciedlenie sytuacja ekonomiczna środowisk twórczych i instytucji kulturalnych oraz pewne postulaty zgłaszane przez różne gremia społeczne podczas strajków, także „pracowników kultury”. Po „obrzędowym” stwierdzeniu, że kultura „stanowi cel i siłę socjalizmu”, po raz pierwszy zrezygnowano ze sformułowań o walce ideologicznej w kulturze, na rzecz „pojednawczej” konstatacji, że

„Kultura polska rozwija się w warunkach ścierania się różnorodnych nurtów ideowych i światopoglądowych. Ta różnorodność i wzajemne przenikanie odmiennych prądów kulturowych dawały pozytywne owoce zawsze, gdy istniał klimat tolerancji, który jest trwałą wartością historii naszego narodu. Partia opowiada się za kontynuacją tej tradycji. Kultura socjalistyczna wyrastająca program z całego postępowego dorobku, jest istotą tożsamości narodowej”.¹⁷⁰

Po raz pierwszy też zadeklarowano opowiedzenie się za „zasadą nieinstrumentalnego traktowania twórczości i swobodą twórców wartości poznawczych i estetycznych”, zaznaczając wszelako, że Partia „nie rezygnuje z preferencji ideowo-artystycznych” więc „sprzyjać będzie powstawaniu takich dzieł”. Równocześnie starać się będzie „pozyskać dla realizacji celów polityki kulturalnej najwybitniejszych przedstawicieli środowisk twórczych, intelektualistów, artystów, opierać się będzie na ich wiedzy i doświadczeniu”. Nie rezygnuje też z pracy ideologicznej w środowiskach twórczych nakładając obowiązek na funkcjonujących w nich członków Partii, społecznym ruchu kulturalnym oraz w ciałach przedstawicielskich „reprezentowanie polityki partii i troski o jej konsekwentną realizację”. Uchwała zapowiada powołanie ogólnopolskiej Rady Kultury i powstanie komisji kultury w instancjach partyjnych.

Dalej w uchwale zawarto szereg słusznych postulatów i twierdzeń dotyczących głównie ekonomicznej „sytuacji w kulturze” i uwarunkowań uczestnictwa w kulturze. Niektóre z nich

---

¹⁶⁹ *Referat Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej wygłoszony przez Stanisława Kanię, w: IX Nadzwyczajny Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, 14-20 lipca 1981 r. Podstawowe dokumenty i materiały, KiW, Warszawa 1981, s. 20.*

¹⁷⁰ *Program rozwoju socjalistycznej demokracji, umacniania przewodniej roli PZPR w budownictwie socjalistycznym i stabilizacji społeczno-gospodarczej kraju. Uchwała IX Nadzwyczajnego Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. VII Rozwój kultury, oświaty i nauki oraz postęp techniczny, w: IX Nadzwyczajny Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, op. cit., s. 141.*

nie straciły na aktualności. Stwierdzając, że „Zasadniczą miarą rozwoju kultury społeczeństwa jest wzrost zasięgu i jakości uczestnictwa mas pracujących w jej tworzeniu i odbiorze”, wskazywano na istniejące „drastyczne dysproporcje” w tym zakresie poszczególnych warstw społecznych i między regionami kraju, wynikające: z zaniedbań inwestycyjnych w sferze infrastruktury kulturalnej, „barier materialnych” w dostępie do kultury i niedostatecznego przygotowania do odbioru kultury oraz braku kadr „dla kultury”. Jako środki zaradcze postuluje się:

- (1) „przerwać spadek nakładów na kulturę”, w szczególności zapewnić środki materialne „dla dziedzin o strategicznym znaczeniu dla istnienia i rozwoju kultury”, za które uznano: (a) poligrafię (by zwiększyć produkcję książek), przemysł fonograficzny i filmowy (który mógłby się stać źródłem finansowania sfery upowszechniania kultury), (b) utrzymanie i rozwój sieci bibliotecznej, (c) ochronę i rewaloryzację zabytków (albowiem „rozumienie tego problemu i ranga działania jest wyrazem stosunku do narodowego dziedzictwa”) oraz (d) kulturę ludową: chłopską i robotniczą „aby nadal wpływała na zachowanie tożsamości narodowej oraz wzbogacenie osobowości człowieka”;
- (2) „rozważyć ideę stworzenia liceów lub rozwoju pomaturalnych szkół kulturalno-oświatowych przygotowujących kadry dla placówek wiejskich”;
- (3) „rozwinąć mecenat w kulturze sprawowany przez związki zawodowe, regionalne stowarzyszenia kulturalne oraz organizacje społeczne” i zapewnić mu środki finansowe z budżetu państwa i rad narodowych i zakładów pracy oraz zmienić prawo dotyczące stowarzyszeń, by „pobudzić ich powstawanie i rozwój”;
- (4) rozszerzyć edukację młodego pokolenia, któremu należy stworzyć lepsze warunki uczestniczenia w kulturze i wyposażyć „w wiedzę i umiejętności niezbędne do świadomego wyboru wartości ideowych i artystycznych” poprzez „rozszerzenie programów nauczania przedmiotów humanistycznych i artystycznych w szkołach wszystkich rodzajów” i „większą troską otoczyć twórczość artystyczną dla dzieci i młodzieży”;
- (5) „tworzyć warunki rozwoju młodych twórców” między innymi poprzez rozszerzenie i doskonalenie sieci szkolnictwa artystycznego;
- (6) „rozszerzyć samorządności środowisk twórczych, działaczy kultury oraz ich odbiorców”, które to gremia miałyby brać udział w programowaniu działalności instytucji kulturalnej przy zachowaniu „harmonii ze strategicznymi celami polityki kulturalnej partii i państwa”;

- (7) rekompensować „na ogólnych zasadach” wzrost kosztów utrzymania środowisk twórczych;
(8) poprawić warunki pracy i sytuację socjalno-bytową pracowników kultury.¹⁷¹

W 1986 roku przedstawiciele PZPR zgromadzili się na X Zjeździe (29 czerwca – 2 lipca 1986 roku) po zakończeniu stanu wojennego, by opracować i uchwalić program działania na kolejne pięć lat. W dokumencie końcowym podano, że główne kierunków polityki kulturalnej to:

- „– rozwój tradycji kultury polskiej, wzbogacanie jej patriotycznego i postępowego dziedzictwa;
- wspierania twórczości bliskiej problemom klasy robotniczej i ogółu ludzi pracy, czerpiącej tematy z ich życia – potrzeb, doświadczeń i mądrości, odważnie i krytycznie podejmującej problematykę historyczną i współczesną z perspektywy ideałów socjalizmu;
- otwarcie na humanitarne wartości powstające z różnych inspiracji światopoglądowych w kulturze polskiej i w innych krajach, w tym zwłaszcza przyswojenie dorobku kultury i sztuki państw socjalistycznych”.¹⁷²

Nikt wówczas nie przewidywał, że będzie to ostatni, poświęcony zagadnieniom merytorycznym zjazd partii. Następny, XI zwołano, by zakończyć ponad czterdziestoletnią działalność PZPR. Nadchodził czas wielkiego przełomu w systemie społeczno-ekonomicznym i politycznym Polski. Pod koniec ówczesnej kadencji władz PZPR, w wyniku obrad „okrągłego stołu”, wyborów 4 czerwca 1989 roku, powstania „Sejmu kontraktowego”, powołania Senatu i zmiany koalicji rządzącej rozpoczęła się zasadnicza zmiana ustroju politycznego i ekonomicznego państwa polskiego.

Ustrój „realnego socjalizmu” okazał się niewydolny ekonomicznie i to stało się przyczyną upadku tego systemu politycznego we wszystkich europejskich państwach „demokracji ludowej”. Lata „ideologicznej ofensywy” i doceniane przez społeczeństwo „zdobycze socjalizmu” chociaż ukształtowały w pewnej mierze „socjalistyczną mentalność Polaków”, zmodyfikowały sferę „nadbudowy”, w obliczu zagrożeń materialnej egzystencji obywateli, niemożliwości realizacji wzrastających aspiracji konsumpcyjnych, nie skutkowały jakąkolwiek społeczną, liczącą się inicjatywą „obrony socjalizmu”. „Baza” (w ujęciu marksowskim) nie dostosowała się do „nadbudowy”, więc ideologicznie zorientowana polityka kulturalna PRL poniosła klęskę. Nie była ona zresztą, poza okresem stalinizmu i okresem gomułkowskiej ortodoksji ideologiczno-politycznej spójnym systemem „konceptyjno-działaniowym”. Pierwotna bierutowska koncepcja polityki kulturalnej przeradzała się z czasem w zbiór, bo nawet nie zestaw powiązanych ze sobą

---

¹⁷¹ Ibidem, s. 141-144.

¹⁷² *Program Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez X Zjazd w lipcu 1986 r. Rozwój kultury*, w: X Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, 19 czerwca – 3 lipca 1986 r. Podstawowe dokumenty i materiały, KiW, Warszawa 1986, s. 197.

deklaracji, w „garść formuł ogólnych” wedle wyrażenia Jerzego Kmity, a zawarte w uchwałach PZPR deklaracje nie miały w istocie sprawczego charakteru. Partii rządzącej wystarczyło bieżące polityczne administrowanie kulturą i polityczny nadzór nad środowiskami artystycznymi. Przynajmniej od początku lat 60. polityka kulturalna państwa natrafiała na trudności w powszechnej realizacji zakładanych celów z powodu niekorzystnych uwarunkowań ekonomicznych. Deklarowana stale i niezmiennie przez państwo troska o rozwój kultury, a literatury w szczególności, nie przekładała się na materialne i finansowe warunki uprawiania i upowszechniania sztuki.

Na niedostatek środków na wydawanie książek i czasopism, „na kulturę” ogólnie, wielokrotnie zwracały uwagę środowiska twórców i działaczy kultury. Rzesza czytelników, generalnie uczestników życia kulturalnego nie mogła zatem w pełni zaspokajać swoich potrzeb i aspiracji kulturalnych z powodu niewystarczającej podaży „dóbr kultury”. Zapewnienia w uchwałach kolejnych zjazdów PZPR o dążeniach do „poprawy sytuacji w kulturze i sztuce” pod tym względem nie przekładały się choćby na wzrost nakładów książek i prasy, co było społecznie odczuwalne. Realizowanie zakładanych celów polityki kulturalnej państwa natrafiło na nieprzewidywalne trudności ekonomiczne w niewydolnej gospodarce. W ten sposób socjalistyczne państwo wbrew ideologicznym pryncypiom ograniczało faktycznie swoje możliwości ideologicznego oddziaływania na społeczeństwo poprzez „literaturę i sztukę”. W tej sytuacji głównym ośrodkiem „frontu ideologicznego” stała się telewizja. Na nią scedowano w najszerszym zakresie zadania propagandowe.

2.3. Kształtowanie i prowadzenie polityki kulturalnej państwa

2.3.1. Prawne i administracyjne instrumenty kształtowania i realizowania państwowej polityki kulturalnej

Do lat 80. XX wieku podstawy prawne instytucjonalnej realizacji polityki kulturalnej określały początkowo dekrety, następnie ustawy i rozporządzenia określające zakres działania wydzielonego w strukturze centralnej administracji państwowej ministerstwa „właściwego do spraw kultury i sztuki”. W systemie władzy państwowej Polski Ludowej naczelnym organem odpowiedzialnym za realizację polityki kulturalnej państwa ustanowiono już w ramach Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (powołanego przez Krajową Radę Narodową, pod przewodnictwem Bolesława Bieruta, która ogłosiła PKWN ówczesną legalną władzę

państwa polskiego). Dekretem PKWN z dnia 15 września 1944 roku utworzono Resort Kultury i Sztuki, określono jego zakres działania, zadania i strukturę organizacyjną. Ustalono zatem, że

„Do zakresu działania Resortu Kultury i Sztuki należą: a) piecza nad twórczością oraz sztuką odtwórczą w dziedzinie literatury, teatru, muzyki, choreografii, sztuk plastycznych i zdobniczych, fotografiki, cyrku, b) krzewienie kultury w kraju, c) propaganda polskiej kultury i sztuki za granicą, d) piecza nad muzeami i ich zakładanie oraz ochrona zabytków, e) szkolnictwo artystyczne, o ile sprawy te nie są wydzielone do zakresu działania innych resortów”.¹⁷³

Stosownie do wyznaczonego zakresu powołano merytoryczne wydziały i referaty, a obok nich Centralny Ośrodek Krzewienia Kultury i Sztuki. Dekret nakazywał również utworzenie „organów Kultury i Sztuki pierwszej i drugiej instancji” tj. wydziałów kultury i sztuki w urzędach wojewódzkich oraz referatów kultury i sztuki w starostwach powiatowych.¹⁷⁴ W uchwale KRN o powołaniu Rządu Tymczasowego kierownicy resortów stali się ministrami. W ten sposób powstało Ministerstwo Kultury i Sztuki. Uchwałą z 1948 roku wprowadzono statut ministerstwa z określeniem jego struktury i zadań. Zgodnie z nim do Gabinetu Ministra należały sprawy organizacji podległych mu urzędów, zakładów i przedsiębiorstw oraz ich nadzorowanie, sprawy prawne, dotyczące urzędowych wydawnictw i planowania w zakresie kultury i sztuki. Departament Administracyjny otrzymał archiwum i bibliotekę ministerstwa. Departament Twórczości Artystycznej odpowiedzialny był za sprawy organizacji i rozwoju twórczości literackiej, muzycznej i plastycznej oraz „opracowanie naukowych podstaw do upowszechniania kultury i sztuki wśród szerokich mas społeczeństwa” oraz „przygotowanie kadr w dziedzinie literatury, teatru, filmu, muzyki i plastyki”. Do zadań Departamentu Szkolnictwa Artystycznego przypisano „sprawy szkolnych zakładów artystycznych wszystkich stopni i typów”. Departament Przedsiębiorstw Artystycznych i Rozrywkowych kierował organizacją i planowaniem „państwowych teatrów, oper, filharmonii i przedsiębiorstw rozrywkowych”, sprawy dotyczące repertuaru zespołów artystycznych i „działalności artystycznej i widowiskowej wśród szerokich mas”. Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków objęła sprawy „ustawodawstwa muzealnego i opieki nad zabytkami”. Biuro Współpracy Kulturalnej z Zagranicą zgodnie z nazwą zajmowało się wymianą i współpracę kulturalną z innymi państwami ukierunkowaną na „szerzenie znajomości kultury polskiej wśród obcych i kultury obcej w Polsce”. Biuro

---

¹⁷³ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 września 1944 r. *o zakresie działania i organizacji Resortu Kultury i Sztuki*, Dz. U. z 1944 r., Nr 5, poz. 24.

¹⁷⁴ Rozporządzenie Kierownika Resortu Kultury i Sztuki wydane w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej z dnia 5 października 1944 r. *o utworzeniu organów kultury i sztuki przy urzędach wojewódzkich i starostwach powiatowych*, Dz. U. z 1944 r., Nr 7, poz. 37.

Koordinacji Ruchu Amatorskiego otrzymało pieczę nad organizacją i rozwojem „amatorskich zespołów teatru, muzyki, pieśni i tańca”, zadania opiniowania ich programów, repertuaru i udzielania pomocy artystycznej. Biuro Inspekcji i Kontroli miało uprawnienia kontrolne wobec wszystkich podległych resortowi instytucji ministerialnych i wojewódzkich.¹⁷⁵ Struktury ministerstwa znacznie rozbudowano za sprawą zmian organizacyjnych wprowadzanych kolejnymi uchwałami Rady Ministrów. W strukturze MKiS w 1951 roku znalazł się Departament Polityki Kulturalnej, składający się z: Sekretariatu, Wydziału Twórczości Literackiej, Wydziału Twórczości Muzycznej i Kontroli Repertuaru, Wydziału Twórczości i Oceny Dzieł Plastycznych, Wydziału Kontroli Repertuaru Widowiskowego, Samodzielnego Referatu Twórczości Ludowej, Samodzielnego Referatu Twórczości dla Dzieci i Młodzieży.¹⁷⁶ W zreorganizowanym rok później resorcie nie uwzględniono tego departamentu, ustanawiając następujące departamenty: Departament Imprez Artystycznych i Obchodów, Departament Planowania, Departament Finansowy, Departament Kontroli oraz centralne zarządy: Centralny Zarząd Szkół Artystycznych, Centralny Zarząd Bibliotek, Centralny Zarząd Muzeów, Centralny Zarząd Teatrów, Centralny Zarząd Instytucji Sztuk Plastycznych, Centralny Zarząd Oper, Filharmonii i Instytucji Muzycznych oraz zarządy: Zarząd Świetlic, Domów Kultury i Twórczości Amatorskiej, Zarząd Ochrony i Konserwacji Zabytków.¹⁷⁷

Ponownie sferę działania Ministra Kultury i Sztuki jako „naczelnego organu administracji państwowej w dziedzinie kultury i sztuki” określono dopiero w 1961 roku. Artykuł 2 ustawy z dnia 16 lutego 1961 roku *o zakresie działania Ministra Kultury i Sztuki*, postanawiał, że:

„Zakres działania Ministra Kultury i Sztuki obejmuje w szczególności sprawy: 1) realizacji państwowej polityki kulturalnej oraz koordynowania działalności urzędów, instytucji państwowych, społecznych i gospodarczych w tej dziedzinie, 2) twórczości artystycznej i opieki nad twórcami oraz popierania społecznej działalności artystycznej, 3) bibliotek i czytelnictwa, muzeów i ochrony zabytków, 4) kształcenia artystycznego oraz studiów kulturalno-oświatowych i bibliotekarskich, 5) przedsiębiorstw i instytucji: artystycznych i widowiskowych, wydawniczych, księgarskich, 6) nagrań fonograficznych, produkcji, rozpowszechniania i wyświetlania filmów oraz produkcji przemysłowej przedsiębiorstw resortu kultury i sztuki – dla potrzeb kinematografii, produkcji instrumentów muzycznych i płyt gramofonowych, 7) przemysłu poligraficznego, 8) współpracy z zagranicą w dziedzinie kultury i sztuki w porozumieniu z Ministrem Spraw Zagranicznych,

---

¹⁷⁵ Uchwała Rady Ministrów z dnia 14 maja 1948 r. w sprawie statutu organizacyjnego Ministerstwa Kultury i Sztuki, M. P., Nr 51, poz. 294.

¹⁷⁶ Tymczasowa struktura organizacyjna Ministerstwa Kultury i Sztuki. Załącznik do Uchwały Nr 572 Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1951 r.

¹⁷⁷ Tymczasowy statut organizacyjny Ministerstwa Kultury i Sztuki. Załącznik do Uchwały Nr 295 Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 1952 r.

9) udzielania na podstawie szczególnych przepisów zezwoleń na prowadzenie działalności w dziedzinach objętych zakresem działania Ministra Kultury i Sztuki”.¹⁷⁸

Ustawa zobowiązuje MKiS do współdziałania z Prezydium Centralnej Rady Związków Zawodowych w sferze „twórczości artystycznej i opieki nad twórcami oraz popierania społecznej działalności artystycznej”. W ślad za ustawą Rada Ministrów wydała rozporządzenie w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Sztuki, w którym określono sferę działalności MKiS dotyczący „realizowania podstawowych założeń polityki kulturalnej Państwa w zakresie: działalności kulturalno-oświatowej bibliotek, świetlic, klubów i domów kultury, ognisk i szkół artystycznych, muzeów i ochrony zabytków, wystawiennictwa, teatrów dramatycznych, lalkowych, małych form (estrady), oper, operetek, filharmonii, orkiestr symfonicznych, zespołów pieśni i tańca, cyrków i imprez widowiskowo-rozrywkowych, produkcji oraz rozpowszechniania i wyświetlania filmów, wydawnictw, księgarstwa, poligrafii, produkcji i rozpowszechniania instrumentów muzycznych, nagrań dźwiękowych i płyt gramofonowych”.¹⁷⁹

Nowelizacji tej ustawy dokonano w 1982 roku w okresie stanu wojennego wprowadzonego 13 grudnia 1981 roku, co jednak nie znalazło żadnego odzwierciedlenia w tekście tego aktu prawnego. Wprowadzono w niej pojęcie celu działalności Ministra Kultury i Sztuki i zmodyfikowano jej zakres. Wśród celów po raz pierwszy w ustawie wyznaczającej zadania MKiS wpisano demokratyzację dostępu do kultury, upowszechnianie humanistycznych wartości i ważne miejsce kultury w rozwoju socjalistycznego państwa. Artykuł 2 określa tedy, że

„Celem działalności Ministra Kultury i Sztuki jest: 1) stwarzanie warunków dla rozwoju wszystkich dziedzin kultury narodowej, 2) zapewnianie powszechnego i demokratycznego uczestnictwa społeczeństwa w życiu kulturalnym, 3) ochrona dóbr kultury oraz tradycji i dziedzictwa narodowego, 4) upowszechnianie humanistycznych wartości kultury narodowej, 5) dbanie o właściwe miejsce kultury w życiu narodu i rozwoju społeczno-gospodarczym socjalistycznego państwa”.

W artykule 4 na nowo wyznaczono zadania Ministra Kultury i Sztuki, ustalając po raz pierwszy *expressis verbis* w akcie prawnym kompetencje i uprawnienia MKiS jako organu administracji państwowej do określania sposobów i środków realizacji polityki kulturalnej państwa, stwarzania warunków do uczestnictwa w kulturze wszystkim grupom społecznym i zawodowym, rozwoju instytucjonalnej sfery upowszechniania udziału w kulturze oraz edukacji

---

¹⁷⁸ Ustawa z dnia 16 lutego 1961 r. o zakresie działania Ministra Kultury i Sztuki, Dz. U. z 1961 r., Nr 10, poz. 53.

¹⁷⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1961 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Sztuki, Dz. U. z 1961 r., Nr 10, poz. 56.

dzieci i młodzieży. Po raz pierwszy pojawia się jako zadanie MKiS ochrona praw artystów: twórców i wykonawców. Ustawa ustaliła jako zadania resortu, sprawy:

- „1) określania kierunków polityki kulturalnej i sposobów jej realizacji,
- 2) popierania twórczości artystycznej i literackiej,
- 3) działalności artystycznej, widowiskowej i rozrywkowej,
- 4) plastyki i wystaw artystycznych,
- 5) kinematografii,
- 6) wydawnictw, księgarstwa, bibliotek i czytelnictwa,
- 7) przemysłu poligraficznego, muzycznego i fonograficznego,
- 8) tworzenia warunków do upowszechniania twórczości oraz ochrony praw twórców i artystów wykonawców,
- 9) zapewnienia uczestnictwa w życiu kulturalnym poszczególnym środowiskom społecznym i zawodowym,
- 10) tworzenia warunków rozwoju placówek upowszechniania kultury,
- 11) popierania rozwoju społecznego ruchu kulturalnego i artystycznego,
- 12) ochrony dóbr kultury, muzealnictwa oraz kultury ludowej i rękodzieła artystycznego,
- 13) szkolnictwa artystycznego i kształcenia w dziedzinie kultury i sztuki,
- 14) edukacji kulturalnej dzieci i młodzieży, w porozumieniu z ministrem Oświaty i Wychowania,
- 15) upowszechniania kultury polskiej za granicą oraz współpracy z zagranicą w dziedzinie kultury i sztuki, w porozumieniu z Ministrem Spraw Zagranicznych”¹⁸⁰.

Ustawa zobowiązuje też Ministra Kultury i Sztuki do organizowania współdziałania organów państwa, organizacji społecznych i spółdzielczych w sprawach mu podległych oraz współdziałania z reprezentantami środowisk twórczych, stowarzyszeń kulturalnych i organizacji społecznych. Szczegółowe zadania MKiS w poszczególnych sferach działania określono w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 25 kwietnia 1983 roku.¹⁸¹ Przywołana ustawa obowiązywała aż do 1997 roku.

4 maja 1982 roku, w pierwszym półroczu stanu wojennego Sejm uchwalił ustawę tworzącą Narodową Radę Kultury „W celu zespolenia działań i zapewnienia uczestnictwa kulturotwórczych sił narodu w kształtowaniu i realizacji polityki kulturalnej”. Artykuł 1 ustawy postanawiał, że głównymi celami działalności Rady są:

- „1) umacnianie aktywnej roli kultury we wzbogacaniu życia duchowego narodu i jej wpływu na rozwój socjalistycznego społeczeństwa, 2) ochrona tradycji i pomnażanie dziedzictwa kulturalnego Narodu Polskiego, 3) pobudzanie służącej rozwojowi życia kulturalnego inicjatywy społecznej we wszystkich środowiskach i regionach, 4) upowszechnianie i utrwalanie obecności kultury polskiej w świecie”¹⁸².

---

¹⁸⁰ Ustawa z dnia 4 maja 1982 r. o urzędzie Ministra Kultury i Sztuki, Dz. U. z 1982 r., Nr 14, poz. 112.

¹⁸¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 kwietnia 1983 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Sztuki, Dz.U. z 1983 r., Nr 32, poz. 150.

¹⁸² Ustawa z dnia 4 maja 1982 r. o Narodowej Radzie Kultury oraz o Funduszu Rozwoju Kultury, Dz. U. z 1982 r., Nr 14, poz. 111.

Narodowa Rada Kultury była organem doradczym. Do jej zadań należało opiniowanie: założeń polityki kulturalnej, projektów planów społeczno-gospodarczych w zakresie dotyczącym kultury i zaspokajania potrzeb kulturalnych społeczeństwa, wykonania przez naczelne organy państwa i administracji centralnej zadań w dziedzinach związanych z rozwojem kultury, „głównych kierunków wydatkowania” środków na rozwój kultury oraz programów międzynarodowej współpracy kulturalnej, a także „rozpatrywanie programów rozwoju i upowszechniania kultury w układzie międzyresortowym”. Była również uprawniona do dokonywania ocen: działań w sferze ochrony dóbr kultury, gospodarowania środkami na rozwój kultury, głównie Funduszu Rozwoju Kultury, stanu i potrzeb legislacyjnych w sferze upowszechniania kultury. Miała również inspirować: „działania na rzecz umacniania pozycji zawodowej twórców i pracowników kultury oraz poprawy warunków ich życia i pracy” oraz prace dotyczące ochrony dóbr kultury, a także inicjować: badania naukowe w sferze kultury i „działań zmierzających do zmniejszenia nierówności w poziomie życia kulturalnego w poszczególnych środowiskach społecznych i regionach kraju”. Rada była zobowiązana do „publikowania przynajmniej raz do roku syntetycznej informacji, opinii i oceny sytuacji w kulturze polskiej”. Wypełniając ten obowiązek opracowała raport o stanie kultury w Polsce, obnażający „katastrofalną” sytuację w sferze uczestnictwa w kulturze Polaków, ich kompetencję kulturalną i stan instytucjonalnej sfery upowszechniania kultury.¹⁸³

Członków Narodowej Rady Kultury powołał Prezes Rady Ministrów (wówczas Wojciech Jaruzelski). Reprezentowali oni organy administracji państwowej, partie polityczne, środowiska twórcze, organizacje: społeczne, kulturalne, naukowe i związkowe. Przewodniczącym Rady był wybitny uczony Bohdan Suchodolski. W opinii społecznej ustanowienie Narodowej Rady Kultury miało również na celu pozyskanie przychylności środowisk artystycznych i naukowych dla działań władz w okresie stanu wojennego. Rada działała do 1990 roku.

W dniu uchwalenia ustawy o Narodowej Radzie Kultury Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nawiązując do niej, wypowiedział się w sprawie polityki kulturalnej państwa i sytuacji instytucjonalnej sfery kultury, kierując się wyraźnie intencją pozyskania szeroko rozumianych środowisk twórczych dla „porozumienia narodowego” w sytuacji konfliktu społeczno-politycznego spowodowanego wprowadzeniem stanu wojennego i bojkotu TVP przez

---

¹⁸³ J. Adamski, *Katastrofa w kulturze. Przesłanki nowej polityki kulturalnej. Raport przedstawiony Narodowej Radzie Kultury w 1989 roku*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1989.

aktorów. Podjętej przez Sejm uchwale nie nadano tytułu, nie pojawiły się w niej słowa „socjalizm” i „socjalistyczna ojczyzna”, „ideologia” ani „polityka” i była sformułowana w tonie troski o kulturę polską i miała pojednawczy charakter. Zapowiadano przedłożenie przez rząd aktów prawnych służących wprowadzeniu „reformy gospodarczej w kulturze”, dbałość o udostępnianie kultury:

„Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, mając na względzie doniosłą rolę kultury w życiu narodu, uważa zaspokajanie jej potrzeb za istotne i pilne zadanie w działalności społeczno-gospodarczej państwa. Umocnieniu rangi kultury powinny służyć Narodowa Rada Kultury oraz Fundusz Rozwoju Kultury.

Sejm uważa za niezbędne dla rozwoju kultury narodowej, aby Rząd przedłożył wieloletni program jej rozwoju oraz projekty ustaw: o upowszechnianiu kultury; o nowelizacji ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach, a także podjął prace nad aktami prawnymi związanymi z reformą gospodarczą w dziedzinie kultury.

Sejm przyjmuje do wiadomości działania Rządu na rzecz rozwoju kultury języka polskiego, poprawy sytuacji polskiej książki oraz umożliwienie dzieciom i młodzieży szerszego uczestnictwa w kulturze narodowej. Dziedziny te Sejm otoczy szczególną troską.

Sejm uznaje pilną potrzebę zbadania pośrednich zagrożeń, jakie dla rozwoju twórczości, upowszechniania kultury i ochrony dziedzictwa narodowego mogą spowodować zjawiska towarzyszące reformie gospodarczej. Podjęte działania powinny wzmocnić pozycję kultury i zapewniać powszechny dostęp do jej dóbr.

Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej zwraca się do wszystkich środowisk społecznych, a zwłaszcza do twórców i działaczy kultury, by w poczuciu odpowiedzialności za rozwój polskiej kultury, tworząc jej nowe wartości, utwierdzali wspólnotę i trwałe porozumienie narodowe”.¹⁸⁴

Stan realizacji zapowiadanych w powyższej uchwale zadań ocenił Sejm pięć lat później, w 1987 roku w kolejnej uchwale, w której odnotowując dotychczasowe dokonania, uznał za niezbędne opracowanie przez rząd „kompleksowych propozycji usytuowania kultury w II etapie reformy gospodarczej” i „programu rozwoju kultury narodowej do roku 2000”, jako podstawy kontynuowania polityki mającej na celu podnoszenie poziomu kulturalnego społeczeństwa, albowiem Sejm stoi na stanowisku, że poziom kultury społeczeństwa jest jednym z kluczowych czynników rozstrzygających o gospodarczym i cywilizacyjnym rozwoju Polski na przełomie XX i XXI wieku. Odnosząc się do sytuacji społeczno-politycznej i środowisk twórczych, stwierdzono w uchwale, że prowadzona po stanie wojennym „polityka porozumienia narodowego” spowodowała, że „kultura przestała być terenem dramatycznych konfrontacji”, że „konsekwentny i konstruktywny dialog ze środowiskami twórczymi” doprowadził „do odczuwalnej poprawy sytuacji w dziedzinie sztuki” i rozszerzenia się „swobody wypowiedzi artystycznej”, a także

---

¹⁸⁴ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 4 maja 1982 r., Dz. U. z 1982 r., Nr 13, poz. 94, 95 i 96.

wzrostu roli „twórców we współdecydowaniu w żywotnych sprawach kultury”.¹⁸⁵ Wymienione uchwały były jedynymi wystąpieniami najwyższego organu władzy ustawodawczej w Polsce Ludowej w sprawie polityki kulturalnej państwa, poza ustawami określającymi sposób, zakres i środki realizacji celów polityki kulturalnej wyznaczanych przez PZPR.

Sprawy upowszechniania kultury uwzględnione zostały w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 roku¹⁸⁶, w kilku artykułach. Zapewniono w niej, między innymi, w artykule 3, że Polska Rzeczpospolita Ludowa: „5. Zabezpiecza stały wzrost dobrobytu, zdrowotności i poziomu kulturalnego mas ludowych, 6. Zapewnia wszechstronny rozwój kultury narodowej”, natomiast artykuł 59, ustęp 3. orzekał, że

„Organizacja wczasów, rozwój turystyki, urządzeń sportowych, domów kultury, klubów, świetlic, parków i innych urządzeń wypoczynkowych stwarzają możliwości zdrowego i kulturalnego wypoczynku dla coraz szerszych rzesz ludu pracującego miast i wsi”.

Artykuł 62a z kolei w ustępie 1, stwierdzał, że

„1. Obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej mają prawo do korzystania ze zdobyczy kultury i twórczego udziału w rozwoju kultury narodowej, 2. Prawo to zapewniają coraz szerzej: rozwój i udostępnienie ludowi pracującemu miast i wsi bibliotek, książek, radia, kin, teatrów, muzeów i wystaw, domów kultury, klubów, świetlic, wszechstronne popieranie i pobudzanie twórczości kulturalnej mas ludowych i rozwoju talentów twórczych”.

Artykuł 64 ustalał ostatecznie, że „Polska Rzeczpospolita Ludowa troszczy się o rozwój literatury i sztuki, wyrażających potrzeby i dążenia narodu, odpowiadających najlepszym postępowym tradycjom twórczości polskiej”, co odzwierciedla podstawowe założenie polityki kulturalnej państwa przyjęte pod koniec lat 40. XX wieku w programie PPR i następnie PZPR, wielokrotnie później potwierdzone w uchwałach i dokumentach partii rządzącej. W związku z nadaniem wysokiej rangi i dużej roli sztuce w polityce kulturalnej i kształtowaniu socjalistycznej świadomości społeczeństwa, szczególną „opieką państwa otoczono twórców kultury”.

2.3.2. Środowiska twórcze w realizacji polityki kulturalnej Polski Ludowej

Ze względu na rolę jaką w czasach PRL przypisano sztuce, literaturze przede wszystkim w upowszechnianiu idei socjalizmu i przekształcaniu ludzkiej świadomości, by obywatele

---

¹⁸⁵ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 24 września 1987 r. w sprawie polityki kulturalnej państwa, Dz. U. z 1987 r., Nr 29, poz. 224.

¹⁸⁶ Ustawa Konstytucyjna z dnia 22 lipca 1952 r. przepisy wprowadzające Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz. U. z 1952 r., Nr 33, poz. 233.

zaakceptowali nowy ustrój ekonomiczno-polityczny i system sprawowania władzy państwowej z kierowniczą rolą PZPR, pod szczególną kuratelą ideologiczną, nadzorem politycznym, partyjnym i rządowym pozostawała cała sfera twórczości artystycznej, sieć instytucji upowszechniania kultury i środowisko artystów. Lojalność polityczna artystów wyrażana i oceniana na podstawie komunikowanej przezeń w dziełach wizji świata zgodnej z ideałami socjalizmu i okazywanej w życiu publicznym akceptacji socjalizmu, poparcie dla poczynań władzy, były dla niej bardzo ważne ze względu na opiniotwórcze i wzorotwórcze oddziaływanie elity kulturalnej.¹⁸⁷ Znaczenie postaw politycznych twórców dla kształtowania społecznej akceptacji ideologii socjalistycznej i władzy ludowej „dających przykład” podkreślano w wielu wystąpieniach kierownictwa PZPR. W uchwale V Zjazdu stwierdza się, na przykład, że

„Partia, wysoko ceniąc osiągnięcia zaangażowanych w sprawę budowy socjalizmu w Polsce twórców i działaczy kultury, ich wkład w dzieło kształtowania świadomości społeczeństwa, oczekuje jednocześnie od pisarzy dalszych dzieł organicznie związanych z życiem narodu, z dążeniami pragnieniami i przeżyciami budowniczych socjalistycznej Polski”.¹⁸⁸

W pierwszych latach powojennych twórców o poglądach nie lewicowych starano się „pozyskać dla sprawy socjalizmu” perswadując im, że będą pracować dla dobra demokratycznej i sprawiedliwej ojczyzny i oferując lepsze niż innym grupom zawodowym materialne warunki życia i pracy oraz szerokie możliwości wydawania utworów literackich pod państwowym mecenatem. Już *Manifest PKWN* ogłaszał, że twórcy będą otoczeni opieką państwa, a w uchwałach zjazdowych zapewniano, że

„Partia i państwo będą kształtować wszechstronnie korzystne warunki twórczości artystycznej. Pomoc należy zapewnić zwłaszcza młodym twórcom, z myślą o stworzeniu im najlepszych możliwości ideowego i artystycznego rozwoju”.¹⁸⁹

Wyrazem zabiegania władz partyjno-państwowych o środowisko twórców było stwarzanie im korzystniejszych warunków socjalnych i materialnych niż innym grupom inteligencji. Rząd umożliwił artystom otrzymanie urlopów „na działalność twórczą” w zatrudniających ich

---

¹⁸⁷ O stosunku władzy ludowej do środowisk artystycznych i zróżnicowanych metodach oddziaływania na twórców sztuki traktuje artykuł Sebastiana Ligarskiego, *Polityka władz komunistycznych wobec twórców kultury w latach 1945–1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 2, s. 51-73.

¹⁸⁸ *Uchwała V Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. III Zadania Partii w dziedzinie oświaty i kultury*, op. cit., s. 979-980.

¹⁸⁹ *O dalszy dynamiczny rozwój budownictwa socjalistycznego – o wyższą jakość pracy i warunków życia narodu Uchwała VII Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. II Cele i zadania społeczno-gospodarczego rozwoju kraju w latach 1976-1980. 5. Zadania w dziedzinie rozwoju oświaty, nauki i kultury*, op. cit., s. 257.

zakładach pracy¹⁹⁰ a Sejm uchwalił odrębną dla nich i ich rodzin ustawę emerytalną na początku lat 70. Uchwała i ustawa zawierają definicję twórców, za których „(...) uważa się osoby, które tworzą oryginalne dzieła w zakresie: literatury pięknej, sztuk plastycznych, muzyki, fotografiki, choreografii i lutnictwa artystycznego, będące przedmiotem prawa artystycznego”.¹⁹¹ Szczególną opiekę państwa nad środowiskami twórczymi zadeklarowano w artykule 65 Konstytucji PRL, orzekając, że „Polska Rzeczpospolita Ludowa szczególną opieką otacza inteligencję twórczą – pracowników nauki, oświaty, literatury i sztuki oraz pionierów postępu technicznego, racjonalizatorów i wynalazców”.

Równocześnie jednak – dla zagwarantowania sobie lojalności środowisk artystycznych, były one poddawane naciskom, presji politycznej i administracyjnej, kontroli i inwigilacji przez Urząd Bezpieczeństwa, następnie Służbę Bezpieczeństwa, jeśli twórcy ujawniali swoje opozycyjne – względem panującej ideologii i polityki – poglądy. Artyści byli represjonowani, pozbawiani pracy i możliwości publikacji swoich dzieł. To był stały element polityki władzy ludowej wobec środowisk twórczych, nawet w krótkich okresach pewnej liberalizacji życia politycznego w PRL. Szczególnie jednak dolegliwa była polityka selekcjonowanego ideologicznie finansowania twórczości artystycznej, reglamentacja papieru na publikacje utworów literackich, niskie nakłady książek, a przede wszystkim ograniczanie wolności wypowiedzi, wbrew wielu deklaracjom o poszanowaniu przez partię swobód twórczych. „Ostry kurs” w realizacji założeń polityki kulturalnej po okresie „odwilży” spowodował reakcję przedstawicieli środowisk twórczych. 14 marca 1964 roku 34 pisarzy i uczonych, z inicjatywy Antoniego Słonimskiego przy udziale Jana Józefa Lipskiego wysłało do Prezesa Rady Ministrów Józefa Cyrankiewicza, list zawierający protest przeciwko polityce kulturalnej państwa, szczególnie przeciw zaostreniu cenzury i ograniczenia przydziału papieru na drukowanie książek i czasopism, w którym stwierdzono:

„Ograniczenie papieru na druk książek i czasopism oraz zaostrenie cenzury stwarza sytuację zagrażającą rozwojowi kultury narodowej. Niżej podpisani, uznając opinii publicznej prawa do krytyki, swobodnej dyskusji i rzetelnej informacji za konieczny element postępu, powodowani troską

---

¹⁹⁰ Uchwała Nr 243 Rady Ministrów z dnia 9 września 1972 r. w sprawie urlopów na prowadzenie działalności twórczej, M.P., Nr 45, poz. 240.

¹⁹¹ Ustawa z dnia 23 września 1973 r. o emerytalnym zaopatrzeniu twórców i ich rodzin, Dz. U. z 1973 r., Nr 38, poz. 225. Akt wykonawczy: Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 29 grudnia 1973 r. w sprawie uznawania działalności za twórczą oraz działania Komisji do Spraw Zaopatrzenia Emerytalnego Twórców, Dz. U. z 1974 r., Nr 1, poz. 7.

obywatelską, domagając się zmiany polskiej polityki kulturalnej w duchu praw zagwarantowanych przez Konstytucję Państwa Polskiego i zgodnie z dobrem narodu”.¹⁹²

List 34, takie zyskał miano, spowodował kampanię propagandową władz przeciwko jego sygnatariuszom.¹⁹³ Protest intelektualistów uznany został za wyraz antysocjalistycznego nastawienia części środowisk twórczych. W uchwale IV Zjazdu PZPR, odbywającego się trzy miesiące po tym liście, zwracając się do twórców, zapewniono, że „Pisarze i artyści mogą liczyć na zaufanie partii, na nasze uznanie dla rzetelnego wysiłku twórczego”, oczekując jednocześnie, że powinni „okazać bardziej zdecydowany odpór usiłowaniom jednostek, które usiłują uprawiać działalność antysocjalistyczną”, wspierane przez „wrogie Polsce ośrodki zagraniczne”.¹⁹⁴ Autorzy *Listu 34* nie zyskali wówczas poparcia środowiska. Po latach, Jerzy Ładyka uznał, że sygnatariusze *Listu* „Składając go na ręce premiera Józefa Cyrankiewicza wybitni intelektualiści domagali się zgodności polskiej polityki kulturalnej z zasadami konstytucji i z dobrze rozumianym interesem narodu”.¹⁹⁵

Zaostrzenie propagandowych poczynań władz, przybierających formę „nagonki antyinteligenckiej”, wywoływało wśród inteligencji opór. Wstrząsem były tzw. wydarzenia marcowe w 1968 roku, bunt studentów, których bezpośrednim impulsem był zakaz wystawiania *III części Dziadów* Adama Mickiewicza.¹⁹⁶ Miesiąc później w imieniu pisarzy głos z trybuny sejmowej zabrał Jerzy Zawieyski. Mówiąc o sytuacji i nastrojach w środowisku twórców, ich zawiedzionych nadziejach związanych z władzą ludową, skonstatował:

„Ludzie, którzy oddali wszystkie siły twórcze, zostali, delikatnie mówiąc, zawiedzeni. Jedni przeżywali to lekko, inni przeżywali nie tylko załamanie wewnętrzne, ale wielki dramat twórców, którym historia podcięła ich racje moralne i racje artystyczne. Na pierwszym po Październiku zjeździe

---

¹⁹² *List 34, Warszawa 14 marca 1964 r.* w: Ryszard Kozłowski, Jan Sziling, *Historia PRL 1960-1970. Wybór źródeł*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 1984, s. 160.

¹⁹³ List podpisali: J. Andrzejewski, M. Dąbrowska, S. Dygat, K. Estreicher, M. Falski, A. Gieysztor, K. Górski, P. Hertz, L. Infeld, P. Jasienica, M. Jastrun, S. Kisielewski, Z. Kossak-Szczucka, T. Kotarbiński, J. Kott, A. Kowalska, J. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, E. Lipiński, S. Mackiewicz, M. Ossowska, J. Parandowski, S. Pigoń, A. Rudnicki, A. Sandauer, W. Sierpiński, J. Szczepański, J. Turowicz, M. Wańkiewicz, A. Ważyk, K. Wyka, J. Zagórski.

¹⁹⁴ *Uchwała IV Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. III Wychowanie w szkole, nauki społeczne, kultura* op. cit., s. 946.

¹⁹⁵ J. Ładyka, *Filozofia i polityka kulturalna*, „Nowe Drogi”, Nr 1 (488) styczeń 1990, s. 81.

¹⁹⁶ Zdjęcie z afisza spektaklu „Dziady” i dalsze tego reperkusje przedstawiam w tekście *Wystąpienia decydentów odpowiedzialnych za realizację polityki kulturalnej PRL w: Oblicza utopii, obtudy i zakłamania III*, red. Wojciech Łysiak, Wydawnictwo „Eco”, Poznań 2015, s. 185-188.

nie kto inny, lecz ja, który byłem przez 8 lat skazany na nędzę i milczenie, odezwałem się do pisarzy partyjnych ze słowem zrozumienia dla ich dramatu, dla ich trudnej, wręcz tragicznej sytuacji”.¹⁹⁷

Sprzeciw wobec polityki PZPR środowiska twórcze wyrażały nie tylko w okresie władzy Władysława Gomułki. W „epoce gierkowskiej” uznanej za liberalną w porównaniu z czasem „panowania Gomułki” wystosowano między innymi *List 59* z datą 5 grudnia 1975 roku, w którym sygnatariusze oczekiwali zmian konstytucji gwarantujących obywatelskie wolności: (a) sumienia i praktyk religijnych, b) pracy, c) nauki, d) słowa i informacji. Zdaniem sygnatariuszy *Listu* obywateli o odmiennym od oficjalnego światopoglądzie marginalizowano „w części stanowisk kierowniczych w urzędach, instytucjach publicznych i organizacjach społecznych”. „Wolności nie ma”, bo państwo, będąc „jedynym pracodawcą podporządkowało instancjom partyjnym związki zawodowe”. Wolności nauki „nie ma wtedy, gdy dobór kadry naukowej i tematów badań określają władze państwowe”, i gdy „mają charakter polityczny”. Postulowano zniesienie cenzury prewencyjnej, wskazując na jej negatywne skutki dla rozwoju kultury narodowej i samej władzy, która otrzymując zniekształcone i zafałszowane przez cenzurę informacje w środkach masowego przekazu „nie wie, jaki jest stosunek społeczeństwa do jej polityki”, a sztuka „nie może pełnić swych społecznie doniosłych funkcji”. Dlatego też „związkom pracowniczym, stowarzyszeniom twórczym, religijnym i innym należy umożliwić powołanie niezależnych od państwa wydawnictw i czasopism”.¹⁹⁸

31 stycznia 1976 roku wystosowano *List 101* w proteście wobec nowelizacji konstytucji, wprowadzającej postanowienia „o przewodniej roli partii” i „trwałym i nienaruszalnym sojuszu z ZSRR”.¹⁹⁹ Pomimo iż, Polska zobowiązała się do przestrzegania praw człowieka uczestników

---

¹⁹⁷ *Przemówienie w Sejmie pośła Jerzego Zawieyskiego, Warszawa 10 kwietnia 1968 r.*, w: Ryszard Kozłowski, Jan Sziling, *Historia PRL ...*, s. 204.

¹⁹⁸ Podpisało go 66 osób, jednakże zapamiętany został jako *List 59*. Ideę napisania wysunął Jan Olszewski, przy redakcji Jacka Karpińskiego i Jacka Kuronia. *List* podpisali: S. Amsterdamski, S. Barańczak, E. Bieńkowska, J. Berezin, H. Błachnio, I. Byrska, T. Byrski, B. Chwedeńczuk, L. Cohn, A. Drawicz, J. Ficowski, K. Filipowicz, Z. Herbert, R. Herczyński, M. Hopfinger, Z. Jaroszewski, A. Kamińska, W. Karpiński, J. Kielanowski, S. Kisielewski, J. Kleyff, L. Kołakowski, J. Kornhauser, M. Kornilowicz, M. Kotlarczyk, M. Król, R. Krynicki, S. Leśniewski, E. Lipiński, J.J. Lipski, A. Łapiński, H. Małkowska, ks. S. Małkowski, J. Markuszewski, A. Mauersberger, A. Michnik, H. Mikołajska, J.N. Miller, L. Muzyczka, Z. Mycielski, J. Narbutt, A. Pajdak, K. Pomian, H. Rudzka-Cybisowa, J. Rybicki, o. J. Salij, W. Siła-Nowicki, S. Skalski, A. Słonimski, A. Steinsbergowa, J. J. Szczepański, A. Szczypiorski, K. Szelągowski, W. Szymborska, J. Trznadel, T. Wojnarowski, M. Wosiek, A. Zagajewski, W. Zawadzki, B. Zbrożyna, ks. J. Zieja, W. Ziemiński.

¹⁹⁹ Inicjatorami byli Wiktor Woroszyński i Jacek Bocheński a napisał go Jerzy Andrzejewski. *List* podpisali m.in.: M. Białośzewski, K. Brandys, W. Dąbrowski, A. Drawicz, J. Ficowski, K. Filipowicz, A. Kijowski,

spotkały szykany, zakaz publikacji, zwolnienia z pracy, natomiast podejmowane próby nie przyniosły oczekiwanych efektów. Protesty przeciwko zmianom konstytucyjnym miały tenże aspekt, iż były główną przyczyną krystalizowania się opozycji. Szykany powodowały tworzenie się organizacji pomocowo-opozycyjnych w kraju, a zagraniczne środowiska polonijne dyskutowały nad możliwościami podejmowania działań opozycyjnych.²⁰⁰ Ważne było zachowanie się i postawy twórców lewicowych wobec „doktrynerskiej polityki kulturalnej”. Według Jerzego Ładyki: „Jedni przechodzili na stronę opozycji, wstępując na drogę walki z politycznym systemem państwa”.²⁰¹

Po sierpniu 1980 roku sprawą zasadniczą dla środowisk twórczych stała się sprawa uspołecznienia upaństwowionej kultury. Jak zauważa Józef Skrzypiec, zainteresowane środowiska rozumiały inaczej „hasło uspołecznienia kultury” niż władze PZPR i państwa, twórcy bowiem

„Uspołecznienie kultury rozumeli jako pozbawienie państwa wszelkich prerogatyw w sferze kultury i ograniczenie jego roli do funkcji płatnika finansującego działalność jakoby samorządnych i niezależnych stowarzyszeń twórczych”.²⁰²

W PRL hasło „uspołecznienie kultury legło u podstaw polityki kulturalnej” gdyż „Obejmowało ono bowiem wszystko to, co służyło udostępnianiu społeczeństwu dóbr kultury oraz kształtowaniu optymalnych warunków dla społecznie pożądanej twórczości”²⁰³. Problem ten podnoszono wielokrotnie na posiedzeniach Narodowej Rady Kultury, której powołanie uznano za ustanowienie instytucjonalnej formy społecznej kontroli nad polityką kulturalną państwa. Jednak w polityce tej nie zrezygnowano z cenzorskiego nadzoru, zubożającego upowszechnianą twórczość artystyczną o pewne treści.

W konsekwencji kryzysu gospodarczego pogorszył się materialny byt artystów i zmieniły się niekorzystnie uwarunkowania ich działalności twórczej. To jeden z wymiarów „katastrofy kultury” wedle orzeczenia Jerzego Adamskiego, która dotknęła kilkudziesięciotysięczną

S. Kisielewski, L. Kołakowski, R. Krynicki, J. Kuroń, A. Michnik, H. Mikołajska, K. Pomian, o. J. Salij, A. Słonimski, J. Strykowski, J. J. Szczepański, A. Ważyk, ks. J. Zieja.

²⁰⁰ „Kultura” paryska od połowy lat 70. była trybuną dla przedstawicieli demokratycznej opozycji. Jerzy Giedroyc poparł NSZZ „Solidarność”, wspierał konspiracyjną działalność wydawniczą, w stanie wojennym niósł pomoc humanitarną prześladowanym; Aleksander i Eugeniusz Smolarowie w kwartalniku „Aneks” wydawanym w Londynie upowszechniali niedostępne w Polsce piśmiennictwo polityczne, a pismo to stało się trybuną ożywionej dyskusji dotyczącej wydarzeń w kraju.

²⁰¹ J. Ładyka, op. cit., s. 82.

²⁰² J. Skrzypiec, op. cit., s. 172-173

²⁰³ Ibidem, s. 173.

zbiorowość zawodowych artystów w Polsce (około 45 tys. osób: w tym mniej więcej 20 tys. plastyków, 15 tys. muzyków, 4 tys. 200 literatów, 4 tys. aktorów, 1 tys. 800 filmowców i 700 fotografików). Znalazła się ona w trudnym bytowym położeniu:

„Warunki ich egzystencji i pracy uległy oczywiście pogorszeniu, jednak ograniczone zostały również źródła wspierające rozwój twórczości, przestał istnieć mecenat związków zawodowych, zakładów pracy, organizacji gospodarczych i spółdzielczych. Skurczyły się możliwości wydania książki, załamała produkcja krajowa i import niezbędnych dla warsztatu twórczego pomocy i materiałów, ograniczone zostały rozmiary przedsięwzięć artystycznych, spadły zarobki, zdewaluowały się honoraria, pogorszyły warunki socjalne”.²⁰⁴

Z taką sytuacją ekonomiczną kultury środowiska twórcze wchodziły w nowe warunki społeczno-gospodarcze i polityczne kształtowane po 1989 roku.

2.3.3. Cenzura – instrument polityki kulturalnej PRL

Instrumentem polityki kulturalnej państwa w PRL była cenzura wszelkich publikacji, przy czym nie tylko chodziło o ochronę tajemnicy wojskowej i państwowej, ale o zabezpieczenie interesów politycznych władzy ludowej i „kierowniczej roli partii” w państwie. Służyła blokowaniu przed rozpowszechnianiem w środkach masowego przekazu i utworach artystycznych wszelkich treści pozostających w niezgodzie z obrazem świata w socjalistycznej ideologii, kwestionujących socjalistyczny porządek społeczny, podważających działania partii, wykazujących jej błędy, propagujących wzory osobowe i sposoby życia alternatywne wobec kształtowanych w socjalistycznym państwie. Ogólnie rzecz ujmując, eliminowano z oficjalnego obiegu treści „szkodliwe ideologicznie”, określając ramowo w uchwałach, programie PZPR ich rodzaj, za pomocą odpowiednich określeń, formuł czy nazw: „wsteczność, wartości burżuazyjne, reakcyjność, poglądy antysocjalistyczne” itp. Utwory artystyczne, ich przesłania i wymowa ideowa mieścić się musiała, czy czynić miała zadość humanizmowi socjalistycznemu, którego konkretną treść doraźnie dookreślano. Wolność twórcza była ograniczana poprzez ingerencje cenzorskie, realizujące wytyczne i dyrektywy wydziałów KC PZPR (Prasy, Kultury, Propagandy i inne), którym uzasadnienia dostarczały, czy których źródłem były uchwały zjazdów partii, plenów KC i wypowiedzi przedstawicieli naczelných władz PZPR (Biuro Polityczne, I sekretarz, sekretarze KC), jak choćby następujący fragment uchwały X Zjazdu PZPR z 1986 roku:

---

²⁰⁴ J. Adamski, op. cit., s. 90.

„Partia zapewnia swobody twórcze i nie dąży do określania stylów artystycznych. Opowiadamy się za szerokim zakresem wolności twórczych w rozległych ramach socjalistycznego humanizmu i patriotyzmu. Zwalczamy zarazem rozpowszechnianie poprzez sztukę treści reakcyjnych, antysocjalistycznych, antyhumanistycznych, sprzecznych z interesami narodu i państwa”.²⁰⁵

Ingerencje cenzury nasilały się w okresach społecznych, robotniczych protestów, sprzeciwów środowisk intelektualnych wobec sposobu sprawowania władzy i sytuacjach kryzysowych, stanu wojennego.

Cenzura funkcjonowała już w „Polsce Lubelskiej”, w której zadania kontroli merytoryczno-politycznej prasy i wydawnictw powierzono Wydziałowi Prasowemu Departamentu Informacyjno-Prasowego, będącego w strukturze utworzonego 7 września 1944 roku Resortu Informacji i Propagandy PKWN. Decydował on o wielkości nakładów ówczesnych czasopism i doborze zamieszczanych w nich tekstów. Już w styczniu 1945 roku powołano Centralne Biuro Kontroli Prasy przy tym ministerstwie na mocy rozkazu Ministra Bezpieczeństwa Publicznego, któremu podporządkowano urząd cenzorski. Początkowo jego kadre stanowili pracownicy Wydziału Cenzury Wojskowej Armii Polskiej, a organizowali je, przygotowując równocześnie stosowne akty prawne zaangażowani do pracy w nim cenzorzy radzieccy. Udzielanie zezwoleń i merytoryczna kontrola prewencyjna obejmowała publikowanie:

„1. Gazet, 2. Czasopism, 3. Biuletynów, 4. Artykułów, 5. Podręczników, 6. Broszur, 7. Kalendarzy, 8. Prac naukowych, 9. Dzieł literatury pięknej (powieści, nowele, opowiadania, sztuki teatralne, wiersze, pieśni), 10. Haseł, ulotek, odezwo, apeli itp. 11. Różnych ogłoszeń itp., 12. Rysunków i karykatur, 13. Sprawozdań miesięcznych, kwartalnych, rocznych (o pracy zakładów przemysłowych, kolei i innych), 14. Przedruków, artykułów z czasopism, książek i gazet”.

Rok później 5 lipca 1946 roku powołano dekretem Główny Urząd Kontroli Prasy Publikacji i Widowisk podlegający Prezesowi Rady Ministrów. Jego artykuł 2 stanowił, że do zadań Urzędu należy:

„1) nadzór nad prasą, publikacjami i widowiskami w zakresie przewidzianym w szczególnych przepisach prawnych, 2) kontrola rozpowszechniania wszelkiego rodzaju utworów za pomocą druku, obrazu i żywego słowa; kontrola ta ma na celu zapobieżenie: a) godzeniu w ustrój Państwa Polskiego, b) ujawnianiu tajemnic państwowych, c) naruszaniu międzynarodowych stosunków Państwa Polskiego, d) naruszaniu prawa lub dobrych obyczajów, e) wprowadzaniu w błąd opinii publicznej przez podawanie wiadomości niezgodnych z rzeczywistością”.²⁰⁶

Kompetencje GUKPPIW rozszerzono w 1948 roku na udzielanie zezwoleń na wydawanie czasopism i kontrolowanie zakładów poligraficznych. W następnym roku ukazało się

---

²⁰⁵ Program Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez X Zjazd w lipcu 1986 r. *Rozwój kultury*, op. cit., s. 197.

²⁰⁶ Dekret z dnia 5 lipca 1946 r. o *Utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk*, Dz. U. z 1946 r., Nr 34, poz. 210.

rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów o organizacji GUKPPIW tworzące jego oddziały terenowe: urzędy wojewódzkie i grodzkie.²⁰⁷ Nowelizacja dekretu o GUKPPIW z 1952 roku wprowadziła dodatkowo kontrolę cenzorską ogłoszeń, zawiadomień i plakatów oraz zakładów wytwarzających pieczętki (stemple) i zakładów posiadających kserografy i upoważniła Prezesa Rady Ministrów do wydawania rozporządzeń dotyczących kontroli każdej działalności informacyjnej. Wprowadzono równocześnie sankcję karną: areszt do 1 roku i/lub karę grzywny dla każdego, „kto uchyla się od nadzoru i kontroli” działalności określonej w przepisach dekretu.²⁰⁸ Kary wieloletniego więzienia przewidywał *Kodeks Karny* za rozpowszechnianie niedozwolonych przez prawo treści i wydawnictw bezdebitowych (rok więzienia).

Ten stan prawny w zakresie cenzury trwał aż do 1970 roku, kiedy wydano Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 21 marca 1970 roku w sprawie zakresu i trybu sprawowania nadzoru i kontroli przez organy kontroli prasy, publikacji i widowisk²⁰⁹ bardzo obszerny i szczegółowy akt prawny (7 rozdziałów i 38 artykułów). Określono nim ogólnie, że nadzorowi i kontroli GUKPPIW podlega „rozpowszechnianie wszelkiego rodzaju utworów za pomocą druku, obrazu i żywego słowa oraz ogłoszeń, zawiadomień i plakatów, jak również innych form służących utrwalaniu i przekazywaniu informacji”. Spod kontroli wyłączano w interesującym nas zakresie: referaty, druki artystyczne mające charakter oryginału, wykłady wygłaszane w szkołach i na kursach, wystąpienia na zebraniach zwoływanych przez państwowe jednostki organizacyjne, organizacje polityczne i społeczne i pisma „do użytku wewnętrznego” organizacji społecznych, partii politycznych i instytucji państwowych. Urząd udzielał zezwoleń na wydawanie czasopism, rejestrował zakłady poligraficzne i wytwarzające stemple i pieczętki i sprzedające matryce oraz „urządzenia i aparaty wytwarzające publikacje i ilustracje sposobem mechanicznym, chemicznym lub innym”.

Pięć lat później nowelizacja wymienionego Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów wyłączyła spod cenzorskiej kontroli prace magisterskie, doktorskie i habilitacyjne

---

²⁰⁷ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 9 maja 1949 r. w sprawie organizacji i właściwości Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk oraz urzędów podległych, Dz. U. z 1949 r., Nr 32, poz. 241.

²⁰⁸ Dekret z dnia 22 kwietnia 1952 r. o częściowej zmianie dekretu z dnia 5 lipca 1946 r. o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, Dz. U. z 1952 r., Nr 19, poz. 114.

²⁰⁹ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 marca 1970 r. w sprawie zakresu i trybu sprawowania nadzoru i kontroli przez organy kontroli prasy, publikacji i widowisk, Dz. U. z 1970 r., Nr 6, poz. 50.

oraz podręczniki szkolne.²¹⁰ Przepisy cenzorskie uległy dość zasadniczej zmianie w wyniku „przełomu sierpniowego” i realizacji postulatów strajkujących stoczniowców w Gdańsku. Na fali powszechnych protestów społecznych 17 sierpnia 1980 roku Międzyzakładowy Komitet Strajkowy ogłosił dwadzieścia jeden postulatów obejmujących zagwarantowanie praw obywatelskich i ich przestrzeganie. Postulat trzeci dotyczył wolności słowa, wzywał władze partyjno-państwowe, aby „Przestrzegać zagwarantowanej w Konstytucji PRL wolności słowa, druku i publikacji, a tym samym nie represjonować niezależnych wydawnictw oraz udostępnić środki masowego przekazu dla przedstawicieli wszystkich wyznań”. 31 lipca 1981 roku Sejm uchwalił ustawę o kontroli publikacji i widowisk. Liberalizowała ona szereg dotychczasowych przepisów. Ustalała ogólnie, że „przeznaczone do rozpowszechniania publikacje i widowiska podlegają kontroli wstępnej organów kontroli publikacji i widowisk” i wyłączała z niej między innymi: podręczniki szkolne i pomoce dydaktyczne, publikacje naukowe i dydaktyczne szkół wyższych, PAN i innych instytutów i placówek naukowych i ich druki służące celom badawczym, prace przejściowe, magisterskie i dyplomowe, rozprawy doktorskie i habilitacyjne „w ilościach niezbędnych do uzyskania dyplomu lub przeprowadzenia przewodu doktorskiego lub habilitacyjnego”, wznowienia publikacji wydanych już w PRL i publikacji polskich sprzed 1918 roku, nuty, płyty i nagrania zawierające wyłącznie muzykę, wystawy plastyczne i fotograficzne o charakterze artystycznym, wewnętrzne imprezy artystyczne, audycje radiofonii przewodowej, druki artystyczne o charakterze oryginału, publikacje bibliograficzne oraz dane bibliograficzne, druki na prawach rękopisu wydane w ilości do 100 egzemplarzy. Z nowych zapisów szczególne znaczenie miał artykuł 5, który postanawiał, że

„Organy kontroli publikacji i widowisk nie mogą ustanawiać zakazów publikacji i widowisk określonych autorów oraz wydawać wytycznych interpretacyjnych w sprawie sposobu przedstawiania wydarzeń, działalności instytucji i poszczególnych osób”.²¹¹

Zakazywał on GUKPPiW wprowadzania tzw. cenzury podmiotowej tj. zapisów zakazujących podawania do publicznej wiadomości i w publikacjach nazwisk autorów oraz osób znanych z krytycznego nastawienia do ideologii socjalistycznej i władzy ludowej, i działających w organizacjach opozycyjnych oraz nakazów eliminowania z publicznego obiegu informacyjnego wiadomości o niekorzystnych z punktu widzenia władzy – zjawiskach

---

²¹⁰ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 1975 r. w sprawie zakresu i trybu sprawowania nadzoru i kontroli przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, Dz. U. z 1975 r., Nr 13, poz. 75.

²¹¹ Ustawa z dnia 31 lipca 1981 r. o kontroli publikacji i widowisk, Dz. U. z 1981 r., Nr 20, poz. 99.

społecznych i „niewygodnych faktów” oraz określających takiego przeformułowywania tekstu, który zmieniał pierwotny sens i intencje autora, wypaczał jego wymowę. Przepis ten zawarto w ustawie na żądanie „strony społecznej” porozumień sierpniowych 1980 roku, po ujawnieniu w 1977 roku przez byłego pracownika urzędu cenzorskiego w Krakowie Tomasza Strzyżewskiego *Książki Zapisów i Zaleceń Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie*, zwanej w środowisku urzędników GUKPPiW „biblią cenzorską”, a w kręgach opozycji „czarną księgą cenzury PRL”²¹², która zawierała ciągle aktualizowane instrukcje dotyczące interpretacji określonych wydarzeń, wystąpień i wykluczania z publikowanych tekstów „niewygodnych” dla władzy: informacji, treści, nazwisk autorów i osób publicznych. Wykreślano z utworów prozatorskich i poetyckich oraz tekstów w czasopismach „niepożądane” ideologicznie i politycznie sformułowania, wycinano niektóre wypowiedzi z dialogów filmowych i całe sceny. Oto wybrane przykłady cenzorskich zaleceń z lat 1974-1976:

„2b. W stosunku do podanych niżej osób należy przyjąć zasadę eliminowania ich nazwisk oraz wzmianek o ich twórczości z prasy, radio, i TV i publikacji nieperiodycznych, niemających charakteru naukowego. (...): Zygmunt Bauman, Zbigniew Brzeziński, Edward Etler, Georg Fleming (Jerzy Działak), Aleksander Ford, Henryk Grynberg, Piotr Guze, Marian Hemar, Łukasz Hirszowicz, Nina Karsow, Julian Katz-Suchy, Jan Kott, Karol Lapter, Alicja Lisiecka, Michał Mirski, Aleksander Peczennik, Roman Palester, Stefan Ritterman, Kalman Segal, Dawid Sfarid, Szymon Szechter, Leopold Tyrmand, Andrzej Wirth, Stanisław Wygodzki, Eugeniusz Żytomirski, Krystyna Żywulska, Andrzej Brycht, Witold Wirpsza”.

„16. Nie należy zwalniać *żadnych materiałów* (informacji, omówień, recenzji, reportaży, postulatów wprowadzenia na nasze ekrany itp.) na temat filmów zamieszczonych w załączonym wykazie, który będzie aktualizowany na bieżąco. Załącznik do zapisu nr 16, dz. IX. Polskie filmy fabularne: 1) „Diabeł” – reż. Żuławski, 2) „Ręce do góry” – reż. Skolimowski, 3) „Długa noc” – reż. Nasfeter, 4) „Czarna parzenica” – reż. Komorowski, 5) „Zasieki” – reż. Piotrowski, 6) „Ile jest życia” („Losy) – reż. Bratny, 7) „Przeprowadzka” – reż. Gruza, 8) „Pełnia nad głowami” – reż. Czekalski, 9) „Indolencja” – (film amatorski). Polskie filmy dokumentalne”: 1) „Meta”, 2) „System”, 3) „Człowiek, który wykonał 550% normy”, 4) „Trudności bardzo obiektywne”.

„67. Nie należy dopuszczać do publikacji *żadnych materiałów*, recenzji, omówień i artykułów na temat filmu „Piłat i inni” oraz żądań szerokiego rozpowszechniania tego filmu. Mogą być zwalniane wyłącznie informacje repertuarowe o fakcie wyświetlania tego filmu w konkretnym kinie studyjnym. Zalecenie nie dotyczy specjalistycznych pism filmowych, z których należy usuwać jedynie ewentualne żądania szerokiego rozpowszechniania”.

„94. Nie należy zwalniać bez konsultacji z kierownictwem GUKPPiW *żadnych recenzji* lub omówień książki K.T. Toepliza „Opakowanie zastępcze” wyd. PIW. Bez konsultacji mogą być zwalniane wyłącznie krótkie notki bibliograficzne. Zalecenie przeznaczone jest tylko do wiadomości cenzorów (14.VI.75)”.

---

²¹² Pod takim tytułem T. Strzyżewski opublikował *Książkę Zapisów i Zaleceń Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie* w Londynie w 1977 roku (Wydawnictwo Aneks). Nowe wydanie ukazało się w 2015 roku p.t. *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach* w Wydawnictwie Prohibita.

„127. W Bydgoszczy powstała grupa poetycka „Parkan”, która swe utwory drukowała na plakatach rozlepianych na słupach ogłoszeniowych, płotach itp. Należy eliminować ze wszystkich środków przekazu informacje o tej specyficznej formie upowszechniania poezji”.

„156. Az do odwołania nie należy dopuszczać do publikacji recenzji, omówień, dyskusji itp. na temat sztuki Wł. Terleckiego p.t. „Odpuść po biegu” wystawianej w Teatrze Powszechnym w Warszawie”.

W *Informacji o materiałach zakwestionowanych w okresie od 16.V. do 31.V.1974 r.* podano, że

„Ingerowano w 42 materiałach dotyczących problematyki kultury (...). Istotnych skreśleń dokonano w tekście dyskusji o współczesnej poezji („Więź”). Usunięto m.in. opinie, że istnieje u nas system „narzucania” świadomości, zniewalania i ograniczania możliwości twórczych. Ingerowano również w 6 programach estradowo-kabaretowych oraz w 15 utworach poetyckich”.²¹³

Cenzura była niewątpliwie bardzo ważnym narzędziem polityki kulturalnej państwa w PRL, miała ogromny wpływ na obieg treści kultury w Polsce, tym większy, że zaistniało zjawisko tzw. cenzury wewnętrznej, czyli świadomości autorów, redaktorów i dziennikarzy dotyczącej konieczności merytorycznych ograniczeń w wyrażaniu własnych poglądów we wszelkich przekazach niezgodnych z ideologicznymi pryncypiami i bieżącą polityką PZPR. Wpływało to na treść utworów literackich i innych dzieł sztuki, „zniewalając umysł”. Zjawisko wyprzedzającej niejako, autorskiej cenzury i redaktorskiej było być może groźniejsze dla kultury artystycznej i jej upowszechniania niż cenzura urzędowa, której ingerencje mogły być już przynajmniej zaznaczane w publikowanych tekstach od 1981 roku na mocy artykułu 14 ustępl ustawy o GUKPPiW postanawiającego, że

„Za zgodą autora redaktor gazety lub czasopisma, wydawca albo organizator widowiska lub wystawy może, a na żądanie autora jest obowiązany zaznaczyć w tekście lub w odrębnej informacji albo w układzie wystawy ingerencję organu kontroli publikacji i widowisk z podaniem podstawy prawnej tej ingerencji wskazanej decyzji tego organu”.

Ustawa zmieniła podległość GUKPPiW, podporządkowując go Radzie Państwa PRL. Obowiązywała niewiele ponad dwa miesiące (od 1 października 1981 roku) zawieszona Dekretem Rady Państwa o wprowadzeniu stanu wojennego 13 sierpnia 1981 roku. W 1983 roku Sejm dokonał nowelizacji ustawy wprowadzając stan prawny obowiązujący w tym zakresie przed uchwaleniem ustawy o cenzurze w 1981 roku.²¹⁴ Ponownie ustanowiono obowiązek cenzury prac naukowych, biuletynów organizacji społecznych, wystaw plastycznych i fotograficznych o charakterze artystycznym, publikacji bibliograficznych i danych bibliograficznych. Z dniem

---

²¹³ T. Strzyżewski, *Wielka księga ...*, op. cit., s. 86-87, 91, 117, 131, 138 i 332.

²¹⁴ Ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o zmianie ustawy o kontroli publikacji i widowisk, Dz. U. z 1983 r., Nr 44, poz. 204.

29 maja 1989 roku Sejm zniósł poprawki dokonane w tej ustawie przywracając zapisy z ustawy z 1981 roku.²¹⁵ Niecały rok później, 11 kwietnia 1990 roku uchylono w całości ustawę o kontroli publikacji i widowisk²¹⁶ likwidując w ten sposób państwową cenzurę prewencyjną w naszym kraju, zapewniając w ten sposób rzeczywistą wolność słowa i twórczości w Polsce.²¹⁷

2.3.4. Edukacja „dla kultury” i organizacji upowszechniania uczestnictwa w kulturze

System powszechnej edukacji

„Problemem numer jeden polityki kulturalnej lat czterdziestych była sprawa jak najszybszej likwidacji analfabetyzmu”²¹⁸ – stwierdza Jerzy Jastrzębski, referując kwestie upowszechniania kultury w drugiej połowie lat 40. To był podstawowy warunek wdrażania do uczestnictwa w kulturze i propagandowego oddziaływania na najszersze kręgi społeczne. Z braku dokładnych danych, przyjęto, że po zakończeniu II wojny światowej było w Polsce około 4 mln analfabetów, w wieku powyżej 10 lat.²¹⁹ Do 1949 roku akcja „zwalczania analfabetyzmu” miała charakter działalności spontanicznej, społecznej prowadzonej przez środowisko oświatowe. Zorganizowane i skoordynowane, planowe działania w skali kraju podjęto dopiero od połowy 1949 roku na mocy ustawy z 7 kwietnia 1949 roku.²²⁰ Jej artykuł 1 głosił, iż

„W celu likwidacji analfabetyzmu, będącego spuścizną burżuazji i obszarnictwa oraz zaporą na drodze Polski Ludowej do pełnego rozwoju gospodarczego i kulturalnego narodu, wprowadza się społeczny obowiązek bezpłatnej nauki dla analfabetów i półanalfabetów”.

Artykuł 4 zaś informuje, że „Ustanawia się powszechny obowiązek pełnienia społecznej służby walki z analfabetyzmem”. Na mocy ustawy powołano Pełnomocnika Rządu do walki

---

²¹⁵ Ustawa z dnia 29 maja 1989 r. o zmianie ustawy o kontroli publikacji i widowisk, Dz. U. z 1989 r., Nr 34, poz. 186.

²¹⁶ Ustawa z dnia 11 kwietnia 1990 r. o uchyleniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk zniesieniu organów tej kontroli oraz zmianie ustawy – Prawo prasowe, Dz.U. z 1990 r., Nr 29, poz. 173.

²¹⁷ O prawnych podstawach działania GUKPPiW i kontroli cenzorskiej zob. T. Mielczarek, *Uwarunkowania prawne funkcjonowania cenzury w PRL*, „Rocznik Prasoznawczy” 2010, nr 4, s. 29-49.

²¹⁸ J. Jastrzębski, *Kultura i ruch związkowy (1944-1948)* w: „Miesięcznik Literacki”, Nr 5/1979, s. 119.

²¹⁹ I. Ciapała, *Placówki wielokierunkowej działalności kulturalnej w okresie odbudowy gospodarki narodowej (lata 1944-1949)*, w: F. W. Mleczko (red.), *Placówki wielokierunkowej działalności kulturalnej, ich funkcje i dynamika rozwoju*, COMUK, Warszawa 1982, s. 18.

²²⁰ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o likwidacji analfabetyzmu, Dz. U. z 1949 r., Nr 25, poz. 176 i 177.

z analfabetyzmem i wspierającą go Główną Komisję Społeczną. Społeczne Komisje do Walki z Analfabetyzmem utworzono w miastach wojewódzkich, powiatach i gminach. Zorganizowano cały ruch społeczny alfabetyzacji ludzi niepiśmiennych i nieumiejących czytać. Kursy nauczania analfabetów i półanalfabetów prowadzono w jednostkach wojskowych, w zakładach pracy, w organizacjach związkowych, w młodzieżowych. Centralna Rada Związków Zawodowych podjęła zobowiązanie zlikwidowania analfabetyzmu w zakładach pracy do 1 maja 1951 roku. Zakończenie akcji zwalczania analfabetyzmu ogłoszono uroczyście 21 grudnia 1951 roku. Nie oznaczało to, że wszyscy ustaleni analfabeci nabyli umiejętność pisania i czytania. Według ustaleń Magdaleny Budnik, spośród owych 4 mln

„Po trzech latach pracy przeszkolono ponad 600 tysięcy analfabetów i półanalfabetów w wieku do 50 lat. W meldunku pełnomocnika rządu o likwidacji analfabetyzmu jako zjawiska masowego, z 21 XII 1951 r. podano bardziej „optymistyczny” wynik 845 402 osób, które zarejestrowano oraz nauczono czytać i pisać”.²²¹

Zaniechanie masowych kursów nie oznaczało, jednakże, zaprzestania pozaszkolnego nauczania pisania i czytania. Czyniono to nadal, do 1956 roku siłami nauczycieli, niewielkich grup i indywidualnie.

W pierwszych latach po drugiej wojnie światowej prowadzono też masowo kształcenie i doksztalcanie dorosłych.²²² Było bowiem olbrzymie zapotrzebowanie na wykształcone kadry techniczne wszelkich profesji. W tym celu tworzone odpowiednie zawodowe i techniczne szkoły wieczorowe, zaoczne i eksternistyczne dla pracujących. Samokształceniem na szczeblu podstawowym objęto pracowników młodocianych i pracujących zawodowo dorosłych. Podnoszono ich zdolności zawodowej przydatności do pracy produkcyjnej. Szkolnictwo dla pracujących związane bezpośrednio z zakładami pracy. Szkoły uruchamiano na terenie zakładów pracy lub nieopodal zakładów, nierzadko jako szkoły zbiorowe dla kilku zakładów pracy. Wyższy szczebel stanowiły szkoły średnie dla pracujących. Przyjmowały kandydatów legitymujących się stażem pracy, robotników, pracowników umysłowych oraz członków branżowych związków zawodowych. Ze wsi przyjmowano robotników rolnych, członków spółdzielni produkcyjnych, chłopów małorolnych i średniorolnych, członków Związku

---

²²¹ M. Budnik, *Walka z analfabetyzmem w Polsce Ludowej (na przykładzie wybranych dokumentów Ministerstwa Oświaty oraz Biura Pełnomocnika Rządu do Walki z Analfabetyzmem z lat 1949–1951)*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Literaria Polonica”, (19) 2013, s. 32.

²²² Ustawa z dnia 15 lutego 1952 r. o zmianie form organizacji nauczania początkowego dorosłych, Dz. U. z 1952 r., Nr 11, poz. 66.

Zawodowego Robotników Rolnych. Organizowano kursy i szkolenia przysposabiające do wykonywania zawodu. Zakres kształcenia i jego formy dopasowywano do profilu odbiorcy.

Tworzono zespoły czytelnicze w ramach akcji zapobiegania powrotnemu analfabetyzmowi. Organizatorami półrocznych zespołów czytelniczych były masowe organizacje społeczne we współpracy z wykwalifikowanymi nauczycielami. Jak podaje Izabela Ciapała: „W ciągu 9 lat, tj. od 1951 do 1959 zorganizowano 47 225 zespołów i kursów czytelniczych, obejmując nimi 453 626 osób.²²³ Koordynatorami na swoim terenie były powiatowe rady narodowe. Zespoły stanowiły ważny sposób nie tylko w zapobieganiu ponownemu analfabetyzmowi, ale także – upowszechniania czytelnictwa. Efektywniejsze, wszakże było w tym zakresie dostarczanie książek bezpośrednio do domów osób objętych nauczaniem początkowym i kontrolowanie ich czytelnictwa. W akcji tej wzięło udział 620 669 osób.

Uruchomiono nauczanie korespondencyjne skierowane do zatrudnionych pracowników, bez odrywania ich od wykonywania zadań produkcyjnych. Umożliwiało to robotnikom indywidualne podnoszenie kwalifikacji zawodowych, zdobywanie wiedzy fachowej i ogólnej, wpisywało się w ramy upowszechniania oświaty i kultury. Inicjatywa doksztalcenia korespondencyjnego wyszła od organizacji społecznych, między innymi Związku Młodzieży Polskiej czy Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych i Ludowych. Na rok szkolny 1950/1951 Wydział Kształcenia Korespondencyjnego w Ministerstwie Oświaty przygotował krajową ofertę pięćdziesięciu sześciu korespondencyjnych szkół ogólnokształcących. Obejmowały program dwóch najwyższych klas podstawowych oraz trzech klas liceum. Uczeń-korespondent drogą pocztową otrzymywał materiały do nauki, wskazówki metodyczne i określony czas na opanowanie materiału. Na konferencje konsultacyjne i zdawanie egzaminów dojeżdżano osobiście. Wybrano szkoły posiadające najlepsze połączenia komunikacyjne.

Założona w 1948 roku Wszechnica Radiowa przyjmowała zapisy słuchaczy poprzez rady zakładowe oraz oddziały wojewódzkie Wszechnicy zlokalizowane w czternastu miastach: Białystok, Bydgoszcz, Gdańsk, Katowice, Kielce, Kraków, Lublin, Łódź, Olsztyn, Poznań, Szczecin, Rzeszów, Warszawa i Wrocław. Nowa forma kształcenia realizowana była za pomocą instytucji radia. Właściwie była to dwuletnia uczelnia radiowo-korespondencyjna. Dwukrotnie wygłaszane przez radio wykłady były następnie drukowane w formie skryptów przeznaczonych dla słuchaczy. W drugiej połowie lat 40. i w latach 50. XX wieku w Polsce Ludowej

---

²²³ I. Ciapała, op. cit., s. 21.

funkcjonował system dokształcania tysięcy robotników i chłopów. W ten sposób „masom pracującym umożliwiono wyrwanie się ze stanu upośledzenia kulturalnego”.

W 1956 roku dekretem Rady Państwa ustanowiono obowiązek szkolny, czyli prawno-administracyjny przymus kształcenia na poziomie siedmioklasowej szkoły podstawowej.²²⁴ Dotychczasowa edukacja szkolna prowadzona była na podstawie odpowiednich przepisów II Rzeczypospolitej. W 1961 roku uchwalono ustawę o systemie oświaty, potwierdzając obowiązek szkolny, określając ustrój szkolnictwa w Polsce i jego podstawy programowe. Znalazł się w niej zapis o świeckości szkoły i nauczania w ramach systemu oświaty. W preambule ustawy określono cele nauczania i wychowania szkolnego, podkreślając, że

„Obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej mają prawo do nauki. Oświata i wychowanie stanowią jedną z podstawowych dźwigni socjalistycznego rozwoju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. System kształcenia i wychowania ma na celu przygotowanie kwalifikowanych pracowników gospodarki i kultury narodowej, świadomych budowniczych socjalizmu. Rozwój systemu oświaty i wychowania zapewnia każdemu obywatelowi zdobycie wykształcenia podstawowego oraz dostępność wszystkich szczebli i kierunków kształcenia w zależności od zainteresowań i uzdolnień. Dostosowany do tych zadań ustrój szkolny oraz charakter nauczania i wychowania ustala niniejsza ustawa”.²²⁵

Dla uzupełniania wiedzy mieszkańców miast i wsi prowadzono akcje odczytowe i wygłaszano prelekcje. Funkcjonowały uniwersytety powszechne, prowadzono ogólnodostępne oraz specjalistyczne kursy i szkolenia. Upowszechnienie telewizji umożliwiło wykorzystanie jej dla celów kształceniowych. Powstały programy „telewizji edukacyjnej”.

Szkolnictwo artystyczne

Równoległe ze zwalczaniem analfabetyzmu organizowano instytucje kształcenia artystycznego. Jak napisała Wanda Załuska jego tworzeniu „towarzyszył niespotykany wysiłek i entuzjazm”. Stwierdziła równocześnie, że

„W wywodzącym się z dawnych wzorów i tradycji szkolnictwie artystycznym Polski nastąpiły w okresie powojennym zasadnicze przeobrażenia. Zmieniły się programy i kierunki kształcenia, metody nauczania i formy organizacyjne. Dwie zasadnicze cechy decydują o odmienności pozycji społecznej szkolnictwa artystycznego w Polsce dawniej i dziś. Pierwsza – to powszechność tego szkolnictwa dzięki bezpłatności nauczania, druga – to objęcie wyższych uczelni artystycznych ustawodawstwem dla szkół wyższych”.²²⁶

---

²²⁴ Dekret z dnia 23 marca 1956 r. o obowiązkach szkolnym, Dz. U. z 1956 r., Nr 9, poz. 52.

²²⁵ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz. U. z 1961 r., Nr 32, poz. 160. Ustawa z pewnymi zmianami obowiązywała do 1991 roku.

²²⁶ W. Załuska, *Szkolnictwo artystyczne*, w: *Kultura Polski Ludowej...*, s. 401-402.

Już 7 grudnia 1945 roku wydano akt prawny w sprawie organizacji szkolnictwa muzycznego.²²⁷ Wyodrębniono w nim zawodowe i umuzykalniające szkoły muzyczne. Te ostatnie miały za zadanie „podniesienie poziomu muzycznego uczniów przez przyswojenie im elementów ogólnego wykształcenia muzycznego”. Zawodowe szkoły muzyczne były trójstopniowe: niższe, średnie i wyższe. Nauczanie w szkole niższej trwało 4 lata, w średniej 6 lat, a okres kształcenia w szkole wyższej uzależniony był od specjalności w zakresie sztuki muzycznej. Wyższa szkoła muzyczna dawała wykształcenie w wyodrębnionych dziedzinach muzyki „twórczej i odtwórczej artystów muzyków”.

Następne regulacje prawne organizujące szkolnictwo artystyczne wprowadzono w 1965 roku rozporządzeniem Rady Ministrów.²²⁸ Ustala ono następujące zadania szkolnictwa artystycznego:

„Szkoly artystyczne i inne placówki kształcenia artystycznego kształcą w określonych dziedzinach sztuki, upowszechniają kulturę i sztukę oraz realizują zadania dydaktyczno-wychowawcze określone w art. 1 i 2 ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (...)”.

Rozporządzenie wyodrębnia szkoły artystyczne I stopnia i szkoły artystyczne II stopnia. Te pierwsze to wyłącznie podstawowe szkoły muzyczne. Szkoły artystyczne II stopnia to: licea artystyczne, szkoły muzyczne II stopnia i licea baletowe. Licea artystyczne obejmują: licea muzyczne, licea sztuk plastycznych, licea techniki teatralnej i liceum cyrkowe. Za zgodą MKiS można tworzyć licea artystyczne w zakresie „innych kierunków artystycznych”. Inne placówki kształcenia artystycznego to:

„1. ogniska artystyczne, których zadaniem jest krzewienie kultury artystycznej przez kształcenie dzieci, młodzieży i dorosłych w obranym kierunku artystycznym: muzycznym, plastycznym, baletowym lub żywego słowa, 2. kursy umuzykalnienia i rytmiki dla dzieci w wieku przedszkolnym, które mogą być prowadzone przy szkołach muzycznych I stopnia i podstawowych szkołach muzycznych oraz w ogniskach muzycznych, 3. kursy i ośrodki kształcenia artystycznego oraz doskonalenia zawodowego pracowników kultury i sztuki”.

Nauczyciele przedmiotów artystycznych w szkołach podstawowych i średnich mogli kształcić się na kierunkach pedagogicznych szkół artystycznych II stopnia, na studiach nauczycielskich przygotowujących nauczycieli w zakresie przedmiotów artystycznych i w uczelniach artystycznych.

---

²²⁷ Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 7 grudnia 1945 r. w sprawie ustroju szkolnictwa muzycznego, Dz. U. z 1946 r., Nr 1, poz. 2.

²²⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 czerwca 1965 r. w sprawie zasad organizacji kształcenia i wychowania w szkołach i innych placówkach kształcenia artystycznego, Dz. U. z 1965 r., Nr 25, poz. 169. Rozporządzenie obowiązywało do 1991 roku.

W 1950 roku uregulowano prawnie tworzenie i funkcjonowanie uczelni artystycznych, które powoływano indywidualnie odrębnymi aktami prawnymi.²²⁹ W 1953 roku wydano dekret Rady Państwa o organizacji szkolnictwa artystycznego „W celu stworzenia najbardziej sprzyjających warunków dla dalszego rozwoju twórczości artystycznej oraz upowszechniania kultury i sztuki wśród najszerszych rzesz społeczeństwa”²³⁰. Regulował on sprawy tworzenia szkół artystycznych I (szkoły podstawowe) i II stopnia (licea artystyczne i średnie szkoły artystyczne) oraz uczelni artystycznych. Miały one kształcić:

„1) pracowników artystycznych w dziedzinie sztuki, 2) pracowników w dziedzinie upowszechniania kultury i sztuki, 3) pracowników pedagogicznych w dziedzinie kultury i sztuki, 4) pracowników artystycznych dla potrzeb przemysłu, 5) pracowników przygotowanych do prowadzenia badań naukowych w dziedzinie wiedzy o sztuce i teorii sztuki oraz w dziedzinie krytyki artystycznej”.

Ustawa postanawiała, że bez względu na typy i poziomy szkół „Kształcenie i wychowanie kadr we wszystkich szkołach artystycznych powinno w najszerszej mierze uwzględniać sprawę upowszechniania kultury i sztuki”. W ten między innymi sposób starano się zapewnić kadry dla placówek upowszechniania uczestnictwa w kulturze, organizacji życia kulturalnego i edukacji kulturalnej.

---

²²⁹ Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 r. *o organizacji wyższego szkolnictwa artystycznego*, Dz. U. z 1950 r., Nr 29, poz. 269. Dekadę później wprowadzona została: Ustawa z dnia 29 marca 1962 r. *o wyższych szkołach artystycznych*, Dz. U. z 1962 r., Nr 20, poz. 88.

²³⁰ Dekret z dnia 16 września 1953 r. *o szkolnictwie artystycznym*, Dz. U. z 1953 r., Nr 43, poz. 212.

Tabela 1. Wyższe szkolnictwo artystyczne w 1950 roku

Szkoły wyższe	Wydziały
Uniwersytet Warszawski	Humanistyczny
Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie	Architektury wnętrz, Grafiki, Malarstwa, Rzeźby, Tkactwa
Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych w Warszawie	Architektura wnętrz i scenografia, Grafika, Malarstwo, Ceramika i szkło, Tkactwo
Warszawa, Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna	Teorii kompozycji i dyrygentury, Instrumentalny, Wokalny, Pedagogiczny
Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna w Warszawie	Aktorski, Reżyserski, Dramaturgiczny
Uniwersytet Jagielloński	Humanistyczny
Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie	Architektury, Grafiki, Malarstwa, Rzeźby, Ceramiki
Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna w Krakowie	Teorii kompozycji i dyrygentury, Instrumentalny, Wokalny, Pedagogiczny
Państwowa Wyższa Szkoła Aktorska w Krakowie	Aktorstwo
Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych w Krakowie	Konserwacja zabytków sztuki, Plastyka architektury i przemysłowa, Wzornictwo włókiennicze, Projekty poligraficzne
Uniwersytet Łódzki	Humanistyczny
Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Łodzi	Administracyjno-Samorządowy, Dziennikarski, Społeczno-Oświatowy
Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa w Łodzi	Operatorski, Realizatorski, Scenopisarski
Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna w Łodzi	Teorii kompozycji i dyrygentury, Instrumentalny, Wokalny, Pedagogiczny
Państwowa Wyższa Szkoła Aktorska w Łodzi	Aktorstwo
Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych w Łodzi	Wzornictwo włókiennicze, Plastyka przestrzenna
Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych w Gdańsku-Sopocie	Architektura wnętrz i meblarstwo, Malarstwo ścienne (witraż i mozaika), Rzeźba architektoniczna
Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna w Gdańsku	Teorii kompozycji i dyrygentury, Instrumentalny, Wokalny, Pedagogiczny
Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych we Wrocławiu	Ceramiki i szkła, Drewna i metalu, Malarstwa, Rzeźby
Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna we Wrocławiu	Wokalny, Pedagogiczny
Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych w Poznaniu	Architektura wnętrz i meblarstwo, Malarstwo ścienne (witraż i mozaika), Rzeźba architektoniczna
Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna w Poznaniu	Teorii kompozycji i dyrygentury, Instrumentalny, Pedagogiczny
Państwowa Wyższa Szkoła Operowa w Poznaniu	Śpiew solowy, Chór operowy, Reżyseria
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu	Humanistyczny, Sztuk pięknych
Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych w Katowicach	Grafiki

Opracowanie własne na podstawie ustawy z 28 czerwca 1950 r.

Zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki z 1953 roku zadbano o ideowe kształcenie kadr w wyższych szkołach artystycznych, tworząc w nich katedry marksizmu-leninizmu.²³¹ Kolejne akty prawne w późniejszych latach aktualizowano zadania stawiane uczelniom artystycznym.²³²

Kształcenie kadr placówek kulturalnych

Rozbudowywana sieć instytucji kulturalnych wymagała wykształconych odpowiednio kadr. Według ustaleń Józefa Kargula w PRL w zależności od zadań nakładanych na działalność kulturalną i rozwoju instytucjonalnej praktyki upowszechniania kultury pojawiało się zapotrzebowanie na określony wzór pracownika kulturalno-oświatowego. W latach 1945-1948 był to „wielofunkcyjny działacz kultury”, będący jednocześnie organizatorem pracy kulturalno-oświatowej, nauczycielem dorosłych, propagatorem nowego ustroju, instruktorem zespołów artystycznych, bibliotekarzem, kierownikiem kół samokształceniowych i organizatorem wycieczek, w okresie 1949-1955 w okresie wzmożonej „ofensywy ideologicznej” przeważał model pracownika kultury jako agitatora i propagandysty i dopiero po 1956 roku pojawił się pracownik kultury jako pedagog i wychowawca.²³³ W pierwszych latach powojennych brak było w placówkach kulturalnych odpowiednio przygotowanych, wykształconych kadr. Rolę tę pełnił tzw. aktyw społeczny, ludzie nie mający żadnych kwalifikacji merytorycznych do prowadzenia działań kulturalnych. Dobrze, jeżeli pracy kulturalnej oddawali się nauczyciele, których też zresztą brakowało. Od końca 1944 roku zaczęto organizować różne formy edukacji kandydatów do prowadzenia placówek kulturalnych. Zainaugurowało je Ministerstwo Informacji i Propagandy, urządzając kursy dla kierowników świetlic. Do kształcenia kadr „dla kultury” włączyło się Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego (od 1945 roku), przygotowując kierowników świetlic i instruktorów pracy świetlicowej. Działalność edukacyjną w tym zakresie prowadziło również Towarzystwo Uniwersytetu Ludowego, a od 1946 roku kursy kwalifikacyjne organizowało Ministerstwo Oświaty, które prowadziło także Wyższy Kurs Nauczycielski Oświaty i Kultury Dorosłych. Dla młodzieży utworzono pięcioletnie licea instruktorskie,

---

²³¹ Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 13 listopada 1953 r. w sprawie utworzenia katedr podstaw marksizmu-leninizmu w wyższych szkołach artystycznych, M. P., Nr 107, poz. 1434.

²³² Ustawa z dnia 29 marca 1962 r. o wyższych szkołach artystycznych, Dz. U. z 1962 r., Nr 20, poz. 88.
Ustawa z dnia 29 marca 1969 r. o wyższych szkołach artystycznych, Dz. U. z 1969 r., Nr 6, poz. 48.

²³³ J. Kargul, *Kształcenie pracowników upowszechniania kultury w Polsce Ludowej*, COMUK, Warszawa 1973.

a następnie czteroletnie licea kulturalno-oświatowe. Po 1960 roku organizowano system kształcenia pracowników ośrodków kultury. Powstało Państwowe Zaoczne Studium Oświaty i Kultury Dorosłych dla doskonalenia kadr instytucji kulturalnych, pomaturalne Państwowe Studium Kulturalno-Oświatowe i Bibliotekarskie i uniwersyteckie Międzywydziałowe Studia Kulturalno-Oświatowe. Pracownicy placówek kulturalnych mogli uzyskiwać konieczne kwalifikacje zawodowe na kierunkach uniwersyteckich i wyższych szkołach pedagogicznych (tworzonych od 1946 roku)²³⁴. Dla umożliwienia im uzyskiwania odpowiednich kwalifikacji lub uzupełnienia wykształcenia (na studiach II stopnia)²³⁵ uruchomiono uniwersyteckie studia wieczorowe w 1949 roku dla absolwentów szkół średnich, w 1951 roku powołano dwuletnie studia zaoczne w wyższych szkołach pedagogicznych podlegających Ministrowi Oświaty, w 1952 roku – zaoczne studia czteroletnie pierwszego stopnia, w 1954 – tego rodzaju studia pięcioletnie. W 1953 roku Minister Szkolnictwa Wyższego stworzył prawne i organizacyjne warunki dla odbywania studiów w trybie eksternistycznym nauczycielom i pracownikom kulturalno-oświatowym, wydając stosowne zarządzenie „W celu umożliwienia czynnym zawodowo nauczycielom oraz pracownikom kulturalno-oświatowym otrzymania najwyższych kwalifikacji zawodowych przez pogłębienie przygotowania teoretycznego”.²³⁶

Uniwersyteckie studia zaoczne zaczęto uruchamiać od roku akademickiego 1956/1957.²³⁷ Ukierunkowane merytorycznie w całości kształcenie dla potrzeb upowszechniania kultury prowadzono na kierunkach pedagogicznych, na których uruchamiano specjalizację „pedagogika kulturalno-oświatowa” oraz na międzywydziałowych studiach kulturalno-oświatowych, następnie

---

²³⁴ Wyższe szkoły pedagogiczne „(...) w latach 1946–1956 traktowane były przez kierownictwo rządzącej krajem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), jak i przez podporządkowane im władze oświatowe, jako przeciwwaga dla nieakceptowanych przez władze komunistyczne uniwersytetów. Zob. R. Grzybowski, *Geneza, założenia organizacyjne oraz ważniejsze prawidłowości kształcenia nauczycieli w systemie studiów dla pracujących w Polsce po 1945 roku*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika”, 2014, t. XXIII, s. 521.

²³⁵ W 1948 roku na kierunkach uniwersyteckich wprowadzono dwustopniowy system studiów: studia pierwszego i drugiego stopnia (magisterskie). Studia eksternistyczne umożliwiały uzyskiwanie dyplomów magisterskich nauczycielom i pracownikom kulturalno-oświatowym.

²³⁶ Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 października 1953 r. w sprawie warunków odbywania studiów wyższych oraz uzyskiwania dyplomów ich ukończenia w charakterze eksternistów przez nauczycieli i pracowników kulturalno-oświatowych, M.P., Nr 99, poz. 1365. Było ono kilkakrotnie zmieniane (1954, 1956, 1958).

²³⁷ Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 26 stycznia 1955 r., w sprawie organizacji studiów zaocznych, Dz. Urz. Min. Szk. Wyż. i CKK, Nr 3, poz. 16; Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z 11 lipca 1960 r. o wprowadzeniu w uniwersytetach regulaminu studiów zaocznych, Dz. Urz. Min. Szk. Wyż., Nr 8, poz. 30.

na studiach kulturoznawstwa tworzonych od 1972 roku. W uczelniach na wydziałach humanistycznych prowadzono specjalistyczne studia dziennikarskie i z zakresu bibliotekoznawstwa. W 1974 roku Biuro Polityczne KC PZPR uchwaliło *Zasady doboru i kształcenia kadr dla potrzeb ogniw frontu ideologicznego* „określające kierunki oddziaływania ideowo-politycznego w istniejącym systemie kształcenia kadr dla kultury i środków masowego przekazu oraz kierunki i sposoby dalszego kształcenia kadr pracujących lub mających pracować w prasie, wydawnictwach, radio, TV, filmie itp.”²³⁸. Równocześnie ułatwiano pracownikom kulturalno-oświatowym kształcenie na studiach dla pracujących wprowadzając określone zasady rekrutacji.²³⁹ Na początku lat 80. bibliotekarze i pracownicy placówek upowszechniania kultury mogli być przyjmowani bez egzaminu wstępnego na studia dla pracujących na kierunki: Bibliotekoznawstwo i Informacja Naukowa oraz Pedagogika w Zakresie Pracy Kulturalno-Oświatowej, jeśli zostali wytypowani na studia wyższe przez Wojewódzką Komisję d/s Kształcenia Bibliotekarzy i Pracowników Upowszechniania Kultury.²⁴⁰ Równolegle podwyższano kwalifikacje kadr kulturalno-oświatowych i działaczy społecznych w sferze kultury na szkoleniach i kursach doskonalenia zawodowego.²⁴¹ Naukową pomocą służyły im opracowania teoretyczne i metodyczne oraz podręczniki pracy kulturalno-oświatowej.²⁴² Ustawa o upowszechnianiu kultury z 1984 roku ustalała, że

„Pracownicy upowszechniania kultury powinni: 1) mieć odpowiednie do zajmowanego stanowiska kwalifikacje ogólne i specjalistyczne, 2) wykazywać się właściwą postawą etyczną i obywatelską,

---

²³⁸ W. Kaczocho, op. cit., s. 204.

²³⁹ Zarządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 23 maja 1975 r. w sprawie rekrutacji i trybu kwalifikacji pracowników bibliotek i placówek upowszechniania kultury na studia dla pracujących w szkołach wyższych, Dz. Urz. MNSzWiT, za: *Informator dla kandydatów na studia wyższe dla pracujących (zaoczne i wieczorowe) na rok akademicki 1981/82*, PWN, Warszawa – Kraków 1981, s. 11.

²⁴⁰ *Informator dla kandydatów na studia wyższe dla pracujących ...*, s. 11.

²⁴¹ Zarządzenie Nr 104 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 sierpnia 1965 r. w sprawie utworzenia Państwowego Zawodowego Kursu dla Pracowników Kulturalno-Oświatowych, M. P., Nr 10, poz. 36.

Zarządzenie Nr 123 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 20 października 1967 r. w sprawie prowadzenia szkolenia kursowego i doskonalenia zawodowego przez Centralną Poradnię Amatorskiego Ruchu Artystycznego w zakresie kursów III stopnia, Dz. Urz. MKiS, Nr 8, poz. 78.

Zarządzenie Nr 56 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 10 czerwca 1968 r. w sprawie prowadzenia kursów kulturalno-oświatowych II stopnia dla pracowników kulturalno-oświatowych i społecznego aktywu, MKiS, Nr 7, poz. 40.

²⁴² Przykładowo: Cz. Kałużny, *Zasady, metody, formy działalności kulturalno-oświatowej*, IW CRZZ, Warszawa 1973; T. Klanowski, *Organizacja i metody działalności kulturalno-oświatowej*, WNUAM, Poznań 1974; D. Jankowski, J. Kargul, F. Kowalewski, K. Przyszczypkowski, *Podstawy działalności kulturalno-oświatowej*, COMUK, Warszawa 1985.

3) czynnie uczestniczyć w życiu kulturalnym środowiska, 4) akceptować i realizować cele polityki kulturalnej państwa. Pracownicy upowszechniania kultury są zobowiązani do podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Pracownicy upowszechniania kultury podlegają okresowym ocenom kwalifikacyjnym. Ocena jest podstawą do awansowania”,²⁴³

co niewątpliwie motywowało pracowników instytucji kulturalnych do podnoszenia swoich kwalifikacji zawodowych.

Podobnie jak w przypadku typowych placówek kulturalnych, również biblioteki miały niedobory kadrowe. Podstawowe kompetencje pracownicy bibliotek mogli zdobywać na kursach zawodowych i szkoleniach. Potrzebna jednak była profesjonalna kadra bibliotekarzy. Kształcenie w tym zakresie prowadził Państwowy Instytut Książki, a w 1949 roku uruchomiono Półroczny Państwowy Ośrodek Kształcenia Bibliotekarzy w Jarocinie. Dekadę później zastąpiony został studium rocznym. Czteroletnie profilowane Licea Bibliotekarskie uruchomione w Bydgoszczy, Krakowie, Łodzi, Warszawie i Wrocławiu po kilkuletniej działalności uległy stopniowej likwidacji. Podobnie kwalifikowane wykształcenie uzyskiwano na korespondencyjnych kursach zawodu bibliotekarskiego organizowanych przez warszawski Państwowy Ośrodek Korespondencyjny Bibliotekarzy. Roczny kurs oparty był na podbudowie wcześniej uzyskanego wykształcenia ogólnego.

Równoległe podejmowano długofalowe kształcenie wysoko kwalifikowanych specjalistów. Na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Łódzkiego już w 1945 roku powołano pierwszą katedrę bibliotekoznawstwa. Jej kierownictwo otrzymał wybitny teoretyk nauki o książce, bibliograf i bibliotekarz Jan Muszkowski, organizator pierwszego w przedwojennej Polsce Wyższego Studium Księgarskiego. Rok po jego śmierci w 1953 roku zawieszono działalność pedagogiczną katedry. Studentom umożliwiono jedynie dokończenie rozpoczętej nauki. Od 1956 roku katedra łódzka prowadziła skierowane dla osób pracujących, a legitymujących się specjalizacją bibliotekarską, eksternistyczne studium magisterskie.

Katedrę bibliotekoznawstwa na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Warszawskiego w 1951 roku założył przedwojenny profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, historyk nauk ścisłych, filozofii i książki, bibliolog i bibliotekarz, Aleksander Birkenmajer. Zaoczne Studium Bibliotekoznawstwa zorganizowano w 1956 roku na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu

---

²⁴³ Ustawa z dnia 26 kwietnia 1984 r. o upowszechnianiu kultury oraz o prawach i obowiązkach pracowników upowszechniania kultury, Dz. U. z 1984 r., Nr 26, poz. 129. Art. 23, ust. 2, 3 i 5.

Wrocławskiego. W latach 60. i 70. tworzone uniwersyteckie studia bibliotekoznawstwa i informacji naukowej.

2.3.5. Instytucjonalny system upowszechniania uczestnictwa w kulturze

Kształtowanie przestrzennego układu kultury

Od ogłoszenia Manifestu PKWN i powołania Rządu Tymczasowego, czyli już w okresie „Polski Lubelskiej” przystąpiono do kształtowania instytucjonalnej praktyki upowszechniania uczestnictwa w kulturze, co polegało w pierwszym rządzie na powołaniu Resortu Kultury PKWN i przejmowaniu przez państwo dotychczasowych prywatnych szkół, wydawnictw, instytucji artystycznych. Ludzie kultury podejmowali spontaniczną działalność poza Warszawą, w miejscach aktualnego pobytu. Zakładali pisma. Premiery wszelkich wydarzeń kulturalnych odbywały się po części spontanicznie. Zdecydowana ich większość poza Warszawą, jak ustalił Aleksander Wallis badający dzieło tworzenia przestrzennego układu kultury w Polsce po II wojnie światowej:

„Najlepsi aktorzy i reżyserzy pracowali w tych latach poza Warszawą. Podobnie spontaniczny rozwój objął także inne dziedziny – filharmonie i ruch muzyczny, muzea, wydawnictwa, działalność oświatową. W 1946 i 1947 roku odradza się życie artystyczne Warszawy, lecz nie jest ona jeszcze ośrodkiem zdolnym do wykonywania swych stołecznych funkcji. W życiu kulturalnym kraju dominuje wówczas Kraków, Łódź, ważną rolę odgrywa również Poznań”.²⁴⁴

Instytucje kultury funkcjonowały w miastach we wszystkich regionach kraju. Największe miasta: Gdańsk, Katowice, Kraków, Łódź, Poznań, Warszawa i Wrocław rozwijały instytucje wystawiennicze, uczelnie, teatry, muzea i filharmonie.

Na krótki czas Lublin stał się tymczasowym centrum odradzającej się kultury polskiej, skupiającym w wyzwalanym kraju najważniejsze instytucje tworzonego państwa i ośrodki życia kulturalnego. Leżąca w gruzach Warszawa skupiała uwagę na dziele odbudowy stolicy. W Lublinie 7 sierpnia 1944 roku odbyło się zebranie organizacyjne Związku Polskich Artystów Plastyków. Tym samym działalność reaktywowało pierwsze po II wojnie światowej stowarzyszenie twórców. Uruchomiono 10 sierpnia 1944 roku rozgłośnię radiową. Właściwie z inicjatywy PKWN założona została radiostacja „Pszczółka”. 1 września zorganizowano pierwsze zebranie Związku Literatów Polskich. Tego samego dnia zainaugurowano zajęcia szkolne na terenie Lubelskiego, a w Lublinie otwarto dziesięć szkół gimnazjalnych i liceów oraz

---

²⁴⁴ A. Wallis, *Problemy centralizacji i decentralizacji ...*, op. cit., s. 14.

pierwszą szkołę średnią kształcąca dorosłych. Dekretem PKWN z 23 października utworzono Lubelski Uniwersytet Państwowy imienia Marii Curie-Skłodowskiej. Uruchomione zostały trzy wydziały, lekarski, przyrodniczy i rolniczy. 21 listopada odbyło się zebranie organizacyjne Związku Kompozytorów Polskich, a tydzień później 29 listopada, uroczystą premierą sztuki „Wesele” Stanisława Wyspiańskiego, zainaugurowano działalność Teatru Miejskiego w Lublinie. Sztukę wystawił dysponujący zespołem aktorów a podążający za frontem Teatr Wojska Polskiego. 17 grudnia 1945 roku utworzono Robotniczą Spółdzielnię Wydawniczą „Książka”. W następnym roku 20 stycznia otwarto w Lublinie pierwszą księgarnię tego wydawnictwa.

Po Lublinie, kolejne wyzwalone miasta organizowały życie kulturalne. Kraków był 21 stycznia 1945 roku miejscem pierwszego zebrania informacyjnego dla oddziału Związku Literatów Polskich. Niezwłocznie przystąpiono do założenia w Krakowie rozgłośni Polskiego Radia, którą uruchomiono 31 stycznia tegoż roku. 3 lutego odbył się pierwszy koncert w Filharmonii. Po Lublinie, Kraków był miejscem wystawienia premiery „Wesela”. Podobnie, jeszcze wojenne przedstawienie, wystawił frontowy Teatr Wojska Polskiego. Sztuką „Uciekła mi przepióreczka” Stefana Żeromskiego, 19 lutego 1945 roku działalność zainaugurował Teatr imienia Juliusza Słowackiego w Krakowie. Dzień później uruchomiono Akademię Sztuk Pięknych. 22 lutego zwołano także zebranie Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego a Biblioteka Jagiellońska wznowiła 15 marca swoją pracę. Cztery dni później Uniwersytet Jagielloński zainaugurował rok akademicki. Teatr Stary w Krakowie 31 marca wystawił prapremierę sztuki „Mąż doskonały” Jerzego Zawieyskiego.

W Łodzi 22 marca 1945 roku otwarto Konserwatorium muzyczne. Wydziały aktorski, reżyserski i filmowy utworzono na uruchomionym w tym miesiącu Państwowym Instytucie Sztuki Teatralnej.

Poznań był miejscem wznowienia 22 marca 1945 roku „Czwartków literackich” organizowanych przez Związek Literatów Polskich. Uniwersytet Poznański działalność rozpoczął 1 maja tego roku. W październiku Muzeum Narodowe przygotowało wystawę prac współczesnych plastyków francuskich. Wystawę współczesnej książki francuskiej w Muzeum Narodowym otwarto w grudniu. W listopadzie 1946 roku Muzeum Narodowe eksponowało wystawę współczesnego malarstwa angielskiego. W lipcu 1947 roku zorganizowano finał warszawski Ogólnopolskiego Konkursu Szekspirowskiego. W listopadzie Muzeum Narodowe przygotowało wystawę współczesnej grafiki angielskiej.

W Warszawie, pomimo gruzów, już 26 stycznia 1945 roku reaktywowała działalność Biblioteka Uniwersytecka, 15 lutego uruchomiono radiowęzeł Polskiego Radia, a Bibliotekę Narodową – 1 kwietnia. Katowicka rozgłośnia Polskiego Radia uruchomiona została 6 marca 1945 roku.

Po zakończeniu działań wojennych odbywano branżowe zjazdy ludzi kultury. Przykładowo, w lipcu odbył się łódzki Zjazd Związku Literatów Polskich. W sierpniu obradowano na pierwszym Zjeździe Związku Artystów Scen Polskich oraz Ogólnopolskim Zjeździe Delegatów Związku Artystów Plastyków. We wrześniu obradował pierwszy Zjazd Delegatów Związku Literatów Polskich. W listopadzie Zjazd Związku Nauczycielstwa Polskiego zorganizowano w Bytomiu. W grudniu obradowano na Kongresie Centralnej Rady Związków Zawodowych (CRZZ). Związkowi podlegały sprawy kultury i sztuki, łącznie ze związkami twórczymi będącymi w składzie Rady Stowarzyszeń i Związków Twórczych. Rada wchodziła wówczas w struktury CRZZ. Główne oparcie organizujących się środowisk artystycznych stanowiły wyższe uczelnie. Wspierały rozwój życia artystycznego.

5 maja 1945 roku Krajowa Rada Narodowa podjęła uchwałę o wydaniu drukiem, w dużym nakładzie, dzieł Adama Mickiewicza. To zapoczątkowało politykę wydawniczą ukierunkowaną na masowe wydania dzieł wielu innych autorów.

Przez pierwsze lata po II wojnie światowej do 1949 roku w życiu kulturalnym Polski panował pluralizm w twórczości artystycznej i funkcjonował zdecentralizowany system upowszechniania kultury. Nie było wówczas dominującego ośrodka. Zastąpiony został dwoma regionalnymi stolicami. Kraków i Łódź zamiennie decydowały o kierunkach rozwoju kultury, w tym przygotowywanych najważniejszych wydarzeniach kulturalnych kraju. Pozostałe ośrodki korzystały ze znacznej autonomii. Ich pozycję wyznaczał posiadany potencjał kultury i inicjatywy własne. O sytuacji w kulturze decydowały urzędy poszczególnych miast i podejmowane inicjatywy podmiotów indywidualnych i grup nieformalnych. Nowopowstałe Ministerstwo Kultury i Sztuki zdominowały działania organizacyjne oraz konieczność skupienia się na niwelowaniu skutków ogromnych szkód wojennych.

Realizacja polityki kulturalnej, której założenia i cele wyznaczyło przemówienie Bolesława Bieruta wymagała zbudowania odpowiedniego rozwiniętego systemu instytucjonalno-organizacyjnego. Zdecydowano się na scentralizowany przestrzenny układ kultury, zapewniający – jak sądzono – sprawne nim zarządzanie, a właściwie administrowanie i polityczną kontrolę.

Krótko rzecz ujmując Włodzimierz Sokorski oznajmiał: „Proces centralizacji życia kulturalnego postępował nieubłaganie naprzód”. Upaństwowiono szkoły artystyczne, muzea i biblioteki oraz wszystkie teatry, opery i filharmonie, poddając je administrowaniu przez specjalnie w tym celu powołany Centralny Zarząd Teatrów Oper i Filharmonii. Istniejący Zarząd Kinematografii jako oddzielną instytucję włączono do MKiS. W strukturze ministerstwa wyodrębniony Departament Twórczości „objął wszystkie dziedziny sztuki łącznie z literaturą”. Przystąpiono do organizowania systemu upowszechniania kultury w miastach i na wsi. Powstawały świetlice, biblioteki i powiatowe domy kultury. Ministerstwo zarządzało całą zinstytucjonalizowaną sferą twórczości, jej umasawiania i uczestnictwa w kulturze. Tę rozległość państwowego centralistycznego zarządzania kulturą obrazuje następująca wypowiedź:

„W ręku resortu pozostawały pieniądze, nagrody państwowe, stypendia, polityka wydawnicza, działalność programowa teatrów, kin, filharmonii, organizacja festiwali, znowu nagrody i wyróżnienia, polityka odznaczeń, sprawy mieszkaniowe i sprawy życia”.²⁴⁵

W ten sposób uformowano centralistyczny, nakazowo-rozdzielczy system upowszechniania kultury, podobnie jak w upaństwowionej gospodarce. W układzie tym PZPR jako organizator życia państwowego w imieniu klasy robotniczej, określała centralnie treści kultury do rozpowszechniania, a MKiS ustalało ramowe plany i programy instytucji kulturalnych mające na celu odpowiednie ideologiczne ukształtowanie świadomości i osobowości odbiorcy kultury. Tym samym uczestnik kultury został uprzedmiotowiony. Jego potrzeby kulturalne zostały odgórnie politycznie zadekretowane. Taki system upowszechniania kultury Ewa Bobrowska określiła jako nadawczo-odbiorczy.

Silnie wystąpiło zjawisko centralizacji życia artystycznego i procesów kulturalnych. Wybitnych artystów, ludzi kultury, siedziby wydawnictw mocą decyzji politycznych przenoszono do Warszawy. Zjawisko zbieżne było z oddolnymi dążeniami przenoszenia się do stolicy twórczych ludzi kultury. Migrowali ze wszystkich miast, jednakże najbardziej zauważalne było zjawisko opuszczania przez twórców Krakowa i Łodzi. Dotyczyło to przede wszystkim wybitnych aktorów, artystów plastyków, muzyków, pisarzy, publicystów, reżyserów, scenografów. Także wybitnych ludzi nauki. Tworzono kulturalny potencjał instytucjonalny stolicy.

„Zamierzona przez władze polityczne ofensywa w dziedzinie sztuki – pod hasłem realizmu socjalistycznego oraz w dziedzinie kultury – pod hasłem jej upowszechniania, miała być prowadzona z

---

²⁴⁵ W. Sokorski, op. cit., s. 45 i 60.

jednego potężnego ośrodka. Warszawa miała się stać i stała się jednocześnie głównym ośrodkiem dyspozycji, centralnym ośrodkiem twórczości i jej oceny, wreszcie najważniejszym wzorowym ośrodkiem upowszechniania kultury w całym kraju”.²⁴⁶

Centralizacja potencjału kultury polegała na podporządkowaniu potrzeb krajowych pod inwestycje warszawskie. Planową centralizację pokazuje zjawisko powoływania głównych ekspozytur w Warszawie wobec instytucji ogólnopolskich posiadających już swoje siedziby. W terenie tworzono filie. Utworzone w 1949 roku Centralne Biuro Wystaw Artystycznych rozbudowano o własne galerie we wszystkich ważniejszych ośrodkach twórczości plastycznej. Centrala koordynowała ruchem wystaw w całym kraju. Ministerstwu Kultury i Sztuki podporządkowano bezpośrednio teatry i muzea, zabierając je spod władzy swych miast. Kluczowe narady, zjazdy, wystawy, festiwale czy konkursy niemal wyłącznie lokowano w stolicy. Pełnię centralizacji Warszawy pokazuje przyznanie decydującego głosu ludziom reprezentującym centralne władze i związki. Oceniali, dokonywali selekcji, promowali bądź nie, poszczególne wydarzenia artystyczne. Ferowali własne sądy, niezależnie czy wydarzenie miało miejsce w stolicy czy też w terenie.

Tworzenie z Warszawy stołecznego ośrodka kultury wywołało żywiołowe przegrupowywanie twórców przenoszących się do stolicy. Wakaty w dużych ośrodkach, w Krakowie, Łodzi oraz rozwojowym w owym czasie Poznaniu, obsadzali ludzie migrujący z mniejszych ośrodków terenowych, przykładowo z Bydgoszczy, Katowic czy Torunia. Niektóre ośrodki odnotowały zahamowanie rozwoju. W konsekwencji zachodzących procesów uformowała się trójstopniowa hierarchia liczących się ośrodków kultury. Na szczycie piramidy dominowała stolica decydująca we wszystkich dziedzinach działalności kulturalnej. Ośrodki drugiego stopnia stworzyła grupa sześciu dużych miast, metropolii. Gdańsk (łącznie z Gdynią i Sopotem), Katowice, Kraków, Łódź, Poznań i Wrocław. Do grupy ośrodków trzeciego stopnia zaliczono Lublin, Toruń i Szczecin. Pozostałe ośrodki miejskie tworzyły prowincję kulturalną. Całkowite scentralizowanie układu polegało na skupieniu wszystkich ogniw decyzyjnych w stolicy oraz skupienie w niej najważniejszych instytucji centralnych oraz przyciągnięcie doń zdecydowanej większości środowisk artystycznych. Tym sposobem ograniczono oddziaływanie ośrodków drugiego i trzeciego stopnia na ośrodek stołeczny.

---

²⁴⁶ A. Wallis, op. cit., s. 21-22.

W tym układzie także ogólnokrajowy proces inwestycyjny zaczynano od rozpatrywania potrzeb stolicy. Następnie ustalano potrzeby głównych miast. Budowano gmachy teatrów, filharmonii, salonów wystawowych. Liczebnemu rozrostowi miast sprzyjało rozbudowywanie sieci uczelni wyższych. Najzdolniejsi absolwenci siedemnastu artystycznych uczelni wyższych przyczyniali się do zasilenia ośrodków kultury w Warszawie i Krakowie. Potem pozostałych ośrodków drugiego stopnia. Na znaczeniu zyskiwały miasta, siedziby uczelni artystycznych wzmacniane rzeszą osiadłych na swoim terenie absolwentów. Natomiast, realizując założenia polityki kulturalnej, siecią prowincjonalnych instytucji upowszechniania kultury pokrywano terytorium całego kraju.

W centralizowaniu życia kulturalnego pojawiły się jednak w okresie „odwilży” tendencje do jego ograniczania. Widocznym tego przejawem było zmniejszenie przemożnej dominacji stolicy na rzecz silnych ośrodków drugiego, a nawet trzeciego stopnia. Wedle Aleksandra Wallisa „Zmieniła się geografia wydarzeń artystycznych. Słowem procesy centralizacji decyzji i koncentracji potencjału ustąpiły przed procesami ich decentralizacji i dekoncentracji”.²⁴⁷

Po 1956 roku MKiS przeprowadziło reorganizację zarządzania. Centralne agendy ministerialne ograniczyły pewne swoje kompetencje na rzecz agend terenowych. Niektóre, jak Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa uległy parcelacji. Część uprawnień scedowano na dyrektorów muzeów, teatrów czy wydawnictw. Przykładowo, w ośrodkach drugiego stopnia utworzono w 1956 roku regionalne instytuty wydawnicze: Wydawnictwo Lubelskie, Wydawnictwo Łódzkie, Wydawnictwo Morskie w Gdańsku i Wydawnictwo Poznańskie. Możliwości utworzonych wydawniczych instytutów były mniejsze od wydawnictw warszawskich nawet po dokonanej parcelacji. Jednakże możliwość prowadzenia regionalnej polityki wydawniczej dla poszczególnych ośrodków miała znaczenie kluczowe. Samodzielnie wydawano interesujące region publikacje. Zaistniała możliwość wydawania własnych tygodników. Periodyki społeczno-literackie wydawano w Bydgoszczy, Łodzi, Szczecinie, Wrocławiu i Zielonej Górze. W następnych latach pojawiły się masowe tygodniki ilustrowane.

Zauważalna stała się większa aktywność wszystkich ośrodków kultury. Zmniejszeniu uległa dotychczasowa przewaga stolicy za sprawą organizowanych w kraju licznych wydarzeń premierowych. Poziomem rywalizowały bądź przyćmiewały stolicę. Zmiany programowe

---

²⁴⁷ Ibidem, s. 24-25.

wygenerowały konieczność zmian organizacyjnych. Chociażby za sprawą koniecznego uwzględniania ogólnopolskiego kalendarza premier. Intensywnemu rozwojowi ośrodków pozawarszawskich sprzyjał rozwój demograficzny miast. Ich industrializacja. Także okresowe poczynania MKiS. Przykładowo, Ministerstwo podejmowanymi akcjami doraźnymi wspierało absolwentów szkół artystycznych przy osiedlaniu się w niektórych miastach²⁴⁸.

Mapa kulturalna Polski powojennej przedstawiała nierównomierny układ przestrzenny instytucji kulturalnych: regiony nasycone instytucjami kultury mającymi możliwości lokalowe, techniczne i kadrowe podejmowania różnorodnych przedsięwzięć kulturalnych oraz obszary pozbawione instytucjonalnego dostępu „do kultury”. Układ pozbawiony ogarniającego rzeczywistość powojenną ośrodka centralnego niezdolny był koordynować działania na rzecz rozwoju sieci placówek upowszechniania kultury w kraju. Zdecentralizowane działania polityczne w kulturze wzmocniały spontaniczne działania indywidualne bądź grup nieformalnych. Zapowiedzią przyszłych przemian kulturalnych było wystąpienie prezydenta kraju Bolesława Bieruta wygłoszone we Wrocławiu jesienią 1947 roku zapowiadające konieczność upowszechnienia dóbr kultury, dostępność do kultury wszystkich warstw i klas społecznych, wprowadzenie w dziedzinie kultury elementów planowania i kontroli, skupienie polityki kulturalnej na sprawach najważniejszych.

Część wymienionych instytucji kultury podlegała MKiS, pozostałe przejmowały lub tworzyły od podstaw miejscowe zakłady pracy finansujące działające na swoim terenie związki zawodowe. Wytworzony dualizm realizowania zadań kultury funkcjonował dwojako. Systemem profesjonalnych instytucji twórczości artystycznej i upowszechniania kultury zarządzało MKiS oraz jego agendy. Związany był z administracyjną strukturą państwa, ministerialnymi decyzjami w stolicy przenoszonymi na szczebel województw, powiatów i mniejszych jednostek terenowych. Drugi system instytucji twórczości artystycznej i upowszechniania kultury obejmował działania bardziej zbliżone do ruchu amatorskiego niż zawodowego. Podlegał branżowym związkom zawodowym, gdyż część bibliotek, domów kultury czy świetlic należała do zakładów pracy i przez nie były utrzymywane. Socjalistyczne związki zawodowe przejmowały od państwa niektóre zadania związane z realizacją polityki kulturalnej państwa, prowadzonej zgodnie z wytycznymi PZPR. Najbardziej widocznym polem był ruch amatorski

---

²⁴⁸ Ibidem, s. 30.

obejmujący zespoły dramatyczne, estradowe, fotograficzne, instrumentalne, lalkarskie, plastyczne, recytatorskie, taneczne i wokalne.

Usuwanie nierównowagę poprzedniego okresu, pomiędzy rozwojem centrali a pomniejszych ośrodkami kultury, zaistniała pewna równoważna symetria. Ośrodek centralny przekazując część uprawnień ośrodkom drugiego i trzeciego stopnia, umożliwił im dążenie do rozwoju. Równocześnie nastąpiło umocnienie trójstopniowego podziału hierarchicznego ośrodków kultury, powodując w pozostałych ośrodkach kraju występowanie zjawiska prowincji. Zdecydowała rozbudowa geograficznie rozmieszczanych instytucji upowszechniania kultury, wyznaczanych zasięgiem działalności związków zawodowych oraz istniejącym podziałem administracyjnym. W ograniczonym zakresie umożliwiano istniejącym stowarzyszeniom prowadzenie ogólnokrajowej działalności.

Centralny ośrodek warszawski politykę kulturalną realizuje umacniając międzynarodowe kontakty i nawiązując nowe. Stolica dąży do rozbudowy znaczenia międzynarodowego. Mieszcząc centralne władze i także siedziby instytucji kultury, umiejscowiona zastała poza sprawczym myśleniem „przeniesienia stolicy” kultury kraju do innego ośrodka – miasta. Wyniesiona celowo, ponad rywalizujące ośrodki regionalne i lokalne, decyduje o istotnych dla funkcjonowania sprawach. Za sprawą stołeczności dominuje na polu kreacji nowych wydarzeń kultury. Równoległe ośrodki pozostałe odnotowały wzrost na swoim terenie wydarzeń ogólnopolskich, a nawet międzynarodowych. Przykłady pokazują tendencje ośrodków terytorium całego kraju do proporcjonalnego wobec posiadanych możliwości awansu kulturalnego.

Przy ustabilizowanej liczbie filharmonii, oper, operetek, orkiestr symfonicznych i teatrów dramatycznych nastąpiła programowa wymiana repertuaru. Organizowanie festiwali wzmocniło znaczenie kulturalne ośrodków regionalnych. Wysokiej rangi krótkoterminowe zdarzenia kulturalne wymuszały przemieszczanie ludzi kultury i sztuki ze stolicy do najodleglejszych zakątków. Za nimi podążali krytycy. Jak zauważył jeden z nich festiwale powstały

„(...) jako naturalna i zdrowa reakcja ambitnych i prężnych terenowych środowisk teatralnych, przeciwstawiających się w ten sposób niesprawiedliwemu kształtowaniu opinii przez scentralizowane ośrodki informacji i dyspozycji środowiskowej. Były protestem teatru terenowego, majoryzowanego przez centralę, przeciw przemilczaniu i wadliwemu funkcjonowaniu giełdy teatralnej”²⁴⁹.

Ogólnokrajowe festiwale teatralne, sztuk rosyjskich i radzieckich organizowano w Katowicach, a festiwal polskich sztuk współczesnych we Wrocławiu. Regionalne teatry

---

²⁴⁹ Ibidem, s. 35; za: J. P. Gawlik, *Festiwale na zakręcie w: „Życie Literackie”*, 1965, nr 7.

organizowały festiwale w miastach: Gniezno, Grudziądz, Kalisz, Kraków, Rzeszów czy Toruń. Analogiczne podejście odnotowały inne dziedziny polityki kulturalnej. Branża muzyczna zainaugurowała poza środowiskiem warszawskim festiwale: Krakowska Wiosna Młodych Muzyków, Poznańska Wiosna, Wrocławski Festiwal Polskiej Muzyki Współczesnej i Międzynarodowy Festiwal Dawnej Muzyki Krajów Europy Środkowej i Wschodniej w Bydgoszczy. Festiwale piosenki zorganizowały: Opole – ogólnokrajowy i Sopot – międzynarodowy. Status międzynarodowy posiadały: Festiwal Filmów Krótkometrażowych w Krakowie oraz Biennale Grafiki w tym mieście. Wystawę Plastyki oraz Symposium Złotego Grona zorganizowała Zielona Góra. Podane przykłady nie wyczerpują przedsięwzięć kulturalnych podejmowanych niezależnie od centrum.

Rywalizujące ośrodki kultury wypracowały „wspólnie” topografię wydarzeń artystycznych na mapie kulturalnej Polski. Motywem sprawczym zmian, na wydawałoby się ugruntowanej trwale mapie kulturalnej Polski Ludowej, był administracyjny podział kraju dokonany w 1975 roku.²⁵⁰ Każde z siedemnastu dotychczasowych województw okrojono terytorialnie, z czego utworzono trzydzieści dwa województwa nowe. Regulacje prawne przewartościowały dotychczas istniejący układ kultury kraju. Potrojona liczba województw rozdrobniła istniejący potencjał instytucji kultury, co wzmocniło pozycję ośrodka centralnego. Wszystkie utworzone województwa uzyskały bezpośrednią łączność administracyjną ze stolicą kraju. Stolica podejmowała decyzje w sprawie kształtowania układu instytucji kulturalnych w nowych województwach. Wytycznymi Ministerstwa Kultury i Sztuki, wprowadzono obowiązek utworzenia w nich domów kultury i bibliotek rangi wojewódzkiej. Muzea otrzymały obowiązek uzyskania statusu placówek okręgowych. Aleksander Wallis zauważył, że

„Nowy podział administracyjny przyniósł w dziedzinie kultury niezwykle ciekawe i ważne zmiany. Dzięki nim można było obserwować, jak ten sam krajowy potencjał kultury funkcjonuje w warunkach daleko idących zmian struktury administracyjnej, a następnie jak prowadzi do zmian samego przestrzennego układu kultury”.²⁵¹

Należy jednak zauważyć, że nowy podział administracyjny kraju natychmiast ujawnił wytwarzanie się niezamierzonych dysproporcji kulturowych. Nasycenie województw instytucjami i pracownikami kultury było niejednorodne. Zurbanizowane ośrodki, głównie

---

²⁵⁰ Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, Dz. U. z 1975 r., Nr 16, poz. 91.

²⁵¹ A. Wallis, op. cit., s. 54.

rekrutujące się z dotychczasowych województw, posiadały kompleks instytucji kultury zarządzanych wysoko kwalifikowanymi kadrami zdolnymi udźwignąć ciężar przemian. Największymi utrudnieniami była konieczność ich utrzymania na niezmiennym poziomie przy mniejszych możliwościach budżetowych województwa oraz okrojenie liczebne potencjalnych odbiorców wydarzeń kulturalnych rangi województwa. Sytuacja ta niekorzystnie wpływała na oprawę dotychczas przeprowadzanych wydarzeń kulturalnych. Wymusiła poszukiwania wsparcia materialnego. Większość dotychczasowych województw była ośrodkami drugiego lub przynajmniej aspirującymi do tego miana najlepszymi ośrodkami trzeciego stopnia. Na nie spadł, określony dyrektywami, ciężar wspomagania w upowszechnianiu sztuki przez dotychczasowe ośrodki wojewódzkie nowoutworzonych województw, nie dysponujących wszystkimi instytucjami kultury,

Województwa utworzone z ośrodków kultury trzeciego stopnia wykazały ambicjonalne działania dla posiadania niektórych instytucji kultury. Awans dotychczasowych miast powiatowych do rangi miasta wojewódzkiego korelował z dotychczasowymi aspiracjami kulturowymi ośrodka. Dążono do utworzenia na własnym terenie instytucji istniejących w dawnym województwie – regionie. Podejmowano inicjatywy budowy gmachów teatru, filharmonii, opery czy operetki, muzeum okręgowego. Podział administracyjny zdynamizował działania kulturalne miasta-stolicy województwa. Otrzymawszy wyższy status społeczny zabiegały o wykształconych pracowników kultury. Tych pozyskiwano poprzez drenaż migracyjny.²⁵² Poczęto organizować wydarzenia ogólnokrajowe, niekiedy o zasięgu międzynarodowym.

Najmniej korzystną sytuacją dysponowały administracje pozostałych nowoutworzonych miast wojewódzkich. One realizacji inwestycji budowlanych czy pozyskiwania kadr udźwignąć nie mogły. Rozbudowywaną zaledwie infrastrukturę instytucjonalną opierano o pracowników posiadających wykształcenie średnie bądź zatrudniano absolwentów po ukończeniu studiów, jednakże bez wymaganego doświadczenia na zajmowanym stanowisku. Województwa te chętnie korzystały ze współpracy i pomocy sąsiadujących województw dysponujących infrastrukturą. Kreślono modele wyposażania miasta wojewódzkiego w instytucje kultury. Według jednego z nich „miasta średniej wielkości nie stać na własne pełnowartościowe życie intelektualne

---

²⁵² *Zjawiska i procesy zachodzące w życiu kulturalnym województw i gmin po reformie administracji terenowej w 1975 roku*, Instytut Kultury, Warszawa 1979, Komunikat Informacyjny nr 1, tabela 4 i 5.

i artystyczne” więc uznano, że „instytucje kultury w takich ośrodkach powinny mieć wyłącznie charakter popularyzatorski i przekąźnikowy, tzn., że powinny to być kina i biblioteki, stacje radia i telewizji, płytoteki”.²⁵³

Wskazywano trzy programy drogi rozwoju województw. Model przekąźnikowy odniesiono do dużych miast wojewódzkich. Ich zadania, rola jako wielkomiejskiego ośrodka kultury została rozszerzona na upowszechnianie kultury dla potrzeb województwa średniej wielkości i ościennych. Drugi model nazwano specjalistycznym. Mniejszym ośrodkom kultury, ale silnym, zaproponowano aktywny rozwój wybranych dziedzin kultury i sztuki. Trzeci model uniwersalny najbardziej obejmował najmniejsze miasta wojewódzkie, które w miarę możliwości mogły tworzyć instytucje kultury typowe dla wielkich miast.

Stan kultury na poziomie województw, po pierwszym roku funkcjonowania nowej reformy administracyjnej, zbadano w warszawskim Instytucie Kultury. Wyniki ankiet zebranych przez Janinę Zagórską pokazują opinie wojewodów oraz dyrektorów wojewódzkich wydziałów kultury dotyczące pożądanego modelu kultury nowego miasta wojewódzkiego.²⁵⁴ Nieopublikowany raport wykorzystał przy przeprowadzeniu częściowej analizy Aleksander Wallis²⁵⁵. Badając polityków i ludzi kultury szczebla wojewódzkiego, sondowano potrzebę utrzymania modelu trójstopniowego ośrodków kultury ukształtowanego przed zwiększeniem liczby województw (opisany wcześniej) a wprowadzeniem modelu dwustopniowego, w którym centrala w Warszawie kieruje ośrodkami wojewódzkimi. Osiemdziesiąt procent respondentów opowiedziało się za utrzymaniem istniejącego modelu prowadzenia polityki kulturalnej. Utrzymanie stanu rzeczy uzasadniano „długą historyczną tradycją”, argumentowano, że model się sprawdził, natomiast jego przebudowa byłaby utrudnieniem. Ciekawym argumentem były wskazania istniejących możliwości i barier rozwojowych województw jako ośrodków poszczególnych szczebli. Wskazano na występujące kontrasty. Hierarchiczność ułatwia orientację ośrodkom najsłabszym. Województwa nowe, będąc najczęściej słabszymi, nawiązały

---

²⁵³ A. Wallis, *Problemy centralizacji i decentralizacji życia kulturalnego...*, s. 60, za: K. T. Toeplitz, *Wreszcie uwierzmy mechanizmowi* w: „Kultura”, 1975, nr 24; K. Koźniewski, *Polska jest różnaita* w: „Polityka”, 1975, nr 27.

²⁵⁴ J. Zagórska, *Opinie wojewodów i dyrektorów wydziałów kultury i sztuki urzędów wojewódzkich o stanie i perspektywach rozwoju kultury w województwach*, Instytut Kultury, Zakład Polityki Kulturalnej, Warszawa 1977, maszynopis.

²⁵⁵ A. Wallis, *Zmiany układu kultury w wyniku reformy w 1975 roku* w: A. Wallis, *Problemy centralizacji i decentralizacji życia kulturalnego...*, s. 61-64.

kontakty ze znacznie silniejszymi ośrodkami wojewódzkimi, które same wybrały. Wariant dwustopniowy uczyniłby ze stolicy jedyny ośrodek, z którym mogłyby współpracować. Wzmacniając Warszawę rozluźniłyby międzywojewódzkie kontakty regionalne.

Różnice polegały na wyborze drogi rozwoju. Ankietowani dokonywali wyboru pomiędzy modelami przekąźnikowym, specjalistycznym i uniwersalnym. Przedstawiciele dużych ośrodków kultury wybierali model przekąźnikowy. Taki uważali też za najkorzystniejszy dla województw nie dysponujących kompletną infrastrukturą. Tylko politycy najmniejszych ośrodków wojewódzkich wybrali podobnie. Badani reprezentanci ośrodków pozostałych proponowali model pośredni:

„Natomiast politycy z ponad połowy nowych miast wojewódzkich wybierali model, który okazał się czymś pośrednim między modelem specjalistycznym i uniwersalnym. Najciekawsze różnice ujawniły się przy opiniowaniu repertuaru instytucji najbardziej potrzebnych nowym miastom wojewódzkim”.²⁵⁶

Przedstawiciele nowych miast wojewódzkich, czyli małych i średnich ośrodków kultury, postulowali na pierwszym miejscu wyposażenie swojego województwa w teatr dramatyczny i gazetę codzienną, ewentualnie czasopismo społeczno-kulturalne. Tym samym wybrali aktywny model rozwoju własnego środowiska. Posiadanie „własnych” aktorów, zdaniem badanych, nobilitowało miasto pomagając rozwijać życie kulturalne. Własne periodyki umożliwiały przekazywanie informacji o wydarzeniach kulturalnych i repertuarowych, w czym upatrywano narzędzie stałego oddziaływania na widza. Zauważano potrzebę kształtowania postaw aktywnych uczestników kultury wysokiej.

Wszystkie województwa, wzorem ogólnokrajowego *Programu Ministerstwa Kultury i Sztuki na lata 1975 – 1990*, zostały zobowiązane do opracowania regionalnych programów. Skupiano się na kierunkach rozwoju środowisk twórczych, teatralnych, imprezach o randze ponadregionalnej, życiu muzycznym, działalności rozrywkowej, upowszechnianiu filmu, ochronie dóbr kultury, stworzeniu wojewódzkich archiwów państwowych, domach i klubach kultury, bibliotekach i czytelnictwie, filialnych „Domach Książki” oraz społecznym ruchu kulturalnym i naukowym²⁵⁷. Autorami było wąskie grono ludzi kultury lokalnego środowiska urzędniczego. Rzadziej przedmiotowe prognozy stanowiły efekt wspólnej pracy zainteresowanych przedstawicieli instytucji kultury. Sformułowanie programów uchwalanych

---

²⁵⁶ Ibidem, s. 62.

²⁵⁷ Za wzorzec posłużył *Program rozwoju kultury w województwie toruńskim na lata 1978-1990*, Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu, Toruń 1978.

przez komitety wojewódzkie PZPR poprzedzane było odpowiednimi analizami badaczy i działaczy kultury.²⁵⁸

Komitety wojewódzkie PZPR inicjowały, zalecały, wspierały, koordynowały, egzekwowały i wszystkie inne działania czyniły, by zrealizować zadania wyartykułowane partyjną uchwałą najwyższego szczebla. Instancje wojewódzkie na podstawie zebranego w terenie materiału, kierując się partyjnymi założeniami i zasadami, ustalały kierunki realizacji polityki kulturalnej na podległym sobie terenie. Programy pozostały świadectwem jak władze szczebla wojewódzkiego ujmowały poszczególne dziedziny polityki kulturalnej średniego szczebla. Według Aleksandra Wallisa „Ze zrozumiałych względów dominuje w tych programach myślenie kategoriami poszczególnych działów kultury i instytucji kultury, ich potrzeb inwestycyjnych i możliwości rozwoju ilościowego”.²⁵⁹

Wallis zauważył trzy podejścia w regionalnych programach rozwoju kultury: (a) dążenia separatystyczne, czyli pominięcie w przygotowanych programach możliwości powiązań kulturalnych z innymi miastami wojewódzkimi, (b) postawy nieselektywne, czyli nieumiejętność wyboru ważnej dla rozwoju kultury województwa inwestycji wiodącej kosztem działalności mniej znaczących, (c) nieumiejętność tworzenia centrum kultury, czyli brak zrozumienia doniosłej roli przemysłanego rozmieszczenia instytucji kultury w topografii własnego miasta.²⁶⁰ Według stworzonych programów miastom wojewódzkim przyświecał metropolitalny model rozwoju kultury.

Za niezbędny warunek realizacji programów uznano powoływanie instytucji kultury szczebla wojewódzkiego. Polegało to na tworzeniu nowych bądź rozbudowie instytucji istniejących. Konsekwencją podejmowanych działań uznawano inicjowanie wydarzeń ponadlokalnych, najchętniej imprez ogólnokrajowych i międzynarodowych. Umożliwić to może rozwój szkolnictwa wyższego, szczególnie szkół artystycznych lub ich filii. Zachowaną na terenie województwa architekturę dawną i lokalne zabytki postrzegano jako atrakcje turystyczne. Nie wiadomo na ile przygotowane prognozy „rozwoju kultury” wpłynęły na rzeczywisty rozwój regionalnych systemów upowszechniania uczestnictwa w kulturze.

---

²⁵⁸ Na przykład, K. Kostyrko, A. A. Łuczak (red.), *Studium do rozwoju kultury w Wielkopolsce*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1974.

²⁵⁹ A. Wallis, *Problemy centralizacji i decentralizacji...*, op. cit., s. 67.

²⁶⁰ Ibidem, s. 68.

Być może pozostały jako dokumenty z góry uznane za „nieważne” jako zapis intencji i deklaracji władz, w sytuacji niedostatku „środków na kulturę” i widocznych już symptomów kryzysu ekonomicznego państwa.

Instytucje kulturalne i artystyczne

W tradycyjnej nomenklaturze instytucje upowszechniania kultury zwane były instytucjami kulturalno-oświatowymi. Tą nazwą, przejętą z okresu międzywojennego posługiwano się w aktach prawnych dotyczących życia kulturalnego do lat 80. XX wieku. Określenie „kulturalno-oświatowe” sygnalizuje edukacyjno-kulturowy wymiar ich działalności. W opracowaniu pod redakcją Franciszka W. Mleczki dotyczącym placówek upowszechniania kultury wyróżnia się: placówki jednokierunkowej i wielokierunkowej działalności kulturalnej. Te pierwsze to typowe instytucje artystyczne organizujące uczestnictwo w określonej dziedzinie sztuki: biblioteki, galerie, muzea, teatry dramatyczne i muzyczne, filharmonie i kina. Do placówek wielokierunkowej działalności kulturalnej zaliczone zostały świetlice, kluby i domy kultury, które „z założenia starają się wyjść naprzeciw różnorodnym zapotrzebowaniom kulturalnym poszczególnych jednostek i całych grup ludzkich, by tworzyć dla nich bogate środowiska kulturowe”.²⁶¹

Biblioteki włączane do jednofunkcyjnych placówek kulturalnych pełnią nierzadko, a często pełniły w pierwszych latach po II wojnie światowej rolę podstawowej instytucji kulturalnej na wsi, uprawiającej wielodziedzinową działalność w sferze upowszechniania uczestnictwa w kulturze. Nie zajmowały się jedynie gromadzeniem i wypożyczaniem książek i czasopism, ale także prowadziły zajęcia obejmujące różne dziedziny kultury artystycznej (np. sztuki plastyczne, śpiew i taniec) i upowszechnianie wiedzy.

Upowszechnianie kultury w pierwszych latach po II wojnie światowej oparto na przedwojennych układzie placówek kulturalno-oświatowych, których sieć znacznie rozbudowano. Wśród nich przeważały świetlice. Tradycja świetlic sięga okresu I wojny światowej, dokładnie 1916 roku, kiedy zaczęto tworzyć tego rodzaju placówki w Warszawie dla działalności edukacyjno-wychowawczej, rozrywkowej, towarzyskiej i rekreacyjnej w trudnym wojennym czasie. Upowszechniły się w okresie międzywojennym, konstituując społeczny ruch

---

²⁶¹ F. W. Mleczko, *Placówki wielokierunkowej działalności kulturalnej ...*, op. cit., s. 7-8.

światlicowy. Uznano je wówczas za uniwersalne placówki kulturalno-oświatowe.²⁶² Wygenerowały pojęcia: „pracy światlicowej” i „zajęć światlicowych”. Tworzono świetlice w mieście i na wsi, dla różnych grup społecznych: robotników, dzieci i młodzieży, dla podróżnych (świetlice dworcowe) i członków stowarzyszeń społecznych. Po wojnie powstawały, głównie w latach 1945-1949, przede wszystkim w zakładach pracy pod egidą związków zawodowych, w osiedlach, stąd też najwięcej z nich działało w miastach. Na wsi prowadziły je organizacje młodzieżowe i miejscowe spółdzielnie (produkcyjne, handlowo-usługowe) oraz Państwowe Gospodarstwa Rolne.

Świetlica mieściła się w lokalu, składającym się najczęściej z jednego pomieszczenia, rzadziej dwóch. Jej nazwa nawiązuje do „jasnej izby” w dawnych polskich chatach, która służyła do rodzinnych uroczystości i przyjmowania gości. Według definicji przyjętej dla potrzeb badań statystycznych:

„Świetlice i kluby są placówkami prowadzącymi działalność kulturalno-oświatową i opiekuńczo-wychowawczą. Zajmują one jedno lub więcej pomieszczeń, posiadają urządzenia i sprzęt. Działalność w świetlicach i klubach prowadzą pracownicy zawodowi i aktyw społeczny. W klubach prowadzi się działalność konsumpcyjną, np. sprzedaż kawy i herbaty”.²⁶³

W ujęciu Józefa Karguła:

„Świetlica jest to placówka wczasów kulturalnych nastawiona na intensywną działalność wychowawczą poprzez uruchamianie aktywności umysłowej, artystycznej, rekreacyjnej dzieci, młodzieży lub dorosłych”.²⁶⁴

Świetlica sprawdzała się, by tak rzec, w grupowych formach pracy, zazwyczaj samokształceniowej i zbiorowej rozrywce, w której uczestniczyli wszyscy zebrani. Dla potrzeb tego rodzaju działalności pojawiły się tzw. gry i zabawy światlicowe. Liczba świetlic i klubów wzrastała od połowy lat 40. do drugiej połowy lat 50. kiedy realizację polityki kulturalnej państwa w skali masowej oparto na wielofunkcyjnych domach kultury. Przykładowo liczba świetlic zakładowych (związkowych) i klubów zwiększała się od 10 816 w 1950 roku, by trzy lata później (1953) osiągnąć liczbę 14 695, po kolejnych czterech latach (1957) zmniejszyć się trzykrotnie i spaść do liczby 3 638. Ich liczba od 1958 roku znowu rosła i w 1960 roku

---

²⁶² J. Kargul, *Świetlice*, w: D. Jankowski, J. Kargul, F. Kowalewski, K. Przyszczykowski, op. cit., s. 172-181.

²⁶³ *Kultura 1973*, op. cit., s. XX.

²⁶⁴ J. Kargul, op. cit., s. 172.

było ich 6 241.²⁶⁵ W 1972 roku świetlic i klubów podległych radom narodowym było 10 534, spółdzielczych 5 008, a związkowych 7 496.²⁶⁶

Uchwałą Nr 434 Prezydium Rządu z dnia 13 czerwca 1953 r. w *sprawie pracy kulturalnej na wsi* podjętą „W celu podniesienia pracy kulturalno-oświatowej na wsi i wzmożenia propagandy osiągnięć i zadań Polski Ludowej” nadzór nad wiejskimi świetlicami przekazano Ministerstwu Kultury i Sztuki. Uchwała nakazywała MKiS w porozumieniu z organizacjami społecznymi działającymi na wsi przejąć od nich w 1952 roku 1 000 świetlic, które miały się stać świetlicami wzorcowymi. Ich lokalizacja podlegała zatwierdzeniu przez prezesa Rady Ministrów, co wskazywało na znaczenie i rangę jaką nadano sprawie działalności kulturalnej w społeczności chłopskiej, ze względu na przypisane im cele ideologiczno-polityczne. Wsparcia merytorycznego i instruktażowego świetlicom miały udzielić 23 powiatowe domy kultury przekazane MKiS przez CRZZ oraz Centralna Poradnia Świetlicowa MKiS przekształcona w Ośrodek Instrukcyjno-Metodyczny Pracy Kulturalno-Oświatowej.

Zbliżoną w formach działania był klub kultury. Według objaśnienia Józefa Kargula:

„Klub (...) jest instytucją kulturalną organizująca dla homogenicznej, pod jakimś względem grupy społecznej odpoczynek, rozrywkę oraz (jako komponent systemu) realizującą zespół funkcji kulturalno-oświatowych”.²⁶⁷

Kluby były najbardziej popularną i dominującą w życiu kulturalnym placówką w latach 60. Nastąpił wówczas wręcz lawinowy rozwój wiejskich klubów książki i prasy. Organizował je, dysponujący siecią pięciu tysięcy kiosków wydawca, dystrybutor prasy i niektórych wydawnictw książkowych, koncern RSW Prasa, Książka, Ruch, który pierwsze kluby pod swoim szyldem uruchomił na początku 1963 roku. W połowie roku było ich niespełna sto, natomiast w grudniu ponad tysiąc. Pełniły funkcje kiosku sprzedającego prasę i książki, posiadały kawiarnie. Oferowały rolnikom przestrzeń umożliwiającą kontakty towarzyskie, gry i zabawy. Były ośrodkami kultury wiejskiej wyposażanymi z czasem w odbiorniki telewizyjne. Akcja powszechnego tworzenia klubów „Ruch” zyskała poparcie młodzieżowych organizacji wiejskich,

---

²⁶⁵ I. Ciapała, op. cit., s. 24 oraz F. Żuber, *Placówki wielokierunkowej działalności kulturalnej w latach planu 6-letniego (lata 1950-1955)*, w: F. W. Młeczko (red.), *Placówki wielokierunkowej działalności kulturalnej*, op. cit., s. 31 (tabela).

²⁶⁶ *Kultura 1973*, op. cit., s. 2-3.

²⁶⁷ J. Kargul, op. cit., s. 185.

sołtysów i lokalnych władz terenowych. Powstawały również Kluby „Rolnika” i odrębne klubokawiarnie.

Uchwała Nr 941 Prezydium Rządu z dnia 2 grudnia 1955 r. w sprawie zasad urządzania i finansowania placówek kulturalno-oświatowych w zakładach pracy oraz w sprawie płac pracowników kulturalno-oświatowych postanawiała, że zakład pracy ma obowiązek prowadzenia – w zależności od jego wielkości mierzonej liczbą zatrudnionych – świetlicy, klubu lub domu kultury. § 1 ustala, że

- „1. Obowiązek urządzania i pokrywania kosztów prowadzenia świetlicy ma każdy: 1) zakład pracy zatrudniający ponad 100 pracowników, 2) dom młodego robotnika, 3) hotel robotniczy, w którym mieszka więcej niż 200 pracowników, jak również skupiony zespół hoteli robotniczych, w którym mieszka więcej niż 200 pracowników.
2. Obowiązek urządzania i pokrywania kosztów prowadzenia klubu ma zakład pracy zatrudniający ponad 1 000 pracowników. Klub powinien być położony poza terenem zakładu.
3. Obowiązek urządzania i pokrywania kosztów prowadzenia domu kultury ma zakład pracy zatrudniający ponad 2 000 pracowników. Dom kultury powinien być położony poza zakładem pracy.
5. Jeżeli w zakładach pracy zatrudniających poniżej określonych w ust. 1,2,3 ilości pracowników istnieje świetlica, klub lub dom kultury, nie należy ich likwidować.
6. Zakłady pracy, które nie mają warunków do uruchomienia klubów lub domów kultury określonych w ust. 2 i 3, powinny rozwijać pracę kulturalną w ramach istniejących możliwości lokalowych.
7. Zakłady pracy mają również prawo w ramach własnych możliwości lokalowych organizować świetlice („czerwone kącki”) przy wydziałach produkcyjnych”.²⁶⁸

Cele, zadania, zasady funkcjonowania i zarządzania placówkami kulturalno-oświatowymi w zakładach pracy określał *Regulaminu związkowego klubu (świetlicy) i domu kultury (zatwierdzony uchwałą Sekretariatu Centralnej Rady Związków Zawodowych z listopada 1954 r.)* stanowiący załącznik do uchwały. Postanawiał on, że

„Świetlice, kluby i domy kultury związków zawodowych prowadzą pracę kulturalno-oświatową, której głównym celem jest socjalistyczne wychowanie mas pracujących oraz organizacja wypoczynku dla robotników, pracowników i członków ich rodzin”.²⁶⁹

Można rzec, że powyższy akt prawny był „konstytucją” działalności kulturalnej w przedsiębiorstwach i instytucjach państwowych do 1988 roku.

Nawiązując do polskiej tradycji „domów społecznych” i „domów ludowych” oraz do doświadczeń radzieckich, od 1947 roku opracowywano koncepcję organizacyjną,

---

²⁶⁸ Uchwała Nr 941 Prezydium Rządu z dnia 2 grudnia 1955 r. w sprawie zasad urządzania i finansowania placówek kulturalno-oświatowych w zakładach pracy oraz w sprawie płac pracowników kulturalno-oświatowych, M. P., Nr 127, poz. 1627.

²⁶⁹ Załącznik Nr 1 do uchwały Nr 941 Prezydium Rządu z dnia 2 grudnia 1955 r., *Regulamin związkowy klubu (świetlicy) i domu kultury (zatwierdzony uchwałą Sekretariatu Centralnej Rady Związków Zawodowych z listopada 1954 r.)*, M. P., Nr 127, poz. 1627.

lokalizacyjną w sieci osadniczej i architektoniczną domów kultury. Prace prowadził Główny Urząd Planowania Przestrzennego (1947-1948) oraz Zakład Architektury Politechniki Warszawskiej (1949) na zlecenie Ministra Kultury i Sztuki. Przedstawione opracowania zleciodawca uznał za nieodpowiednie, albowiem nie odpowiadały założeniom rozwojowym 6-letniego planu gospodarczego 1949-1955 i nie zapewniały spełniania szeregu funkcji przewidywanych dla domów kultury. W 1950 roku MKiS powołał Międzyorganizacyjną Komisję dla Terenowych Domów Kultury, która sformułowała wytyczne dla projektowania domów kultury. W przygotowanym przez nią materiale zdefiniowano dom kultury jako:

„Instytucję społeczno-państwową, która za pośrednictwem władz pochodzących z wyboru lub nominacji, poprzez planowe i systematyczne oddziaływanie na środowisko, służy wychowaniu nowego, aktywnego człowieka w duchu socjalizmu”.²⁷⁰

W ujęciu badawczo-statystycznym

„Domy kultury są ośrodkami pracy kulturalno-oświatowej i upowszechniania różnorodnych dziedzin oświaty i kultury. Spełniają ponadto funkcję ośrodka instruktażu i poradnictwa pracy kulturalno-oświatowej. Domy kultury obejmują w zasadzie odrębne specjalnie wzniesione lub adaptowane budynki z salą widowiskową lub widowiskowo-kinową, z odpowiednio przystosowanymi pomieszczeniami i urządzeniami oraz z odpowiednim wyposażeniem niezbędnym do prowadzenia różnorodnych form pracy kulturalno-oświatowej”.²⁷¹

Do 1952 roku funkcjonowały jedynie domy kultury prowadzone przez związki zawodowe. Było ich w 1950 roku – 84, w 1951 – 112. W czerwcu 1950 roku zapadła decyzja władz państwowych o tworzeniu domów kultury podległych MKiS, za pośrednictwem rad narodowych. Miała ona związek z realizacją polityki kulturalnej zarysowanej w przemówieniu Bolesława Bieruta i programu rewolucji kulturalnej w wersji stalinowskiej, a w jej ramach wzmożenie ofensywy ideologicznej w okresie społeczno-gospodarczego planu 6-letniego. Stąd też – jak stwierdza Waclaw Wiecki –

„Wpływ państwa na kierunki i treść działalności kulturalnej szczególnie silnie ujawnił się w latach 1950-1955. W tym też okresie wzrosła aktywność administracji w dziedzinie tworzenia placówek kulturalnych. (...) Chodziło także o równie ważne zadania jakimi było upowszechnianie socjalistycznej ideologii, propagowanie programu budownictwa socjalistycznego oraz umacnianie autorytetu władzy ludowej”.²⁷²

Pierwsze, tego rodzaju instytucje kulturalne pojawiły się w 1952 roku, w liczbie 24. Osiem lat później, w 1960 roku było ich już 229, a należących do związków zawodowych 396. W 1972

---

²⁷⁰ Cyt. za F. Żuber, *Placówki wielokierunkowej działalności kulturalnej w latach planu 6-letniego (lata 1950-1955)*, w: F. W. Młeczko (red.), op. cit., s. 31-32.

²⁷¹ *Kultura 1973*, op. cit., s. XX.

²⁷² W. Wiecki, *Funkcja społeczna i organizacja domów kultury*, COMUK, Warszawa 1979, s. 10.

roku odnotowano 406 domów kultury rad narodowych, 35 spółdzielczych i 350 związków zawodowych. Równocześnie organizowano nadzorowane przez MKiS świetlice i kluby. Ich liczba w pierwszym roku zaistnienia wynosiła 6 803. Było ich najwięcej w 1954 roku – 7 983, po czym zmniejszała się i w 1960 roku zostało ich 4 400.

W połowie lat 50. państwowe domy kultury podporządkowane radom narodowym, tworzone były wedle szczebli administracyjnych, co określało zasięg ich działania i oddziaływania na funkcjonujące na wydzielonym administracyjnym obszarze świetlice i kluby. Powoływano zatem: rejonowe, powiatowe i wojewódzkie domy kultury z odpowiednimi kompetencjami i zadaniami. Rejonowe domy kultury miały nadzorować merytorycznie pracę kulturalną nad świetlicami wiejskimi w promieniu 10 km od swojej siedziby. Były lokalizowane głównie na terenie spółdzielni produkcyjnych, PGR i Państwowych Ośrodków Maszynowych. Powiatowe domy kultury I stopnia działały w mniejszych miastach powiatowych. Miały je aktywizować kulturalnie i prowadzić pracę instruktazowo-poradniczą dla terenowych placówek kulturalnych. Powiatowe domy kultury II stopnia powoływano w miastach powiatowych liczących około 50 tysięcy mieszkańców do udzielania pomocy merytorycznej i organizacyjnej świetlicom i klubom działających w powiecie. Wojewódzkie (regionalne) domy kultury miały być wzorcowymi ośrodkami upowszechniania kultury i nadzorować merytorycznie placówki na terenie ich działania. Sytuowano je nie tylko w miastach-siedzibach władz wojewódzkich, ale też w dużych miastach, by tym samym obejmować działaniami około 150 tysięcy mieszkańców. W związku z tworzeniem sieci domów kultury powołano w MKiS Zarząd Domów Kultury, Klubów i Świetlic, przekształcony następnie w Departament Pracy Kulturalno-Oświatowej. W strukturze Zarządu powstał Centralny Dom Twórczości Ludowej służący doradztwem merytoryczno-metodycznym, przemianowany wkrótce na Centralną Poradnię Amatorskiego Ruchu Artystycznego. W 1969 roku nadano nowe statuty ramowe wojewódzkim i powiatowym domom kultury, ukierunkowując ich działalność na zadania instrukcyjno-metodyczne.

„Przemiany modelowe instytucji domu kultury” w PRL i po 1989 roku prześledziła Ewa Bobrowska. W odniesieniu do domów w Polsce Ludowej wyróżnia trzy istotne okresy ich działalności ze względu na przypisane im zadania: (1) przedpaździernikowy (do zapoczątkowania „odwilży” w 1956 roku), w którym obowiązywał „radziecki model domu kultury”, (2) po 1956 roku do „przełomu sierpniowego” 1980 roku i (3) dekadę lat 80. XX wieku. Do 1956 roku działalność domów kultury ukierunkowano na pracę oświatowo-kulturalną

podporządkowaną celom ideologicznym i politycznym, nadając jej charakter agitacyjno-propagandowy, kształtującą „wyrobienie polityczne” w okresie gospodarczego planu 6-letniego. Upowszechnianie „kultury socjalistycznej” pozostało głównym zadaniem domów kultury po 1956 roku, jednak „zaczęto mówić o wszechstronnym rozwoju człowieka jako celu pracy domu kultury, nobilitowano także rozrywkę”.²⁷³ Przydzielone im zadania obejmowały: upowszechnianie sztuki i wiedzy, amatorski ruch artystyczny oraz organizowanie wypoczynku i rozrywki. Już od 1956 roku zmniejszała się presja ideologiczna i nadzór polityczny nad działalnością domów kultury. W latach 80. w sytuacji kryzysu gospodarczego i ogłoszonego „kryzysu kultury” uniezależniano w różnym zakresie politykę programową od ideologicznych ideałów i politycznych celów. Dyskutowano o nowym ustroju kultury i nowym modelu domu kultury jako organizatorze autotelicznego, wielowymiarowego uczestnictwa w kulturze, w którym pracownik „merytoryczny” byłby raczej animatorem kultury.

Instytucjonalna sfera działalności kulturalnej została całościowo, aczkolwiek w rozbiu na instytucje kulturalne i artystyczne, uregulowana w ustawie z dnia 28 kwietnia 1984 roku *o upowszechnianiu kultury oraz prawach i obowiązkach pracowników upowszechniania kultury* oraz w ustawie z dnia 28 grudnia 1984 roku *o instytucjach artystycznych*.²⁷⁴ Pierwszy z wymienionych aktów prawnych definiuje następująco pojęcie upowszechniania kultury:

„Upowszechnianiem kultury jest działalność polegająca w szczególności na udostępnianiu wartości kultury narodowej i światowej, włączaniu ich do społecznego obiegu i umożliwieniu szerokiego odbioru, na inspirowaniu i organizowaniu jednostek i grup obywateli do aktywnego i twórczego uczestniczenia w życiu kulturalnym kraju, regionu, środowiska, na tworzeniu warunków do rozwoju ich talentów twórczych twórczości kulturalnej oraz aktywności społecznej w sferze kultury, zwłaszcza w społecznym ruchu kulturalnym, a także na kultywowaniu i rozwijaniu regionalnych tradycji kulturalnych, twórczości ludowej i folkloru”.²⁷⁵

Zgodnie z powyższym rozumieniem, upowszechnianiem kultury zajmują się w całości lub w ograniczonym zakresie różne placówki i instytucje, stowarzyszenia społeczno-kulturalne, naukowe, związki twórcze i szereg organizacji społecznych. Jednostki organizacyjne, dla których upowszechnianie kultury jest działalnością podstawową zwane są w ustawie „instytucjami i placówkami upowszechniania kultury”. Są nimi wymienione w artykule 9: domy kultury, ośrodki i kluby kultury, świetlice, galerie sztuki współczesnej i salony sztuki, ośrodki badań

---

²⁷³ E. Bobrowska, op. cit., s. 136.

²⁷⁴ Ustawa z dnia 28 grudnia 1984 r. *o instytucjach artystycznych*, Dz. U. z 1984 r., Nr 60, poz. 304.

²⁷⁵ Ustawa z dnia 28 kwietnia 1984 r. *o upowszechnianiu kultury oraz prawach i obowiązkach pracowników upowszechniania kultury*, Dz. U. z 1984 r., Nr 26, poz. 129.

i dokumentacji zabytków, filmu, muzyki oraz innych dziedzin kultury, biblioteki i muzea, dalej ośrodki doskonalenia kadr upowszechniania kultury. Za instytucje zajmujące się częściowo, w określonym zakresie upowszechnianiem kultury uznaje się: instytucje artystyczne, jednostki księgarstwa, rozpowszechniania książek, filmu, muzyki i plastyki, wydawnictwa, prasa, radio, telewizja, szkoły i inne placówki oświatowo-wychowawcze oraz przedsiębiorstwa „produkujące dobra lub świadczące usługi mające znaczenie dla upowszechniania kultury”. Wedle ustawy

„Do podstawowych zadań instytucji i placówek upowszechniania kultury należy w szczególności:

- 1) edukacja kulturalna i wychowanie przez sztukę,
- 2) gromadzenie, dokumentowanie, tworzenie, ochrona i udostępnianie dóbr kultury,
- 3) tworzenie warunków do rozwoju amatorskiego ruchu artystycznego oraz zainteresowania wiedzą i sztuką,
- 4) tworzenie warunków dla rozwoju kultury robotniczej i ludowej, folkloru oraz rękodzieła ludowego i artystycznego,
- 5) rozpoznawanie, rozbudzanie i zaspokajanie potrzeb i zainteresowań kulturalnych”.²⁷⁶

Zgodnie z ustawą, instytucje kulturalne mogą tworzyć różne podmioty organizacyjne: państwowe, społeczne i prywatne, w tym osoby fizyczne. Dla zinwentaryzowania istniejącej sieci placówek i instytucji kulturalnych wprowadzony został obowiązek ich wpisu do odpowiedniego rejestru w MKiS lub w urzędach wojewódzkich. Różnorodność, szeroki zakres oraz społeczne znaczenie i ekonomiczny wymiar działalności upowszechnieniowej uzasadnia ustawowe uznanie upowszechniania kultury za sferę polityki społeczno-gospodarczej państwa. Związane z nim zadania i przedsięwzięcia mają być wpisywane do centralnych i terytorialnych (regionalnych) planów społeczno-gospodarczych.

Analogicznie do ustawy o upowszechnianiu kultury Sejm uchwalił ustawę o instytucjach artystycznych „W celu pełniejszego zaspokajania potrzeb kulturalnych społeczeństwa oraz rozwoju kultury i sztuki zgodnie z celami i zasadami socjalistycznego ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”.²⁷⁷ Wedle ustawy instytucjami artystycznymi są: teatry, filharmonie, opery, operetki, orkiestry symfoniczne i kameralne, zespoły pieśni i tańca, zespoły chóralskie i inne instytucje zajmujące się organizowaniem zawodowej działalności estradowej i rozrywkowej. Ich działalność winna być ukierunkowana na wspomniane już wyżej zaspokajanie potrzeb i aspiracji kulturalnych społeczeństwa, „kształtowanie ideowych, moralnych i patriotycznych postaw obywateli” i socjalistycznych międzyludzkich zasad współżycia społecznego, „umożliwianie obywatelom wszechstronnego rozwoju osobowości” oraz „godne

---

²⁷⁶ Ibidem, art. 10.

²⁷⁷ Ustawa z dnia 28 grudnia 1984 r. o instytucjach artystycznych, op. cit.

reprezentowanie kultury polskiej za granicą”. Do kompetencji Ministra Kultury i Sztuki należy określanie głównych kierunków ich działalności programowo-artystycznej. Muszą one pozostawać w zgodzie z wyszczególnionymi w ustawie zadaniami instytucji artystycznych, do których należy:

- „1) kształtowanie, prezentacja i upowszechnianie postępowych wartości historycznego i współczesnego dorobku kultury narodowej oraz humanistycznych wartości kultury światowej,
- 2) rozwijanie, kultywowanie oraz upowszechnianie postępowych tradycji narodowych i regionalnych oraz ochrona dziedzictwa kulturalnego,
- 3) edukacja kulturalna i wychowanie przez sztukę, a zwłaszcza przygotowanie dzieci i młodzieży do roli przyszłych odbiorców i współtwórców socjalistycznej kultury narodowej,
- 4) tworzenie warunków sprzyjających rozwojowi twórczości i talentów twórczych”.²⁷⁸

Instytucje artystyczne to tzw. jednofunkcyjne placówki kulturalne wyspecjalizowane w organizowaniu uczestnictwa w jednej dziedzinie kultury artystycznej w odróżnieniu od typowych instytucji kulturalnych, zwanych placówkami wielofunkcyjnymi, które wskazane zostały w ustawie o upowszechnianiu kultury.

Produkcja i upowszechnianie filmu – kinematografia i kina

Zgodnie z leninowską tezą „Kino to najważniejsza ze sztuk”, doceniając oddziaływanie propagandowe filmu, dekretem Prezydenta Krajowej Rady Narodowej, bardzo wcześnie, bo już 13 listopada 1945 roku powołano przedsiębiorstwo „Film Polski”, który poza określeniem zadań związanych z produkcją filmów i kształceniem fachowców filmowych, ustalał, iż do „zadań przedsiębiorstwa należy: 1. stosowanie filmu jako środka informacji, wychowania społecznego oraz upowszechniania oświaty i kultury, 2. szerzenie kultury filmowej w społeczeństwie”.²⁷⁹ Wykonanie dekretu powierzono Ministrowi Informacji i Propagandy. Dekret został zastąpiony w 1951 roku ustawą o kinematografii. Została ona wydana „W celu popierania kinematografii jako samoistnej twórczości artystycznej i jako masowego środka upowszechniania oświaty, kultury i sztuki oraz wychowania społecznego”. Regulowała sprawy produkcji filmów, ich rozpowszechniania i sprzedaży. Na jej podstawie utworzono Centralny Urząd Kinematografii podporządkowany Prezesowi Rady Ministrów. Jego zakres działania wyznaczono w siedmiu

---

²⁷⁸ Ibidem, art. 2.

²⁷⁹ Dekret z dnia 13 listopada 1945 r. o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego „Film Polski”, Dz. U. z 1945 r., Nr 55, poz. 307 i 308; art. 3, ust. 2, pkt 1 i 2.

punktach dotyczących nadzoru nad produkcją filmową, a w punkcie 7, znalazł się zapis, iż do właściwości Urzędu należą sprawy:

„(...) popierania twórczości artystycznej, literackiej i naukowej w dziedzinie kinematografii, przede wszystkim przez inicjowanie i organizowanie konkursów, wystaw i działalności wydawniczej oraz popieranie i nadzorowanie zrzeszeń, mających na celu upowszechnianie kultury filmowej, pogłębiania wiedzy o sztuce i technice filmowej”.²⁸⁰

Nową ustawę o kinematografii Sejm uchwalił w 1987 roku. W preambule stwierdza się, że jej postanowienia podjęto „W celu zapewnienia niezbędnych warunków działalności i rozwoju kinematografii jako części kultury narodowej, związanych z zasadami socjalistycznego ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. Artykuł 2 zawiera prawną definicję kinematografii określającą tym samym zakres działalności związanych z twórczością filmową, jej finansowaniem, udostępnianiem i dystrybucją filmów oraz zasady wykonywania zawodów filmowych. Zgodnie z nią:

„Kinematografia obejmuje twórczość filmową i produkcję filmów, obrót filmami, działalność kin, upowszechnianie kultury filmowej, ochronę, gromadzenie, pomnażanie i udostępnianie zasobów sztuki filmowej, badania naukowe i techniczne, uczestnictwo w kształceniu kadr filmowych oraz działalność usługową i handlową na potrzeby filmu”.²⁸¹

Produkcją, opracowaniem, dystrybucją i upowszechnianiem filmów miały zajmować się instytucje filmowe, natomiast kinematograficzne przedsiębiorstwa państwowe poza twórczością filmową pozostałymi sferami działalności wymienionymi w powyższym określeniu kinematografii. Instytucje i przedsiębiorstwa stanowiły jednostki organizacyjne kinematografii. Nadzór nad nimi sprawować miał Komitet Kinematografii podlegający Ministrowi Kultury i Sztuki. Dla finansowania kinematografii ustanowiono Fundusz Kinematografii.

Produkcją filmów fabularnych zajmowała się również Telewizja Polska, która miała własny Zakład Produkcji Filmów Telewizyjnych utworzony w 1961 roku przez Komitet do spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja”. 1 stycznia 1974 roku utworzono Centralną Wytwórnę Programów i Filmów Telewizyjnych „Poltel”. Od 1964 roku filmy długometrażowe emitowane jako seriale produkowały również wytwórnie działające jako jednostki organizacyjne kinematografii.

Formułowane pod adresem twórczości filmowej pretensje krytyków lat sześćdziesiątych dotyczyły nadmiernej eksploatacji tematyki okupacyjno-wojennej. Wypominano nieobecność

---

²⁸⁰ Ustawa z dnia 15 grudnia 1951 r. o kinematografii, Dz. U. z 1951 r., Nr 66, poz. 452, art. 2, ust 2, pkt 7.

²⁸¹ Ustawa z dnia 16 lipca 1987 r. o kinematografii, Dz. U. z 1987 r., Nr 22, poz. 127.

wielkich problemów okresu „historycznego”, czyli powojennej odbudowy i zapoczątkowanej wówczas rewolucji społecznej i kulturalnej, zachęcając twórców do realizacji filmów zaangażowanych z pasją i żarliwością. Produkcji posiadających artystyczne ambicje. Przedstawiających konflikty między interesem osobistym i społecznym bohatera, walkę o wyzwolenie społeczne jednostki²⁸².

Dla upowszechniania filmu tworzone kino, zwane w ustawie o kinematografii z 1951 roku „teatrami świetlnymi”. Uruchamiano kina: stałe, półstałe (funkcjonujące w latach 1954-1967) i ruchome. Półstałe działały głównie na wsi, podobnie jak kina objazdowe. Kina półstałe zlikwidowano lub zamieniono na kina stałe w 1968 roku. Kina miały różny status prawno-organizacyjny. Były to kina: (1) państwowe administrowane przez wojewódzkie zarządy kin, (2) niepaństwowe: (a) związkowe podlegające Centralnej Radzie Związków Zawodowych, (b) społeczne: wojskowe, spółdzielcze oraz organizacji i instytucji społecznych. Kina związkowe powstały w 1954 roku. Od 1964 roku zaczęły powstawać kina studyjne na mocy zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki wydanego 4 lipca 1964 roku, z zadaniem prezentowania filmów o wysokich walorach społecznych i artystycznych popularyzujących wiedzę o filmie. Wyświetlano w nich filmy nie skierowane do szerokiego rozpowszechniania ze względu na ich ogólnie określoną „trudność w odbiorze”, kontrowersyjny charakter obyczajowy i ideologiczno-polityczny, co do których zastrzeżenia miał urząd cenzorski. Kina studyjne miały ograniczony zasięg społeczny. Gromadziły wąską kategorię widzów, przede wszystkim ze środowisk inteligenckich.

Działały jeszcze odrębnie objazdowe kina oświatowe realizujące zadania edukacyjne i instruktażowe z różnych dziedzin wiedzy, techniki i kultury artystycznej. Filmy oświatowe produkowała Centrala Filmów Oświatowych „Filmos”. Ustawa o kinematografii z 1987 roku nakładała na jednostki organizacyjne kinematografii obowiązek upowszechniania kultury filmowej poprzez

„1) rozpowszechnianie filmów z użyciem jakiejkolwiek techniki, z wyjątkiem wyświetlania w telewizji, 2) prowadzenie sieci kin oraz innych placówek rozpowszechniania filmów, 3) organizowanie przeglądów, festiwali, dni kultury filmowej, sympozjów i innej podobnej działalności kulturalnej, 4) wspieranie działań, o których mowa w pkt. 3, instytucji kulturalnych, społecznego ruchu filmowego oraz stowarzyszeń społeczno-kulturalnych w kraju i za granicą”²⁸³.

---

²⁸² J. Toeplitz, *Uwagi o polskim filmie w: „Nowe Drogi”*, Nr 6 (133) czerwiec 1960, s. 113-117.

²⁸³ Ustawa z dnia 16 lipca 1987 r. o kinematografii, op. cit.

W 1965 roku było ogółem 3 935 kin (381 kin ruchomych) pięć lat później – 3 285 (493 kina ruchome). W 1971 roku działało 2 317 kin państwowych, 457 – związkowych i 313 kin społecznych. Już jednak do 1978 roku z polskiego krajobrazu kulturalnego zniknęło 1 359 kin na terenach wiejskich i 833 w miastach. Ich likwidację kontynuowano w latach 80., tłumacząc to radykalnym spadkiem frekwencji w konsekwencji upowszechnienia się telewizji. Jan Grad widzi tu wpływ także innych czynników: nieatrakcyjny repertuar i pogarszające się warunki projekcji i oglądania filmów, brak komfortu w salach kinowych, w szczególności placówek w małych miejscowościach, kontrastujący z wygodą domowych warunków oglądania telewizji oraz oszczędność czasu wolnego, przeznaczanego dotąd w dużej mierze na wyjście do kina.²⁸⁴

Teatry

Według partyjnych instancji i publicystów teatry powinny być ideowe, przedstawiające dramaturgię moralnych i filozoficznych problemów czasu socjalistycznych przemian. Po roku 1956 zaprzestano przedstawiania sztuk napisanych wcześniej. Sztuki poprzedniego okresu określane mianem „produkcyjnych” odeszły wraz z „wielkością” poruszanych przez siebie spraw, którym usiłowały służyć. Przy braku propozycji nowych ich miejsce wypełniła dramaturgia zachodnia. Taką politykę repertuarową również poddawano krytyce. Przykładowo Jan Alfred Szczepański pisał: „Teatr Ludowy w Nowej Hucie, który nowy sezon 1958/59 pragnie otworzyć polską prapremierą „Dżumy” Camusa, co jest dość dziwacznym pojmowaniem roli teatru w naszym najmłodszym mieście robotniczym”.²⁸⁵

W założeniach realizacyjnych polityki kulturalnej przed 1975 rokiem przyjęto zasadę, że każde z 17. miast wojewódzkich powinno mieć teatr dramatyczny. Uważano je bowiem za „wojewódzkie instytucje widowiskowe”. Miały one obowiązek upowszechniania kultury teatralnej na terenie „swoich” regionów, poprzez objazdowe spektakle. W 1965 roku działało 67 teatrów dramatycznych i 24 lalkowych. Do roku 1972 nie zmieniła się liczba teatrów dramatycznych, zwiększyła się natomiast o 1 liczba teatrów lalkowych. W 1975 roku teatry dramatyczne, lalkowe, filharmonie istniały we wszystkich stolicach województw.

---

²⁸⁴ J. Grad, *Uczestnictwo w kulturze społeczeństwa polskiego i jego uwarunkowania*, w: J. Grad, U. Kaczmarek, op. cit., s. 50.

²⁸⁵ J. A. Szczepański, *Rozważania o teatrze polskim*, „Nowe Drogi”, Nr 9 (111) wrzesień 1958, s. 107.

W nowoutworzonych województwach po 1975 roku dążono także do uruchomienia teatrów dramatycznych i instytucji muzycznych z pozytywnym skutkiem.

Instytucje muzyczne

Powojenną kulturę muzyczną Mieczysław Tomaszewski określił mianem „przyływu”, po którym nastąpił „odpływ”. Losy instytucji muzycznych uzależnione zostały bowiem od żywiołowo realizowanej odbudowy i przebudowy kraju.²⁸⁶ Instytucje muzyczne w pierwszych powojennych latach odbudowy Warszawy, działały na prowincji. W 1947 roku powołano państwowe przedsiębiorstwo Zjednoczone Zakłady Przemysłu Muzycznego podlegające MKiS. Tym samym odwrócono spontaniczny proces decentralizacji. Przemysł muzyczny, instytucja postrzegana pobocznie, bo mająca techniczne zadania do realizacji, wypełniła jednocześnie znaczenie zasadnicze i dla Warszawy kluczowe.²⁸⁷

W 1950 roku istniało 91 teatrów instytucji muzycznych, w 1960 roku było ich 128. W 1965 roku było 9 oper, 9 operetek, 10 filharmonii, 9 orkiestr symfonicznych i 2 państwowe zespoły pieśni i tańca („Mazowsze” i „Śląsk”). W 1972 nie zmieniła się liczba teatrów, oper, operetek i zespołów pieśni i tańca. Zwiększyła się o 4 liczba filharmonii, a o tyle samo zmniejszyła się natomiast liczba orkiestr symfonicznych. W 1965 roku działały 587 ogniska muzyczne, i 30 baletowych. W 1972 istniały 667 ogniska muzyczne i 24 baletowych. Instytucje muzyczne nie tworzyły jednak funkcjonalnego układu przestrzennego. W 1976 roku Jan Stęszewski wykazał „sprzeczności pojawiające się w skomplikowanym procesie upowszechniania kultury muzycznej”. W zdecentralizowanym bowiem systemie instytucji muzycznych zabrakło powiązań i porozumień między nimi, które działały w „totalnej niemal diasporze” i to „bez udziału fachowych gremiów”, które mogłyby określić modele ich działania i „przyszłościowe potrzeby”. W tej sytuacji za konieczne uznał podjęcie dyskusji dotyczącej całokształtu polskiej kultury muzycznej.²⁸⁸ Oficjalna kultura muzyczna nie dostrzegała muzyki

---

²⁸⁶ M. Tomaszewski, *Muzyka w: Kultura Polski Ludowej...*, op. cit., s. 206.

²⁸⁷ Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 29 lipca 1947 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu oraz Prezesem Centralnego Urzędu Planowania *o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego pod nazwą „Zjednoczone Zakłady Przemysłu Muzycznego”*, M. P., Nr 101, poz. 661. Zmienione 28 marca 1948 roku.

²⁸⁸ J. Stęszewski, *O potrzebie muzyki i o potrzebie kultury muzycznej*, „Nowe Drogi”, Nr 6 (325) czerwiec 1976, s. 142.

popularnej, jakby przeoczyła ten fakt, że „prawie zupełnie niezauważalnie wyrosła obok muzyka małej estrady”.²⁸⁹

Upowszechnianie prasy, książki i czytelnictwa

Dla obsługi prasowej i fotograficznej powołane zostały odpowiednie agencje. Pierwszą agencją prasową na terenach wyzwolonych spod okupacji niemieckiej była Agencja Prasowo-Informacyjna, założona w Lublinie w 1944 roku. Dostarczała materiałów publicystycznych. Do 1948 roku podlegała Spółdzielni Wydawniczej „Prasa”. Samodzielność utraciła w 1967 roku, za sprawą przyłączenia do Agencji Robotniczej.

26 października 1945 roku utworzona została Polska Agencja Prasowa jako przedsiębiorstwo państwowe do którego zadań należało:

- a) informowanie społeczeństwa polskiego o wszelkich przejawach życia w kraju i zagranicą oraz informowanie zagranicy o życiu polskim,
- b) wydawanie Dziennika Urzędowego Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski” oraz innych wydawnictw państwowych z wyjątkiem tych, które są lub będą specjalnie zastrzeżone dla innych organów państwowych,
- c) pośredniczenie w przyjmowaniu ogłoszeń instytucji, urzędów i przedsiębiorstw państwowych i samorządowych”.²⁹⁰

Zwierzchni nadzór nad PAP powierzono Ministrowi Informacji i Propagandy. Uchylając dekret, ponownie utworzono PAP jako agencję rządową na mocy ustawy z dnia 28 lipca 1983 roku.²⁹¹ Poza informowaniem o wydarzeniach w kraju i za granicą, agencja miała prezentować stanowisko władz państwowych wobec tych wydarzeń i upowszechniać oświadczenia i dokumenty władz państwowych. PAP w nowym kształcie podlegała Prezesowi Rady Ministrów. Na jej czele stał prezes. Oficjalne wiadomości, opinie i stanowiska ogłaszane przez PAP nie podlegały cenzurze. Co więcej GUKPPiW w swych zaleceniach cenzorskich wzorował się niejednokrotnie na formie podawczej informacji prezentowanych przez PAP. Agencja wydawała poufne „Biuletyny specjalne” zawierające pełne przekazy o wydarzeniach w kraju i na świecie, z przeznaczeniem dla władz państwowych i partyjnych. W 1997 roku uchwalona została kolejna ustawa o PAP, z zaleceniem przekształcenia agencji w spółkę akcyjną Skarbu Państwa.

---

²⁸⁹ W. Panek, *Jazz, beat i rozrywka*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1973, s. 98.

²⁹⁰ Dekret z dnia 26 października 1945 r. o utworzeniu Polskiej Agencji Prasowej PAP, Dz. U. z 1945 r., Nr 50, poz. 278 i 279.

²⁹¹ Ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o Polskiej Agencji Prasowej, Dz. U. z 1983 r., Nr 44, poz. 202.

Polska Partia Socjalistyczna założyła w 1946 roku własną agencję prasową pod nazwą Socjalistyczna Agencja Prasowa. Istniała do czasu zjednoczenia PPR i PPS i założenia Agencji Robotniczej w 1948 roku jako agencji prasowej PZPR. Podlegała Spółdzielni Wydawniczej „Prasa”. Przygotowywała materiały informacyjne i publicystyczne prasie terenowej stanowiącej periodyki PZPR. Była wydawcą największego ogólnopolskiego dziennika „Trybuna Ludu”.

W 1951 roku została założona Centralna Agencja Fotograficzna. Istniała do końca PRL. Prowadziła obsługę fotograficzną prasy polskiej. Funkcjonowała w strukturze RSW „Prasa” (później RSW „Prasa. Książka, Ruch”).

Polska Ludowa ukształtowała rynek prasy odmiennie wobec porządku znanego przed wojną. Wówczas liczba wydawanych czasopism odpowiadała umiarkowanym nakładom gwarantującym sprzedaż około dwustu tytułów. Powojenna rzeczywistość ukształtowała trend zmierzający do ograniczenia tytułów prasowych do niespełna pięćdziesięciu, rekompensując rynek prasy dużymi nakładami. Na tym rynku wydawnictw periodycznych najmocniejszą pozycję miała Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa”. W 1948 roku Zarząd Główny RSW „Prasa” utworzył Klub Międzynarodowej Prasy i Książki, zwany potocznie „Empikiem”.

Odrodzona z inicjatywy PPR w grudniu 1944 roku w Lublinie i przeniesiona do Warszawy, w lutym 1945 roku, Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Książka” nawiązała nazwą do tradycji spółdzielni wydawniczej utworzonej w 1919 roku. Wydawała literaturę lewicujących pisarzy polskich i zagranicznych oraz czasopisma komunistyczne. Z tego powodu została zamknięta przez sanacyjne władze II Rzeczypospolitej. Utworzono ją ponownie 25 kwietnia 1947 roku na mocy uchwały Sekretariatu KC PPR. Po powstaniu PZPR stała się jej własnością.

RSW „Prasa” dominowała na rynku prasowym. Wydawała ponad 90% wychodzących w Polsce gazet codziennych i 50% wszystkich czasopism. Rynek periodyków: gazet (periodyki „informacji ogólnej”) i czasopism („inne periodyki”) ukazujących się w 1955 roku obejmował 593 tytuły, w 1960 roku 750, w 1965 – 1757, a w 1970 – 2750, w 1972 – 3195.²⁹²

Funkcjonowanie prasy i praca dziennikarska oparta była na przepisach dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z 1938 roku. Dopiero w 1984 roku uchwalono ustawę „Prawo prasowe”²⁹³. W artykule 1 określono zadania prasy, wśród nich „rozpowszechnianie informacji i opinii

---

²⁹² *Kultura 1973*, op. cit., s. 2-3 i 64.

²⁹³ Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. *Prawo prasowe*, Dz. U. z 1984 r., Nr 5, poz. 24.

służących rozwojowi socjalistycznych stosunków społecznych, gospodarki narodowej, nauki i kultury”.

W 1973 roku powstała RSW „Prasa-Książka-Ruch” poprzez połączenie Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa” z firmą kolportażowo-handlową Przedsiębiorstwo Upowszechniania Prasy i Książki „Ruch”, oraz wydawnictwami: „Książka i Wiedza”, Krajowa Agencja Wydawnicza i Młodzieżowa Agencja Wydawnicza. Formalnie spółdzielnia osób prawnych była centralną instytucją wydawniczą partii. Udziałowcami RSW były między innymi PZPR, CRZZ, ZMS. Koncern RSW „Prasa-Książka-Ruch” wydał w 1975 roku dwieście trzydzieści sześć tytułów obejmując 80% krajowego rynku prasy, a dziesięć lat później dwieście sześćdziesiąt cztery tytuły stanowiły 74% nakładów prasowych. Utworzył Ośrodek Badań Prasoznawczych i Instytut Badania Współczesnych Problemów Kapitalizmu. Dysponował około ośmioma tysiącami Klubów Prasy i Książki oraz osiemdziesięcioma międzynarodowymi. Koncern zlikwidowano na mocy ustawy z dnia 22 marca 1990 roku.²⁹⁴

Rozbudowany centralnie kolportaż umożliwiał docieranie periodyków do czytelnika. Odbiorcami pożądanymi byli chłopci i robotnicy. Prenumeratę organizowały zakłady pracy a ich koszty były relatywnie niskie. To doprowadziło do sytuacji odwrotnych. By zahamować nadmierny popyt ceny w 1957 roku podwyższono.

Polski przemysł wydawniczy podczas II wojny światowej doznał olbrzymich strat. Zniszczona powstaniem Warszawa, skupiająca przed wojną liczne firmy wydawnicze, utraciła dziewięćdziesiąt pięć procent drukarni i innych obiektów. Według powojennych szacunków, po wyzwoleniu kraju, zdolnych uruchomić produkcję było zaledwie 15% drukarni przedwojennych. Podjęto trud odbudowy zasobów zniszczonych, budowano drukarnie nowe. Powstawały państwowe drukarnie zatrudniające tysiące ludzi. Ludowe państwo polskie przeprowadziło, do końca 1950 roku, likwidację drukarni prywatnych. Wybrane drukarnie znacjonalizowano. Upaństwowiono przemysł poligraficzny. Ważną rolę przebudowy rynku wydawniczego wypełniły powoływane centralnie instytucje wydawnicze. W 1950 roku uruchomiono w Warszawie Dom Słowa Polskiego, największy zakład poligraficzny w Polsce drukujący dzienniki, czasopisma i książki oraz Drukarnię imienia Rewolucji Październikowej.

---

²⁹⁴ Ustawa z dnia 22 marca 1990 r. o likwidacji Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa-Książka-Ruch”, Dz. U. z 1990 r., Nr 21, poz. 125.

Pierwsze pięciolecie powojennej odbudowy umożliwiło podejmowanie inicjatyw wydawniczych podmiotom niezależnym. Dostarczano książki, czasopisma i prasę codzienną odpowiadające zapotrzebowaniom różnie zorientowanych środowisk. Do końca 1955 roku władza ludowa powołała trzydzieści wyspecjalizowanych wydawnictw państwowych bądź spółdzielczych. Działalność podejmowały nowopowstające wydawnictwa prywatne. Reaktywowano przedwojenne firmy wydawnicze, w tym najbardziej znane jak: Gebethner i Wolf, Arct, Książnica-Atlas, Ossolineum, Nasza Księgarnia oraz uruchomiono nowe, jak Wiedza-Zawód-Kultura T. Zapióra, Awir, E. Kuthan.

Reaktywowana po wojnie znana warszawska Firma Wydawniczo-Księgarska „Gebethner i Wolf” prowadziła wydawnictwo książek i nut, hurt księgarski i księgarstwo asortymentowe. Wydawnictwo zostało przejęte przez państwo w 1950 roku. Antykwariat zlikwidowany został w 1961 roku.

Rodzinną firmą księgarzy i drukarzy Arct. Powstała w 1855 roku drukarnia podjęła druk wydawnictw pedagogiczno-oświatowych, książek dla dzieci i młodzieży oraz nut. Podczas okupacji księgarnia była konspiracyjnym ośrodkiem pracy oświatowej i kulturalnej. Przygotowywane potajemnie wydawnictwa spłonęły w powstaniu Warszawskim. Wydawnictwo „Arct” istniało do 1953 roku.

„Książnica-Atlas”, Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze, reaktywowane w 1945 roku, powstały na bazie przedwojennego wydawnictwa Spółka Akcyjna założonego w 1924 roku. „Książnica-Atlas” wznowiła działalność we Wrocławiu. Istniała do 1952 roku.

Trzaska, Evert i Michalski, przedwojenna Księgarnia i Dom Wydawniczy specjalizował się w publikacjach encyklopedycznych, słownikowych i dziełach zbiorowych. Podczas okupacji działająca księgarnia była ośrodkiem konspiracyjnej działalności kulturalnej. Działalność wznowiono w 1945 roku, głównie w zakresie sprzedaży sortymentowej. Firma istniała do 1963 roku.

Instytucja wydawnicza „Nasza Księgarnia” uruchomiona została ponownie w 1945 roku na bazie utworzonej w 1921 roku Spółki Akcyjnej. Powstała z inicjatywy Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. Wydawano podręczniki szkolne, od 1950 roku literaturę dla dzieci i młodzieży. Wydawca periodyków *Świerszczyk*, *Płomyk*, *Płomyczek*, *Młody Technik*. Przekształcone zostało w Państwowe Wydawnictwo Literatury Dziecięcej, następnie od 1960 roku w Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”.

Zakład Narodowy imienia „Ossolińskich” uruchomiono ponownie po wojnie we Wrocławiu w 1946 roku jako bibliotekę i wydawnictwo. Biblioteka fundacyjna i placówka naukowo-wydawnicza założona została w 1817 roku we Lwowie jako dar dla narodu polskiego. Zbiory biblioteczne przetrwały drugą wojnę światową i na mocy porozumienia rządów w latach 1946 – 1947 przewieziona zostały do Wrocławia. Fundację zlikwidowano na mocy dekretu w 1952 roku. Bibliotekę i wydawnictwo podporządkowano PAN.

Zgodnie z zakładanymi celami politycznymi po umocnieniu władzy Polski ludowej dokonano rewolucyjnej przebudowy rynku wydawniczego. Nastąpiło odejście od zróżnicowanych pod względem statusu prawnego instytucji wydawniczych i przejście na model państwowy zwany „modelem uspołecznionym”. W 1947 roku działały dwieście sześćdziesiąt cztery firmy prywatne, ale już w 1949 roku państwowe i społeczne oficyny wydawały 84% wszystkich ówczesnych tytułów. W 1951 roku upaństwowiono wszystkie wydawnictwa, chociaż do końca 1952 roku ukazywały się jeszcze nieliczne tytuły przygotowane do druku przez prywatne firmy wydawnicze. W latach 1951-1957 działał Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa, któremu przypadło zagospodarowanie przejętego majątku prywatnego, obiektów infrastruktury, parku maszynowego i kadr technicznych. W opinii Józefa Korpały:

„Z chwilą uspołecznienia produkcji wydawniczej zacieśnił się związek między polityką kulturalną a ruchem wydawniczym. Pozytywnym skutkiem upaństwowienia produkcji wydawniczej. (...) Celem instytucji wydawniczych przestał być zysk wydawców, a stała się planowa pomoc świadczona narodowi w jego budownictwie socjalistycznym, w upowszechnieniu oświaty i kultury, w walce ideologicznej i w wychowaniu społeczeństwa”²⁹⁵

Wedle autora wypowiedzi pozytywnym skutkiem upaństwowienia wydawnictw było: (1) uporządkowanie rynku wydawniczego ze względu na wprowadzenie zasady specjalizowania się poszczególnych wydawnictw w wybranym rodzaju piśmiennictwa (literatura piękna, technika, medycyna, itp.), (2) podniesienie wzrostu i jakości produkcji w rezultacie wprowadzenia do produkcji wydawniczej planowania. Wprowadzenie scentralizowanego zarządzania dawało niewątpliwą korzyść, którą była możliwość wydawania publikacji wysokonakładowych. Szansa obniżenia kosztów jednostkowych druku książki okazała się jednak iluzoryczna. Decydował socjalistyczny system zarządzania przedsiębiorstwami abstrahujący od rachunku ekonomicznego

---

²⁹⁵ J. Korpała, *Bibliotekarstwo i ruch wydawniczy w Polsce Ludowej w: Bibliotekarstwo Powszechne. Tom IV. Historia książki i bibliotek oraz ich stan obecny w Polsce*, oprac. J. Grycz i A. Gryczowa, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 1959, s. 229.

na rzecz prymatu decyzji politycznych dotyczących wydawania ideologicznie „słusznych” tytułów. Samokrytycznie dostrzegano niekorzystne tego efekty, zauważając, że w dążeniu do jak „najszerzego przyswojenia społeczeństwu zasad marksizmu-leninizmu, do przetworzenia psychiki człowieka” wydawano wiele publikacji „o treści społecznej i politycznej” w masowym nakładzie, nie zważając na ich „przydatność czytelnicy”, które zamiast skłaniać, zachęcać „raczej zrażały do lektury poważnego i wartościowego piśmiennictwa politycznego, zwłaszcza marksistowskiego”. Nie czytane, zalegając na półkach bibliotecznych i w magazynach księgarń, „nie spełniały swego zadania wychowawczego i dydaktycznego”.²⁹⁶

Elementem istotnym polityki wydawniczej lat sześćdziesiątych było planowanie. Standardem były roczne plany wydawnicze obowiązkowo przygotowywane przez instytucje wydawnicze i przekazywane do akceptacji czynnikom zwierzchnim. Perspektywiczne plany kreślono na okres kilku lat. Decyzje zapadały na najwyższych szczeblach. Plany wydawnicze ogłaszano drukiem, poddając wykazy pod dyskusję zainteresowanym instytucjom i środowiskom. Do grona dyskutantów posiadających prawo korygowania planów lub wysuwania propozycji własnych, włączono: księgarzy, bibliotekarzy oraz fachowców innych dziedzin. Obowiązkiem pracowników bibliotecznych było zapoznawanie się z planami wydawniczymi i zgłaszanie uwag, wniosków i propozycji. Współdecydowały one, przynajmniej formalnie, o planowanej wielkości nakładów wskazanych tytułów, podziale ich na rynek księgarski i biblioteki. Ustalanie nakładów odbywało się na podstawie określenia zapotrzebowania na dane tytuły i kręgu odbiorców. Wystrzegano się, przynajmniej intencjonalnie wydawnictw „nietrafionych”.

Do koordynacji projektowanych publikacji i zatwierdzania planów wydawniczych były specjalnie powoływane gremia. Na przełomie 1950 i 1951 roku powstała Centralna Komisja Wydawnicza. W 1958 roku utworzono Departament Ekonomiki Książki i Czasopiśmiennictwa Ministerstwa Kultury i Sztuki. Do jego kompetencji należały sprawy wydawnictw, związane z przemysłem drukarskim, kolportażu książek i periodyków, dostosowywanie przedkładanych planów wydawniczych do potrzeb aktualnie przyjętej polityki wydawniczej i dostosowania obrotu książką do rozpoznanych oczekiwań odbiorców.

Powstawały nowe wydawnictwa, między innymi partii politycznych. Przez Polską Partię Socjalistyczną powołana została w 1946 roku Spółdzielnia Wydawnicza „Wiedza”. Jej działalność trwała zaledwie dwa lata.

---

²⁹⁶ Ibidem, s. 229.

Działał Instytut Wydawniczy „PAX” założony w Warszawie w 1949 roku przez Bolesława Bogdana Piaseckiego, twórcy Stowarzyszenia „PAX”, działacza politycznego i publicyisty. Wspierany przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego głosił tezę zaangażowania katolików świeckich w tworzeniu nowego ustroju. „PAX” publikował literaturę religijną, prace naukowe z dziedzin nauk humanistycznych oraz polską i zagraniczną literaturę piękną. Wydawał między innymi dziennik *Słowo Powszechne* i od 1953 do maja 1956 roku *Tygodnik Powszechny*.

Czasopisma *Argumenty, Fakty i Myśli, Myśl Wolna* i miesięcznik o charakterze naukowym *Człowiek i Światopogląd* wydawało Stowarzyszenie Ateistów i Wolnomyślicieli. To założona w 1957 roku organizacja społeczna podejmująca kwestie laicyzacji społeczeństwa polskiego i propagowania światopoglądu materialistycznego. Prowadziła działalność oświatową i wydawniczą.

Znana czytelnikom Spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa „Czytelnik”, później Spółdzielnia Wydawnicza, założona została w 1944 roku w Lublinie przez Jerzego Borejszę. Następnie przeniesiona została do Łodzi i Krakowa, od 1945 roku do Warszawy. „Czytelnik” był pierwszą w powojennej Polsce instytucją tworzącą podstawy nowoczesnego edytorstwa. Podstawową działalnością była praca kulturalno-oświatowa prowadzona przez Instytut Kulturalno-Oświatowy złożony z sieci księgarń, bibliotek, kół czytelniczych oraz zespołu badań czytelnictwa. Instytut Prasy Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik” w 1951 roku połączono z pionami wydawniczymi „Książka i Wiedza” oraz RSW „Prasa”. „Czytelnik” był największym w powojennej Polsce wydawcą gazet i czasopism, między innymi: dziennika *Życie Warszawy, Rzeczpospolita*, czasopism *Kuźnica, Odrodzenie, Twórczość, Przekrój*. Wydawano także serie tanich książek drukowanych w dużym nakładzie.

Z redakcji serii tematycznego działu popularnonaukowego Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”, wyodrębnione zostało w 1952 roku Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”. Publikuje słowniki tematyczne z różnych dyscyplin wiedzy oraz słowniki języków obcych, także podręczniki oraz literaturę popularnonaukową.

W sferze oświaty działały Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych utworzone w 1945 roku. PZWS publikowały głównie podręczniki. Funkcjonowały do 1974 roku. Z tej oficyny wydawniczej wyodrębniły się w 1951 roku Państwowe Wydawnictwa Szkolnictwa

Zawodowego. PWSZ funkcjonowały samodzielnie do 1973 roku. Z edukacją szkolną związane były Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

W 1951 roku w Warszawie założone zostało Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Miało oddziały w Krakowie, Łodzi, Poznaniu i Wrocławiu. Wydawało encyklopedie uniwersalne i tematyczne. Od 1962 roku działało jako wydawnictwo normatywnych słowników języka polskiego oraz literatury naukowej, popularnonaukowej, podręczników dla studentów i uczniów szkół średnich, książek i czasopism w językach obcych.

Publikacje z zakresu nauk technicznych drukowały Wydawnictwa Techniczne, które założone zostały w 1949 roku w Warszawie. Ten największy wydawca książek technicznych funkcjonował do 1961 roku, kiedy został przekształcony w Wydawnictwa Naukowo-Techniczne. WNT publikuje nadal wydawnictwa naukowe, popularnonaukowe, monografie, podręczniki, wydawnictwa informacyjne, leksykony, encyklopedie, słowniki naukowo-techniczne.

Wydawnictwo „Prasa Wojskowa” założone w 1947 roku podlegało Ministerstwu Obrony Narodowej. Istniało do 1952 roku, przekształcone w Wydawnictwo „Bellona”. Istniało do 1990 roku jako wydawnictwo podlegające Ministerstwu Obrony Narodowej. Publikowało książki podejmujące tematykę wojskowości, od literatury fachowej i prac naukowych, poprzez publikacje popularnonaukowe do literatury pięknej.

Wydawnictwa funkcjonujące w obszarze upowszechniania sztuki to: powstałe w 1945 roku w Krakowie Polskie Wydawnictwo Muzyczne celem wydawania literatury muzycznej, Państwowe Wydawnictwo „Sztuka” utworzone w 1953 roku, w pewnym zakresie Wydawnictwo „Budownictwo i Architektura” założone zostało w 1954 roku. Z połączenia wydawnictw „Budownictwo i Architektura z Państwowym Wydawnictwem „Sztuka” w 1957 roku powstało państwowe Wydawnictwo „Arkady”, publikujące materiały z dziedziny sztuk pięknych, architektury oraz budownictwa. Funkcjonowało przez cały okres PRL. Sprywatyzowane zostało w III RP.

Opracowania o sztuce w szerokim zakresie publikowały Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, które założono w 1959 roku w Warszawie. Powstało w miejsce Filmowej Agencji Wydawniczej, która działała w latach 1949-1959. WAiF były edytorem monografii szkół i kierunków artystycznych, rozpraw teoretycznych i historycznych, książek popularnonaukowych, esejów, encyklopedii, leksykonów. Od połowy lat osiemdziesiątych WAiF drukowało większość wydawanych czasopism artystycznych. Założona w 1958 roku Oficyna

Wydawnicza „Auriga” została włączona do struktur Wydawnictw Artystycznych i Filmowych w 1962 roku.

Państwowe Wydawnictwo Literatury Młodzieżowej „Iskry” w 1952 roku wyodrębniono z wydawnictwa „Książka i Wiedza”. Głównym obszarem była literatura kierowana do młodzieży dorastającej i starszej. „Iskry” istniały do końca PRL.

Teksty religijne wydawała Drukarnia i Księgarnia Świętego Wojciecha, istniejąca w Poznaniu od 1895 roku. Działalność wydawniczą reaktywowała w 1957 roku. Oficyna odegrała ważną rolę w życiu społecznym i kulturalnym kraju. Jej główny profil określają modlitewniki, teksty Pisma Świętego, podręczniki, encyklopedie, słowniki, poradniki metodyczne i czasopisma dla rodzin katolickich. Księgarnię wydawnictwa ponownie otwarto w 1960 roku.

Dystrybucją prasy i wydawnictw zajmowało się Państwowe Przedsiębiorstwo Kolportażu Prasy „Ruch” założone w 1950 roku, przekształcone dwa lata później w ogólnopolskie Przedsiębiorstwo Upowszechniania Prasy i Książki „Ruch”. Działania scaleniowe zintensyfikowano od 1969 roku. Przedsiębiorstwo kolportażu prasy działało jako zjednoczenie osiemnastu wojewódzkich PUPiK „Ruch”, trzy centrale przedsiębiorstw kolportażowych, trzy centrale przedsiębiorstw handlowych, dwa wydawnictwa: Biuro Wydawniczo-Propagandowe „Ruch” i Agencja Wydawnicza „Ruch”, oraz przedsiębiorstwo powołane do prowadzenia handlu zagranicznego Centrala Handlu Zagranicznego „Ruch”. Opisany stan utrzymano do 1973 roku.

Utworzona w 1950 roku Centrala Obrotu Księgarskiego „Dom Książki”, przejęła, faktycznie zmonopolizowała, całą sieć istniejących w kraju księgarń i magazyny. Oddzielono tym samym rynek wydawniczej wytwórczości od dystrybucji detalicznej książek. Faktycznie zmonopolizowano hurtową i detaliczną, krajową i zagraniczną sprzedaż książek. Przedmiotem handlu księgarskiego, oprócz książek uczyniono nuty, mapy, artykuły piśmiennicze, płyty gramofonowe. Pod koniec PRL także kasety magnetofonowe oraz wideokasety. Przedsiębiorstwa wchodzące w skład centrali „Dom Książki” usamodzielniono w 1982 roku. Dystrybucją książek do księgarń zajęła się Składnica Księgarska założona w 1958 roku celem przejęcia hurtu księgarskiego wydzielonego od Centrali Obrotu Księgarskiego „Dom Książki”.

Od drugiej połowy lat 70. widoczny już kryzys gospodarczy powodujący zmniejszenie państwowych „wydatków na kulturę” objawia się między innymi spadkiem produkcji książek. Osiągnęła ona najniższy poziom w 1981 roku. Dopiero trzy lata później odnotowano wzrost

liczby wydanych egzemplarzy, w sumie 221,8 mln, co dało statystycznie 6 książek na jednego mieszkańca, ale – jak podaje Jerzy Adamski, autor raportu o stanie kultury – było to ledwie 60% społecznego zapotrzebowania, które szacowano na 8 egzemplarzy na jednego mieszkańca. To wymagało wzrostu nakładów książek do 310 mln egzemplarzy w stosunku do roku 1981. Daleko niewystarczająca była produkcja podręczników szkolnych tylko w 50% pokrywająca potrzeby rynku edukacyjnego oraz wydawnictw encyklopedycznych, słowników i poradników, które zaledwie w 30% zaspokajały zamówienia księgarstwa. Brakowało papieru dla wydawnictw, klejów i farb drukarskich, wydłużał się też cykl wydawniczy, pogarszała jakość techniczna książek. Ten stan rzeczy powodowało niedofinansowanie wydawnictw i przedsiębiorstw poligraficznych, mających przestarzałe linie produkcyjne, których stan techniczny z roku na rok pogarszał się.²⁹⁷ Poprawę infrastruktury drukarskiej zapisano w „Programie rozwoju przemysłu poligraficznego w latach 1986-1990”.

Biblioteki

Władza ludowa wyznaczała książce funkcje ideowo-kulturalnego kształtowania narodu. Od pierwszych lat po wyzwoleniu książka była ważnym nośnikiem treści ideologii socjalistycznej i podstawowym źródłem wiedzy o świecie. Wypożyczenia i czytelnictwo książek stało się podstawowym miernikiem postępu w likwidowaniu analfabetyzmu i zaawansowania procesu demokratyzacji kultury, emancypacji kulturalnej mas.

Po wojnie książki, jeżeli ocalały z pożogi, trafiały w zakamarki domostw zagruzowanych miast i miasteczek, czekając ponownego odkrycia. W pierwszych miesiącach początkowo samorzutnie potem bardziej zorganizowanie, ratowano z pożogi wojennej wszelkie publikacje, które udało się uratować. Za symboliczne wydarzenie uznać należy ratowanie zbiorów warszawskiej Biblioteki Uniwersyteckiej. Odtwarzana na zgliszczach stolicy, rozpoczęła pracę 26 stycznia 1945 roku. Bibliotekę Narodową uruchomiono 1 kwietnia, a Bibliotekę Publiczną 26 kwietnia. Pod koniec 1945 roku powołany przy Ministerstwie Oświaty Wydział Bibliotek podjął trud budowania podstaw powojennego bibliotekarstwa. Zabezpieczał rozproszone i porzucone księgozbiory. Wydano broszurę kierowaną do osób działających w terenie zatytułowaną „Wskazówki dla prowadzących akcję zabezpieczającą bibliotek i zbiorów bibliotecznych”.

---

²⁹⁷ Por. J. Adamski, op. cit., s. 91.

Dekret o bibliotekach poprzedziło powołanie Państwowego Instytutu Książki jako zakładu naukowo-badawczego podległego Ministrowi Oświaty, zajmującego się prowadzeniem badań naukowych dotyczących książki, bibliotekarstwa i czytelnictwa, kształceniem w tych dziedzinach, gromadzeniem, opracowywaniem i udostępnianiem materiałów naukowych, informacją bibliograficzną i merytoryczną pomocą placówkom bibliotecznym, naukowym i instytucjom społecznym w zakresie problematyki prowadzonych badań i działalności.²⁹⁸ Jego żywot był jednak krótki, bo zaledwie czteroletni. Wyznaczone mu zadania badawcze przejął Instytut Badań Literackich, Biblioteka Narodowa natomiast prace bibliograficzne i informację w tym zakresie, Naczelna Dyrekcja Bibliotek w Ministerstwie Oświaty zaś edukację w zakresie bibliotekoznawstwa.

Dekret o bibliotekach był jednym z pierwszych aktów prawnych nowych władz państwowych odnoszących się do instytucji kulturalnej. Rozpoczyna go zapis, mówiący, że

„Biblioteki i zbiory biblioteczne, zarówno krajowe, jak i znajdujące się za granicą, a będące własnością lub w posiadaniu obywateli polskich lub instytucyj polskich, uznaje się za narodowe mienie kulturalne, powołane do służenia dobru ogólnemu”.²⁹⁹

Wyróżnia on następujące kategorie bibliotek ze względu na ich status własnościowy i zasięg użytkowania księgozbioru. Są to biblioteki publiczne (państwowe), społeczne będące własnością stowarzyszeń i instytucji społecznych, prywatne (osób lub instytucji) oraz domowe niezajmujące się udostępnianiem zbiorów. Dekret zobowiązywał biblioteki do wzajemnych usług udostępniania wskazanych tytułów i do wypożyczeń międzybibliotecznych umożliwiających czytelnikowi dotarcie do poszukiwanego tytułu. Rozwój obiegu książki sprzyjał kształtowaniu księgozbiorów specjalistycznych. Dekret powołał do życia ogólnokrajową sieć bibliotek publicznych utrzymywanych przez państwo lub „inne podmioty publiczno-prawne”, złożoną z: bibliotek szkolnych, powszechnych i naukowych.³⁰⁰ Każdej, rozbudowywanej kierunkowo sieci, przypisano cel zaspokajania narastających i zróżnicowanych indywidualnych potrzeb czytelniczych. Biblioteki podporządkowano Ministrowi Oświaty, sprawującemu nad nimi naczelny nadzór i opiekę. Trzy lata później ustawą z 31 października 1951 roku biblioteki

---

²⁹⁸ Dekret z dnia 22 marca 1946 r. o *Państwowym Instytucie Książki*, Dz. U. z 1946 r., Nr 12, poz. 77 i 78.

²⁹⁹ Dekret z dnia 17 kwietnia 1946 r. o *bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi*, Dz. U. z 1946 r., Nr 26, poz. 163.

³⁰⁰ J. Korpała, op. cit., s. 188.

przekazano w gestię Ministra Kultury i Sztuki.³⁰¹ Dekret ustanowił Państwową Radę Biblioteczną przy Ministrze Oświaty jako organ doradczy, która miała swoje odpowiedniki w województwach w postaci komitetów biblioteczych. Prowadziły one, uwzględniając ideologiczne pryncypia, odpowiednią politykę biblioteczną pojmowaną jako zarządzanie działalnością biblioteczną w skali ogólnokrajowej.

Książki i biblioteki stały się ważną dziedziną polityki kulturalnej. Socjalistycznie pojmowana równość gwarantowała każdemu obywatelowi dostęp do dóbr kultury, szczególnie nieodpłatnego wypożyczania książek, które w ten sposób trafiały „pod strzechy”. Organizowano mobilne, ruchome punkty biblioteczne, autobusy wypełnione książkami, docierające regularnie do wsi i oddalonych od miast niewielkich miejscowości. Według Józefa Korpały:

„Istota rewolucji kulturalnej polega właśnie na równoczesnym udostępnianiu i upowszechnianiu kultury, rozbudzaniu twórczości kulturalnej i udostępnianiu książek i gazet, które przez księgarnie i biblioteki powszechne docierają do każdego mieszkańca. Książki czy gazety nie trzeba szukać w mieście, bo przychodzi ona do chłopca na wieś i do robotnika do zakładu pracy”.³⁰²

Polityka biblioteczna omawianego okresu stanowiąc składową polityki oświatowej, współistniejąc z polityką kulturalną, realizowała podstawowe cele partii. Polityka biblioteczna to nie tylko tworzenie placówek biblioteczych to bardziej przemyślany ideologicznie dobór tytułów. W tym zakresie działał Komitet Doboru Książki. Na mocy decyzji politycznych zasoby bibliotek „czyszczono z przypadkowo” zgromadzonych tytułów. Usuwano ze stanu księżnic nabytki odzyskane z dawnych księgozbiorów prywatnych i społecznych. Usuwano egzemplarze odnalezione po zasobach księżnic rozproszone w czasie wojny. Akcję tę uzasadniano koniecznością „właściwego doboru książek” w związku z tym usunięcia niepożytych wydawnictw „zalegających półki”, które należało zapełnić publikowanymi w masowych nakładach „wartościowymi książkami” zgodnie z polityką Komitetu Upowszechniania Książki działającego w latach 1948-1951, a następnie władz oświatowych przy kolejnych selekcjach księgozbiorów publicznych. W istocie była to „wielka czystka” księgozbiorów biblioteczych z dotychczasowej literatury popularnej, usuwanie jej z obiegu czytelniczego, uznana za swoistą „walkę z gustem czytelnika”.³⁰³ Gorliwość polityczna „niespecjalistów” doprowadziła

---

³⁰¹ Ustawa z dnia 31 października 1951 r. o przekazaniu Ministrowi Kultury i Sztuki zakresu działania Ministra Oświaty w przedmiocie bibliotek i zbiorów biblioteczych, Dz. U. z 1951 r., Nr 55, poz. 399, 400, 401.

³⁰² J. Korpała, op. cit., s. 165.

³⁰³ S. Kondek, *Wycofywanie literatury popularnej z obiegu czytelniczego w latach 1949-1955*, w: J. Lichański (red.), *Retoryka i badania literackie. Rekonesans*, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki UW, Warszawa 1998.

do zniszczeń wielu partii książek, które oddawano na przemiał, selekcyjując je w zbiorach wedle ideologicznych kryteriów wychowawczej szkodliwości. Nawet zwolennik tego rodzaju selekcjonowania zasobów bibliotecznych, Józef Korpała stwierdził, że

„W tej akcji usuwania literatury zbędnej i centralnego zaopatrzenia bibliotecznego popełniono jednak także niemało błędów przez usunięcie wielu wartościowych książek, co odbiło się ujemnie na strukturze księgozbiorów”.³⁰⁴

Dwadzieścia lat po dekrete w sprawie bibliotek Sejm uchwalił ustawę o bibliotekach, która obowiązywała do 1997 roku. W artykule 1 tego aktu prawnego stwierdza się, że „Biblioteki i ich zbiory są dobrem narodowym. Biblioteki służą rozwojowi nauki, kultury i gospodarki narodowej oraz socjalistycznemu wychowaniu społeczeństwa”.³⁰⁵ Wyodrębniono w niej następujące kategorie bibliotek: naukowe, fachowe, szkolne i pedagogiczne oraz publiczne. Utrzymano ogólnokrajową sieć biblioteczną. Biblioteki powszechne otrzymały scentralizowaną opiekę organizacyjną państwa, wspólny budżet, ramy instruktażowe i ogólne kontroli. Utworzono gminne, gromadzkie (miejskie, wiejskie), powiatowe (miejskie) i wojewódzkie (miejskie) biblioteki publiczne. Wszystkie obsługiwały najbliższych mieszkańców i w zależności od wielkości miasta (regionu) poprzez sieć biblioteczną. Duże ośrodki posiadały w strukturach biblioteki filialne i punkty biblioteczne. Kategorią organizacyjnie największą były biblioteki wielkomiejskie. Miejskie placówki biblioteczne obsługują mieszkańców poprzez biblioteki dzielnicowe, filie, biblioteki dziecięce i punkty biblioteczne, poprzez które książki docierały do czytelników przebywających na terenach szpitali, sanatoriów i ośrodków zorganizowanego wypoczynku. W modelu biblioteki głównej wyodrębniono działy: gromadzenia zbiorów, opracowywania i udostępniania. Zajmuje się ona też instruktażem, wewnętrzną działalnością informacyjno-bibliograficzną oraz organizacją placówek na swoim terenie. W ciągu dwudziestu lat, od 1950 do 1972 roku, liczba placówek bibliotecznych (z filiami) wzrosła ponad dwukrotnie, z liczby 4 193 do 8 725.³⁰⁶ Dodać do tej liczby należy ponad 30 000 tzw. punktów bibliotecznych obsługujących prawie połowę mieszkańców wsi. Już jednak w latach 70. zaczęto je w szybkim tempie likwidować. Według stanu na 1980 rok ich liczba zmniejszyła się o 26 532.

Silnymi więzami organizacyjnymi połączono biblioteki szkolne skupione decyzyjnie w resorcie oświaty. Obejmowały one wszystkie typy szkół podstawowych, zawodowych,

---

³⁰⁴ J. Korpała, op. cit., s. 168.

³⁰⁵ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach, Dz. U. z 1968 r., Nr 12, poz. 63.

³⁰⁶ *Kultura 1973*, op. cit., s. 2-3.

technika i licea. Ich liczba szybko się zwiększała, od stanu 16 699 w roku 1950 do 31 981 w roku 1972.³⁰⁷ Zadanie postawione bibliotekom szkolnym polegało na zapewnieniu fachowej lektury nauczycielom i uczniom. Księgozbiór kształtowano dobierając zgodnie z programem nauki szkolnej i celami wychowawczymi wobec ucznia. Drugi cel realizowanej polityki bibliotecznej stanowiło współdziałanie bibliotek ze szkołą. Główny nacisk kładziono na przygotowanie uczniów, przez powiązanie pracy szkolnej z nabyciem umiejętności samodzielnego korzystania z książki. Uczniów wypożyczających książki wychowywano na czytelników doceniających społeczno-kulturalną rolę książki. Uczono umiejętności odnajdywania w książce sposobu zaspokajania różnorodnych zainteresowań. Rozbudzano, realizowaniem programów szkolnych, potrzebę sięgania po książkę.

Organizację czasu pracy bibliotek szkolnych dopasowywano do harmonogramu funkcjonowania placówki oświatowej. Pierwsze lata skupiono na opracowaniu list lektur obowiązkowych i centralnym zaopatrywaniu bibliotek. Drugim działaniem było zaopatrywanie bibliotek lekturami uzupełniającymi. Ofertą książek do czytania indywidualnego rozwijano wśród dzieci i młodzieży aktywne czytelnictwo. Postawionym zadaniowym pułapem przyjęto, w latach sześćdziesiątych, statystyczne pokrycie posiadanego księgozbioru w ilości jeden egzemplarz przypadający na jednego ucznia. Biblioteki szkolne, motywowane koniecznością ogromnie ówczesnie występujących niedoborów książek, wspierano ofertą bibliotek publicznych dla dzieci. Praktyka wspólnego zaspokajania okresowo zwiększonych zapotrzebowań na książki, okazała się trwałą.

Odrębną sieć biblioteczną, jednakże powiązaną organizacyjnie ze szkołami, stanowiły powiatowe i wojewódzkie biblioteki pedagogiczne. Ich liczba ustaliła się na poziomie dokładnie 347 placówek w 1973 roku.³⁰⁸ Między nimi występowała służbowa zależność pionowa. Tworzyły księgozbiory wspierające kształcenie kadr nauczycielskich. Stawianymi celami było upowszechnianie zawodowej literatury pedagogicznej, także propagowanie wśród nauczycieli czytelnictwa.

Księgozbiory bibliotek naukowych, posiadając bogate tradycje, zgromadziły piśmiennictwo naukowe, materiały i dokumenty umożliwiające prowadzenie prac badawczych. Ze względu na rodzaj działalności stanowią pewien rodzaj naukowych instytutów. Prowadzą

---

³⁰⁷ Ibidem, s. 2-3.

³⁰⁸ Ibidem, s. 120.

działalność w zakresie pomocniczym wobec macierzystych instytutów. Niejednokrotnie same posiadają charakter naukowo-badawczy. Wzajemna współpraca sieciowa bibliotek naukowych powiązana została luźniej. Stanowią człon krajowej sieci bibliotek publicznych. Bibliotekom powszechnym służą pomocą w pracach bibliograficznych i szkoleniu pracowników.

Polityka biblioteczna PRL, nie tworząc jednolicie zależnej sieci bibliotek naukowych, przekazała je pod zarząd Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego. Biblioteki te podzielono ze względu na rodzaj uczelni na naukowe biblioteki uniwersyteckie i szkół wyższych. W ramach ich struktur wyodrębniono biblioteki główne odpowiedzialne za politykę zakupów i koordynujące placówki instytutowe i zakładowe macierzystych uczelni. Odrębną sieć stworzono dla bibliotek lekarskich. Skupiały one biblioteki akademii medycznych, instytutów naukowych i zakładów leczniczych.

Polska Akademia Nauk utworzyła odrębną ogólnopolską sieć bibliotek naukowych PAN. Obejmowała kilkadziesiąt placówek w 1950 roku, by w 1972 roku osiągnąć liczbę 347.³⁰⁹ Były to: biblioteki instytutowe i biblioteki samodzielne, niezwiązane bezpośrednio z instytucją macierzystą. Do wymienionej grupy naukowych bibliotek ogólnych zaliczyć należy Bibliotekę Narodową. Realizację polityki bibliotecznej wyczytać możemy za sprawą zapisów statutowych. Nadany Bibliotece Narodowej w Warszawie 19 sierpnia 1954 roku statut formułował zadania:

„Do zadań Biblioteki należy gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie zbiorów bibliotecznych, wykonywanie określonych centralnych prac bibliotekoznawczych i bibliograficznych, prowadzenie fachowego poradnictwa w zakresie organizacji pracy bibliotek, metodyki czytelnictwa i upowszechniania przodujących doświadczeń w tej dziedzinie, prowadzenie badań naukowych dotyczących książki i bibliotek, kształcenie kadr naukowych bibliotekarzy i bibliografów”.

Wydzielono w niej księżnicę, bibliotekę wypożyczającą książki oraz Instytut Książki i Czytelnictwa. Osobno wskazać należy zasoby naukowych bibliotek specjalnych. Posiadały je: Biblioteka Sejmowa, Biblioteka Głównego Urzędu Statystycznego, Biblioteka KC PZPR, księżnice resortowe, biblioteki Ministerstw: Kolei, Obrony Narodowej, Spraw Wewnętrznych.

Dla potrzeb „najszerzych rzesz społeczeństwa” najważniejsza była dostępność bibliotek publicznych. Te zaś w latach kryzysu gospodarczego były pierwsze na liście do likwidacji z powodu braku środków. Zaprzestało wówczas działalności 1 000 placówek na wsi i 500 prowadzonych przez związki zawodowe. 6 000 bibliotek wiejskich miało ograniczony czas pracy ze względu na jednoosobową obsadę pracowniczą. Nie były więc w pełni dostępne.

---

³⁰⁹ Ibidem, s. 120.

Ten niekorzystny obraz dopełnia niedostatek księgarń na wsi, mimo przyjętego jeszcze w 1974 roku „Programu rozwoju księgarń wiejskich”. Stan infrastruktury biblioteczno-księgarskiej miał oczywiście negatywny wpływ na upowszechnianie czytelnictwa w środowisku wiejskim i robotniczym (biblioteki zakładowe).

Pracownicy bibliotek założyli w 1957 roku Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, organizację społeczną o charakterze fachowym i naukowym. SBP inicjowało, finansowało i publikowało prace naukowe z zakresu bibliotekarstwa, bibliografii, informacji naukowej propagując wiedzę o książce i bibliotece. Wydawało czasopisma *Bibliotekarz*, *Poradnik Bibliotekarza*, *Przegląd Biblioteczny i Zagadnienia Informacji Naukowej*.

Radio i telewizja

Kilka miesięcy po wyzwoleniu Lublina PKWN zdecydował o utworzeniu instytucji, a właściwie przedsiębiorstwa „Polskie Radio”, które miało za zadanie poza zwykłą działalnością informacyjną „orientować opinię publiczną w dziedzinie zagadnień społecznych, politycznych, wojskowych, gospodarczych i kulturalnych”.³¹⁰ Przystąpiono do tworzenia regionalnych rozgłośni radiowych, które uruchamiano w miastach wojewódzkich. Było ich w sumie 17. Rozgłoszenie radiowe otrzymały Białystok, Bydgoszcz, Gdańsk, Katowice, Kielce, Koszalin, Kraków, Lublin, Łódź, Olsztyn, Opole, Poznań, Rzeszów, Szczecin, Wrocław i Zielona Góra. Centralną rozgłosznią było „Radio Warszawa”, nadające programy ogólnopolskie i własny regionalny. Pozostałe stacje radiowe miały swoje programy lokalne, których czas trwania ciągle wzrastał, ale też pewien udział w programie głównym.

Wśród audycji radiowych wyróżnia się audycje: słowne, słowno-muzyczne, muzyczne i różne. Programy słowne to: słuchowiska, dzienniki radiowe, (wiadomości), czytanie prasy, przemówienia, rozmowy, dyskusje, wywiady, pogadanki, odczyty, felietony, reportaże. Audycje słowno-muzyczne to takie, „(...) w których muzyka jest tematycznie dobierana do części słownych i stanowi ich integralną część”.³¹¹

---

³¹⁰ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 22 listopada 1944 r. o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego „Polskie Radio”, Dz. U. z 1944 r., Nr 13, poz. 69.

³¹¹ *Kultura 1973*, op. cit., s. XIX.

Liczba abonentów rosła w miarę radiofonizacji obszaru Polski. Propagowanie należało do zadań Centralnego Urzędu Radiofonii powołanego w 1949 roku.³¹² W 1965 było ich 5 mln 646 tys., w 1972 5 mln 795 tys.³¹³ W 1951 powołano jako organ Rady Ministrów Komitet do Spraw Radiofonii „Polskie Radio”, który miał za zadanie w sferze upowszechniania kultury:

„2. tworzenie i przekazywanie dla powszechnego odbioru w kraju i za granicą radiofonicznych i telewizyjnych programów – informacyjnych, muzycznych, literackich, teatralnych i oświatowych – za pośrednictwem radia,

(...) 4. popieranie wszelkiej twórczości artystycznej, literackiej i naukowej w dziedzinie radiofonii i telewizji – przede wszystkim poprzez inicjowanie i organizowanie konkursów, wystaw i działalności wydawniczej oraz opracowywanie wniosków o przyznanie państwowych nagród artystycznych w dziedzinie radiofonii i telewizji”³¹⁴

W 1960 roku w związku z rozwojem telewizji przekształcono Komitet Radiofonii w Komitet do Spraw Radia i Telewizji. Do zakresu jego działania należało między innymi „popieranie twórczości artystycznej, literackiej, naukowej i działalności oświatowej w dziedzinie radiofonii i telewizji – w porozumieniu z zainteresowanymi ministrami”³¹⁵

Największa stacja telewizyjna powstała w Warszawie. Pierwsze studia telewizyjne, w 1956 roku, uruchomiono w Warszawie i Łodzi. Rok później rozpoczęły działalność ośrodki telewizyjne w Poznaniu i w Katowicach, w dalszej kolejności we Wrocławiu, Gdańsku, Krakowie i Szczecinie. Podobnie jak w przypadku radia funkcjonował program (programy) ogólnopolski i lokalny (regionalny). Programy telewizyjne dzielono na następujące kategorie: informacyjne, filmowe, muzyczne, okolicznościowe, oświatowe, popularnonaukowe, publicystyczne, rozrywkowe, sportowe, teatralne i różne.

W 1965 roku było 2 mln 78 tys. abonentów telewizji, w 1970 roku 2 mln 540 tys., w 1972 – 5 mln 200 tys.³¹⁶ Rok 1979 uznaje się w ustaleniach GUS za rok pełnego upowszechnienia telewizji w wersji czarno-białej, którego wskaźnikiem jest jeden telewizor przypadający statystycznie na gospodarstwo domowe. Telewizja stawała się odtąd podstawową instytucją kulturalną społeczeństwa polskiego, jak pokazują badania uczestnictwa w kulturze.

---

³¹² Ustawa z dnia 4 lutego 1949 r. o utworzeniu i zakresie działania Centralnego Urzędu Radiofonii, Dz. U. z 1949 r., Nr 9, poz. 50.

³¹³ *Kultura 1973*, op. cit., s. 300.

³¹⁴ Dekret z dnia 2 sierpnia 1951 r. o utworzeniu i zakresie działania Komitetu do Spraw Radiofonii „Polskie Radio”, Dz. U. z 1951 r., Nr 41, poz. 308.

³¹⁵ Ustawa z dnia 2 grudnia 1960 r. o Komitecie do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja”, Dz. U. z 1960 r., Nr 54, poz. 307.

³¹⁶ *Kultura 1973*, op. cit., s. 310.

Ochrona dóbr kultury – muzea

Placówkami ochrony dóbr kultury są muzea. Ich działalność regulują odpowiednie akty prawne. Pierwszy z tego zakresu jaki ukazał się w Polsce po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku był Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z 31 października 1918 roku. Obowiązywał on do czasu, kiedy ukazało się rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 6 marca 1928 roku o opiece nad zabytkami, zmienione ustawą z dnia 25 stycznia 1933 roku. Rozporządzenie było prawomocne do 1962 roku, kiedy uchwalono ustawę o ochronie dóbr kultury i muzeach, która uchylona została w 1990 roku. Ustawa określała w art. 3, ust 1, że

„Celem ochrony dóbr kultury jest ich zachowanie, należyte utrzymanie oraz społeczne celowe wykorzystanie i udostępnianie dla celów naukowych, dydaktycznych i wychowawczych, tak aby służyły nauce oraz popularyzacji wiedzy i sztuki, stanowiły trwałe elementy rozwoju kultury narodowej i były czynnym składnikiem życia współczesnego społeczeństwa socjalistycznego”.³¹⁷

Ustawa regulowała również działalność placówek muzealnych, przyjmując następującą definicję muzeum w artykule 45:

„Muzeum jest instytucją, która gromadzi, przechowuje, konserwuje i udostępnia dobra kultury w zakresie wiedzy, techniki sztuki oraz okazy przyrody, prowadzi badania naukowe i działalność oświatową w zakresie ustalonym statutem, a także współdziała w upowszechnianiu kultury i sztuki z instytucjami i stowarzyszeniami o podobnych celach”.

Muzea mogły być tworzone w zakresie jednej bądź kilku dziedzin wiedzy i sztuki oraz archeologii, etnografii, historii, przyrody, techniki, rolnictwa i higieny. Większość muzeów miała status państwowy i podlegała Ministrowi Kultury i Sztuki, innym ministerstwom i urządům centralnym. Społeczne placówki muzealne tworzone były przede wszystkim przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. W 1950 roku było 144 placówek muzealnych, dziesięć lat później 185, w 1970 roku – 335.³¹⁸ W 1972 roku było 301 muzeów państwowych, 38 społecznych i 6 innych dysponentów. Wśród nich znajdowało się: 40 muzeów artystycznych, 16 archeologicznych, 20 etnograficznych, 40 historycznych, 31 biograficznych, 7 martyrologicznych, 18 przyrodniczych, 10 techniki, regionalnych 124 oraz 39 o innym zakresie działalności.³¹⁹

---

³¹⁷ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach, Dz. U. z 1962 r., Nr 10, poz. 48.

³¹⁸ *Kultura 1973*, op. cit., s. 2-3.

³¹⁹ *Ibidem*, s. 176-178.

Tabela 2

Instytucje kulturalne w PRL w roku: 1980, 1985, 1989

Rodzaj instytucji kulturalnej	1980	1985	1989	1980	1985	1989
	Ogółem			w tym na wsi		
Biblioteki publiczne (z filiami)	9 315	9 899	10 313	6 466	6 720	6 971
Punkty biblioteczne	26 500		22 100	23 000		18 900
Kina	2 228	2057	1 792	518	461	360
Muzea	427	528	551			
Teatry dramatyczne	61	62	65			
Teatry lalkowe	25	26	27			
Opery	10	10	10			
Operetki	9	9	9			
Filharmonie	19	19	21			
Orkiestry symfoniczne	8	11	10			
Zespoły pieśni i tańca	2	2	2			
Przedsiębiorstwa estradowe	17	17	19			
Cyrki	10	8	9			

Zródło: Rocznik Statystyczny GUS, Warszawa 1992

Z powyższego zestawienia wynika, że w ostatniej dekadzie PRL zmniejszyła się znacznie radykalnie o kilka tysięcy liczba punktów bibliotecznych w wyniku spadku liczby czytelników oraz tworzenia z niektórych punktów bibliotecznych filii (najczęściej poprzez łączenie punktów bibliotecznych, na co wskazuje wzrastająca liczba bibliotek liczonych wraz z filiami. Zlikwidowano prawie 2 tysiące, dokładnie 1 968 kin w porównaniu z rokiem 1980. Spowodowane to było spadkiem liczby widzów w rezultacie rozwoju telewizji, w szczególności upowszechniania się atrakcyjnej wizualnie telewizji kolorowej. Wzrosła liczba muzeów o 24 placówki. Z przedstawionym w tabeli potencjałem instytucji kultury, system upowszechniania uczestnictwa w kulturze wchodził w okres przemian ustrojowych.

2.3.6. Finansowanie sfery twórczości artystycznej i upowszechniania kultury

Źródła i formy finansowania upowszechniania kultury określała na każdy rok ustawa budżetowa w dziale „wydatki na kulturę”, konkretyzowane w budżetach terenowych organów władzy i ostatecznie w budżetach instytucji kulturalnych. Koszty działalności zakładowych (związkowych) placówek kulturalnych: świetlic, klubów, domów kultury w całości pokrywały

przedsiębiorstwa, hotele pracownicze i domy młodego robotnika zgodnie z uchwałą Prezydium Rządu z 1955 roku.³²⁰

W przypadku bibliotek publicznych sposób ich finansowania z budżetu państwa określał art. 11 dekretu o bibliotekach z 1946 roku. Było to co najmniej 25% łącznych wydatków związków samorządowych na zakładanie i utrzymywanie bibliotek, poniesionych w poprzednim roku budżetowym.³²¹ Późniejsza ustawa o bibliotekach obowiązek ponoszenia kosztów zakładania i utrzymywania bibliotek oraz zapewniania im odpowiednich warunków działania i rozwoju składała na prezydium rad narodowych.³²²

Finansowanie zadań związanych z ochroną dóbr kultury sędowanych na muzea powierzono instytucjom je prowadzącym: państwowym, organizacjom społecznym i niepaństwowym. Nałożono na nie ustawy obowiązek zapewnienia środków potrzebnych dla ich utrzymania i rozwoju.³²³ Tworzono też specjalne fundusze dla ochrony dóbr kultury. W 1979 roku odpowiednia ustawa umożliwiła tworzenie wojewódzkich i miejskich funduszy renowacji obiektów zabytkowych, z następującym uzasadnieniem:

„W trosce o zachowanie spuścizny narodowej w dziedzinie dóbr kultury, a w szczególności o zachowanie architektonicznych zespołów zabytkowych Krakowa, Zamościa i innych miejscowości, oraz wychodząc naprzeciw inicjatywom społecznym gromadzenia dodatkowych środków na te cele (...)”.³²⁴

Środki składające się na terenowe fundusze odnowy zabytków pochodzić mogły z: dotacji z budżetu rządu i rad narodowych, zwrotu kosztów prac w obiektach zabytkowych wykonanych na podstawie ustawy o ochronie dóbr kultury i muzeach, sum ze sprzedaży zabytkowych budynków będących własnością Skarbu Państwa, z dopłat do cen biletów wstępu do muzeów i obiektów zabytkowych oraz usług turystycznych i hotelarskich, ze zbiórek publicznych i imprez organizowanych na rzecz renowacji zabytków i darowizn. Dysponentami funduszy były rady narodowe stopnia wojewódzkiego i miejskie rady narodowe.

---

³²⁰ Uchwała Nr 941 Prezydium Rządu z dnia 2 grudnia 1955 r. w sprawie zasad urządzania i finansowania placówek kulturalno-oświatowych w zakładach pracy oraz w sprawie pracowników kulturalno-oświatowych, M.P., Nr 127, poz. 1627. Obowiązywała ona do 31 stycznia 1989 roku.

³²¹ Art. 11 Dekretu z dnia 17 kwietnia 1946 r. o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi, op. cit.

³²² Art. 23, ust. 2 Ustawy z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach, op. cit.

³²³ Art. 48, ust. 1, 2 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach, op. cit.

³²⁴ Ustawa z dnia 26 kwietnia 1979 r. o terenowych funduszach odnowy zabytków, Dz. U. z 1979 r., Nr 8, poz. 46.

Dla wspierania twórczości artystycznej ustanawiano specjalne fundusze pozostające w dyspozycji Ministra Kultury i Sztuki. W 1964 roku utworzony został „fundusz autorski” na dodatkowe wynagrodzenia dla autorów utworów literackich (poza honorarium z umowy wydawniczej) dzieł mających „wybitną wartość ideowo-artystyczną, naukową, popularyzatorską lub dydaktyczną” oraz na stypendia literackie „na kontynuowanie pracy twórczej przez autorów dzieł wydanych drukiem”.³²⁵ W 1979 roku nowa uchwała zmieniła zakres finansowania, ustalając, że jego środki przeznaczone są na: nagrody za twórczość literacką i w konkursach literackich, na wynagrodzenia polskich autorów, których utwory wydawano w krajach rozwijających się i przekłady wybitnych dzieł światowej literatury pięknej (niefinansowanych z umowy wydawniczej), upowszechnianie polskich utworów za granicą, stypendia literackie, „wypłatę równowartości złotowej dewiz przeznaczonych na popieranie twórczości literackiej” oraz remonty kapitalne domów pracy twórczej literatów.³²⁶ W 1982 roku nowelizacja uchwały wprowadziła kolejny przedmiot finansowania, a mianowicie „organizację sympozjów i konferencji literackich oraz działalność socjalną, informacyjną i studyjną Związku Literatów Polskich”.³²⁷ W 1983 roku fundusz ten został zlikwidowany, a w jego miejsce ustanowiono Fundusz Literatury. Poza wskazanymi w poprzednich uchwałach celów, Fundusz Literatury służyć miał dofinansowaniu „szczególnie ważnych przedsięwzięć wydawniczych”, finansowaniu: „impres czytelnicznych”, pomocy socjalnej (w szczególnych przypadkach) pisarzom i ich rodzinom oraz zapomóg losowych i „konserwacji i wyposażenia domów pracy twórczej”.³²⁸

Odrębny fundusz „w celu rozszerzenia systemu popierania twórczości plastycznej o wysokich walorach ideowych i artystycznych” utworzono w 1972 roku na mocy uchwały Rady Ministrów, pod nazwą Fundusz Rozwoju Twórczości Plastycznej. Zgodnie z postanowieniami § 4 jego środki mogą być wykorzystane na: stypendia dla „uzdolnionych artystów plastyków”, pomoc materialną dla „wyróżniających się” absolwentów wyższych szkół plastycznych, nagrody za wybitne osiągnięcia ideowo-artystyczne, w zakresie sztuk plastycznych, pomoc materialną

---

³²⁵ Uchwała Nr 154 Rady Ministrów z dnia 2 czerwca 1964 r. w sprawie utworzenia funduszu autorskiego, M.P., Nr 40, poz. 186 i 187.

³²⁶ Uchwała Nr 78 Rady Ministrów z dnia 29 maja 1979 r. w sprawie funduszu autorskiego, M.P., Nr 15, poz. 85, 86 i 87.

³²⁷ Uchwała Nr 8 Rady Ministrów z dnia 29 października 1983 r. w sprawie utworzenia Funduszu Literatury, M.P., Nr 36, poz. 204.

³²⁸ Uchwała Nr 140 Rady Ministrów z dnia 18 stycznia 1982 r. zmieniająca uchwałę w sprawie funduszu autorskiego, M.P., Nr 3, poz. 7.

w budowie i wyposażeniu pracowni plastycznych, inicjatywy społeczne na rzecz upowszechniania plastyki, zakupy dzieł sztuki współczesnej dla instytucji kulturalno-oświatowych, organizowanie wystaw i konkursów na dzieła sztuki współczesnej oraz innych przedsięwzięć dla upowszechniania twórczości plastycznej.³²⁹ Wymienione fundusze zniesione zostały w 1990 roku.³³⁰

Funduszem mającym dostarczać środków na filmową działalność artystyczną był Fundusz Kinematografii. Utworzony został mocą ustawy o kinematografii z 1987 roku.³³¹ Jego dochody mogły pochodzić z: Funduszu Rozwoju Kultury, „dotacji z budżetu państwa na finansowanie inwestycji i odpisy z zysku jednostek organizacyjnych kinematografii” oraz wpływy z eksportu filmów polskich, dobrowolne wpłaty, darowizny, zapisy, środki przekazywane przez fundacje, a także „inne dochody ustalone przez Radę Ministrów”. Fundusz pozostawał w dyspozycji przewodniczącego Komitetu Kinematografii. Z konta Funduszu można było finansować: produkcję filmów zleconych przez instytucje filmowe i przewodniczącego Komitetu, dystrybucję i rozpowszechnianie filmów, ich opracowanie, inwestycji jednostek organizacyjnych kinematografii, remonty i modernizacje, rozwój i doskonalenie artystycznego szkolnictwa filmowego. Powyższe fundusze specjalne zostały zniesione w 1990 roku.

Zasady i sposób finansowania całokształtu działalności kulturalnej w całości określała ustawa o upowszechnianiu kultury, ustalając jako źródła jej finansowego wspierania: środki własne jednostek realizujących zadania w zakresie upowszechniania kultury, kwoty przekazywane przez organizatora instytucji lub placówki upowszechniania kultury oraz z Funduszu Rozwoju Kultury i dobrowolnych wpłat, darowizn, zapisów osób prawnych, fizycznych i fundacji. Fundusz Rozwoju Kultury został ustanowiony „W celu stworzenia materialnych warunków dla wszechstronnego rozwoju kultury polskiej” na mocy ustawy z 4 maja 1982 roku powołującej Narodową Radę Kultury. Utworzony został w sytuacji kryzysu gospodarczego zagrażającego między innymi funkcjonowaniu instytucjonalnej praktyce upowszechniania uczestnictwa w kulturze, wobec którego także orzeczono kryzys. Trwał też stan wojenny. Fundusz Rozwoju Kultury składał się z funduszu centralnego oraz funduszy:

---

³²⁹ Uchwała Nr 244 Rady Ministrów z dnia 9 września 1972 r. w sprawie utworzenia Funduszu Rozwoju Twórczości Plastycznej, M.P., Nr 45, poz. 239, 240, 241.

³³⁰ Ustawa z dnia 14 grudnia 1990 r. o zniesieniu i likwidacji niektórych funduszy, Dz. U. z 1990 r., Nr 89, poz. 517.

³³¹ Ustawa z dnia 16 lipca 1987 r. o kinematografii, op. cit.

wojewódzkich, miejskich, miejsko-gminnych i gminnych. Fundusz centralny tworzyły środki budżetowe: dotacje na inwestycje przewidziane w rocznym planie budżetu państwa oraz udział w wysokości 13,6% podatku od płac, wpłaty z funduszu przeciwalkoholowego w wysokości 15% rocznych wpływów i wszelkie wpłaty dobrowolne: darowizny, zapisy prywatne i osób prawnych i środki z fundacji, a także dochód z imprez celowych urządzanych na rzecz Funduszu Rozwoju Kultury. Zgodnie z układem hierarchicznym na dochody funduszy wojewódzkich składały się środki z funduszu centralnego, udziały w budżetach wojewódzkich zagwarantowane w rocznym planie, wpłaty z zakładowego funduszu socjalnego upoźnionych zakładów pracy, kwoty z nadwyżek z budżetów rad narodowych, „stałe i okresowe dopłaty do cen biletów wstępu na imprezy kulturalne” oraz inne środki wskazane wyżej w funduszu centralnym. Analogicznie fundusze terenowe tworzone były ze środków funduszu wojewódzkiego i budżetów samorządów terytorialnych oraz pozostałych źródeł. Artykuł 11 ustawy ustanawia na co przeznaczone mogą być środki z Funduszu, wymieniając: 1) twórczość artystyczną oraz działalność instytucji artystycznych, 2) ochronę dóbr kultury, 3) biblioteki i rozwój czytelnictwa, 4) kinematografię, 5) działalność domów kultury, klubów, świetlic i innych placówek upowszechniania kultury i sztuki, 6) społeczny ruch kulturalny i regionalne stowarzyszenia kulturalne, 7) utrzymanie, budowę i rozbudowę obiektów oraz urządzeń służących działalności kulturalnej, 8) doszkalać i doskonalenie zawodowe pracowników upowszechniania kultury, 9) upowszechnianie kultury polskiej za granicą oraz współpracę kulturalną z zagranicą, 10) badania i analizy naukowe z zakresu kultury i sztuki, 11) inne wydatki związane z kulturą i sztuką.³³² Fundusz Rozwoju Kultury nie spełnił jednak oczekiwań środowiska kulturalnego. Nie był on bowiem w stanie zapewnić wystarczającego finansowania sfery upowszechniania kultury i twórczości artystycznej.

Finansowanie sfery upowszechniania uczestnictwa w kulturze w żadnym okresie PRL nie było wystarczające w stosunku do zgłaszanego zapotrzebowania przez instytucje kulturalne i środowiska artystyczne. Nie była w stanie ich wypracować niewydolna socjalistyczna gospodarka, która zresztą miała okresy pogłębionego kryzysu. Od początku lat 80. coraz głośniejszemu postulowano przeprowadzenie „reform w kulturze”, których celem miała być przede wszystkim ekonomizacja działalności kulturalnej, wprowadzenie zasad jej samofinansowania, a już dekadę wcześniej, od lat 70. zaczęto rozwijać teoretycznie ekonomikę kultury, a na przełomie 1981/1982

---

³³² Ustawa z dnia 4 maja 1982 r. o Narodowej Radzie Kultury oraz o Funduszu Rozwoju Kultury, Dz. U. z 1982 r., Nr 14, poz. 111.

roku prowadzono analizy w celu wprowadzenia „reformy gospodarczej w kulturze” w ramach Komisji do spraw Reformy Gospodarczej.³³³

2.4. Kryzys systemu socjalistycznego a sprawy kultury

Lata 80. XX wieku były ostatnią dekadą Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, powstałego po II wojnie światowej państwa polskiego o ustroju socjalistycznym. Kryzys gospodarczy mimo reform rządu Mieczysława Rakowskiego (1988–1989) uświadomił wszystkim, że dotychczasowy układ ekonomiczny wyczerpał swoje możliwości rozwojowe, co więcej uznano, że jest to kryzys strukturalny systemu społeczno-politycznego „realnego socjalizmu”, który wymaga zasadniczej zmiany. W ramach „II etapu reformy gospodarczej” pojawiła się myśl o konieczności likwidacji nierentownych przedsiębiorstw państwowych i umożliwienia szerokiej prywatnej działalności gospodarczej, by wyzwolić energię społeczną w sferze gospodarki dla zmniejszania „niedoborów rynkowych” i deficytu budżetowego. Dokonano pewnej liberalizacji prawa w zakresie działalności gospodarczej z inicjatywy ówczesnego Ministra Przemysłu Mieczysława Wilczka, który uznał za konieczne wprowadzenie w sferze gospodarki zasady „co nie jest zakazane, jest dozwolone”. Ustawa *o przedsiębiorczości* określana jako „ustawa Wilczka”, ułatwiła prywatną działalność gospodarczą wprowadzając pewne elementy gospodarki wolnorynkowej. Spowodowała wyraźną indywidualną aktywność gospodarczą w dziedzinie drobnej wytwórczości.

Poważnie dyskutowano nad „rachunkiem ekonomicznym” państwowej gospodarki i „ekonomizacją” wszelkich sfer działalności finansowanych z budżetu państwa, w tym upowszechniania kultury. Rozwijająca się ekonomika kultury swój przedmiot zainteresowań określała jako zajmowanie się

„(...) ekonomicznymi aspektami kultury we wszystkich dziedzinach gospodarki narodowej i życia społecznego poprzez prowadzenie badań prawidłowości występujących w rozwoju kultury oraz planowanych i uzyskiwanych efektów ekonomicznych w celu optymalnego wykorzystania środków dla zaspokojenia kulturalnych potrzeb społeczeństwa”.³³⁴

Zdaniem Wacława Wieckiego:

„Przez ekonomikę kultury rozumie się dziedzinę wiedzy służącą praktycznym potrzebom polityki kulturalnej, zajmującą się badaniem dynamiki, struktury zakładów, dochodów związanych

---

³³³ *Reforma gospodarcza w kulturze. (Materiały i opracowania z okresu prac nad koncepcją)*, IK, Warszawa 1987.

³³⁴ W. Dawidowicz, *Czego powinniśmy oczekiwać od ekonomiki kultury?* w: W. Dawidowicz, W. Wiecki (red.), *Problemy organizacji i ekonomiki kultury. Wybrane zagadnienia*, COMUK, Warszawa 1972, s. 16.

z działalnością kulturalną, lokalizacją, tworzeniem i utrzymywaniem urządzeń kultury, kosztami usług oraz wyborem form i metod organizacyjnych sprzyjających efektywności rozwoju i upowszechniania kultury”.³³⁵

W ówczesnych rozważaniach z zakresu ekonomiki kultury wykazywano, że w sferze kultury nie mogą być w pełni stosowane prawa ekonomiczne działające w sferze produkcji materialnej. Efekty nakładów finansowych na rozwój kultury z reguły nie mogą być mierzone rachunkiem ekonomicznym i wskaźnikami w sposób przyjęty w produkcji materialnej. W kulturze bowiem działają inne mechanizmy. Dochodzenie do nich wyłącznie na podstawie praktycznych doświadczeń i drogą badań empirycznych powodowałoby straty i opóźnienia, a brak podstaw teoretycznych, niezbędnych dla wyboru kierunków działań, naraziłby nas na ryzyko w wartościowaniu celów i decyzji.³³⁶ Aleksander Wallis w tak ujętej ekonomice kultury dostrzegł przeciwieństwo do ekonomii „związanej z wytwarzaniem wartości kulturowych”. Przedmiot zainteresowania ekonomiki kultury obejmuje jego zdaniem perspektywę szerszą, „przede wszystkim procesy w makroskali”. Dowodził, że powstawanie w społeczeństwie i obieg rozmaitych dóbr kultury wiąże się z działalnością rynku, z inwestycjami, z zatrudnieniem, z materialną infrastrukturą, przeto istnieją wszelkie dane by procesy te objąć analizą ekonomiczną. Jednocześnie silne i wielostronne następstwa procesów ekonomicznych w dziedzinie kultury dyktują konieczność włączenia do postulowanej dyscypliny problemów i kryteriów wartościowania, które innym gałęziom ekonomik szczegółowych nie są znane.³³⁷ O ocenie instytucji i placówek kultury nie przesądzało kryterium ekonomicznej rentowności, a jedynie realizacja programu działalności. Ekonomika kultury skupiła się raczej na „wzorze konsumpcji kulturalnej”, biorąc pod uwagę jego aspekt finansowy, konkretnie „udział czynnika wydatków” uczestnika i wpływ na wybór oferowanych „dóbr i usług kultury”, w kontekście „wydatków gospodarstwa domowego”.³³⁸ Antonina Kłoskowska zauważając wagę wydatków ponoszonych na kulturę przez jej uczestników postulowała, by uwzględniać istniejące realia społeczno-kulturowe i polityczne. Stwierdziła zatem, że

---

³³⁵ W. Wiecki, *Ekonomiczne i organizacyjne problemy rozwoju kultury*, „Kultura i Ty”, Nr 6/1971, s. 34.

³³⁶ *Przedmowa*, w: W. Dawidowicz, W. Wiecki (red.), op. cit., s. 5.

³³⁷ A. Wallis, *Ekonomika kultury - problematyka i przeznaczenie* w: W. Dawidowicz, W. Wiecki (red.), op. cit., s. 9.

³³⁸ S. Golinowska, *Konsumpcja dóbr i usług kulturalnych a dochody ludności* w: W. Dawidowicz, W. Wiecki (red.), *Problemy organizacji i ekonomiki kultury 3. Finansowanie działalności kulturalnej*, COMUK, Warszawa 1974, s. 124.

„(...) rozpatrując indywidualne wydatki na zaspokojenie potrzeb kulturalnych w społeczeństwie socjalistycznym, należy pamiętać, że nie stanowią one najlepszego wskaźnika intensywności tego uczestnictwa, a zwłaszcza nie są całkowicie porównywalne z odpowiednimi danymi w odniesieniu do krajów kapitalistycznych, w których kultura organizowana jest w głównej mierze na zasadach komercyjnych”.³³⁹

Wobec narastających problemów społeczno-gospodarczego funkcjonowania instytucji i placówek kultury w sytuacji kryzysu gospodarczego, ekonomiczne aspekty działalności kulturalnej wysunęły się na plan pierwszy w latach 80. XX wieku. Naczelnym hasłem, postulatem i zasadą stało się „samofinansowanie”. Objęło ono również instytucjonalną działalność kulturalną. W praktyce samofinansowanie instytucji kulturalnych oznaczało znaczną redukcję budżetowych środków „na kulturę”, zmuszając do poszukiwania „innych źródeł finansowania”, czyli skłonienia tych instytucji do jakiś form zarobkowania. Jako konsekwencje ekonomicznego podejścia do upowszechniania kultury, w publicystyce i w zbiorowości pracowników placówek kulturalnych wskazano na „narastanie” lub „pogłębianie się kryzysu kultury”, zdiagnozowanego już na przełomie lat 70. i 80. XX wieku, a zjawisko to poddano socjologicznemu badaniu.³⁴⁰ W tym kontekście pojawiło się hasło „komercjalizacji kultury”, którą dotąd uważano za niezgodne z ideologicznymi pryncypiami socjalizmu i propagandowo ubolewano nad skomercjalizowaną kulturą Zachodu. Możliwość utowarowienia sztuki i sfery „usług kulturalnych” nie mogła liczyć na powszechną akceptację w środowiskach kulturalnych. Jak w „organie teoretycznym” PZPR napisał wówczas Leszek Kamiński:

„Na łamach prasy i na ekranach telewizorów, w radiu toczy się dyskusja nad stanem i perspektywami kultury polskiej, zwłaszcza w aspekcie reformy gospodarczej. Nie brak głosów ostrzegających kassandrycznym tonem przed krążącym wokół nas widmem komercjalizacji. Ma ona być skutkiem – według jednych mimowolnym, według innych z góry zaplanowanym – właśnie tej reformy. O zagrożeniach najczęściej mówią sami twórcy i działacze kultury”.³⁴¹

„Twórcy i działacze kultury” przyzwyczajeni do opiekuńczej roli państwa oczekiwali zachowania państwowego mecenatu i swojego statusu, oczekując jedynie złagodzenia doktrynalnego podejścia do twórczości artystycznej i centralizmu w zarządzaniu instytucjami kultury. Tego miano zaniechać. Leszek Kamiński uznał je już wówczas za przeszłość:

---

³³⁹ A. Kłoskowska, *Ekonomiczne aspekty kultury w: W. Dawidowicz (red.), Problemy organizacji i ekonomiki kultury 2. Poglądy, doświadczenia, praktyka*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1973, s. 15.

³⁴⁰ Por. K. Żygulski, M. Burdowicz-Nowicka, J. Hoffman, A. Grzybowski, *Przemiany form życia kulturalnego w warunkach narastającego kryzysu i reform systemowych*, IFiS PAN, Warszawa 1989; J. Grad, *Kryzys kultury w Polsce – aspekty zjawiska*, „Rynek Sztuki Współczesnej”. Biuletyn naukowy, nr 7 (1993), s. 28-49.

³⁴¹ L. Kamiński, *Komercjalizacja – co pożądane, co niebezpieczne?* „Nowe Drogi”, Nr 3 (478) marzec 1989, s. 167.

„Administrowanie kulturą, odgórne dekretywanie kierunków jej rozwoju i hierarchii twórców, przydział dotacji według, choćby w deklaracjach najszlachetniejszych, arbitralnych kryteriów, należy już do przeszłości i nie powinno być reanimowane (oby!)”.³⁴²

Wskazując na odmienności doktrynalnego postrzegania upowszechniania kultury przez instytucje podporządkowane polityce kulturalnej państwa, a poddaniem go mechanizmom rynkowym, głosił, że kultura nie powinna być „propagandowym ozdobnikiem życia politycznego”, ostrzegając równocześnie przed komercyjną „tandetą i groszorbstwem” artystycznym. Wymieniał trzy źródła „zagrożenia nowego modelu życia kulturalnego”. Pierwszym (1) był opór „ludzi kultury” dotychczas korzystających z nieczytelnego, acz zrozumiałego dla nich systemu dotacji, bo posiadali umiejętność korzystania „ze starego układu” gwarantującego niezasobne, ale wygodne życie zawodowe. Za drugie źródło zagrożeń dla ekonomicznego modelu polityki kulturalnej (2) uznano postawy artystów unikających konkurencji, konfrontacji swoich dzieł w społecznym odbiorze w warunkach rynkowych. Z tej strony wygłaszano by tyrady „o zagrożeniu zdobyczy polityki kulturalnej”. Zwracał też uwagę, że twórcy, co prawda mogą się szybko przystosować do „nowej sytuacji w kulturze” jednakże „jednostronnie wcielając w życie hasła nowe” poszukiwać będą łatwego zarobku, produkując „tandetę estradową”, „muzyczną”, „książkową”, sprzedając swoje dzieła dostosowane do aktualnych niewyszukanych oczekiwań i gustów odbiorcy. Wykorzystując koniunkturę i mody byliby „źródłem zagrożenia” dla kultury wysokiej. Kolejną (3) grupą nieprzychylną „reformom w kulturze” mieli być „urzędnicy różnych szczebli administracji kulturalnej” pozornie deklarujący poparcie dla reform, utrzymujący dotychczasowy system sterowania działalnością kulturalną, oparty na praktyce odgórnego „wdrażania” i utrzymania stanu reglamentowania dóbr kultury. Wykazywaliby także, że „nowe mechanizmy ekonomiczne nie dawały się dopasować” do istniejącego systemu upowszechniania kultury.

O polityce kulturalnej państwa dyskutowano przez cały 1989 rok na łamach tygodnika „Kultura”, ale nie miało to już żadnego znaczenia dla „sprawy kultury” w PRL, wobec rysującej się zmiany systemu politycznego. W dyskusji nad nowym modelem polityki kulturalnej uwzględniającym ekonomiczny wymiar upowszechniania kultury, nie brano pod uwagę uwag, także postulatów, Narodowej Radę Kultury ogłoszonych w styczniu 1989 roku w *Karcie Kultury Polskiej*, które w istocie kwestionowały dotychczasową politykę kulturalną reglamentującą twórczość artystyczną, ograniczającą jej obieg krajowy i zagraniczny oraz cenzuralne skazywanie

---

³⁴² Ibidem, s. 168.

na zapomnienie ważnych dla świadomości kulturalnej Polaków faktów, ludzi i dzieł. Stwierdzono w niej między innymi, że „Kultura polska jest jedna, nie zna podziału na krajową i emigracyjną, popieraną i zasługującą na zniszczenie”, że „Zapewniona być musi wolność egzystencji wszystkiego, co służy tworzeniu i rozpowszechnianiu wartości kultury”, szczególnie pozapaństwowych, tworzonych przez środowiska społeczne „czasopism, wydawnictw, zakładów poligraficznych i księgarń, teatrów, organizacji koncertowych, bibliotek i wideotek, wytwórni filmowych, stacji telewizyjnych i innych instytucji i służących podobnym celom”.³⁴³ Ogłaszanie tego rodzaju tez i postulatów było możliwe w warunkach pewnej liberalizacji politycznej pod rządami PZPR, którą wymusiła sytuacja kryzysowa w gospodarce i związane z nią pogorszenie się nastrojów społecznych.

Władze PZPR, którym wówczas przewodził Wojciech Jaruzelski jako I sekretarz, uznały, że należy dokonać określonych zmian w systemie sprawowania władzy, umożliwiając udział w nim reprezentacji ówczesnej opozycji politycznej, by „wspólnie wziąć odpowiedzialność za sprawy kraju”. Pojawiła się propozycja rozmów, a właściwie negocjacji ze „stroną opozycyjno-solidarnościową” dla wypracowania podstaw „porozumienia narodowego”. Przedstawiciele rządu i opozycji zasiedli zatem do rozmów przy „okrągłym stole” (co miało sens symboliczny), które trwały dwa miesiące od 6 lutego do 5 kwietnia 1989 roku i zakończyły się uzgodnieniami dotyczącymi reform i zmian w różnych dziedzinach życia społecznego. Ogłoszony dokument końcowy zatytułowany *Porozumienia Okrągłego Stołu* zapowiadał „nowy ład ekonomiczny” i demokratyzację systemu politycznego z określonymi ograniczeniami zapewniającymi polityczną dominację PZPR. Dokument ten nie zawiera odrębnych ustaleń dotyczących polityki kulturalnej państwa, podczas obrad i w zapisach dyskusji i uzgodnień nie padło nawet wyrażenie „polityka kulturalna”. „Sprawy kultury” w czasie obrad Okrągłego Stołu poruszano przy okazji rozstrzygnięcia zagadnień, będących przedmiotem rozważań zespołów problemowych, tzw. podstolików. Koncentrowano się na liberalizacji polityki wydawniczej, prawa prasowego, złagodzenia zapisów cenzury publikacji i widowisk, usprawnieniu procesu druku, przeciwdziałaniu niedoborowi papieru, potrzebie urynkowania jego obrotu oraz demonopolizacji środków masowego przekazu i wprowadzeniu nowego ładu informacyjnego i polityki programowej radia i telewizji. Rozważano także kwestię komercjalizacji kultury,

---

³⁴³ *Karta Kultury Polskiej*, Warszawa, styczeń 1989, w: J. Adamski, op. cit., s. 116-118.

formułując stanowiska w powyższych sprawach „strony koalicyjno-rządowej” i „opozycyjno-solidarnościowej” i odnotowując zaistniałe rozbieżności. Przykładowo:

„Strona koalicyjno-rządowa uważa, że ważnym elementem sprzyjającym przewyciężeniu wieloobiegowości ruchu wydawniczego i piśmiennictwa, będących nienormalnym zjawiskiem w życiu społecznym, a także likwidacji podziału kultury polskiej na różne obiegi, jest kontynuowanie liberalnej polityki państwa wobec publikacji drugiego obiegu.

Aby w przyszłości uniknąć negatywnych następstw komercjalizacji (zwłaszcza przy głębokim niedoborze papieru) należy chronić sfery i systemy wartości szczególnie ważne dla kultury narodowej i edukacji oraz niezbędne dla funkcjonowania państwa.

Strona opozycyjno-solidarnościowa stwierdza, że przewidywany wolny rynek papieru, jak również postulowany pluralistyczny, zdemokratyzowany nowy ład informacyjny nie jest do pogodzenia z obecną strukturą monopolistyczną koncernu RSW „Prasa-Książka-Ruch”.

Strona solidarnościowo-opozycyjna, nie negując integralności instytucjonalnej PRiTV, stoi na stanowisku ewolucyjnego przechodzenia od modelu monopolistycznego do społecznego modelu pluralistycznego radia i telewizji.

Radio i TV winny być traktowane nie tylko jako atrybut władzy, ale również jako dobro kultury, do którego wszystkie podmioty życia społeczno-politycznego winny mieć zapewniony równoprawny dostęp”. (podkr. oryg.)³⁴⁴

Uzgodniono udostępnienie czasu antenowego stronie opozycyjno-solidarnościowej w Telewizji Polskiej i Polskim Radiu, skrócenie czasu oczekiwania na sprostowanie zafałszowanych publikacji prasowych, wypowiedzi telewizyjnych i radiowych „w kwestiach społecznie ważnych”, ustalono, że program radiowy i telewizyjny powinien „wszechstronnie przedstawiać występujące w Polsce” poglądy i postawy. Postulowano uruchomienie dodatkowych kanałów nadawczych, trzeciego programu telewizji i piątego programu radia. Wyartykułowano odrębności stanowisk dotyczące czasu antenowego na programy autorskie, dostępu podmiotów społecznych do mediów. Dyskutowano zwiększenie audycji „o tematyce kościelnej, związkowej, mniejszości narodowych”. Ustalono, że ograniczeniem dostępu do informacji nie może być orientacja polityczna, światopoglądowa czy profil periodyku. Zapisano sprawę „uregulowania zasad prawnych dostępu”, do banku informacji, do komputerowych źródeł informacji i łączności komputerowej. Uznano za konieczne określenie nowych zasad funkcjonowania Rady Programowej Radia i Telewizji.

Podjęto kwestię powrotu do pracy „zweryfikowanych negatywnie” w stanie wojennym ludzi kultury i konieczność „naprawienia krzywd” poprzez powrót do zawodu odsuniętych uprzednio dziennikarzy, wydawców czy innych specjalistów ze środków przekazu. Drogą

---

³⁴⁴ *Porozumienia Okrągłego Stołu: Warszawa 6 luty – 5 kwietnia 1989*, <http://ofop.eu/sites/ofop.eu/files/biblioteka-pliki/porozumienia-okraglego-stolu/html>.

kompromisu przyjęto projekt ustawy prawo o stowarzyszeniach. Wspólny pogląd dotyczył ponownej legalizacji rozwiązanych stowarzyszeń. Tu apel strony solidarnościowej skierowany do Ministra Kultury i Sztuki objął sprawy majątku jednej zdelegalizowanej organizacji.³⁴⁵

Szczegółowo zajęto się płacami asystentów-stażystów kierunków „przydatnych dla kultury narodowej”, a „deficytowych” i jednocześnie „przyszłościowych”. Postulowano podjęcie działań na rzecz wzrostu wykwalifikowanych kadr, poprawę bazy oświatowej i bazy kulturalnej. Zaprotokołowane w przedmiocie „problematyki socjalnej wsi” sprawy kultury objęły postulat ułatwień osobom i instytucjom na wsi podejmującym działania w kulturze, uproszczenie procedur rejestracji, zmniejszenie obciążeń podatkowych i stworzenie prawem dopuszczalnego „łączenia wysiłków” podmiotów zbiorowych. Wskazano na konieczność odnowy środowiska miejskiego i potrzebę „tworzenia ładu przestrzennego w miastach”, „ochronę wartości kulturowych związanych z narodową tożsamością”. Poczynione uzgodnienia, które miały być wprowadzone w życie oznaczały przełom w dotychczasowej polityce kulturalnej państwa. Szereg wynikających z nich zadań przekazano do realizacji resortowi kultury i sztuki i odpowiednim instytucjom centralnym.³⁴⁶ Zapowiedź w *Porozumieniach Okrągłego Stołu* „częściowo wolnych” wyborów parlamentarnych spowodowała apel Narodowej Rady Kultury, by ugrupowania polityczne zaangażowane w kampanię wyborczą podjęły także sprawę polityki kulturalnej:

„Narodowa Rada Kultury zwraca się do tych wszystkich, którzy w toku kampanii wyborczej 1989 przedstawiać będą swoje programy i bronić ich w publicznych dyskusjach, aby zechcieli podjąć palącą kwestię polityki kulturalnej państwa, przeciwdziałać panującemu w tej dziedzinie chaosowi, błędom i niedostatkom szkodzącym wszystkim reformatorskim poczynaniom doby obecnej. (...) Konieczny jest więc długofalowy i wszelkie dziedziny życia obejmujący program globalnej polityki kulturalnej państwa, jako istotnej części jego działalności nazywanej polityką społeczną. Istnieje bogaty materiał intelektualny takiego programu w postaci opracowań Polskiej Akademii Nauk, Narodowej Rady Kultury, Ministerstwa Kultury i Sztuki, różnych pracowni naukowych, lecz rozproszony i zlekceważony”.³⁴⁷

Grono wybitnych twórców kultury i nauki w „trosce o sprawy kultury” skierowało apel do uczestniczącej w wyborach „strony solidarnościowej”:

---

³⁴⁵ Związek Polskich Artystów Plastyków zdelegalizowano w 1983 roku, a reaktywowano w 1990 roku.

³⁴⁶ Świadczy o tym poniższe pismo skierowane przez MKiS do Centralnego Urzędu Planowania:

„W odpowiedzi na pismo KS-14/JK/90 z dn. 26 marca 1990 r. dotyczące realizacji zadań zawartych w dokumencie „Porozumienia Okrągłego Stołu” przesyłam w załączeniu syntetyczne charakterystyki stopnia zaawansowania realizacji zadań oznaczonych numerami 96 i 187 w w/w dokumencie. Dyrektor Generalny w Ministerstwie Kultury i Sztuki.

³⁴⁷ *Apel prezydium Narodowej Rady Kultury*, druk jednorazowy, Warszawa po 13 maja 1989 r.

„Zwracamy się do Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność” o przemyślenie inicjatyw ustawodawczych w tej dziedzinie i skierowanie właściwych projektów do przyszłego Sejmu”.³⁴⁸

Zaczynał się czas przełomu społeczno-politycznego, dający nadzieję na korzystniejsze politycznie i ekonomicznie usytuowanie sfery twórczości artystycznej i upowszechniania uczestnictwa w kulturze w obszarze działalności struktur państwa.

---

³⁴⁸ Dokument podpisali, Andrzej Wajda, przewodniczący Komisji Kultury Komitetu Obywatelskiego oraz jego członkowie: Jacek Bocheński, Kazimierz Dziewanowski, Julia Hartwig, Andrzej Łapicki i Artur Międzyrzecki. Ibidem, s. 118.

ROZDZIAŁ III
„ILE PAŃSTWA W KULTURZE?” MIĘDZY MECENATEM
A NEOLIBERALNYM MODELEM POLITYKI KULTURALNEJ
III RZECZYPOSPOLITEJ

3.1. Transformacja ustrojowa

Rok 1989 jest datą znaczącą przełom społeczno-polityczny i ekonomiczny w Polsce, początkującą zmianę dotychczasowego układu socjalistycznego, którą określono ogólnie „transformacją systemową”, „transformacją społeczną” lub „przemianami społecznymi”. Złożyły się na nie: transformacja ustrojowa polegająca na wprowadzeniu demokratycznego ładu politycznego, transformacja gospodarcza, której istotą było tworzenie wolnego rynku opartego na własności prywatnej oraz transformacja społeczna (w węższym sensie) mająca doprowadzić do nowego ustrukturywania społecznego i ukształtowanie społeczeństwa obywatelskiego.

Przebudowę państwa i gospodarki znaczą daty: pierwszych częściowo wolnych wyborów do Sejmu i – utworzonego na mocy porozumień Okrągłego Stołu – Senatu 4 czerwca 1989 roku (uzupełniające 18 czerwca), powołania rządu Tadeusza Mazowieckiego 16 września 1989 roku, nowelizacji Konstytucji z 28 grudnia 1989 roku, zmieniającej między innymi nazwę PRL na Rzeczypospolita Polska (z dniem 31 grudnia 1989 roku) i przywracającego w godle państwa orła z koroną, zapoczątkowania realizacji reform gospodarczo-ustrojowych zwanych „planem Balcerowicza” 1 stycznia 1990 roku, powszechnych wyborów prezydenta RP 25 listopada 1990 roku, pierwszych w pełni wolnych wyborów parlamentarnych 27 października 1991 roku, uchwalenie Ustawy Konstytucyjnej tzw. Małej Konstytucji 17 października 1992 roku, uchwalenie przez Zgromadzenie Narodowe Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej 2 kwietnia 1997 roku, która wieńczy reformy ustrojowe państwa polskiego. Z późniejszego okresu ważną datą jest 1 maja 2004 roku, dzień formalnego przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Daty te znamionują główne etapy budowania systemu demokratycznego dającego wolności obywatelskie i szerokie możliwości działania politycznego i indywidualnych wyborów w różnych sferach życia społecznego, ograniczanych wszelako przez uwarunkowania makro i mikroekonomiczne. Te zaś określone zostały przez wolnorynkowe reformy gospodarcze. Niewątpliwie neoliberalny kurs ekonomiczny wynikał z „gospodarczego i finansowego kryzysu państwa”, co było obiegową

prawdą, dając obietnicę tworzenia warunków dla wyrównywania szans wszystkim korzystającym z „dobrodziejstw gospodarki wolnorynkowej”.

„Transformacja systemowa” obejmowała procesy przechodzenia od centralnego zarządzania gospodarką do kapitalistycznej gospodarki wolnorynkowej. Prywatyzacja gospodarki, a właściwie kapitałowa oparta na sprzedaży całości lub części udziałów dużych firm i komercjalizacja obejmująca przygotowanie przedsiębiorstw państwowych do prywatyzacji, które generowały powstanie układu zdolnego przeprowadzić transformację gospodarki opartą na systemie rynkowym przy jednoczesnym zachowaniu państwowego wspomaganie. Prawne tworzenie podstaw przedsiębiorczości polegało na liberalizacji wytwórczości, wolnym handlu i zwiększonych uprawnieniach do podejmowania inicjatyw gospodarczych. Władysław Baka używając terminu „transformacja ustrojowa” wskazywał ruch ukierunkowany „od własności społecznej do prywatnej”.³⁴⁹

Ideą Tadeusza Mazowieckiego „pierwszego niekomunistycznego premiera” było uformowanie tzw. społecznej gospodarki rynkowej łączącej sprawne funkcjonowanie gospodarki z realizacją celów socjalnych. To podstawowe założenie doktryny ordoliberalizmu, które w dużej mierze urzeczywistniło się w powojennym „cudzie gospodarczym” Niemiec Zachodnich, nie znalazło jednak odzwierciedlenia w „planie Balcerowicza”, w którym dominujący stał się monetaryzm. Pakiet reform ekonomicznych firmowany nazwiskiem Leszka Balcerowicza nastawiony był na szybkie powstrzymanie hiperinflacji uniemożliwiającej „normalną”, racjonalną działalność gospodarczą, zrównoważenie budżetu państwa, a przynajmniej znaczące zmniejszenie ogromnego deficytu budżetowego. Urynkowienie gospodarki oznaczało w pierwszym rządzie uwolnienie większości cen towarów i usług, ograniczenie wzrostu płac, urealnienie oprocentowania kredytów, wprowadzenie wewnętrznej wymienialności złotego, zmiany w strukturze własności poprzez wydzielenie majątku komunalnego, zniesienie ograniczeń w obrocie nieruchomościami i prywatyzację państwowych przedsiębiorstw. Społeczeństwo odczuło wprowadzenie reform jako wielokrotny wzrost cen, realne obniżenie dochodów, bezrobocie, a w konsekwencji powiększanie się sfery strukturalnego ubóstwa spowodowanego upadkiem wielu państwowych przedsiębiorstw i nierentownością rolnictwa.

---

³⁴⁹ W. Baka, *W tyglu transformacji ustrojowej. Szkice i komentarze*, Książka i Wiedza, Warszawa 2004, s. 10.

Reformy gospodarcze początku lat 90. określone zostały w publicystyce ekonomiczno-politycznej „terapią szokową”, a ich założenia teoretyczne, koncepcyjne uznano za odpowiadające neoliberalnej doktrynie gospodarczej. Według Davida Harvey`a

„Neoliberalizm jest przede wszystkim teorią praktyk polityczno-ekonomicznych, która głosi, że ludzkiemu dobrobytowi najlepiej służyć będzie uwolnienie przedsiębiorczości w ramach instytucjonalnych, których cechy to: mocne prawa własności prywatnej, wolne rynki i wolny handel. Rola państwa polega na kreowaniu i utrzymywaniu odpowiednich ram instytucjonalnych. Państwo ma gwarantować dobrą jakość i moc pieniądza. Musi ustanawiać również takie struktury i funkcje militarne, obronne, policyjne oraz prawne, jakich wymaga zabezpieczenie prywatnych praw własności oraz zagwarantowanie, w razie potrzeby siłą, prawidłowego funkcjonowania rynków. Co więcej, jeśli jakiś rynek jeszcze nie istnieje (w obszarach takich jak ziemia, woda, szkolnictwo, opieka zdrowotna, bezpieczeństwo socjalne czy zanieczyszczenia środowiska), to należy go stworzyć, w razie potrzeby aktem państwowym. Poza te zadania jednak państwo nie powinno wykraczać”.³⁵⁰

Neoliberalne przekonania – jak zauważył Jan Stanisław Wojciechowski – „zawdzięczamy antykomunistycznej opozycji”, która w ten sposób odczytywała społeczne pragnienie „państwa dobrobytu”, występując przeciwko „państwu o charakterze totalitarnym”, które „zawłaszczało gospodarkę, niszcząc wolną przedsiębiorczość”. Negacja nieefektywności struktury państwa i marazmu innowacyjnego powodowana była właśnie „silną neoliberalną podbudową”. Jak mówi przywołany autor: „Neoliberalną to znaczy opartą na tych koncepcjach, które zdominowały rynek idei i gospodarkę Zachodu w latach 80. i których podstawą jest ściśle wiązanie wolności idei z wolnością rynku”.³⁵¹

Neoliberalizm stał się stymulatorem transformacji ustrojowej za sprawą „raptownego przeskoku do kapitalizmu”. Zyskiwali jednak nieliczni pozostający w „centrum” gospodarki. Cenę rzeczywistości płaciła większość społeczeństwa doświadczająca bezrobocia, jego ekonomicznych skutków generujących „rosnące nierówności społeczne”. Neoliberalowie w krajach Europy Środkowej i Wschodniej zdawali się oczekiwać, że wolność gospodarcza doprowadzi żywiołowo, spontanicznie do powstania dynamicznego kapitalizmu. Zabrakło jednak zwyczajnie rodzimego kapitału. Konieczny stał się udział kapitału zagranicznego, ale jego napływ utrudniał kryzys dewizowy. Według Jana Toporowskiego

„(...) kryzys dewizowy został przezwyciężony dzięki dewaluacji walut krajowych, co pociągnęło za sobą zubożenie miejscowej ludności w stopniu wystarczającym do wyeliminowania nadmiernego popytu na towary importowane i dzięki importowi kapitału zagranicznego. Jednak w pozostałej części

---

³⁵⁰ D. Harvey, *Neoliberalizm. Historia katastrofy*, Książka i Prasa, Warszawa 2008, s. 8.

³⁵¹ J. S. Wojciechowski, *Kultura i polityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 74.

gospodarki, poza głównymi centrami biznesowymi, aktywność gospodarcza cofnęła się do etapu produkcji na własne potrzeby i wymiany barterowej”.³⁵²

Nie wszystkie oczekiwania społeczne i nadzieje związane z gospodarką wolnorynkową spełniły się, chociaż po „okresie kryzysu” ustabilizowana gospodarka „wkroczyła na ścieżkę wzrostu”. Wolność gospodarowania i swobody demokratyczne wyzwoliły jednak sporo indywidualnej przedsiębiorczości i inicjatyw społecznych, a przystąpienie Polski do Unii Europejskiej umożliwiło nieskrępowaną mobilność Polaków i korzystanie z zatrudnienia w innych krajach unijnych. Przyjęcie Polski do UE było niejako potwierdzeniem stanu stabilizacji ustroju ekonomicznego i politycznego III Rzeczypospolitej.

3.2. Problem polityki kulturalnej państwa w okresie transformacji systemowej

W neoliberalne reformy gospodarcze włączono również system upowszechniania kultury, co w konsekwencji zagroziło finansowym podstawom instytucjonalnemu systemowi upowszechniania kultury. Staraniom i zabiegom Ministerstwa Kultury i Sztuki kierowanego przez Izabelę Cywińską (od 12 października 1989 do 14 grudnia 1990 roku) o utrzymanie stanu jej finansowania towarzyszyła dyskusja dotyczące potrzeby prowadzenia państwowej polityki kulturalnej w demokratycznym państwie, w sytuacji zlikwidowania monopolu państwa w życiu społecznym i kulturze oraz hegemonii partii komunistycznej w strukturach państwowych oraz w warunkach wolnego rynku. Pojawił się zatem „problem polityki kulturalnej państwa”, który Izabella Cywińska przedstawiając swoje *credo* polityki kulturalnej, wysłowiła następująco:

„Wychowana w PRL-u, byłam zrażona do pojęcia „polityka kulturalna”. Uciekając od negatywnych skojarzeń związanych z tym terminem za komuny, powiedziałam kiedyś, że polityka kulturalna mnie nie interesuje. Odebrane to zostało fatalnie, bo ludzie myśleli, że będę zamykać, jak leci. Po pierwsze, chodziło o odejście od narzucania czegoś komukolwiek, o zlikwidowanie fasadowości socjalistycznej, mocno obecnej w polskim życiu kulturalnym, oraz o stworzenie przekonania, że kto zamawia melodię, ten płaci skrzypkowi, czyli że kultura musi korespondować ze zdrowymi zasadami rynku. Preferowałam takie rozumowanie, że skoro nie ma pieniędzy, to trzeba szczególnie nacisk położyć na rzeczy najcenniejsze, na kulturę najwyższą, ale wyselekcjonowaną (mogącą nas reprezentować w świecie), i na kulturę popularną, doceniając jej wagę w kształtowaniu demokratycznego społeczeństwa”.³⁵³

---

³⁵² J. Toporowski, *Neoliberalizm: wschodnioeuropejskie przedmurze w: Neoliberalizm przed trybunałem*, wybór A. Saad-Filho i D. Johnston, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2009, s. 345.

³⁵³ B. Gierat-Bieroń, *Kultura kontraktowa. Izabella Cywińska (12 września 1989–14 grudnia 1990)*, w: B. Gierat-Bieroń, *Ministrowie kultury doby transformacji, 1989-2005*, (wywiady), Universitas, Kraków 2009, s. 24-25.

Jerzy Ładyka, skądinąd przedstawiciel lewicy, formułował je następująco:

„Czy możliwa i pożądana jest polityka kulturalna w sytuacji demonopolizacji państwa?”, „Czy unikniemy związków kultury z polityką?”, a jeżeli odpowiedź udzielimy twierdzącą, „Co oznaczałaby wtedy „niezależność kultury od polityki?”³⁵⁴

Oczywistym było, że

„Transformacja polityczna i ekonomiczna wywołała istotne przeobrażenia w zakresie miejsca i roli kultury w społeczeństwie polskim, które rychło wykazały nieprzystawalność modelu polityki kulturalnej do rodzącej się rzeczywistości”³⁵⁵.

Pytanie „Po co nam polityka kulturalna?” konkretyzowano zwykle w pytaniu o zasadność istnienia Ministerstwa Kultury i Sztuki jako organu państwa sprawującego nadzór nad życiem kulturalnym. Różne środowiska zabierając głos w dyskusji postulowały propozycje skrajnie odmienne. Optowano za koniecznością prowadzenia polityki kulturalnej dopasowanej do zasad neoliberalnej demokracji, która zachowałaby jedynie wpływ na strategiczne obszary kultury lub proponowano całkowite – po doświadczeniach epoki „realnego socjalizmu” – odejście od uprawiania polityki kulturalnej, w obawie przed „odgórnym” sterowaniem życiem kulturalnym, przed kontynuacją centralizmu i ideologiczno-politycznym oddziaływaniem na twórczość artystyczną i jej upowszechnianie, co kojarzono z istnieniem „ministerstwa od kultury”.

W negatywnym stanowisku wobec polityki kulturalnej państwa niektórzy dyskutanci szli tak daleko, że kwestionowali w ogóle pojęcie polityki kulturalnej, uważając je za zbędne w określaniu stosunku państwa do sfery upowszechniania kultury. Zwolennicy neoliberalizmu argumentowali, że wprowadzenie „ryнку w kulturze” unieważnia wszelką argumentację za kontynuowaniem polityki kulturalnej państwa. Mechanizmy rynkowe w tej dziedzinie, owa „niewidzialna ręka rynku” winna zastępować jakąkolwiek politykę kulturalną, inaczej mówiąc ustanawia jedyną możliwą politykę kulturalną. Według Kazimierza Krzysztofka:

„Ten sposób myślenia wymownie charakteryzował fakt, że samo pojęcie polityki kulturalnej uznawano w kołach liberalnych za nieadekwatne do nowej sytuacji. Wyrażał to slogan: „najlepszą polityką kulturalną jest brak tej polityki”. Taka formuła jednak już na wiele lat przed przełomem ulegała wyczerpaniu, słabła rola dysponenta politycznego, toteż wspomnianą reakcją na poprzedni model można dziś ocenić nieodpowiednią i w istocie dla kultury szkodliwą”³⁵⁶.

---

³⁵⁴ J. Ładyka, op. cit., s. 76.

³⁵⁵ K. Krzysztofek, *Ewolucja założeń i programów polityki kulturalnej w Polsce* w: (red.), T. Kostyrko, M. Czerwiński, *Kultura polska w dekadzie przemian*, Instytut Kultury, Warszawa 1999, s. 269.

³⁵⁶ Ibidem, s. 272.

Głosiciele hasła, że „najlepsza polityka kulturalna to brak takiej polityki”, nie w każdym przypadku byli zwolennikami neoliberalizmu w sferze kultury. Jak stwierdzali Andrzej Siciński i Marian Golka, dawali oni jedynie wyraz przekonaniu, że „(...) w państwie demokratycznym, opartym na gospodarce rynkowej, nie ma miejsca na politykę kulturalną (...)”³⁵⁷ czy też, że „(...) w społeczeństwie obywatelskim jakakolwiek polityka kulturalna jest zbędna, albo że powinna to być jakaś «polityka bez polityki»”.³⁵⁸ Zgodzić się trzeba z twierdzeniem, że brak polityki kulturalnej też jest polityką jak i ze stanowiskiem, że „rezygnacja z polityki kulturalnej jest sama w sobie przejawem, negatywnym, stanowiska politycznego”.³⁵⁹ W istocie uznanie zbędności polityki kulturalnej państwa jest opowiedzeniem się za stanowiskiem neoliberalnym, a więc poddaniem sfery twórczości artystycznej i upowszechniania jej dzieł mechanizmom rynkowym. Trudno bowiem wyobrazić sobie inny pozapaństwowy powszechny sposób finansowania działalności twórczej i kulturalnej jakkolwiek na początku lat 90. poszukiwano w tej dziedzinie (jak w całej gospodarce) „trzeciej drogi”. Zwolennicy rezygnacji z polityki kulturalnej państwa i równocześnie niewprowadzania „rynku w kulturze” zdawali się jednak zakładać, że rola państwa winna się ograniczać do zapewniania budżetowych środków „na kulturę”, zapominając, że ich dystrybucja jest sprawą polityki, w szczególności wtedy, kiedy określa się kryteria ich rozdziału, preferencje i priorytety. Już z tego chociażby powodu polityka kulturalna winna być prowadzona jako ogólnopaństwowa i lokalna polityka kulturalna, jak przekonywał Andrzej Siciński, kierujący resortem kultury w rządzie Jana Olszewskiego (od 23 grudnia 1991 do 10 lipca 1992 roku). Polityka kulturalna na szczeblu państwowym i samorządowym miałyby chronić przed „niekonsekwentnymi, nieprzemysłanymi, czy wręcz przypadkowymi decyzjami” dotyczącymi instytucji kulturalnych, mogącymi zagrażać niekiedy ich funkcjonowaniu w środowisku lokalnym.³⁶⁰

W gruncie rzeczy, nie odżegnywano się od finansowej polityki kulturalnej państwa, czego doświadczyli wszyscy ministrowie kultury zasypywani wnioskami o dotacje przez: twórców,

---

³⁵⁷ A. Siciński, *Kultura polska w nowej sytuacji historycznej (wybrane tezy ogólne)* w: J. Damrosz (red), *Kultura polska w nowej sytuacji historycznej*, Instytut Kultury, Warszawa 1998, s. 15.

³⁵⁸ M. Golka, *Kultura czasu przełomu...*, op. cit., s. 32.

³⁵⁹ A. Siciński, *Instytucje kultury w Polskiej „Rzeczypospolitej samorządnej”* w: *Muzea a samorzady. Materiały z Forum Dyskusyjnego Łódź, 19-20 kwietnia 1995*, red. Mirosław Borusiewicz, Magdalena Okraska-Knapik, Centrum Muzeologiczne Muzeum Historii Miasta Łodzi, Łódź 1996, s. 13. Stanowisko to potwierdził dwa lata później w: *Kultura polska w nowej sytuacji historycznej (wybrane tezy ogólne)*, op. cit., s. 20-21.

³⁶⁰ A. Siciński, *Kultura polska w nowej...*, op. cit., s. 15.

instytucje kultury, stowarzyszenia i wydawnictwa. Kwestionowano jedynie ideologiczno-polityczne ukierunkowanie twórczości artystycznej i centralistyczne sterowanie instytucjonalnym systemem upowszechniania kultury. Nietrudno zresztą było dostrzec, że bez ekonomicznego wsparcia przez państwo instytucje kulturalne nie będą w stanie funkcjonować, wypełniać swoich zadań, kiedy – podobnie jak inne podmioty – poddane zostały redukcjom budżetowym i rygorom oszczędnościowym w ramach „planu Balcerowicza”. W ich rezultacie placówki kultury ograniczyły zakres działalności, a wiele terenowych ośrodków kultury zostało zlikwidowanych.

Andrzej Siciński wskazywał na potrzebę utrzymania silnych związków kultury ze „sferami życia publicznego i prywatnego”. Za pożądane uważał wskazanie przez Sejm zakresu spraw objętych polityką kulturalną państwa i wypracowanie akceptowalnej społecznie formy opieki państwa nad kulturą, oparcie polityki kulturalnej o „zasadę samoorganizacji kultury” polegającą na centralnych działaniach wobec wybranych instytucji, zaś pozostałe pozostawiając samorządom terytorialnym. Postulował, aby mecenat państwa koncentrować na instytucjach „najlepszych i najbardziej nowatorskich”, a utrzymywać stan „wolności od presji ideologicznej” co gwarantować miały regulacje prawne „sprzyjające działalności kulturalnej”. W polityce kulturalnej państwa winny być wyznaczone cele długofalowe i okresowe.

Dominowało zatem stanowisko optujące za potrzebą, a nawet koniecznością prowadzenia polityki kulturalnej, ale takiej, która sprzyjałaby z jednej strony spontanicznym inicjatywom i swobodom twórczym, eliminując ich „wszystkie ograniczenia i wszystkie niebezpieczeństwa”, zapewniałaby „obieg wartości kulturowych”, współdecydowanie i samorządność w sferze zdecentralizowanego systemu upowszechniania kultury, interweniując jedynie w sytuacjach „ścierania się oddolnych oczekiwań, niekiedy wzajemnie sprzecznych”.³⁶¹

Z głównych postulatów środowisk twórczych dotyczących polityki kulturalnej, formułowanych na początku transformacji ustrojowej zrealizowany został właśnie ten, który dotyczył decentralizacji polityki kulturalnej, można nawet powiedzieć: demokratyzacji życia kulturalnego. Postulat decentralizacji zarządzania sferą upowszechniania kultury wysuwano na plan pierwszy, po żądaniach odpowiedniego finansowania działalności kulturalnej.

---

³⁶¹ K. Milczarek, *Postrzeżenie roli państwa w kształtowaniu polityki kulturalnej – mecenat i finansowanie kultury* w: M. Grabowska (red.), *Barometr kultury*, Instytut Kultury, Warszawa 1992, s. 153. Wyniki badań były następujące: 8 procent członków Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych wyraziło opinię, iż politycy powinni zajmować się kulturą; 4 procent członków Niezależnych Samorządnych Związków Zawodowych „Solidarność” i 4 procent obywateli nie przynależnych do żadnych związków zawodowych. Ci, według autorki, stanowili 83 procent społeczeństwa.

Za warunek konieczny nowej polityki kulturalnej uznano odrzucenie „scentralizowanego zarządu i ideologicznej kontroli” nad działalnością instytucji kultury i życiem kulturalnym ludzi. Jak trafnie odnotowała Urszula Kaczmarek:

„Centralizacja w polityce kulturalnej utożsamiana jest bowiem, często apriorycznie, z „odgórnym” sprawowaniem władzy, a więc podejrzewana o sterowanie, narzucanie, niedemokratyczność, prymitywną instrumentalność, czyli generalnie o postępowanie godzące w jakiejś mierze w interes społeczny (pozbawienie swobody wyboru, wolności, krępowanie nakazami, zarządzeniami itp.). Decentralizacja wydawała się najlepszym, ale i koniecznym działaniem, którego należało dokonać”.³⁶²

Andrzej Siciński przestrzegał jednak, że „(...) likwidacji centralizmu i ograniczenia interwencji państwa w życie społeczne nie należy utożsamiać z całkowitym wycofywaniem się państwa z dbałości o nasze dziedzictwo i wspólnotę kulturową”.³⁶³ Środowiska twórcze i „ludzie kultury” odrzucali w polityce kulturalnej jej manipulacyjny charakter, wierząc, że zapobiegnie temu decentralizacja instytucjonalnego systemu upowszechniania kultury. Dokonana ona została wcześniej, bo w ramach „reform systemowych” na początku transformacji ustrojowej, przy czym powody ekonomiczne były równie ważne w sytuacji „zapaści finansów państwa” i zapoczątkowanych neoliberalnych przekształceń gospodarczych.

W dyskusji merytorycznej nad „obliczem polityki kulturalnej” za podstawowe idee uznawano popieranie narodowej twórczości artystycznej i zapewnienie „dostępu do kultury” wszystkim obywatelom. U początku reform systemowych jako pierwszy podmiot zbiorowy wyartykułował to Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” w zjazdowych uchwałach programowych. Mamy w nich zapowiedzi dotyczące działań jakie Związek podejmie w odniesieniu do sfery twórczości artystycznej i upowszechniania uczestnictwa w kulturze. W uchwale Programowej II Krajowego Zjazdu z 1990 roku nie podjęto kwestii polityki kulturalnej, ograniczając się do deklaracji zapewnienia zaspokajania potrzeb kulturalnych członków Związku, „ochrony materialnej ludzi kultury” i zadeklarowaniu poparcia działań środowisk twórczych mających na celu rozwój kultury narodowej. Zasadnicze zagadnienia wchodzące w zakres polityki kulturalnej to zapowiedź poparcia rozwiązań zapewniających: „utrzymanie i pomnażanie dóbr kultury”, ochronę kultury polskiej i „dostęp do dóbr kultury wszystkim obywatelom”. Osiągnąć to można „poprzez pełne wykorzystanie potencjału intelektualnego, twórczego ludzi kultury i środowisk artystycznych” i utrzymanie

---

³⁶² U. Kaczmarek, op. cit., s. 249.

³⁶³ A. Siciński, op. cit., s. 21.

mecenatu państwa nad kulturą. W trybie kategoriycznym stwierdzono, że „Państwo musi wspomagać finansowo wartościowe inicjatywy twórcze oraz instytucje kulturalne i stowarzyszenia służące kultywowaniu tradycji i wzbogacaniu form życia zbiorowego”.³⁶⁴ Świadomość tego miały środowiska artystyczne, organizatorzy życia kulturalnego i wszyscy zainteresowani kształtowaniem polityki kulturalnej w demokratycznym państwie i gospodarce wolnorynkowej, w szczególności „resort kultury” tworzący programowe, prawne i organizacyjne podstawy „nowego ustroju kultury”.

3.3. O nową politykę kulturalną

Myślenie o polityce kulturalnej w żadnym ze środowisk politycznych zaangażowanych w proces transformacji ustrojowej priorytetowym nie było. Jak stwierdził Kazimierz Krzysztofek, partie polityczne w całym okresie przemian społecznych „wiele uwagi sprawom kultury i polityki kulturalnej nie poświęcały”, jeżeli nie było to sprzęgnięte z podstawowymi celami światopoglądowymi i politycznymi partii, co najbardziej widać w programach Prawa i Sprawiedliwości. Pewne zainteresowanie „sprawami kultury” znalazło swój wyraz w programach głównych partii politycznych, biorących udział w wyborach parlamentarnych w 1993 roku. Marian Golka wyliczył na 0,6% odniesienia do kultury względem całości treści programów większości partii, 2% próg przekroczyły niektóre ugrupowania, inne o 0,1%, o 0,4%, lub o 0,6%.³⁶⁵ Można rzec, że dane te odzwierciedlają przekonania liderów, kierownictw czy członków danej partii o nikłym znaczeniu „spraw kultury” w kampanii wyborczej i zdobyciu władzy w państwie. Najbardziej widać to w „założeniach programowych” Porozumienia Centrum – Zjednoczenie Polskie, które było koalicją wielu mniejszych partii zawiązaną na czas wyborów.³⁶⁶ Zadziwia w tej różnorodności zgodne niepodejmowanie problemów polityki kulturalnej. W dalszych rozważaniach, prezentując politykę kulturalną rządów III Rzeczypospolitej, wychodzę od przedstawienia zasadniczych tez, propozycji i postulatów partii rządzących wedle zapisów w ich programach wyborczych, które określają – jak się okazuje –

---

³⁶⁴ M. Golka, *Transformacja systemowa* ..., op. cit., s. 24 i 28.

³⁶⁵ Ibidem, s. 26-27.

³⁶⁶ Należały do niej w porządku alfabetycznym: Chrześcijańska Demokracja, Chrześcijańsko-Demokratyczne Stronnictwo Pracy, Porozumienie Centrum, Ruch Trzeciej Rzeczypospolitej, zawiązane komitety obywatelskie.

w mniejszym lub większym zakresie – kierunek polityki państwa w poszczególnych kadencjach³⁶⁷.

3.3.1. „Założenia programu działań w okresie przejściowym”. „Kultura w okresie przejściowym” – pierwsze dokumenty Ministerstwa Kultury i Sztuki określające politykę kulturalną III Rzeczypospolitej – kadencja rządu 1989–1990

Spór dotyczący zasadności prowadzenia przez państwo polityki kulturalnej w formowanym na początku lat. 90. XX wieku demokratycznym systemie sprawowania władzy w Polsce, toczył się obok działań reformujących ustrój państwa mających również konsekwencje dla sfery upowszechniania kultury, które uwzględniano w pracach prowadzonych w Ministerstwie Kultury i Sztuki pod kierunkiem minister Izabelli Cywińskiej (12 września 1989 do 12 stycznia 1991 roku), nad zarysowaniem koncepcji polityki kulturalnej właśnie, w początkowym, najtrudniejszym okresie reformy gospodarczej i finansowej państwa. W marcu 1990 roku wprowadzono decentralizację systemu upowszechniania kultury ustawą o samorządzie gminnym,³⁶⁸ zgodnie z którą prowadzenie działalności kulturalnej na obszarze gminy i tym samym jej finansowanie jest obowiązkiem władz samorządowych. Konkretnie uprawnienia i zadania gmin w tym zakresie ustalił kolejny akt prawny z 17 maja 1990 roku³⁶⁹, podjęty na mocy obowiązującej jeszcze ustawy z 1984 roku o upowszechnianiu kultury.³⁷⁰

W MKiS powstał w sierpniu 1990 roku dokument *Założenia programu działań w okresie przejściowym*, następny dokument, który jest uzupełnioną, pełną wersją *Założeń...* zatytułowany *Kultura w okresie przejściowym* przedłożono Radzie Ministrów we wrześniu tegoż roku. We *Wstępie* do tego opracowania stwierdza się, że

„Pojęciu państwowej polityki kulturalnej, kompromitowanemu przez dziesięciolecia nieskuteczną lub po wielokroć szkodliwą praktyką, powinien być przywrócony rzeczywisty sens – zwłaszcza teraz,

---

³⁶⁷ W sprawie polityki kulturalnej w programach partii politycznych zob. Ł. Kaczmarczyk, *Problematyka kulturowa w programach wybranych polskich partii politycznych*, „Kultura – Media – Teologia”, 2011, nr 6, s. 18-36.

³⁶⁸ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym, Dz. U. z 1990 r., Nr 16, poz. 95. Z dniem 29 grudnia 1998 roku tytuł ustawy został zmieniony na: o samorządzie gminnym (na podst. Dz. U. z 1998 r., Nr 162, poz. 1126). Zapisy treści zmieniono ustawą: Ustawa z dnia 8 lipca 2005 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2005 r., Nr 175, poz. 14.

³⁶⁹ Ustawa z dnia 17 maja 1990 r. o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczególnych pomiędzy organy gminy a organy administracji rządowej oraz o zmianie niektórych ustaw, Dz. U. z 1990 r., Nr 34, poz. 198, art. 1, ust. 23.

³⁷⁰ Ustawa z dnia 26 kwietnia 1984 r. o upowszechnianiu kultury oraz o prawach i obowiązkach pracowników upowszechniania kultury, op. cit.

w okresie przebudowy ustrojowej i gospodarczej. Jest to obowiązkiem władz publicznych Rzeczypospolitej – państwowych i samorządowych (nie zaś tylko Ministerstwa Kultury i Sztuki i jego agend)”.³⁷¹

Rzeczywisty sens państwowej polityki kulturalnej w okresie budowy demokratycznego państwa i społeczeństwa w warunkach wolnorynkowej gospodarki polegać miał na pozbawieniu państwa monopolistycznej roli w życiu kulturalnym, zlikwidowaniu centralnego i biurokratycznego sterowania sferą upowszechniania kultury, zaniechaniu instrumentalnego traktowania twórczości artystycznej poddanej wcześniej ideologicznej presji i cenzuralnym rygorom. W rezultacie

„Naczelne zadanie polityki kulturalnej demokratycznego państwa jest oczywiste. Jest nim ochrona praw obywateli do swobodnej twórczości, swobodnego wyboru form uczestnictwa w kulturze i swobodnego wyboru jej wartości”.³⁷²

W związku z tym „strategia działań ministerstwa” miała być zbudowana na znalezieniu „odpowiedzi na cztery pytania”:

„CO – czyli jakie wartości chcemy propagować,
KTO – czyli problem kadr,
JAK – czyli przy pomocy jakich środków (nie tylko finansowych),
GDZIE – czyli sprawa bazy”.³⁷³

Sprawę aksjologii polityki kulturalnej państwa ogólnie rozstrzygnięto, przyjmując jako jej podstawową przesłankę teoretyczno-światopoglądową: pluralizm światopoglądowy i pluralizm wartości (z późniejszym konstytucyjnym zakazem głoszenia i upowszechniania poglądów charakterystycznych dla totalitarnych systemów politycznych). Chodziło jednak o wartości humanistyczne i artystyczno-estetyczne sztuki „wysokiej”, która winna być objęta patronatem państwa. W pierwszym zdaniu *Założeń...* stwierdza się, że „Mówiąc, o kulturze w okresie przejściowym, mówimy o RYNKU i WARTOŚCIACH” (podkr. z tekstu)³⁷⁴ i to jest podstawowe założenie polityki kulturalnej okresu transformacji obecne we wszystkich późniejszych rządowych koncepcjach tej polityki oscylujących mniej lub bardziej między „rynkiem kultury a mecenatem państwa”. Głównym bowiem problemem kolejnych rządów było „ile państwa, a ile rynku w kulturze”?

---

³⁷¹ *Kultura w okresie przejściowym*, w: Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach 1918-1998, op. cit., s. 324.

³⁷² *Ibidem*, s. 324.

³⁷³ *Założenia programu działań w okresie przejściowym*, w: Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach 1918-1998, op. cit., s. 321.

³⁷⁴ *Ibidem*, s. 320.

Oba przywołane dokumenty określają podstawowe założenia i cele „reformy w kulturze” opartej na tworzeniu nowego systemu finansowania sfery upowszechniania kultury i aktów prawnych regulujących działalność twórczą i kulturalną. Oba opracowania zapowiadają także wprowadzenie podziału na: narodowe, państwowe i samorządowe instytucje kultury. Te pierwsze „o wyróżniającym się znaczeniu dla kultury narodowej” miały bezpośrednio podlegać MKiS i utrzymywać się w pełni z budżetu resortu, te drugie to instytucje oddane pod zarządek wojewodom i finansowane z budżetu województw „w porozumieniu z Ministrem Kultury”, trzecie natomiast to „instytucje znajdujące się w wyłącznym zarządzie, finansowaniu i odpowiedzialności wojewodów lub samorządów terytorialnych”. W koncepcji polityki kulturalnej państwa „w okresie przejściowym” wyznaczono następujące „zasadnicze zadania strategiczne w działalności kulturalnej resortu”:

- „– dbałość i opiekę nad dziedzictwem i zabytkami kultury narodowej;
- wspieranie istotnych dla rozwoju kultury narodowej procesów i zjawisk artystycznych oraz szczególnie ważnych instytucji kulturalnych (Biblioteka Narodowa, Muzeum Narodowe, Filmoteka Narodowa, niektóre teatry i instytucje muzyczne itp.);
- promocję ważnych polskich dokonań twórczych w kraju i za granicą;
- promocję szczególnie wartościowych dokonań kultury światowej w kraju;
- (...) wypracowanie konkretnego systemu oddziaływań na kształtowanie wrażliwości i wiedzy estetycznej odbiorcy kultury. Same instytucje kultury działają niewiele. Konieczne jest szerokie uwzględnienie tego problemu w edukacji narodowej i w działalności środków masowego przekazu”.³⁷⁵

Są to zadania, które wprost lub w różnych sformułowaniach stały się priorytetami polityki kulturalnej późniejszych rządów III RP. Były też celami polityki kulturalnej PRL, pominiawszy ideologiczne selekcionowanie „dziedzictwa” i „dokonań artystycznych”. Całościowa edukacja kulturalna była też problemem „tamtego czasu” i podobnie jak w okresie transformacji nie znalazła zadowalającego rozwiązania. Zabrakło wówczas i brakuje obecnie „woli politycznej” w tej kwestii.

W „okresie przejściowym” odnotować należy jedno bardzo ważne dokonanie organizacyjno-instytucjonalne jakim było utworzenie Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie.³⁷⁶ Jego powołanie – dla umożliwienia swobodnej międzynarodowej wymiany i współpracy kulturalnej w nowych warunkach ustrojowych – zapowiedział premier Tadeusz

---

³⁷⁵ *Kultura w okresie przejściowym* w: Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach 1918-1998, op. cit., s. 326.

³⁷⁶ Zarządzenie Nr 11 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 10 maja 1991 r. w sprawie utworzenia Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie, zmienione zarządzeniem Nr 18 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 6 lipca 1992 r., zmienione ponownie zarządzeniem Nr 27 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 18 maja 1995 r., zmieniło: Zarządzenie Nr 26 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 września 2007 r. w sprawie utworzenia Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie, Dz. Urz. MKiDN, Nr 4, poz. 53.

Mazowiecki na spotkaniu szefów państw i rządów Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (które odbywało się w Paryżu w dniach od 19 do 21 listopada 1990 roku). Oficjalnie zainaugurowało ono swoją działalność 29 maja 1990 roku, podczas sympozjum KBWE w Krakowie (od 25 maja do 7 czerwca 1991 roku) poświęconemu dziedzictwu kulturowemu.

Działalność MCK ukierunkowana jest na przestrzeń kulturową i dziedzictwo kulturowe Europy Środkowej, zarządzanie dziedzictwem kulturowym, pamięcią kulturową, na politykę kulturalną i ekonomię kultury. Prowadzi w tym zakresie: badania naukowe, edukację kulturową, prace wydawnicze i organizuje wystawy tematyczne. Pełni też „misję dyplomacji publicznej poprzez międzynarodowy dialog w kulturze”.

3.3.2. Ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej – kadencja rządu 1991

12 stycznia 1991 roku po wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej, którym został Lech Wałęsa powstał nowy rząd pod przewodnictwem premiera Jana Krzysztofa Bieleckiego (12 stycznia 1991 do 5 grudnia 1991 roku). Na Ministra Kultury i Sztuki powołano Marka Rostworowskiego (od 12 stycznia 1991 do 23 grudnia 1991 roku). Był to czas wdrażania reformy gospodarczej w sytuacji zapaści budżetu państwa, ogromnej inflacji i „cięć budżetowych” wszystkich resortów i ministerstw do 30%. Drastyczna redukcja budżetu MKiS spowodowała wstrzymanie wszelkich prac związanych z restaurowaniem obiektów zabytkowych, co szczególnie dotyczyło ministra i jego zastępcy Andrzeja Rottermunda jako historyków sztuki i muzealników. Utworzono jednak nową instytucję ochrony zabytków Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych³⁷⁷ i równocześnie wyłączono spod kompetencji wojewodów konserwatorów zabytków. Dziedzictwo kulturowe było przedmiotem szczególnej troski centralnej administracji państwowej w sferze kultury w okresie transformacji do dnia dzisiejszego. Od momentu przemian ustrojowych problemem kolejnych ministrów kultury stała się reprivatyzacja upaństwowionych w PRL dzieł sztuki i obiektów zabytkowych.

Za kadencji Marka Rostworowskiego rozpoczęto prace legislacyjne dotyczące muzeów, bibliotek i prawa autorskiego oraz reorganizację ministerstwa. Doprowadzono do uchwalenia przez Sejm ustawy *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej*, opracowywanej już za poprzedniego rządu, która wprowadziła, modyfikowany później „nowy ustrój kultury”.

---

³⁷⁷ Zarządzenie Nr 51 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 31 października 1991 r. w sprawie utworzenia Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych oraz nadania mu statutu, Dz. Urz. MKiS, Nr 2, poz. 8.

Wyodrębniono w niej: narodowe, państwowe i samorządowe instytucje kultury.³⁷⁸ W kwestii finansowania działalności kulturalnej zadeklarowano „rozsądną politykę fiskalną” sprzyjającą kształtowaniu się różnych form mecenatu pozapaństwowego, w tym fundacji w sferze kultury.

3.3.3. „Polityka kulturalna państwa. Założenia” – pierwszy rządowy dokument polityki kulturalnej III Rzeczypospolitej – kadencja rządu 1992–1993

Pierwszy oficjalny rządowy dokument polityki kulturalnej Rzeczypospolitej Polskiej przyjęty przez Radę Ministrów 10 sierpnia 1993 roku, noszący tytuł *Polityka kulturalna państwa. Założenia*, opracowany został pod auspicjami Komitetu Społecznego Rady Ministrów, którym kierował wicepremier Paweł Łączkowski, a funkcję premiera piastowała Hanna Suchocka (od 11 lipca 1992 do 26 października 1993 roku). Obowiązki Ministra Kultury i Sztuki pełnił wówczas (w randze podsekretarza stanu) Piotr Łukasiewicz (od lipca 1992 do lutego 1993 roku), a po nim stanowisko ministra objął Jerzy Góral (od 11 lutego 1993 do 26 października 1993 roku).

Poprzedza go akt prawny wprowadzający kolejne zmiany w systemie upowszechniania kultury w ramach Miejskiego Programu Pilotażowego Reformy Administracji Publicznej, zgodnie z którym 40 samorządów dużych miast przejęło od administracji państwowej na mocy zawieranych porozumień wiele „zadań publicznych”, które w koncepcji dalszej reformy samorządowej miały być zadaniami własnymi powiatu, co stało się w 1998 roku.³⁷⁹

W dokumencie *Polityka kulturalna państwa. Założenia* stwierdza się, że

„Termin „polityka kulturalna” budzi niekiedy nie najlepsze skojarzenia. Po pierwsze może się wydawać, że wiąże sferę kultury ze sferą polityki, zaś są to obszary, w których powinny obowiązywać odmienne kryteria i wartości. Po wtóre, zawiera w sobie sugestię, iż życie kulturalne może – lub zgoła powinno – być centralnie administrowane. Po trzecie wreszcie, kojarzy się z nowomową rozmaitych dokumentów i wystąpień oficjalnych z czasów komunistycznych. Zdając sobie sprawę z owych odniesień sądzimy jednak, że nie należy rezygnować z posługiwania się terminem „polityka kulturalna”. Zachowuje on użyteczność i aktualność dopóty, dopóki państwo nie wyrzeka się wpływu na życie kulturalne i uczestnictwo społeczeństwa w kulturze, także dopóki kultura jest uznawana za niezbywalny składnik tożsamości narodowej. Z pewnością jednak terminowi temu musi być nadawana nowa treść. Polityka kulturalna w naszym kraju nigdy już bowiem nie będzie polegać na sprawowaniu

---

³⁷⁸ Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, Dz. U. z 1991 r., Nr 114, poz. 493.

³⁷⁹ Rozporządzenie Rady Ministra z dnia 13 lipca 1993 r. w sprawie określenia zadań i kompetencji z zakresu rządowej administracji ogólnej i specjalnej, które mogą być przekazane gminom o statusie miasta, wraz z mieniem służącym do ich wykonywania, a także zasad i trybu przekazywania, Dz. U. z 1993 r., Nr 36, poz. 309, § 1, ust. 10. Załącznik nr 1 do rozporządzenia zawiera listę miast mogących przejmować określone instytucje kultury.

scentralizowanego zarządu i ideologicznej kontroli nad życiem kulturalnym ludzi i działalnością instytucji kultury”.³⁸⁰

Zasadą polityki kulturalnej pozostał mecenat finansowy państwa, ale z pewną ekonomizacją działalności kulturalnej i „umiarkowaną komercjalizacją”, która – zdaniem autorów prezentowanej koncepcji – nie musi stwarzać zagrożenia dla kultury. Wytwory kultury nabywają bowiem statusu towaru i w związku z tym podlegają prawom rynku. Zarysowany „nowy ustrój kultury” miał być „próbą pogodzenia interwencjonizmu państwa z samorządnością”. Uwzględniał bowiem, dokonany już na mocy odpowiednich ustaw podział zadań w sferze organizacji życia kulturalnego na: samorząd gminny oraz wojewodów i centralną administrację publiczną. Nowy ustrój kultury miała zatem konstytuować: (1) decentralizacja ujmowana jako przekazywanie części uprawnień ministerialnych – wojewodom, (2) uspołecznienie rozumiane jako przekazywanie niektórych uprawnień wojewodów – samorządom, (3) wyznaczenie „sfer chronionych” znajdujących się pod szczególną opieką państwa, za które uznano „w okresie przejściowym”: dziedzictwo kulturowe i zabytki oraz ochronę książki „z uwagi na rolę czytelnictwa i słowa drukowanego w kształtowaniu «społeczeństwa myślącego»”, (4) „wspieranie instytucji i przedsięwzięć najistotniejszych dla życia kulturalnego”.

Wyznaczony w wzmiankowanym dokumencie zakres polityki kulturalnej państwa objął: dziedzictwo narodowe (ochrona zabytków, muzea), ochronę książki, kulturę artystyczną (muzyka, plastyka, teatr, film), kulturę ludową, kulturę mniejszości i kulturę regionów, sztukę nieprofesjonalną, szkolnictwo artystyczne i edukację kulturalną, kulturę polską w Europie i w świecie.

Dla sprawnej realizacji przyjętych priorytetów i zadań urząd MKiS został zreorganizowany w konsekwencji zawężonego obszaru działania oraz funkcji i zadań zarządczych. Zlikwidowano branżowe departamenty na rzecz samodzielnych stanowisk pracy pełnomocników branżowych i utworzono dwa departamenty: Departament Działalności Kulturalnej i Departament ds. Uczestnictwa w Kulturze. W tym zakresie prawie każdy z ministrów kultury dokonywał reorganizacji swego urzędu.

---

³⁸⁰ *Polityka kulturalna państwa – założenia. Wersja wstępna*, „Przegląd Powszechny. Miesięcznik poświęcony sprawom religijnym, kulturalnym i społecznym”, nr 11/855/1992, s. 180.

Scedowanie uprawnień w finansowaniu i zarządzaniu kulturą na jednostki samorządu terytorialnego pozbawiło MKiS wpływu na funkcjonowanie lokalnych placówek kulturalnych i umożliwiło prowadzenie wielości samorządowych polityk kulturalnych, aczkolwiek – z założenia – zgodnych z pryncypiami polityki kulturalnej państwa. Mecenat administracyjny państwa ograniczony został do wyróżnionych w ustawie o *organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* „narodowych instytucji kultury” podlegających MKiS. Uznano też, że sprawowanie mecenatu administracyjnego nad państwowymi instytucjami kultury nie może polegać na zarządzaniu „w trybie nadzoru”. Działania centralnej administracji publicznej w sferze twórczości artystycznej i upowszechniania uczestnictwa w kulturze winny mieć raczej charakter organizatorski, impresaryjny i promocyjny, pozbawione ingerencji państwa w „procesy twórcze”.

Przyjęta przez pierwszy niekomunistyczny rząd zasada pluralizmu wartości w polityce kulturalnej stanowiła podstawową aksjologiczno-merytoryczną przesłankę polityki kulturalnej, aczkolwiek z klauzulą, że

„Polityka kulturalna nie może stronić od wyboru pewnych wartości. Powinna być jednak izolowana od doraźnych sporów ideologicznych. (...) Nie może to oczywiście oznaczać powstrzymywania się od dokonywania ocen i liczenia się z uznanymi hierarchiami dzieł i twórców. Oceny te powinny jednak dotyczyć wyłącznie merytorycznej wartości dzieła lub społecznego znaczenia przedsięwzięcia, nie zaś jego treści, formy lub osoby autora”.³⁸¹

Zastrzeżenie to, uprawnienie czy klauzula (bez odwoływania się do tego dokumentu) uznawane przez wszystkich dotychczasowych ministrów kultury w III RP, stanowiło wielokrotnie podstawę do ministerialnych preferencji ideologicznych i ingerencji cenzorskich, naruszających swobody twórcze z powodów światopoglądowych.³⁸² Zauważalne to było szczególnie za urzędowania ministerialnego Kazimierza Dejmka i Michała Ujazdowskiego.³⁸³ Według Daniela Przystaka: „Kolejni ministrowie odpowiedzialni za sprawy kultury ze zmiennym szczęściem wpływali na kształtowanie ideologiczne działalności artystycznej”.³⁸⁴

---

³⁸¹ *Polityka kulturalna – założenia*, op. cit., s. 181 i 198.

³⁸² Por. J. Dąbrowski, *Spis wypadków cenzorskich 1989–2010*, w: J. Dąbrowski, *Cenzura w sztuce polskiej po 1989 roku. Artyści, sztuka i polityka*, t. 2, Warszawa 2014, s. 690-737; J. Mińto, *Kronika wypadków cenzorskich. Ostatnie lata*, „Notatnik Teatralny” 2006, nr 39-40, s. 9-23; J. Mińto, *Kronika wypadków cenzorskich. Ostatnie lata. Kontynuacja*, „Notatnik Teatralny” 2007, nr 45-46, s. 252-272.

³⁸³ D. Przystek, *Polityka kulturalna w Polsce (i na świecie)*, w: D. Dziewulak (red.), *Polityka kulturalna*, „Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu”, 2 (46) 2016, s. 25.

³⁸⁴ *Ibidem*, s. 24.

Zapowiadając dalsze prace nad przedłożoną koncepcją polityki kulturalnej Michał Jagiełło, ówczesny podsekretarz stanu w MKiS skonstratował, że „ważne jest, że mamy nad czym dyskutować”. Nie był on jednak przedmiotem debat po upadku rządu Hanny Suchockiej. Kolejni ministrowie resortu kultury nie odnosili się do niego³⁸⁵, ale formułując założenia i „program realizacyjny polityki kulturalnej” na daną kadencję wyznaczali priorytety i zadania, które pojawiały się w koncepcjach poprzedników, albowiem „sytuacja w kulturze” nie zmieniała się w sposób istotny i pozostawały ciągle te same problemy i dylematy do rozwiązania w sferze upowszechniania uczestnictwa w kulturze.

3.3.4. „Zadania Ministerstwa Kultury i Sztuki 1995–1997”. „Perspektywiczna polityka kulturalna państwa”. „Karta Kultury Polskiej” – kadencja rządu 1993–1997

W deklaracjach programowych Unii Demokratycznej prezentowanych podczas kampanii wyborczej do Sejmu i Senatu w drugim półroczu 1993 roku (wybory odbyły się 19 września 1993 roku) znalazła odbicie koncepcja polityki kulturalnej państwa opracowana za rządów Hanny Suchockiej. Za podstawową przesłankę światopoglądowo-aksjologiczną nowej polityki kulturalnej partia ta uznała, że „Obowiązkiem państwa jest tworzenie przestrzeni wolności dla kultury przy jednoczesnym wspieraniu uznawanych powszechnie ogólnoludzkich wartości humanistycznych”. Wypowiedziała się „zdecydowanie na rzecz zgodnej z narodową tradycją, opieki społeczeństwa i państwa nad kulturą i sztuką”, uznając za warunek podstawowy rozwoju kultury i sztuki i „gwarancję jej niezależności”, uznając za konieczne „(...) stworzenie systemu prawnego, organizacyjnego i finansowego pozwalającego na integrację elementów mecenatu państwa i samorządu oraz mecenatu prywatnego i społecznego”. Odwołując się do istniejącego już ustawowego podziału instytucji kultury, UD uważała, że

„Państwo dbać musi o zagwarantowanie bytu i szans rozwoju instytucji kultury o statusie narodowym w tym najwybitniejszych teatrów i filharmonii, wyższych uczelni artystycznych, a także najważniejszych imprez stanowiących wizytówkę polskiej kultury”.³⁸⁶

Unia Pracy „sprawy kultury” ujęła w syntetycznym zapisie podkreślającym konieczność zachowania mecenatu państwa w sferze kultury, wskazując na „barbaryzację kraju” jako

---

³⁸⁵ „Nowa ekipa SLD-PSL przyszła z takim odrzutem w stosunku do tego, co robiła stara ekipa. Przypuszczam, że nawet, gdyby się zgadzali z zawartością tego dokumentu, nie przyjęliby go. Został po prostu schowany do szuflady” – powiedział w wywiadzie, P. Łukasiewicz. Por. B. Gierat-Bieroń, *Puste szuflady, era bez komputera. Piotr Łukasiewicz (15 lipca 1992 – 17 lutego 1993)*, w: B. Gierat-Bieroń, op. cit., s. 77.

³⁸⁶ M. Golka, op. cit., s. 27.

negatywny skutek społeczny jej komercjalizacji. Opowiedziała się za finansowaniem działalności kulturalnej przez państwo poprzez „różnego rodzaju dotacje, ulgi podatkowe itp.”.

Polskie Stronnictwo Ludowe – Porozumienie Ludowe zadeklarowało ogólnie poparcie dla działań wiodących do ochrony dziedzictwa kulturowego oraz „współtworzenie nowych wartości duchowym, społecznym i kulturowym”, które sprzyjałyby procesom modernizacji państwa i społeczeństwa, służyły jego „wzbogacaniu i rozwojowi”.

Bardziej znacząca na scenie politycznej w Polsce druga partia chłopska – Polskie Stronnictwo Ludowe opowiadało się za „stworzeniem nowoczesnej i dojrzałej polityki kulturalnej i naukowej państwa”, zapewniającej mecenat państwa nad kulturą, przy wspomagającej roli mechanizmów rynkowych. Partia oświadczyła w swoim programie, że „Celem polityki kulturalnej Państwa czynimy pomnażanie dorobku kultury narodowej, upowszechnienie najbardziej wartościowych treści oraz zaspokajanie potrzeb kulturalnych społeczeństwa”.³⁸⁷ Dalej, że popierać będzie przedsięwzięcia kulturalne, „ukazujące ludowe i chrześcijańskie wartości kultury naszego Narodu”, co uznać można za deklarację światopoglądowo-aksjologicznego zorientowania zapowiadanej polityki kulturalnej.

Sojusz Lewicy Demokratycznej uznał za podstawowy cel polityki kulturalnej zapewnienie odpowiedniego poziomu finansowania działalności kulturalnej z budżetu państwa i politykę podatkową sprzyjającą finansowemu wspieraniu upowszechniania kultury przez prywatne podmioty gospodarcze, przy wykorzystaniu ograniczonej komercjalizacji kultury. Partia stwierdziła dobitnie, że

„Opowiadamy się za utrzymaniem mecenatu państwa w kulturze. Zadaniem i obowiązkiem państwa musi być zapewnienie powszechnej dostępności do dóbr kultury i ochrona podstawowych wartości dóbr kultury narodowej”.³⁸⁸

Deklaracje programowe PSL i SLD znalazły odzwierciedlenie w działaniach MKiS kierowanego przez Kazimierza Dejmka (od 26 października 1993 do 7 lutego 1996 roku) w rządzie Polskiego Stronnictwa Ludowego i Sojuszu Lewicy Demokratycznej utworzonym, po wygranych przez te partie, wyborach w 1993 roku (od 26 października 1993 do 1 marca 1995 roku), następnie w rządzie Józefa Oleksego (od 7 marca 1995 do 26 stycznia 1996 roku). Minister Kazimierz Dejmek za swoje nadrzędne zadanie uznał „przywrócenie obowiązków

---

³⁸⁷ Ibidem, s. 26.

³⁸⁸ Ibidem.

państwa wobec kultury”, a jako główne cele prowadzonej polityki kulturalnej, inaczej rzecz ujmując jako zadania mecenatu państwa nad kulturą, wyznaczył: upowszechnianie książki i czytelnictwa, edukację kulturalną i ochronę dziedzictwa narodowego. Znalazły się one w opracowanym w MKiS dokumencie (listopad 1994) zatytułowanym *Zadania Ministerstwa Kultury i Sztuki 1995–1997*.³⁸⁹ Autorstwa Kazimierza Dejmka jest przyjęty

„(...) w projekcie konstytucji tzw. zapis definiujący kulturę jako źródło tożsamości narodu, jego trwania i rozwoju oraz nakładający na państwo obowiązek tworzenia warunków dla jej upowszechniania i równego dostępu do jej dóbr”.³⁹⁰

Zapis ten znalazł się w artykule 6, uchwalonej 2 kwietnia 1997 roku Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, postanawiającym, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Stanowi on konstytucyjną podstawę prawną wszelkiej polityki kulturalnej w państwie i źródło określania jej założeń i celów, co odnaleźć można i wyinterpretować z odpowiednich sformułowań w programach partyjnych w tym zakresie. Interpretując powyższe konstytucyjne postanowienie można dojść do wniosku, że obowiązek państwa „stwarzania warunków upowszechnienia i zapewnienia równego dostępu do dóbr kultury” wymaga prowadzenia przez państwo sprzyjającej temu stanowi rzeczy polityki kulturalnej, w tym mecenatu państwa w odniesieniu do kultury. Tylko polityka kulturalna państwa jest w stanie kształtować w skali państwa właśnie warunki dla powszechnego i równego dostępu do kultury.

„Otoczyć kulturę narodową mecenatem państwa” to priorytet misji rządowej w sferze kultury ministra Zdzisława Podkańskiego (od 7 lutego 1996 do 31 października 1997 roku), pełniącego swoją funkcję w rządzie premiera Włodzimierza Cimoszewicza. Przyjęto pojęcie mecenatu, zgodnie z którym

„Mecenat rozumiany jest jako wspieranie i promocja twórczości, edukacji kulturalnej, ochrony dziedzictwa oraz popieranie działań i inicjatyw kulturalnych. Podstawowym instrumentem sprawowania mecenatu jest finansowanie działalności kulturalnej w kraju i promocji kultury polskiej za granicą przez organy administracji rządowej oraz samorządu terytorialnego”.³⁹¹

---

³⁸⁹ D. Przastek, op. cit., s. 28.

³⁹⁰ B. Gierat-Bieroń, *Ministerstwo rządu dusz. Kazimierz Dejmek (26 października 1993 – 7 lutego 1996). Rozmowa z Wacławem Janasem, sekretarzem stanu w MKiS podczas kadencji ministra Kazimierza Dejmka*, w: B. Gierat-Bieroń, op. cit., s. 116.

³⁹¹ *Raport z Działalności Ministerstwa Kultury i Sztuki w okresie od 7 lutego 1996 r. do 17 października 1997 r. Otoczyć kulturę narodową mecenatem państwa*, w: Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach 1918-1998, op. cit., s. 354.

Znowelizowano ustawę *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej*, w której rozstrzygnięto ustawowo – jeszcze przed uchwaleniem Konstytucji – o mecenacie państwa w sferze kultury i zdefiniowano go, wprowadzając zapis, w artykule 1, ustęp 2, że

„Państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną, polegający na wspieraniu i promowaniu twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz na ochronie dziedzictwa kultury”.

oraz w ustępie 3 i 4

„Minister Kultury i Sztuki oraz inne organy administracji państwowej, w ramach mecenatu państwa, mogą wspierać finansowo działalność kulturalną o szczególnym znaczeniu, w kraju i za granicą, zgodnie z przepisami prawa budżetowego”.

„Mecenat, o którym mowa w ust. 2, sprawują także organy samorządu terytorialnego w zakresie ich właściwości”.³⁹²

Realizacja tego priorytetu wymagała podjęcia intensywnych prac legislacyjnych. W 20 miesięcy opracowano 170 projektów aktów prawnych, w tym: 10 ustaw, prawie 70 aktów wykonawczych (rozporządzeń i zarządzeń), ponad 80 „innych zarządzeń i decyzji” oraz 13 uchwał Rady Ministrów.³⁹³

W znowelizowanej ustawie o działalności kulturalnej zniesiono dotychczasową kategorię narodowych instytucji kultury prowadzonych przez MKiS, rozszerzając kategorię państwowych instytucji kultury, którymi są instytucje podlegające naczelnym i centralnym organom administracji państwowej i wojewodom. Pozostałe to komunalne instytucje kultury prowadzone przez gminy i związki gmin (związki komunalne). W opinii publicznej priorytetem kadencji Zdzisława Podkańskiego była opieka państwa nad dziedzictwem kultury ludowej. Nie zauważano kilkunastu innych „programów merytorycznych”, a były to:

1. Międzyresortowy Program Edukacji Kulturalnej – 1996 r.
2. Program Promocji Uzdolnionej Młodzieży „Talenty” – 1 edycja 1997 r.
3. Program „Jednolity System Informacyjny w Bibliotekach Publicznych – 1996 r.
4. Program „Polonia 2000” (integrujący Polaków żyjących na wychodźstwie z Macierzą) – oprac. w 1997 r.
5. Program Ratowania Miast Historycznych (w 1997 r. podniesiony do rangi programu rządowego).
6. Realizacja szczegółowych programów istotnych dla ochrony dziedzictwa:
  - ochrony krajobrazu kulturowego,
  - ratowania dworów i pałaców,
  - ratowania zabytkowego budownictwa drewnianego,
  - archeologiczne zdjęcia Polski,
  - konserwacji wnętrz zabytkowych,
  - ratowania zabytków kultury technicznej,

---

³⁹² Ustawa z dnia 27 czerwca 1996 r. *o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej*, Dz. U. z 1996 r., Nr 90, poz. 406.

³⁹³ *Raport z Działalności Ministerstwa Kultury i Sztuki ...*, op. cit., s. 355.

- ochrony architektury obronnej (1997 r.),
- 1000-lecie Zjazdu Gnieźnieńskiego.
- 7. Ginące zawody.
- 8. Obchody 200 rocznicy urodzin Adama Mickiewicza.
- 9. Transgraniczny program współpracy Polsko-Słowackiej oraz Polsko-Czeskiej.
- 10. Informacja wizualna o kulturze w sieci Internet.
- 11. Program usuwania skutków powodzi – 1997 r.
- 12. Perspektywiczna polityka kulturalna państwa – 1997 r.
- 13. Kontynuacja wspierania potrzeb kulturalnych mniejszości narodowych”.³⁹⁴

Efektom programu oznaczonego liczbą 12 był dokument *Perspektywiczna polityka kulturalną państwa*, przekazany Prezydentowi Aleksandrowi Kwaśniewskiemu. Można go uznać za odpowiedź na *Kartę Kultury Polskiej* opracowaną pod auspicjami Prezydenta RP, Aleksandra Kwaśniewskiego właśnie. Mimo bowiem podejmowanych od początku lat 90. XX wieku działań kolejnych ministrów „właściwych do spraw kultury” mających na celu uformowanie sprawnego i odpowiednio finansowanego systemu upowszechniania kultury nadal występowało z postulatami dotyczącymi „poprawy sytuacji w kulturze”, który zainteresowane środowiska uważały za niezadowolający, co w pewnym stopniu empirycznie potwierdzał raport *O stanie kultury polskiej*³⁹⁵ z 1997 roku sporządzony przez zespół badaczy zorganizowany przez Instytut Kultury przy MKiS i kierowany przez jego dyrektor, Teresę Kostyrko.

„Kultura” nadal była zatem przedmiotem troski, dyskusji i postulatów środowisk twórczych i organizatorów życia kulturalnego. Inicjatywę w debacie społecznej w drugiej połowie lat 90. przejął prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Aleksander Kwaśniewski, pod którego patronatem opracowano *Kartę Kultury Polskiej* w 1997 roku. *Karta Kultury Polskiej* powstała przy udziale wybitnych przedstawicieli środowisk twórczych powtarzała więc postulaty wielokrotnie zgłaszane publicznie w dyskusjach o polityce kulturalnej. Stwierdzono w niej, że przemiany społeczno-ustrojowe zmieniły zasadniczo sytuację kultury polskiej, która uzyskiwała bez żadnych przeszkód, „swobodny dostęp” do największych dzieł kultury światowej, ale z drugiej strony kultura wyższa zagrożona jest urynkowaniem i w konsekwencji komercjalizacją. Kultura narodowa nie może rozwijać się „na miarę aspiracji i posiadanego potencjału” ponieważ nie korzysta w wystarczającym zakresie „ze wzrostu gospodarczego”, a środowiska kultury

---

³⁹⁴ Raport z Działalności Ministerstwa Kultury i Sztuki w okresie od 7 lutego 1996 r. do 17 października 1997 r. *Otoczyć kulturę narodową mecenatem państwa*, w: Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach 1918-1998, op. cit., s. 358-359.

³⁹⁵ T. Kostyrko (red.), *Kultura polska 1989-1997. Raport*, IK, Warszawa 1997.

znalazły się „w stanie próżni, która jest niebezpieczna dla tożsamości narodowej”. W związku z tym Prezydent apelował:

„Zwracam się do wszystkich, którzy mają wpływ na kształt życia społecznego i politycznego w Polsce, do środowisk twórczych, do animatorów kultury, ale przede wszystkim do samorządów wszystkich szczebli, do Sejmu, Senatu i Rządu Rzeczypospolitej Polskiej: w sprawach strategicznych należy działać stanowczo. Czas na kulturę. Kultura jest ponad podziałami”³⁹⁶.

Karta wyznaczała obowiązki mecenatu państwowego, a mianowicie: ochronę materialnego i duchowego dorobku kultury narodowej, zapewnienie obywatelom możliwości powszechnego i równego uczestnictwa w kulturze, zagwarantowanie powszechnej edukacji kulturalnej, ochronę i rozwój kultury mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, udział w promocji kultury polskiej w świecie, ochronę sfery kultury wyższej, która nie może być poddana komercjalizacji. Wytyczono następujące główne cele polityki kulturalnej:

- (1) zniwelowanie dysproporcji cywilizacyjnych między dużymi a małymi miastami i wsią poprzez zasadniczą przebudowę systemu edukacji kulturalnej, uformowanie odpowiedniej, dobrze wykształconej kadry nauczycieli i organizatorów i twórców kultury oraz wyrównanie dostępu do kultury,
- (2) ochronę dziedzictwa narodowego,
- (3) upowszechnienie czytelnictwa, albowiem „słowo drukowane jest podstawowym nośnikiem wartości kultury” i równocześnie
- (4) rozwój nowoczesnych technologii medialnych, „bez których kultura polska nie spełni wyzwań XXI wieku”,
- (5) promocję kultury polskiej w świecie.

Autorzy *Karty* uznali, że realizacja obowiązków państwa w sferze kultury i celów polityki kulturalnej wymaga „stworzenia nowego ustroju kultury”, co powinno być zadaniem władz państwowych w najbliższym czasie. Nowy system ustrojowy kultury miałby opierać się na kilku filarach. Pierwszym z nich byłaby zmiana w zarządzaniu sferą kultury poprzez ograniczenie kompetencji w tym zakresie MKiS i przekazaniu ich w gestię wojewodów i samorządu lokalnego, co właściwie już się stało w przypadku gmin, a nie istniały jeszcze wyższe szczeble administracji samorządowej, ale wojewodowie nie zarządzali państwowymi instytucjami kultury na terenie województw. Konieczna była również zmiana finansowania kultury polegająca

---

³⁹⁶ *Karta Kultury Polskiej*, Warszawa 19 lutego 1997 roku, www.prezydent.pl/archiwalne-aktualności/rok-2000-i-starsze/art

na realnym zwiększeniu budżetu, racjonalnym i transparentnym dzieleniu dotacji dla instytucji kulturalnych i organizacji pozarządowych oraz uruchomieniu mecenatu prywatnego poprzez wprowadzenie ulg podatkowych przy darowiznach na cele kulturalne. Zakładało to z kolei stworzenie systemu fundacji działających na rzecz kultury. Integralnym elementem systemu kultury musiałyby być telewizja publiczna, której zadaniem „powinno być upowszechnianie kultury, w szczególności zaś kultury narodowej, oraz propagowanie dorobku dawnych i współczesnych wybitnych twórców wszystkich dziedzin sztuki”, który też należało upowszechnić w świecie w ramach programu promowania kultury polskiej, czym zajęłby się powołany w tym celu Instytut Polski, podlegający Prezydentowi RP. Sprawne zarządzanie sferą upowszechniania kultury wymagałoby utworzenia i prowadzenia informatycznego „banku danych o kulturze”, co korespondowało z trwającym w Polsce od początku lat 90. procesem wdrażania technologii informatycznych.

Prezydent nie skorzystał z przysługującego mu konstytucyjnego prawa do inicjatywy ustawodawczej i nie wniósł do laski marszałkowskiej projektu ustawy opartej na zapisach Karty, pozostawiając zapewne w tej sprawie wolną rękę rządowi RP, konkretnie ministrowi kultury, którym był wówczas Zdzisław Podkański, kiedy ogłaszano publicznie *Kartę Kultury Polskiej* 18 lutego 1997 roku. W rezultacie *Karta Kultury Polskiej* pozostała jedynie zapisem woli i postulatów zainteresowanych „sprawami kultury” środowisk i gremiów, stając się źródłem propozycji w kwestii polityki kulturalnej w programach partyjnych. Daje się w nich odnaleźć pewne tezy z *Karty*.

3.3.5. „Kierunki polityki kulturalnej”. „Kultura racją stanu. Program Działania Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego” – kadencja rządu 1997–2001

Zwycięskie ugrupowanie, które tworzyło rząd Jerzego Buzka w 1997 roku – Akcja Wyborcza Solidarność powstało w czerwcu 1996 roku³⁹⁷, w wyborczym 21 punktowym *Planie*

---

³⁹⁷ Akcja Wyborcza Solidarność (AWS) była ugrupowaniem politycznym centroprawicowym, chrześcijańsko-konserwatywnym, złożonym z wielu stronnictw politycznych: Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Solidarność, Ruchu Społecznego Akcji Wyborczej Solidarność, Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego, Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego, Porozumienia Centrum, Konfederacji Polski Niepodległej – Obóz Patriotyczny, Partii Chrześcijańskich Demokratów, Ruchu Stu, Polskiego Stronnictwa Ludowego – Porozumienie Ludowe, Zjednoczenie Polskiego, Koalicji Konserwatywnej, Chrześcijańskiej Demokracji – Stronnictwo Pracy, Ruchu dla Rzeczypospolitej – Obóz Patriotyczny, Stronnictwa Demokracji Polskiej, czy Prawicy Narodowej Porozumienia Polskich Chrześcijańskich Demokratów, Stronnictwa

dla Polski uchwalonym przez IX Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ Solidarność³⁹⁸, nawiązującym przez liczbę 21, do 21 punktów Porozumień Gdańskich z 1981 roku, nie sformułowało żadnych postulatów czy założeń wobec polityki kulturalnej, koncentrując się na kwestiach gospodarczych, politycznych i edukacji. W punkcie (2) obiecano większy wpływ rodziców na kształcenie swoich dzieci, w (9) postulowano „dostosować szkoły do współczesności”, a w (19) zapowiedziano zreformowanie Telewizji Polskiej oraz Polskiego Radia, a właściwie zmiany w jej programie, który miał „odzwierciedlać poglądy różnych ugrupowań i środowisk społecznych”, co w praktyce oznaczało podział czasu antenowego dla głównych partii politycznych. Odwołując się do uchwał Zjazdu NSZZ Solidarność głoszone ogólnie, że w życiu społecznym winny być respektowane „podstawowe zasady moralne” i zawarte w nich wartości, co zapowiadało późniejsze aplikowanie „wartości chrześcijańskich” w sferze publicznej, systemie prawnym i upowszechnianej twórczości artystycznej:

„Na obszarze polityki i gospodarki, prawa i kultury muszą być realizowane podstawowe zasady i normy moralne. Wartości, które stoją za nimi, będziemy realizować wpływając na kształt III Rzeczypospolitej. (...) Uważamy za zasadę pełne realizowanie praw człowieka i obywatela w wymiarze politycznym, społecznym, gospodarczym i kulturowym z poszanowaniem i tolerancją dla różnic i odrębności”.³⁹⁹

„Kierunki działalności MKiS”, wyznaczał nowy minister w rządzie koalicji Akcji Wyborczej Solidarność i Unii Wolności,⁴⁰⁰ w osobie Joanny Wnuk-Nazarowej (od 31 października 1997 do 25 marca 1999 roku), którego premierem był Jerzy Buzek (31 października 1997 do 19 października 2001 roku). Kierownicy resortu zmieniali się jeszcze trzykrotnie. Od 26 marca 1999 do 10 lutego 2000 roku ministrem był Andrzej Zakrzewski, a po jego śmierci

---

Chrześcijańsko-Narodowego. Funkcjonowało w latach 1996 – 2001. Jego przywódcą był Marian Krzaklewski, przewodniczący NSZZ Solidarność. AWS z Unią Wolności stworzyła koalicję rządową (1997-2001).

³⁹⁸ *Plan dla Polski XXI wieku, IX Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność”,* Poznań 1997, www.wsztechnica.solidarnosc.org.pl/?page_id=2753.

³⁹⁹ *Uchwała Nr 1 VIII KZD ws. udziału NSZZ „Solidarność” w najbliższych wyborach do Sejmu i Senatu. Załącznik do Uchwały nr 1 VIII KZD,* Poznań 26-28 czerwca 1996 roku, www.solidarnosc.org.pl/ws/wp/content/uploads/2010/10/8-KZD-Poznań-1996.pdf

⁴⁰⁰ Unia Wolności współrządząca w koalicji z Akcją Wyborczą Solidarność, wystąpiła z koalicji w 2002 roku, a 2005 roku przekształciła się w Partię Demokratyczną. Współautorką jej programu w sferze kultury była Izabella Cywińska, która podpisała deklarację poparcia dla tej Partii, która realizowała program liberalny i poprzez jego perspektywę patrzyła na sprawy kultury. Demokraci.pl apelowali w swoim programie *I o to nam chodzi: „Zadbajmy o Polską tożsamość”* i proponowali: większe wydatki państwa na kulturę, finansowanie kultury wysokiej i jej twórców, równy dostęp do dóbr i usług kultury – bez względu na region czy środowisko, telewizja publiczna jako narzędzie edukacji kulturalnej. Zob. *I o to nam chodzi*, Warszawa, 8 maja 2005. www.slideserve.com/sharis/partia-demokratyczna.

Kazimierz Michał Ujazdowski (od 16 marca 2000 do 12 lipca 2001 roku), a następnie Andrzej Zieliński (od 12 lipca 2001 do 19 października 2001 roku).

26 października 1999 roku za kadencji ministra Andrzeja Zakrzewskiego zmieniono nazwę, a formalnie rzecz ujmując w miejsce Ministerstwa Kultury i Sztuki utworzono Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (z mocą od 1 listopada 1999 roku)⁴⁰¹, co odczytać należy jako priorytetowe ukierunkowanie polityki kulturalnej państwa na kultywowanie tradycji narodowej i ochronę dziedzictwa kultury narodowej. Widać to szczególnie w działaniach ministra Kazimierza M. Ujazdowskiego, który teoretyczne przesłanki i cele polityki kulturalnej państwa przedstawił w dokumencie *Kierunki polityki kulturalnej rządu*, opracowując go jeszcze przed objęciem stanowiska ministra, i ogłaszając go dokładnie 9 marca 1999 roku. Przyjęto w nim podstawowe definicyjne założenie określające zakres polityki kulturalnej państwa, że

„Rząd ponosi odpowiedzialność za realizację celów polityki kulturalnej państwa, które dotyczą całej wspólnoty obywateli, całego państwa. Zarządzanie narodowymi instytucjami kultury (...) pozostaje zadaniem administracji centralnej. Nie wyczerpuje jednak obowiązków rządu, który powinien dokonywać ocen stanu kultury, wskazywać kluczowe w danym okresie problemy i ustalać sposoby ich rozwiązywania”.⁴⁰²

Fundamentem polityki kulturalnej uczyniono założenie, że „kultura jest racją stanu” skąd wynika konieczność utrzymania pomocy państwa dla kultury „ponieważ samo państwo nie może przetrwać bez kultury”. Wynikające z niego dalsze założenia czy cele to: rozwój wspólnoty narodowej i obywatelskiej, zachowanie i propagowanie dziedzictwa narodowego, kształtowanie zasad wspierania kultury artystycznej i edukacji kulturalnej oraz promocję kultury polskiej za granicą. Stosownie do nich określono zadania: nadanie wysokiej rangi sprawom kultury w działalności rządu i polityce państwa w ogóle, „prowadzenie polityki kulturalnej na wszystkich szczeblach władzy publicznej” i zachowanie nadzoru nad zdecentralizowanym systemem upowszechniania kultury, promocja kultury polskiej za granicą w jej pełnym wymiarze: sztuki wysokiej i użytkowej, tradycji ludowych i narodowego obyczaju, a także walorów turystycznych kraju, kształtowanie postaw patriotycznych powiązane z pielęgnacją dziedzictwa kulturowego, edukacja kulturalna, promowanie osiągnięć kulturalnych innych narodów i krajów. Jako sposoby realizacji polityki kulturalnej do 2001 roku wymienione zostały: współpraca ze środowiskami

---

⁴⁰¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 października 1999 r. w sprawie utworzenia Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Dz. U. z 1999 r., Nr 91, poz. 1014.

⁴⁰² K. M. Ujazdowski, *Kierunki polityki kulturalnej rządu (fragmenty)*, w: K. M. Ujazdowski, *Kultura racją stanu. Program Działania Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, MKiDN, Warszawa 2000, s. 5.

twórczymi, konsultowanie z nimi zamierzeń MKiDN, w tym finansowania działalności kulturalnej, rozbudowa infrastruktury kulturalnej, głównie bibliotek i centrów kultury dobrze wyposażonych technicznie z kompetentną kadrami, finansowe wspieranie pism artystycznych i polskiej kinematografii, ochrona dziedzictwa kulturowego, nowelizacja prawa autorskiego jako „składnika ogólnego prywatnego prawa własności dóbr intelektualnych”.

W konkretyzującym założenia i cele polityki kulturalnej państwa dokumencie *10 punktów. Program działania* za priorytetowe zadania uznano: „stworzenie silnych podstaw finansowych i prawnych dla funkcjonowania kultury”, której „należy zapewnić godziwe miejsce w pracach rządu i w ramach budżetu państwa” ze względu na jej znaczenie „jako integralnej części polskiej racji stanu”. W związku z tym niezbędna jest nowa ustawa o działalności kulturalnej. Sprawowanie mecenatu państwa nad kulturą musi być oparte na „jasnych kryteriach” w interesie kultury narodowej i polityki Państwa Polskiego, a nie partykularnym i „doraźnym interesom grup wpływów”. Jednym z istotnych warunków poprawy finansowania działalności kulturalnej jest „skuteczna ochrona i egzekwowanie praw własności intelektualnych”. Minister kultury winien wspierać i nadzorować samorządowe instytucje kultury ponoszące „odpowiedzialność za znaczną część polityki kulturalnej”. Dla samorządowych i pozarządowych regionalnych instytucji kultury należy stworzyć „systemowe warunki działania i rozwoju”, ponieważ stanowią one jeden z warunków cywilizacyjnego rozwoju wsi i miasteczek. Wsparcia państwa wymaga także szkolnictwo artystyczne, będące w nienajlepszej sytuacji. Do zadań polityki kulturalnej należy też „skuteczna promocja polskiej kultury”, od której zależy „wypromowanie spójnego i atrakcyjnego wizerunku naszego kraju, co z kolei może „wzmocnić pozycję Polski na arenie międzynarodowej”. Pozycję tę i wizerunek Polski będzie również kształtowało „utrzymanie wysokiego standardu ochrony praw mniejszości narodowych”, co zagwarantowała „Niepodległa Rzeczpospolita po 1989 roku”. Zgodnie z ustawowym zapisem na Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego spoczywa odpowiedzialność za podtrzymanie i rozpowszechnianie tradycji narodowej i państwowej, a realizacja tego celu wymaga „krzewienia patriotyzmu, umiłowania wolności, swobód obywatelskich i innych wartości ważnych dla polskiej tradycji narodowej”.⁴⁰³ Hasło ministra Kazimierza M. Ujazdowskiego „Kultura racją stanu” znalazło pełne uzasadnienie w założeniach i programie polityki kulturalnej państwa za jego kadencji. W kolejnej kampanii polityczno-propagandowej przed wyborami

---

⁴⁰³ K. M. Ujazdowski, *10 punktów. Program działania*, w: K. M. Ujazdowski, *Kultura racją stanu*, op. cit., s. 12-17.

parlamentarnymi w 2001 roku AWS wyeksponował w swoim programie politycznym w dziedzinie kultury ochronę dziedzictwa narodowego⁴⁰⁴. Był to zresztą jeden z nadrzędnych celów polityki kulturalnej wszystkich rządów, deklarowany też w następnych programach wyborczych partii politycznych.

3.3.6. „Projekt zmian organizacji i finansowania kultury”. „Narodowa Strategia Rozwoju Kultury” – kadencja rządu 2001–2005

Bardzo obszernie „sprawy kultury” w swoim programie potraktowała koalicja Sojusz Lewicy Demokratycznej i Unia Pracy, która wygrała wybory w 2001 roku. SLD uznał, że „wyzwaniem dla polityki kulturalnej” jest zlikwidowanie, istniejącego od lat, „podziału na tych, którzy w kulturze uczestniczą i na tych, którzy nie przeczytali ani jednej książki w roku”. Ten stan rzeczy uzasadnia utrzymanie mecenatu państwa nad kulturą, który „powinien być realizowany poprzez”:

- „– gwarancje dla wolności ekspresji kulturalnej i dla praw intelektualnych;
- popieranie rodzimej twórczości artystycznej, promocję polskiego dorobku artystycznego w świecie oraz ułatwianie kooperacji międzynarodowej, w dziedzinie kultury i sztuki;
- dbałość o pamiątki i świadectwa przeszłości – dziedzictwo kulturowe;
- prawne regulacje działalności instytucji artystycznych i kulturalnych, zapewniające szerokie swobody organizowania pracy twórczej;
- szczególną pozycję narodowych instytucji kultury, które wyznaczać powinny w państwie standardy artystyczne i organizacyjne;
- wspieranie twórczości amatorskiej oraz zapewnienie należytego poziomu szkolnictwa artystycznego;
- rzetelną współpracę z reprezentacjami środowisk twórczych i zwiększenie społecznej kontroli nad pracą państwowych i samorządowych placówek kulturalnych”⁴⁰⁵.

Rozszerzenie uczestnictwa w kulturze zamierzano osiągnąć przede wszystkim poprzez trzy wieloletnie, „o randze rządowej”, programy wsparcia dla bibliotek i objęcie jak największej zbiorowości edukacją kulturalną. Jeden z nich o nazwie „Kultura – mój dom” zakładał zwiększenie dostępności fizycznej, przestrzennej placówek upowszechniania kultury poprzez ich „zagęszczenie”; drugi – „Biblioteka XXI wieku” służyć miał przekształceniu bibliotek publicznych w powszechnie dostępne, nowoczesne centra informacji elektronicznej, trzeci – edukacyjny „Wiem – więc rozumiem” realizowany we współpracy międzyresortowej (edukacji, obrony narodowej, spraw zagranicznych) wyposażać miał w kompetencję kulturową uzdalniającą

---

⁴⁰⁴ A. Lewandowski, *Akcja Wyborcza „Solidarność” – prawica zjednoczona, prawica rozbita*, „Dialogi Polityczne”, Nr 11 (2009), s. 113.

⁴⁰⁵ *Program wyborczy SLD i UP 2001*, www.sld.org.pl/public/ckwinder/userfiles/Program_Wyborczy_SLDiUP_2001.txt

„do odbioru treści kulturalnych”. Mając na uwadze trudną sytuację lokalnych placówek bibliotecznych, nie zawsze dostatecznie finansowanych przez samorządy gminne i powiatowe, zapowiadano „egzekwowanie ich ustawowych zobowiązań” w tym zakresie.

Co do podstaw finansowych postulowanej polityki kulturalnej deklarowano zwiększenie możliwości pozabudżetowych źródeł zasilania finansowego poprzez wprowadzenie regulacji prawnych sprzyjających inwestowaniu w działalność kulturalną i sportową, jej sponsorowanie przez podmioty gospodarcze lub osoby prywatne. Konkretnymi rozwiązaniami fiskalnymi miała być minimalna stawka podatku od towarów i usług (VAT) na czasopisma i książki oraz utrzymanie subwencji z budżetu państwa dla produkcji filmowej. Odrębne miejsce poświęcono tzw. przemysłom kultury, „widząc w nim ważny czynnik rozwoju ekonomicznego i sektor, który ma ogromne znaczenie dla ożywienia rynku pracy”.

Wyborczy program koalicyjnej partii Polskiego Stronnictwa Ludowego (przez 2 lata PSL była partią współrządzającą) z 2001 roku zatytułowany „Blisko ludzkich spraw” oparto na ideach agraryzmu, ale bezpośrednio kwestii polityki kulturalnej nie podjęto w nim. Na uwagę jednak zasługuje ogólna deklaracja światopoglądowo-aksjologiczna, zgodnie z którą partia zobowiązuje się do popierania wizji państwa opartego na „uwzględnieniu wartości chrześcijańskich” oraz „poszanowaniu praw i godności człowieka, tolerancji, demokracji, wzajemnej odpowiedzialności i współpracy”.⁴⁰⁶

W rządzie SLD-PSL-UP kierowanym przez Leszka Millera (od 19 października 2001 do 2 maja 2004 roku), następnie przez Marka Belkę (2 maja 2004 – 31 października 2005 roku) stanowisko ministra kultury powierzono Andrzejowi Celińskiemu (od 19 października 2001 do 5 lipca 2002 roku). W dniu powołania rządu zmieniono nazwę Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego na Ministerstwo Kultury.⁴⁰⁷ Po roku Andrzeja Celińskiego na stanowisku ministra zastąpił Waldemar Dąbrowski (od 6 lipca 2002 do 2 maja 2004 roku), były wiceminister w zespole Izabelli Cywińskiej, który pełnił tę funkcję również w rządzie premiera Marka Belki (od 20 października 2001 do 31 października 2005 roku).

Zawarte w programie wyborczym SLD konstatacje i postulaty odzwierciedlały ówczesny stan systemu upowszechniania kultury i znalazły odbicie w założeniach i celach realizowanej

---

⁴⁰⁶ *Kresowiak Galicyjski. Magazyn Publicystyczno-informacyjny Powiatu Lubaczowskiego*, Nr 9 (58), wrzesień 2001 r., www.mbp.cieszanow.eu/pliki/Kres58.pdf.

⁴⁰⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 października 2001 r. *zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, Dz.U. z 2001 r., Nr 122, poz. 1329.

polityki kulturalnej za rządu koalicji SLD, UP i PSL. Podstawową ideą polityki kulturalnej Andrzeja Celińskiego było „jak pogodzić konieczny mecenat państwa, a więc wydatkowanie pieniędzy publicznych z wolnością artystyczną” i jak stwierdził w wywiadzie „miał na to pomysł”, który przedstawił w kwietniu 2002 roku podczas zorganizowanej przez siebie publicznej debaty „Szansa dla kultury” jako *Projekt zmian organizacji i finansowania kultury*. Wyrażono w nim troskę o to, żeby:

„(...) uchronić kulturę, przynajmniej w jakiejś części, przed fluktuacjami budżetu państwa (...) uchronić kulturę przed woluntaryzmem władzy publicznej, wpływem gustów tego albo innego «kolesia», który ma mandat wyborczy upoważniający do podejmowania decyzji finansowych”.⁴⁰⁸

Koncepcja odnośnej reformy finansów kultury zaprezentowana zostanie w podrozdziale omawiającym problemy finansowania sfery upowszechniania kultury po 1989 roku.

Podobnie jak w zamyśle Andrzeja Celińskiego, mecenat państwowy stanowił podstawę polityki kulturalnej Waldemara Dąbrowskiego. Sprzeciwiając się urynkowieniu kultury stwierdził, że „Instytucja mecenatu jest jednym z fundamentów kultury europejskiej”. Ideą kierunkową Waldemara Dąbrowskiego było kształtowanie poprzez uczestnictwo w kulturze świadomości kulturalnej i obywatelskiej społeczeństwa polskiego. Swoje zadanie widział przede wszystkim „w sferze pracy u podstaw”, co oznaczało w praktyce tworzenie nowych państwowych instytucji kultury propagujących współczesną kulturę artystyczną, w szczególności muzeów sztuki nowoczesnej i kolekcji regionalnych oraz rozszerzenie mecenatu państwa na placówki kulturalne będące w gestii samorządu terytorialnego: powiatowego i wojewódzkiego. Znalazło to wyraz w rozporządzeniu Rady Ministrów z 8 czerwca 2004 roku określającym „zadania objęte mecenatem państwa w dziedzinie kultury” realizowane przez instytucje kultury przekazane samorządowi terytorialnemu zgodnie z reformą administracyjną z 1999 roku, które mogą być dotowane przez budżet państwa, zgodnie z określonymi w załącznikach do rozporządzenia programami i zadaniami. Programy te to:

1. Upowszechnianie i promocja twórczości artystycznej.
2. Upowszechnianie i promocja czytelnictwa.
3. Promocja kultury polskiej za granicą.
4. Pomoc twórcom i animatorom kultury.
5. Zachowanie, waloryzacja i ochrona dziedzictwa kulturowego.
6. Wspieranie i ochrona kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz kultur regionalnych.
7. Tworzenie i wdrażanie systemów informatycznych w sferze kultury.
8. Edukacja kulturalna społeczeństwa”.⁴⁰⁹

---

⁴⁰⁸ B. Gierat-Bieroń, *Reforma naiwności. Andrzej Celiński (19 października 2001–5 lipca 2002)*, w: B. Gierat-Bieroń, op. cit., s. 220.

W związku z ogłoszeniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2006 (2004–2013) rozporządzenie Rady Ministrów z 19 kwietnia 2005 roku wprowadza pojęcie „programów operacyjnych”, którym na mocy rozporządzenia nadano rządowy status formalno-prawny czyniąc je zobowiązaniami państwa. Załącznik nr 1 zawiera „wykaz tych programów”. Są to:

- „1. Program Operacyjny «Promocja Twórczości».
2. Program Operacyjny «Rozwój Infrastruktury Kultury i Szkolnictwa Artystycznego oraz Wzrost Efektywności Zarządzania Kulturą»,
3. Program Operacyjny «Edukacja Kulturalna i Upowszechnianie Kultury».
4. Program Operacyjny «Obserwatorium Kultury».
5. Program Operacyjny «Rozwój Inicjatyw Lokalnych».
6. Program Operacyjny «Promocja Kultury Polskiej za Granicą»”.
7. Program Operacyjny «Kultura z Mediami»”.
8. Program Operacyjny «Promocja Czytelnictwa».
9. Program Operacyjny «Promesa Ministra Kultury».
10. Program Operacyjny «Znaki Czasu».
11. Program Operacyjny «Dziedzictwo Kulturowe»”.⁴¹⁰

Minister Waldemar Dąbrowski zasłynął przede wszystkim jako inicjator opracowania dokumentu *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury 2004–2006* w pierwszej wersji, z przedłużeniem okresu jej obowiązywania na lata 2007–2013 w kolejnej wersji i uzupełnieniem do roku 2020⁴¹¹, ze względu na następny okres „programowania zadań i wydatkowania środków Unii Europejskiej”. Impulsem do opracowania *Strategii* było wstąpienie Polski do UE „zmieniające perspektywę spojrzenia na realizację zadań w wielu dziedzinach życia publicznego” i wprowadzenie myślenia strategicznego do sfery upowszechniania kultury i długookresowego planowania, obowiązującego w UE przy konstruowaniu programów rozwoju.

Strategia ta nie ogranicza się do zarysowania nośnej społecznie wizji sfery kultury i ogólnych założeń polityki kulturalnej państwa, lecz zawiera realistyczny program zmian w funkcjonowaniu sfery upowszechniania kultury oparty na solidnym naukowym rozpoznaniu jej stanu. Studium empiryczno-diagnostyczne „sytuacji kultury polskiej” stanowi integralną część *Strategii*. Zarekomendowano w nim najlepsze zagraniczne wzorce dziedzinowe do wdrożenia

---

⁴⁰⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 czerwca 2004 r. w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa wykonywanych przez samorządowe instytucje filmowe i instytucje kultury oraz udzielania dotacji na te zadania, Dz. U. z 2004 r., Nr 144, poz. 1518.

⁴¹⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 2005 r. w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa wykonywanych przez samorządowe instytucje filmowe i instytucje kultury oraz udzielania dotacji na te zadania, Dz. U. z 2005 r., Nr 74, poz. 646.

⁴¹¹ *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*, Warszawa 2005.

w Polsce, z uwzględnieniem naszej specyfiki systemu zarządzania kulturą. Uznano zatem, że w sferze upowszechniania książki najbardziej odpowiedni dla polskich warunków jest model skandynawski, w kształtowaniu przestrzeni, ochronie zabytków i w rozwoju sztuki współczesnej sprawdzić się powinien model francuski, w systemie finansowania kultury najlepsze są „rozwiązania niemieckie, szwajcarskie, francuskie, holenderskie i angielskie”, a w zakresie sfer promocji twórczości należy uwzględnić „najciekawsze formy stosowane we wszystkich krajach Unii Europejskiej”.⁴¹²

Podstawowe założenie wyłożonego w *Strategii* programu rozwoju kultury, a właściwie fundamentalna przesłanka polityki kulturalnej zawiera się w jej misji, a zadeklarowano, że jest nią:

„Zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”.⁴¹³

W związku z tym wyznaczono:

„Cel strategiczny: zrównoważenie rozwoju kultury w regionach.

Cele cząstkowe:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
3. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju kultury.
4. Wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury.
5. Poprawa warunków działalności artystycznej.
6. Efektywna promocja twórczości.
7. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
8. Zmniejszenie luki cywilizacyjnej poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury”.⁴¹⁴
(podkr. NSRK)

Podstawowymi instrumentami realizacji odnośnych celów i ogólniej realizacji polityki kulturalnej nie rezygnującej z mecenatu państwa uczyniono „narodowe programy kultury”, z którymi powiązано środki na finansowanie projektów i przedsięwzięć ukierunkowanych na te cele (przedstawione zostały w podrozdziale omawiającym źródła finansowania działalności kulturalnej). Status „narodowych programów kultury” otrzymały programy: *Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego*, *Promocja czytelnictwa i rozwoju sektora książki*, *Rozwój instytucji artystycznych*, *Wspieranie debiutów i rozwoju szkół artystycznych Maestria* i „*Znaki Czasu*”.

---

⁴¹² *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013*. Ministerstwo Kultury, pdf, s. 15.

⁴¹³ *Ibidem*, s. 7.

⁴¹⁴ *Ibidem*, s. 116.

Priorytetem Narodowego Programu Kultury *Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego* uczyniono „aktywne zarządzanie materialnym dziedzictwem kulturowym”. Jako główne cele wyznaczono „materialną poprawę stanu zabytków”, ich adaptację bądź rewitalizację. W działanie wpisano „zwiększenie atrakcyjności regionów”, dostępności do nich przez inwestorów, lokalnych mieszkańców i turystów, ogólnie „zwiększenie potencjału posiadanego dziedzictwa kulturowego”. Jako cele cząstkowe wskazano ochronę zabytków, poprawę ich warunków instytucjonalnych, organizacyjnych, prawnych, dokumentowanie zabytków, wzmocnienie „roli ośrodków” technicznej dokumentacji, „urynkowanie zabytków”, tworzenie zachęt inwestowania dla przedsiębiorców, osób fizycznych i innych podmiotów oraz budowanie „potencjału wnioskodawców do opracowywania kompleksowych projektów”.

Głównymi zadaniami Narodowego Programu Kultury *Promocja czytelnictwa i rozwoju sektora książki* były: kreowanie potrzeb i nawyków czytelnictwa, podniesienie usług bibliotecznych i dostępności do zbiorów, oraz wzmocnienie konkurencyjności i rozwój książki. Cel strategiczny to wzrost czytelnictwa. Założono następujące cele szczegółowe obejmujące poprawę: warunków funkcjonowania bibliotek, jakości zbiorów bibliotecznych, konkurencyjności książek, dystrybucji, wydawnictw, sytuacji autorów i tłumaczy oraz wsparcie rozwoju zasobów ludzkich, zmniejszenie różnic w dostępie do bibliotek i zwiększenie dostępności do książek na obszarach wiejskich.

W Narodowym Programie Rozwoju Kultury *Rozwój instytucji artystycznych* jako priorytet wskazano ogólnie rozumianą poprawę warunków funkcjonowania instytucji artystycznych, wzmocnienie działalności programowej i oddłużenie samorządowych instytucji kultury. Celami strategicznymi uczyniono: aktywizowanie instytucji artystycznych, poprawę dostępności do usług artystycznych, rozwój infrastruktury w tym zakresie, pomoc instytucjom kultury w racjonalizacji kosztów funkcjonowania, wprowadzanie aktywnego zarządzania ich finansami i projektami.

W Narodowym Programie Kultury *Wspieranie debiutów i rozwoju szkół artystycznych Maestria* za priorytetowe zadania uznano poprawę jakości kształcenia i dostępności edukacji artystycznej oraz poprawę systemu bezpośredniej promocji twórczości. Cele strategiczne to: dostosowanie kształcenia w szkołach artystycznych do rynku pracy, wykształcenie mechanizmów rozpoznawania talentów, ich rozwoju oraz lepszej dostępności do kształcenia artystycznego poprzez poprawę infrastruktury, ukształtowanie systemu skutecznej promocji

twórczości artystycznej, rozwój rynku dzieł sztuki i przemysłów kultury, ułatwienie dodatkowej działalności szkół artystycznych, zmniejszenie bezrobocia wśród absolwentów szkół artystycznych, opracowanie i wdrożenie systemu stypendiów i nagród edukacyjno-artystycznych.

Priorytetem Narodowego Programu Kultury „*Znaki czasu*” ustalono rozwój publicznych zbiorów i zwiększenie dostępności dzieł sztuki współczesnej. Jako cele strategiczne wyznaczono: promocję polskiej sztuki współczesnej, przywrócenie tradycji mecenatu artystycznego, powstanie systemu informacji o sztuce i jej twórcach, powstanie sieci muzeów nowoczesności, stworzenie kolekcji sztuki współczesnej, uczynienie ze sztuki „narzędzia dialogu”, zaangażowanie środowisk w „działania na rzecz kultury i sztuki” oraz wsparcie rozwoju rynku sztuki.

Program *Narodowy Produkt Turystyczny Miasta Stołecznego Warszawy* był programem pilotażowym. Jego priorytetem było budowanie zintegrowanych narodowych produktów turystyki kulturowej. Celami strategicznymi uznano: umocnienie tożsamości narodowej, zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, zwiększenie atrakcyjności miasta oraz zwiększenie konkurencyjności na europejskim rynku turystyki kulturowej.

Strategia stała się znaczącym dokumentem polityki kulturalnej III RP, którego nie mogą nie brać pod uwagę kolejne rządy o innej opcji politycznej. Po raz pierwszy po 1990 roku przyjęto długofalowy program działań w sferze upowszechniania kultury z rzeczywistymi szansami na jego realizację ze względu na ich powiązanie z kolejnymi „perspektywami finansowymi UE”. Programy operacyjne w polityce kulturalnej okazały się bardzo efektywne w realizacji jej celów i uaktywniły regionalne instytucje kultury i lokalne środowiska animatorów kultury i funkcjonujące w sferze kultury organizacje pozarządowe. To niewątpliwe osiągnięcie rządów koalicji SLD-PSL i niezrozumiałym jest, że nie zostało ono odnotowane w *Manifeście wyborczym SLD* w 2005 roku w podsumowaniu dokonań w kolejnej kampanii wyborczej. Zostały utrzymane przez następnych ministrów bez względu na opcję polityczną.

W *Manifeście wyborczym* jako zasługę rządów SLD wyeksponowano wprowadzenie „ustrojowych zasad sprzyjających organizacjom pozarządowym – stowarzyszeniom, fundacjom, przedsiębiorstwom trzeciego sektora”, co oczywiście ułatwiało funkcjonowanie fundacjom kultury i towarzystwom kulturalnym. Ustalając program zamierzeń na kolejną kadencję pod hasłem

„Czego potrzeba Polakom?” w przypadku kultury wskazywano, iż Polakom potrzeba „Pełnego i twórczego uczestnictwa w kulturze”.⁴¹⁵

3.3.7. „Polityka historyczna” jako priorytet działalności kulturalnej – kadencja rządu 2005–2007

Analiza programów partyjnych prezentowanych podczas kampanii wyborczej 2005 roku wykazałaby mniej lub bardziej wyraźne nawiązanie do Narodowej Strategii Rozwoju Kultury w głoszonych postulatach i proponowanych środkach zaradczych trudnej sytuacji w kulturze. Da się to zauważyć w programie Prawa i Sprawiedliwości *IV Rzeczpospolita Sprawiedliwość dla wszystkich*, ale który zawiera sporo tez, postulatów i rozwiązań przejętych wprost z programu kulturalnego Kazimierza M. Ujazdowskiego. PiS przygotowało obszerny materiał w sprawie kultury w Rozdziale 8, którego tytuł *Polska kultura narodowa – racją stanu* wynika z założenia, mającego status obiegowej prawdy, że

„Kultura narodowa jest bowiem źródłem tożsamości narodowej przekazywanej z pokolenia na pokolenie, zaś o trwałości narodu stanowi troska o własną kulturę i dziedzictwo narodowe. (...) państwo musi być odpowiedzialne za rozwój i upowszechnianie kultury, szczególnie rodzimej, gdyż jest ona jednym z fundamentów życia narodu”.

Stąd też „Naszym celem jest troska o rozwój kultury jako źródła istnienia narodu, ugruntowanie poczucia tożsamości narodowej i ochrona dorobku poprzednich pokoleń”.⁴¹⁶

Do „kanonu” partyjnych programów dotyczących kultury weszła też od pewnego momentu teza, że „Kultura jest jednym z najważniejszych czynników determinujących rozwój”, ale nie znajduje ona dostatecznie silnej racji i woli politycznej, by stała się czynnikiem sprawczym działań kierowanych holistyczną wizją kultury, a nie tylko jej resortowym ujęciem, co uwidacznia się we wszelkich poczynaniach administracji państwowej i samorządowej w życiu kulturalnym. Utrwalony od kilkadziesiąt lat stereotyp „układu kultury” siłą stereotypu właśnie czyni przedmiotem polityki kulturalnej wyłącznie sferę upowszechniania kultury artystycznej pozostającej „pod opieką państwa”. Utrzymanie mecenatu państwa w sferze kultury stało się inwariantem polskiej polityki kulturalnej. W programie PiS priorytetem organizacyjno-administracyjno-finansowym stało się „stworzenie sprawnego systemu mecenatu państwowego”.

---

⁴¹⁵ *Manifest wyborczy Sojuszu Lewicy Demokratycznej 2005*, www.sld.org.pl/public/ckwinder/userfiles/files/Manifest_wyborczy_SLD_2005.txt

⁴¹⁶ *IV Rzeczpospolita Sprawiedliwość dla wszystkich*, Prawo i Sprawiedliwość. Program, Warszawa 2005, s. 105 i 111. Program 2005, pdf, s. 106.

Jakkolwiek w publicznych debatach nad kulturą nie podnoszono już wówczas sprawy zniesienia centralnego organu państwa do spraw kultury, w programie tej partii z 2005 roku oświadczono, że „Przeciwstawiamy się więc pomysłom likwidacji Ministerstwa Kultury”.⁴¹⁷

„Silny mecenat państwowy” uczyniono podstawą finansowo-organizacyjną polityki kulturalnej. Jego filarami z kolei, miał być *Pakt dla Kultury Narodowej*, mający na celu podniesienie o 20% nakładów na upowszechnianie kultury w najbliższej kadencji oraz zwiększenie dotacji dla muzealnictwa i konserwacji zabytków oraz „partnerska współpraca ze środowiskami twórczymi nad polepszeniem kondycji kultury polskiej. W systemie upowszechniania kultury zapowiadano „umocnienie statusu narodowych instytucji” poprzez nadanie im szczególnej „ustawowej opieki prawnej na wzór rozwiązania obowiązującego w przypadku Narodowego Zakładu im. Ossolińskich”. Priorytetami merytorycznymi polityki kulturalnej pozostały zatem: „rozszerzenie dostępu do kultury, ochrona mediów publicznych, troska o zachowanie dziedzictwa narodowego i rozwój edukacji historyczno-politycznej”.⁴¹⁸ Szczególną rangę nadano jednak „nowoczesnej polityce historycznej” i edukacji historycznej, co komunikuje motto rozdziału poświęconego polityce kulturalnej *W trosce o edukację historyczno-patriotyczną Polaków*, a dla podkreślenia nowego kierunku polityki kulturalnej zapowiedziano przywrócenie nazwy Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, co też się wkrótce stało.

Instrumentami realizacji wymienionych celów miały być programy: „Nikifor XXI wspierający twórców ludowych” i „Młoda Polska upowszechniający uczestnictwo w kulturze”, poprzez promowanie czynnego uczestnictwa w kulturze, czemu sprzyjać z kolei, miało: finansowanie „wycieczek szkolnych do miast – regionalnych i krajowych ośrodków kulturalnych”, „dofinansowanie ulgowych biletów wstępu” do instytucji artystycznych, „stworzenie mechanizmu systematycznych zakupów książek dla bibliotek szkolnych, zwłaszcza na prowincji” oraz zachowanie w programie szkolnym przedmiotu nauczania „«Wiedza o kulturze», którego celem jest pogłębianie świadomego obcowania z dziełami kultury”, dalej poprawa jakości szkolnego nauczania historii, wzmocnienie programów i instytucji dokumentujących i popularyzujących dzieje narodowe, utworzenie Muzeum Wolności jako nowoczesnej instytucji muzealno-edukacyjnej, „ukazującej dzieje Polski przez pryzmat tak

---

⁴¹⁷ Ibidem, s. 105.

⁴¹⁸ Ibidem, s.106.

zawsze ważnej dla Polaków idei wolności” oraz promocję kultury polskiej i w tym celu rozwijanie dyplomacji kulturalnej, aby kultura polska stała się „towarem eksportowym”.

Po objęciu rządów przez Prawo i Sprawiedliwość w koalicji z Samoobroną Rzeczypospolitej Polskiej i Ligą Polskich Rodzin, rozpoczęto realizację programu kulturalnego od zmiany nazwy Ministerstwa Kultury ponownie na Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (z dniem 31 października 2005 roku).⁴¹⁹ Ministrem został (po raz trzeci) Kazimierz Michał Ujazdowski (od 31 października 2005 do 7 września 2007 roku) w rządzie kierowanym przez Kazimierza Marcinkiewicza (31 października 2005 – 10 lipca 2006 roku) i następnie w rządzie Jarosława Kaczyńskiego (14 lipca 2006 – 5 listopada 2007 roku).

Minister kontynuował politykę kulturalną swojej poprzedniej kadencji. Po zakończeniu swej misji odpowiadając na pytanie, „co naprawdę oznacza polityka kulturalna państwa” wskazał problemy, wokół których powinna się ona „koncentrować”. Głównymi filarami realizowanej przez resort polityki uznał rozwój infrastruktury kulturalnej, „dbałość o mecenat”, „odpowiedzialność za najważniejsze projekty w sferze kultury”, promocję kultury, promocję dziedzictwa kulturalnego i historycznego oraz „dyplomację kulturalną”.⁴²⁰ W trakcie kadencji nadał priorytet zachowaniu tradycji narodowej, ochronie dziedzictwa kulturowego i edukacji patriotycznej, wprowadzając rozporządzeniem Rady Ministrów następujące „zadania przewidziane do realizacji w ramach programów operacyjnych”:

- „1. Promocja czytelnictwa poprzez rozbudowę zbiorów bibliotecznych, poprawę dostępności zbiorów, zwiększanie zainteresowania książką. Publikacja książek i czasopism dotyczących szeroko pojętej tematyki kulturalnej.
2. Podtrzymywanie i upowszechnianie tradycji narodowej i państwowej, edukacja patriotyczna, badania na temat historii kultury polskiej, tradycji i świadomości historycznej Polaków.
3. Konserwacja, rewaloryzacja obiektów i zespołów zabytkowych, renowacja i zachowanie miejsc pamięci i martyrologii; ochrona dziedzictwa archeologicznego, rozwój instytucji muzealnych. Ochrona polskiego dziedzictwa narodowego w kraju i za granicą.
4. Edukacja i aktywizacja kulturalna, podnoszenie kompetencji kulturalnych społeczeństwa, kształcenie kadr instytucji kultury.
5. Ochrona dziedzictwa kultury ludowej, popularyzacja twórczości ludowej.
6. Wspieranie wydarzeń artystycznych, promocja twórczości amatorskiej i profesjonalnej, wspieranie i promocja zatrudnienia studentów i absolwentów szkół artystycznych oraz kierunków związanych z kulturą.
7. Rozwój infrastruktury kultury, budowa, modernizacja, adaptacja nieruchomości na cele kulturalne i filmowe. Zakup i modernizacja wyposażenia na prowadzenie działalności kulturalnej i filmowej.

---

⁴¹⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 października 2005 r. *zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Ministerstwa Kultury*, Dz. U. z 2005 r., Nr 220, poz. 1885.

⁴²⁰ K. M. Ujazdowski, *Promocja dziedzictwa*, „Tygodnik Powszechny”, Nr 9 (3060), 2 marca 2008 r., s. 23.

8. Realizacja prac badawczych i dokumentacyjnych oraz analiz z zakresu uczestnictwa w kulturze, ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego. Budowa i rozbudowa sieci i systemów informatycznych, specjalistycznych baz danych obejmujących różne dziedziny kultury.
9. Prezentacja dorobku polskiej kultury poza granicami Polski, promocja polskich twórców poza granicami kraju.
10. Promocja i udostępnianie sztuki współczesnej, w tym poprzez zakup dzieł sztuki współczesnej i tworzenie regionalnych kolekcji dzieł sztuki.
11. Utrwalenie i udostępnianie wiedzy o życiu i twórczości Fryderyka Chopina, popularyzacja problematyki chopinologicznej, rozwój turystyki kulturalnej związanej ze śladami obecności Fryderyka Chopina. Zakup i konserwacja archiwaliów związanych z ochroną dziedzictwa Fryderyka Chopina, budowa i modernizacja obiektów związanych z utworzeniem Centrum Chopinowskiego, rewitalizacja, konserwacja i adaptacja obiektów związanych z Fryderykiem Chopinem”.⁴²¹

Standarowym programem kadencji ministra Kazimierza M. Ujazdowskiego w myśl polityki historycznej PiS stał się program *Patriotyzm Jutra* ukierunkowany na upowszechnienie wiedzy o dziejach Polski i mający wyzwać inicjatywy społeczności lokalnych i ich zaangażowanie w zachowanie i promowanie dziedzictwa kulturowego „małych ojczyzn” oraz *Pakiet dla dziedzictwa narodowego* przedstawiony opinii publicznej 30 marca 2007 roku. Zakładał on duży wzrost nakładów na ochronę zabytków, usprawnienie funkcjonowania placówek muzealnych i reformę służb konserwatorskich.

W kampanii wyborczej 2007 roku PiS wystartowało z programem pod nośnym społecznie hasłem *Dbamy o Polskę. Dbamy o Polaków*, w którym promowało swoje osiągnięcia z kadencji 2005–2007 i powtórzyło swoje podstawowe tezy dotyczące kultury narodowej z ogólnego programu partyjnego i w formie krótkich haseł wymieniło główne postulaty i zapowiedzi dotyczące polityki kulturalnej państwa: utrzymanie mecenatu państwa nad kulturą i dalsze działania na rzecz 20% zwiększenia nakładów na sferę upowszechniania kultury w kolejnej kadencji, wzrostu finansowania ochrony zabytków i w związku z funkcjonowaniem funduszy europejskich zapowiada się realizację dużych projektów w zakresie infrastruktury kulturalnej, deklaruje się „troskę o zachowanie dziedzictwa narodowego” (czemu służyć ma „zreformowanie służb konserwatorskich”) i kontynuowanie „programów edukacji kulturalnej i patriotycznej” i „wspieranie młodych twórców” czego wyrazem jest zamiar powołania państwowej młodzieżowej orkiestry symfonicznej i w ogólności będzie się „ułatwiać dostęp do kultury, szczególnie ludziom młodym”.⁴²²

---

⁴²¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 stycznia 2006 r. *zmieniające rozporządzenie w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa wykonywanych przez samorządowe instytucje filmowe i instytucje kultury oraz udzielania dotacji na te zadania*, Dz. U. z 2006 r., Nr 12, poz. 68.

⁴²² *Dbamy o Polskę. Dbamy o Polaków*, program_pis_2007. pdf., s. 71. <http://docplayer.pl/5417744-Dbamy-o-polske-dbamy-o-polakow.html>

Główne cele i podstawowe zadania zachowane zostały w programie Prawa i Sprawiedliwości z 2011 roku ogłoszonego pod hasłami *Nowoczesna, Solidarna i Bezpieczna Polska*. W rozdziale *Kultura i media* powtarza się ogólne tezy, że „kultura ma znaczenie”, by odwołać się do tytułu jednej z publikacji naukowych, że jest „dziedzina, w której inwestuje się w kapitał ludzki” i „nie może być traktowana jako sfera socjalna”. Priorytety polityki kulturalnej PiS określa hasło wywoławcze „Aktywny mecenat i polityka historyczna”.

W odniesieniu do mecenatu państwa partia „dostrzega potrzebę” stworzenia nowych podstaw prawnych organizacji i finansowania instytucji kulturalnych, by zwiększyć samodzielność ich funkcjonowania. Zamierza się również opracowanie nowych regulacji dotyczących sponsorowania „wartościowych projektów kulturalnych” i współfinansowania ich ze środków publicznych i prywatnych oraz „stworzenie systemowych mechanizmów znaczącego wzrostu wynagrodzeń pracowników instytucji kultury, powiązanego z efektywną realizacją ich funkcji”.

W kwestii finansowania kultury jako nowy element w programie PiS pojawia się zapowiedź „realnego wzrostu wydatków na kulturę – co najmniej do poziomu 1% wydatków budżetu państwa”, a ogólnie rzecz ujmując, nakłady na kulturę i dziedzictwo narodowe „powinny być pod szczególną ochroną po wejściu Polski do Unii Europejskiej”. Wymienia się konkretne inwestycje, które zamierza się finansować, na mocy specjalnego programu rządowego jako obiekty powstające w ramach ochrony dziedzictwa narodowego oraz polityki i edukacji historycznej: Muzeum Historii Polski, Muzeum Ziemi Zachodnich i Muzeum II Wojny Światowej oraz Wideoteki Narodowej.

Z innych inwestycji powrócono do pomysłu budowy („porzuconego przez PO”) miasteczka filmowego, mającego zapewnić dogodniejsze warunki produkcji filmowej polskiej kinematografii i byłoby udostępniane zagranicznym wytwórniom filmowym i umożliwiłoby szerszą współpracę w systemie koprodukcji filmowej.

Zamierza się „rozwinąć materialną bazę kultury” przy zaangażowaniu środków budżetu państwa, samorządów i sponsorów prywatnych, zgodnie z ambitnym planem rozbudowy „przestrzennego układu kultury”, by „najpóźniej (...) do końca drugiej dekady XXI wieku” wybudować: salę kinowo-teatralną w każdym mieście powyżej 40 tys. mieszkańców, salę operową (koncertową) w każdym mieście powyżej 100 tys. mieszkańców i wielofunkcyjną salę widowiskową w każdym mieście powyżej 200 tys. mieszkańców. Wówczas

„(...) w każdym mieście powiatowym możliwe będą wizyty dobrych zespołów teatralnych i małych orkiestr. Powstanie przestrzeń dla działalności i podwyższania poziomu lokalnych zespołów artystycznych, a także poznawania oferty kulturalnej pochodzącej z innych ośrodków w kraju i za granicą”.⁴²³

W ten sposób zamierzano stworzyć instytucjonalne i techniczno-organizacyjne warunki do „wdrażania programów powszechnego uczestnictwa w wysokiej kulturze”, frekwencję publiczności i „dostępność dzieł kultury dla różnych kręgów publiczności”, w tym zasobów audiowizualnych i zwiększyć szansę „intensyfikacji działań popularyzatorskich”.

Zapewnienie partycypacji w kulturze artystycznej uwarunkowane jest jednak w wyższym stopniu przez czynniki pozaekonomiczne, przede wszystkim przez poziom kompetencji kulturowej, której kształtowanie dokonuje się w procesie szkolnej i pozaszkolnej edukacji kulturowej. W programie partii podkreśla się rolę czytelnictwa w nabywaniu kompetencji kulturowej „mimo ekspansji komunikacji audiowizualnej”. W związku z tym zapowiada się prowadzenie różnorodnych akcji i kampanii promujących czytelnictwo wśród dzieci i młodzieży i dla zwiększenia zasobów bibliotecznych program dodatkowego finansowego wsparcia zakupów „nowości bibliotecznych” (ze względu na obowiązujący od 1 stycznia 2011 roku podatek VAT na książki, co znacznie je podrożyło). Upowszechnianiu czytelnictwa służyć ma również odpowiednio ukierunkowana polityka wydawnicza i przekładowa. Ma być ona także środkiem promocji kultury polskiej za granicą (tłumaczenia dzieł klasyki polskiej i literatury współczesnej).

W centrum polityki kulturalnej pozostała wszakże, „polityka historyczna i kształtowanie postaw patriotycznych”, której realizacja miała być zadaniem ponadresortowym podejmowanym przez różne instytucje publiczne pod patronatem MKiDN. Zapowiadane są w tym zakresie, adresowane do młodego pokolenia „kampanie społeczne projektowane na wzór programu edukacyjnego «Patriotyzm Jutra»” przy wsparciu propagandowo-edukacyjnym publicznego radia i telewizji, których misję zdefiniowano jako

„(...) upowszechnianie tradycji narodowej, wartości patriotycznych oraz dorobku polskiej i światowej kultury i nauki, promowanie współczesnej twórczości artystycznej, kultywowanie poprawnej polszczyzny, zapewnienie dostępu do rzetelnej informacji, tworzenie warunków pluralistycznej debaty w sprawach publicznych”.⁴²⁴

---

⁴²³ *Nowoczesna, Solidarna i Bezpieczna Polska*. Program Prawa i Sprawiedliwości, Warszawa 2011, program_2011.pdf., s. 155.

⁴²⁴ *Ibidem*, s. 157.

Programy PiS nie miały szansy realizacji w następnych kadencjach do 2015 roku. Po dwuletnich rządach koalicji PiS, LPR i Samoobrony (2005–2007) w 2007 roku rządy objęła Platforma Obywatelska w koalicji z Polskim Stronnictwem Ludowym.

3.3.8. Programy operacyjne i narodowe programy kultury. „Pakt dla Kultury” – kadencja rządu 2007–2011 i 2011–2015

Po wyborach parlamentarnych w 2007 roku władzę w państwie przejęła – jak się później okazało – na dwie kadencje Platforma Obywatelska z Polskim Stronnictwem Ludowym jako partią koalicyjną. Polskie Stronnictwo Ludowe w programach wyborczych z: 2007 i 2011 roku nie uwzględniło polityki kulturalnej. W programie z 2011 roku *Człowiek jest najważniejszy* znalazł się jedynie zapis dotyczący „szybkiego rozwoju komputeryzacji na terenach wiejskich i dostępu do szerokopasmowego Internetu”.⁴²⁵ Spotkało się to z krytyką opinii publicznej, więc kierownictwo PSL ogłosiło na konferencji prasowej (11 października 2007 roku), że „Polskie Stronnictwo Ludowe ma własny program w zakresie promocji i rozwoju kultury”. Sprowadzał się on do postulatów: „ochrony języka polskiego, rozszerzenia dostępności do kultury, obrony prawdy historycznej o dziejach Polski i Polaków, promocji sztuki ludowej „gdyż powoli wymiera ona z powodu zalewu chińskiej tandety, a w zmieniającej się Europie sztuka ludowa jest ważnym narzędziem dialogu między regionami”, preferowania młodych twórców, wprowadzenia równowagi w nakładach na kulturę między tradycją a nowoczesnością, „aby chronić kulturowy krajobraz miast i wsi” oraz zapewnić „apolityczny klucz wyboru dyrektorów państwowych placówek kulturalnych”.⁴²⁶

Po 15 latach transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej „problemy kultury” stały się już na tyle znane z publicznej dyskusji, że znalazły one odzwierciedlenie w programach partyjnych, przy czym nadaje się im określone priorytety w zależności od założeń światopoglądowych (ideologicznych) i politycznych oraz ogólnego przekonania o znaczeniu kultury w życiu państwa i narodu. Każda partia jako cel główny polityki kulturalnej deklaruje troskę o zachowanie tożsamości narodowej i w związku z tym starania na rzecz „rozwoju

---

⁴²⁵ *Człowiek jest najważniejszy*. Program Wyborczy, Polskie Stronnictwo Ludowe, sierpień 2011, www.marketingwpolityce.zgora.pl/kampaniewyborcze/.../psl/program_psl.pdf.

⁴²⁶ *PSL ma własny program w zakresie promocji i rozwoju kultury*, Bankier.pl, opublikowane za IAR 11.10.2007, www.bankier.pl/wiadomosc/PSL-ma-wlasny-program-w-zakresie-promocji-i-rozwoju-kultury-1651750.html.

kultury”, różnie dobierając jedynie odpowiednie służące temu celowi doraźne i długookresowe działania prawne, ekonomiczne i organizacyjne.

Program Platformy Obywatelskiej obejmujący lata 2007–2011 zaprezentowany został w opracowaniu pod bardzo znamienym tytułem *By ludziom żyło się lepiej. Wszystkim*. W odniesieniu do kultury zauważyć można, że zawiera on szereg stwierdzeń przejętych z *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury*, w każdym razie korespondujących z jej diagnozą systemu upowszechniania kultury, założeniami, celami i postulatami. To dobrze, że dokument ten inspiruje partie polityczne do kreślenia własnych programów polityki kulturalnej, zgodnych z nakreślonymi w nim zadaniami do realizacji w działalności kulturalnej. Żadna partia nie przyzna, że odwołuje się do NSRK, bo uważa, że winna mieć własny program w każdej dziedzinie życia społecznego, ale cokolwiek „zaprogramuje” w zakresie upowszechniania kultury, może być odnoszone do *Strategii*. W programie PO powiela się zatem obiegowe, by nie rzec „stare prawdy” funkcjonujące w środowiskach twórczych i kulturalnych, prawdy o dokonanych i konieczności dalszych „reform w kulturze”. Właściwie powinna to być raczej reforma, wręcz rewolucja w myśleniu o kulturze klasy politycznej i ekonomistów, by widzieli kulturę w całokształcie praktyki społecznej, a w ogólności mieli na uwadze kulturowy charakter działalności ludzkiej. Nadal w mocy jest resortowe ujmowanie kultury i względem tak rozumianej kultury podejmowane są wszelkie działania polityczne wbrew deklaracjom o jej ogólniejszym pojmowaniu. Sprowadza się ono zresztą do sytuowania kultury w sferze ekonomicznej państwa, dla podkreślenia jej znaczenia w gospodarce narodowej. Rozdzielenie kultury na branże w różnych resortach nie pozwala ujrzeć jej jako „dziedziny dochodowej”. W programie wyborczym PO podkreśla się więc, że

„Polityka kulturalna przestała być wyłącznie kosztowną dziedziną życia, finansowaną z budżetów publicznych. Stała się dochodowym przemysłem kultury (kinematografia, media, przemysł wydawniczy, fonografia, wzornictwo, grafika, nowe technologie, turystyka kulturalna etc.). Oba te działy wspólnie kształtują życie kulturalne, a związki między nimi mają coraz częściej charakter komplementarny”.⁴²⁷

W programie wyborczym Platformy Obywatelskiej z 2011 roku, opatrzonym tytułem *Następny krok. Razem* oznajmia się, że partia ta zainicjowała zmiany w postrzeganiu kultury przez elity polityczne, która nie jest widziana wyłącznie jako sfera wydatków państwa „jako forma wspierania artystów”, lecz jako dziedzina gospodarki, która dzięki przemysłom kreatywnym

---

⁴²⁷ *By ludziom żyło się lepiej. Wszystkim*. Program wyborczy Platformy Obywatelskiej, Warszawa 2007, s. 66-74.

przynosi 3% PKB w Unii Europejskiej. „Zaszczepiając kreatywność i innowacyjność” w przemyśle kultury w każdym sektorze gospodarki można zwiększyć jego udział w PKB Polski. „W naszej filozofii rządzenia polityka kulturalna państwa stała się jedną z kluczowych strategii rozwoju kraju” – oświadcza się w programie wyborczym. Można rzec, że to rewolucja „w filozofii podejścia do kultury”, co potwierdza niejako wstępna deklaracja programowa w odniesieniu do polityki kulturalnej:

„Polityka kulturalna państwa powinna wzmacniać kapitał społeczny, budując kreatywność, ale także więzi międzyludzkie, wzmacniać sens wspólnoty i poczucia własnej wartości Polek i Polaków. Kapitał ten staje się dzisiaj źródłem realizacji ambicji doganiania przez Polskę krajów Europy Zachodniej. (...) Chcemy budować nowoczesną gospodarkę opartą na wiedzy i wspierać inteligentny wzrost gospodarczy – co zaleca flagowa unijna Strategia 2020 – czas więc uwolnić potencjał drzemiący w branży kultury i branży twórczej”.⁴²⁸

W programie PO z 2007 roku próbowano wyartykułować „nowy kanon kultury polskiej”, będący „laboratorium przyszłości”, w którym łączy się takie jej cechy, jak: „zmiennosc, zróżnicowanie, pluralizm, wielość, indywidualność, pielęgnację różnorodności kulturowej i dialog kultur”, ujmuje się kulturę jako płaszczyznę, by nie rzec „platformę” integracji społecznej, „czynnik budujący spójność społeczną, narzędzie walki z wykluczeniem”. Dynamizm kultury współczesnej, jej tendencje rozwojowe, globalizacja przy konieczności równoczesnego zachowania „odrębności narodowych, regionalnych i lokalnych” powodują, że „należy ponownie zdefiniować priorytety i zasady polityki kulturalnej”. Winny one „uwzględniać cele strategiczne strukturalnej polityki finansowej wspólnoty”, a zatem obejmować: rozwój i modernizację infrastruktury kulturalnej, rozwój nowych technologii i zasobów cyfrowych, wzrost konkurencyjności i zatrudnienia w sektorze kultury i przemysłów kultury oraz efektywności zarządzania w tym sektorze, ochronę dziedzictwa kulturowego i własności intelektualnej, promocję zagraniczną, wspieranie młodych artystów i ich zatrudnienia oraz wzrost kompetencji kulturalnych społeczeństwa – w tym edukacja kulturalna.⁴²⁹

Program wyborczy PO koncentrował się właśnie na kwestiach finansowania twórczości artystycznej i upowszechniania uczestnictwa w kulturze. Zapowiadał on „nowy ustrój kultury”, całościowy system organizowania i finansowania kultury w Polsce, „czerpiący z doświadczeń krajów europejskich”. Miał on być określony w ogólnej ustawie „obejmującej cały sektor”,

---

⁴²⁸ *Następny krok. Razem.* Program wyborczy 2011. Platforma Obywatelska, www.platforma.org/media/dokumenty/Program_PO_100dpi.pdf

⁴²⁹ *By ludziom żyło się lepiej. Wszystkim*, op. cit., s. 66-74.

a w następnym etapie reformy w kulturze oraz w znowelizowanych ustawach branżowych (bibliotecznej, muzealnej, kinematograficznej) oraz w opracowanych i wdrożonych nowych ustawach branżowych (teatralnej i innych). Jego „filarami” uczyniono: (1) „wzmocnienie autonomii podmiotów prowadzących działalność kulturalną”, (2) nowa kategoryzacja publicznych instytucji kulturalnych podmiotów, polegająca na wyodrębnieniu (przy równoczesnym zmniejszeniu liczby): (a) narodowych instytucji kultury i (b) gminnych samorządowych instytucji kultury, (3) „strategiczna, a nie zarządcza rola ministra kultury” w polityce kulturalnej, 4. zmiany zasad finansowania projektów kulturalnych, dopuszczające dofinansowanie ich z wielu źródeł (budżet państwa, dotacje celowe, fundusze unijne, środki osób fizycznych). Rozdział publicznych środków pozabudżetowych odbywałby się pod kontrolą „Rady Kultury i ciał branżowych (qungos)”. Niezbędne jest jednak nadal poszukiwanie „nowych rozwiązań” w kwestii finansowania działalności kulturalnej.

Orzekając, iż państwo „nie wyzbywa się odpowiedzialności za kulturę”, rząd PO będzie starać się „zwiększyć efektywność subsydiowanej działalności kulturalnej”, poprzez „modyfikację swoich kompetencji” i „poprawę monitorowania realizacji polityki kulturalnej w Polsce”, kontrolując zasadność i efektywność wydatkowania otrzymanych dotacji i subwencji.

W programie PO dostrzeżono wzrastającą rolę mediów elektronicznych w państwie, społeczeństwie i w kulturze. W związku z tym wyznaczony „cel strategiczny polityki” w tym zakresie to „opracowanie systemu gwarantującego wolność wyrażania poglądów i informowania oraz wspieranie kultury narodowej”. W wersji programu wyborczego *21 priorytetów PO* w odniesieniu do systemu upowszechniania kultury znalazł się jeden priorytet „4. Budowa 1000 Świetlików – centrów kultury i bibliotek gminnych, które będą wspierać kreatywność i budować umiejętność pracy zespołowej”.⁴³⁰

Program PO w dużej mierze został uwzględniony w kierunkach działań MKiDN w kadencjach 2007–2015 przez kolejnych ministrów, którymi byli: Bogdan Zdrojewski (16 listopada 2007 do 8 listopada 2011 roku oraz od 18 listopada 2011 do 17 czerwca 2014 roku) w rządzie Donalda Tuska (od 18 listopada 2011 do 11 września 2014 roku) i Małgorzata Omilianowska (17 czerwca 2014 do 11 września 2014 roku), kiedy funkcję premiera pełniła Ewa Kopacz (od 22 września 2014 do 16 listopada 2015 roku).

---

⁴³⁰ *21 Priorytetów PO*. Program wyborczy Platformy Obywatelskiej http://mowimyjak.se.pl/newsy/fakty/platforma-obywatelska-program-wyborczy,22_31276.html

Polityka kulturalna realizowana była w dużej mierze poprzez kontynuowanie programów operacyjnych i programów wspierających samorządowe instytucje kultury i ogłaszane nowe programy zgodnie z zakładanymi celami „rozwoju kultury”. Niektóre miały charakter okazjonalny, jednoroczny związany z określonymi rocznicami, ale większość z nich była charakteru realizacji wieloletnich. W 2008 roku za kadencji ministra Bogdana Zdrojewskiego ogłoszono nabór wniosków na programy dla instytucji kultury, instytucji filmowych, szkół, uczelni wyższych, organizacji pozarządowych oraz podmiotów gospodarczych i samorządów w następujących „grupach tematycznych”:

- „1. Promocja twórczości,
2. Rozwój infrastruktury kultury i szkolnictwa artystycznego,
3. Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury,
4. Fryderyk Chopin,
5. Rozwój inicjatyw lokalnych,
6. Promocja kultury polskiej za granicą,
7. Promocja czytelnictwa,
8. Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
9. Patriotyzm Jutra,
10. Znaki czasu,
11. Dziedzictwo kulturowe,
12. Herbert”⁴³¹.

Programy konkretyzowały cele strategiczne polityki kulturalnej państwa, przekładały je na odpowiednie zadania. Wiązały upowszechnianie kultury i jej efekty w budowaniu kapitału społecznego z rozwojem społeczno-kulturowym i polityką wspólnoty państw europejskich. W 2012 roku programy te pozbawione zostały statusu operacyjnych programów rządowych ustalanych rozporządzeniem Rady Ministrów, stając się programami ministerialnymi ustanawianymi decyzją ministra, który swoim rozporządzeniem określał „zadania objęte mecenatem państwa w dziedzinie kultury w zakresie: „(1) zachowania, waloryzacji i ochrony dziedzictwa kulturowego; (2) budowy i modernizacji infrastruktury kulturalnej, w tym obiektów publicznych, w których prowadzona jest działalność kulturalna”⁴³². Zgodnie z rozporządzeniem programy „określające priorytety dla tych zadań i wysokość środków przeznaczonych w danym roku na ich dofinansowanie” są ogłaszane w Biuletynie Informacji Publicznej na stronie MKiDN. W latach 2013-2015 Programy te obejmowały:

---

⁴³¹ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finansowanie-i-mecenat/programy-ministra/programy-z-lat-ubieglych/programy-mkidn-2008.php>.

⁴³² Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 czerwca 2012 r. w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa w dziedzinie kultury, na które jednostki samorządu terytorialnego mogą otrzymywać dotacje, oraz sposobu i trybu przyznawania tych dotacji, Dz. U. z 2012 r., poz. 737.

- „1. Wydarzenia artystyczne (Muzyka, Teatr i Taniec, Sztuki wizualne, Film, Promocja kultury polskiej za granicą),
2. Kolekcje (Narodowe kolekcje sztuki współczesnej, Regionalne kolekcje sztuki współczesnej, Zamówienia kompozytorskie, Kolekcje muzealne),
3. Promocja literatury i czytelnictwa (Literatura, Promocja czytelnictwa, Czasopisma, Partnerstwo publiczno-społeczne),
4. Edukacja (Edukacja kulturalna, Edukacja artystyczna, Edukacja medialna i informacyjna),
5. Obserwatorium kultury,
6. Dziedzictwo kulturowe (Ochrona zabytków, Wspieranie działań muzealnych, Kultura ludowa, Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą, Ochrona zabytków archeologicznych, Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego),
7. Rozwój infrastruktury kultury (Infrastruktura kultury, Infrastruktura szkolnictwa artystycznego, Infrastruktura domów kultury)”.⁴³³

16 maja 2011 roku premier Donald Tusk podpisał *Pakt dla Kultury*⁴³⁴ ze „stroną społeczną”, którą stanowili Obywatele Kultury jako „nieformalny i dobrowolny ruch obywatelski na rzecz zmiany zasad zarządzania kulturą i finansowania jej”.⁴³⁵ W związku z tym zamierzenia na kadencję 2011–2015 dotyczyły: „wykonania zapisów Paktu dla Kultury”, głównie w kwestii podwyższenia co najmniej do 1% wydatków na kulturę w wydatkach budżetowych państwa (bez środków unijnych i samorządowych), począwszy od 2012 roku, z przeznaczeniem więcej niż dotychczas środków na edukację kulturalną i obywatelską i kształtowanie kompetencji językowych, realizacji programu wyposażenia podlegających samorządom terytorialnym placówek bibliotecznych w szerokopasmowy Internet, rozbudowę infrastruktury bibliotecznej i budowy nowych bibliotek oraz poprawy „warunków przechowywania zbiorów ważnych dla dziedzictwa narodowego” zgodnie z priorytetem „Cyfryzacja archiwów i zbiorów bibliotecznych”.

Pakt dla Kultury zawiera postanowienia wzmacniające autonomię instytucji kultury w sprawie wydatkowania środków na działalność merytoryczną, na którą często nie wystarcza dotacji wydawanych głównie na utrzymanie i eksploatację budynków i fundusz płac. W konsekwencji większość teatrów, galerii, muzeów, ośrodków kultury musi zabiegać o dodatkowe środki na działalność statutową, co pozwala MKiDN na wpływanie na bieżącą działalność kulturalną czy politykę repertuarową instytucji artystycznych poprzez selekcjonowanie przedkładanych projektów nie zawsze dotąd wybieranych według kryteriów

⁴³³ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finansowanie-i-mecenat/programy-ministra/programy-z-lat-ubieglych/programy-mkidn-2014.php>

⁴³⁴ *Pakt dla Kultury*, www.sbp.pl/repository/dokumenty/PaktdlaKultury.pdf.

⁴³⁵ W. Czyżewska, *Kultury Obywatele*, ofop.eu/sites/ofop.eu/files/images/stories/VI_OFIP/Kultury_Obywatele.pdf

merytorycznych. W podpisanym porozumieniu znalazła się deklaracja dotycząca nowej ustawy medialnej, wedle projektu Obywatelskiego Komitetu Mediów Publicznych, „zakładającego odebranie mediów politykom i przywrócenie ich misji publicznej”, w której to kwestii nie było dotąd „woli politycznej” żadnego rządu.

Do monitorowania realizacji postanowień umowy społecznej dotyczącej upowszechniania kultury powołano Komitet Społeczny ds. Paktu dla Kultury przy MKiDN złożony proporcjonalnie z przedstawicieli: ministra kultury, państwowych instytucji kultury, branżowych stowarzyszeń twórczych, samorządowych instytucji kultury, organizacji pozarządowych i ruchu Obywatele Kultury.⁴³⁶ Społeczeństwu zapewniono powszechny dostęp do opinii wyrażanych przez Komitet⁴³⁷. *Pakt dla Kultury* to wyraz rosnącej roli w życiu publicznym organizacji pozarządowych w sektorze kultury, które stały się wymagającym partnerem państwa w sferze upowszechniania uczestnictwa w kulturze i egzekwowania mecenatu kulturalnego państwa.

Koniecznością stało się powołanie przedstawicielstwa III sektora przy MKiDN, czego wyrazem jest utworzenie Rady Organizacji Pozarządowych 16 października 2012 roku, której wyznaczono następujące zadania:

- „1) przedstawianie propozycji i opinii w zakresie kierunków i form współpracy Ministra z organizacjami pozarządowymi w sektorze kultury oraz wypracowywanie rekomendacji w zakresie swojej działalności;
- 2) prezentowanie opinii w zakresie modeli wspierania i rozwoju potencjału kulturowego oraz kreatywnego w Polsce, w tym wykorzystywania funduszy budżetowych i funduszy europejskich w sektorze kultury, a także w zakresie wspierania rozwoju kapitału społecznego;
- 3) wyrażania opinii o projektach aktów prawnych ważnych dla organizacji pozarządowych działających w sektorze kultury;
- 4) zbieranie, analizowanie i przedstawianie Ministrowi informacji na temat ważnych dla organizacji pozarządowych zjawisk, inicjatyw i procesów w sektorze kultury”.⁴³⁸

W 2009 roku przyjęto wieloletni, powtarzany kolejnymi edycjami program *Kultura cyfrowa*. Autorzy raportu dotyczącego digitalizacji dóbr kultury przekonując, że rozwojowi ekonomicznemu kraju sprzyja skoordynowane budowanie zasobów cyfrowych i ich długookresowa ochrona, wskazali na potrzebę gromadzenia, przechowywania oraz udostępniania zdigitalizowanych zasobów. Argumentowali, że wdrożenie przyjętych założeń

---

⁴³⁶ Zarządzenie Nr 42 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 września 2011 r. w sprawie powołania Komitetu Społecznego do spraw Paktu dla Kultury, Dz. Urz. MKiDN, Nr 16, poz. 52.

⁴³⁷ Komitet Społeczny ds. Paktu dla Kultury, <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/kultura-i-dziedzictwo/komitet-spoleczny-ds.-paktu-dla-kultury.php>

⁴³⁸ Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 października 2012 r. w sprawie powołania Rady Organizacji Pozarządowych przy ministrze właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, Dz. Urz. MKiDN, poz. 55.

spowoduje systematyczny rozwój zasobów cyfrowych i zapewni prowadzenie stałej, rozszerzanej działalności digitalizacyjnej. Powołanie merytorycznych „centrów kompetencji” umożliwi koordynowanie działalności digitalizacyjnej, bowiem przy budowie zasobów cyfrowych należy stosować międzynarodowe standardy w tej dziedzinie, uwzględniać doświadczenia nabyte przez kraje digitalizację wprowadzające. Planując digitalizację należy uwzględnić czynnik czasu niszczący zasoby polskiej kultury, zatem dla uniknięcia bezpowrotnej straty należy archiwizować dla obecnych oraz przyszłych pokoleń wytwarzane na bieżąco obiekty cyfrowe, dokumenty dostępne on-line, strony internetowe i jednocześnie monitorować postęp technologiczny zachodzący w procesie budowy cyfrowych zasobów, zachowywać ich zgodność z krajowymi i międzynarodowymi regulacjami prawnymi, uwzględniając zasady ochrony danych osobowych i prawo do własności intelektualnej. Zasoby cyfrowe pochodzące z krajowej domeny publicznej należy udostępniać w portalach międzynarodowego dziedzictwa kulturowego. Polskie projekty digitalizacyjne powinny aktywnie współpracować z projektami UE. Sformułowano następujące cele programu na lata 2009–2020:

1. Ochrona przed utratą dla przyszłych pokoleń dorobku polskiej kultury poprzez masową digitalizację archiwaliów, muzealiów, dzieł sztuki, materiałów piśmienniczych i audiowizualnych i bezpieczne przechowywanie zasobu cyfrowego.
2. Wypracowanie i stosowanie standardów technicznych i metadanych umożliwiających funkcjonowanie zasobów cyfrowych w sieciach polskich i światowych.
3. Zapobieganie wykluczeniu polskich obywateli z dostępu do dóbr kultury poprzez zapewnienie powszechnego dostępu do polskich zasobów cyfrowych.
4. Zwiększenie efektywności i konkurencyjności polskich przedsiębiorstw i instytucji działających w sferze przemysłów kultury”.⁴³⁹

Jako cel strategiczny ustalono dążenie do zachowania zasobów kultury i dziedzictwa narodowego przez cyfrowe jego opracowanie, umożliwienie zgromadzenia, przechowywania i powszechnego udostępniania. Podjęto prace nad tworzeniem infrastruktury technicznej dla zasobów cyfrowych poprzez modernizację bazy istniejącej oraz budowę nowej. Jej wyposażenie polegało na rozbudowie pracowni digitalizacyjnych, zakupie urządzeń digitalizację tę umożliwiających. Organizuje się szkolenie kadr technicznych. Proces digitalizacji zasobów krajowych obejmuje archiwa, biblioteki, muzea, instytucje filmowe państwowe i samorządowe instytucje kultury. Ułatwienie dostępu do polskiego dziedzictwa kulturowego polega na umożliwianiu korzystania za pomocą Internetu z cyfrowych zasobów oraz tworzenie

---

⁴³⁹ *Program digitalizacji dóbr kultury oraz gromadzenia, przechowywania i udostępniania obiektów cyfrowych w Polsce 2009 – 2020*, Raport na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa, wrzesień 2009.

wirtualnych archiwów, bibliotek, kolekcji zabytków, muzeów, wortalu audiowizualnych. Szczegóły programu wieloletniego zamieszczano na stronie internetowej resortu.⁴⁴⁰

W końcowym roku rządów PO i PSL uruchomiono program *Kultura dostępna* mający na celu wspieranie działań ułatwiających „korzystanie z kultury” i integrację społeczną. Skierowany został do szerokiego grona odbiorców.

Programy ministerialne okazały się bardzo dobrym pomysłem, ukierunkowując politykę kulturalną na podstawowe cele, wymuszając ich realizację z uwagi na przekazywane środki rozliczane przy sprawdzaniu zgodności wykonania i wydatkowania nakładów z deklarowanymi celami oraz z zasadami finansów publicznych i dyscypliny budżetowej. Programy wykazały wysoką efektywność w działaniu mecenatu państwa. Realizując powyższe programy rządy PO-PSL mogły wykazać się znacznymi osiągnięciami w sferach, w których funkcjonowały, jak informuje raport pokazujący *Działania Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w latach 2008-2015*.⁴⁴¹

Podsumowując dotychczasowe rozważania, stwierdzić należy, że po przejęciu władzy deklaracje programowe partii w mniejszym lub większym zakresie były przekładane na przesłanki polityki kulturalnej i zadania do realizacji. Partia uzyskawszy mandat do rządzenia „dopasowywała” program do zastanej powyborczej rzeczywistości. Realizacje polityki kulturalnej ustępującego rządu, niezależnie od tego czy były w początkowej fazie wdrażania czy będąc praktykami zaawansowanymi, były zwykle zmieniane. Jako powody zmian wskazać należy potrzebę spełnienia obietnic programowych, zmiany struktur administracyjnego zarządzania i politycznie motywowaną wymianę kadr kierowniczych. W żadnym jednak momencie nie sformułowano spójnej teoretycznie koncepcji polityki kulturalnej, nie dokonano dobrze przemyślanej „reformy w kulturze”, poprzestając na programach określanych przez

---

⁴⁴⁰ Uchwała Nr 176/2010 Rady Ministrów z dnia 12 października 2010 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Kultura+”, RM111-155-10; Uchwała Nr 238/2011 Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 2011 r. zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Kultura+”, RM111-240-11; Komunikat Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 25 lutego 2014 r. o podjęciu przez Radę Ministrów uchwały zmieniającej uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Kultura+”, M. P., poz. 201; Komunikat Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 marca 2014 r. o podjęciu przez Radę Ministrów uchwały zmieniającej uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Kultura+”, M. P., poz. 246; Komunikat Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 marca 2014 r. o podjęciu przez Radę Ministrów uchwały w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Kultura+”, M. P., poz. 247; Komunikat Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 marca 2014 r. o podjęciu przez Radę Ministrów uchwały w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Kultura+”, M. P., poz. 254.

⁴⁴¹ *Działania Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w latach 2008–2015*, MKiDN, Warszawa 2015. Raport_MKiDN_Ministerstwo.pdf.

„ministra właściwego do spraw kultury”, zapewniających finansowanie infrastruktury i działalności kulturalnej. Nie było w istocie woli politycznej do dokonania rzeczywistych przekształceń ustrojowych” w tej sferze. Wedle Doroty Ilczuk i Małgorzaty Nowak „ostatnie dwadzieścia lat prób reformowania” kultury pokazują, że

„Od 1989 roku żadna z partii nie zdecydowała się lub nie miała wystarczającej siły politycznej i wiedzy o sektorze, aby zaprzestać wprowadzania wyłącznie jednorazowych, adaptacyjnych zmian i aby dokonać przekształceń systemowych”.⁴⁴²

W publicznej debacie jak i w działaniach politycznych zauważalny był brak merytorycznego przygotowania środowisk ekonomicznych, politycznych i twórczych do określenia założeń i zasad nowej polityki kulturalnej, nie przedstawiły one jakiegokolwiek ugruntowanej teoretycznie wizji zmian. Głoszono jedynie pewne hasła i postulaty. Nic tedy dziwnego, że – jak słusznie stwierdza Kazimierz Krzysztofek, że niemal do lat ostatnich „Zmiany w systemie funkcjonowania kultury, jakie następowały od 1990 r., nie wynikały więc z jakiegoś z góry założonego planu, lecz raczej z woli rozmontowania odziedziczonego systemu”.⁴⁴³ Dorota Ilczuk i Małgorzata Nowak odpowiadając na pytania: „Co w kulturze udało się osiągnąć?” i „Co w kulturze szwankuje?” sformułowały

„(...) hipotezę, że istnieją przynajmniej trzy wzajemnie uzupełniające się, główne (co nie znaczy, że jedyne) przyczyny porażek w tym obszarze. Pierwszą jest brak teoretycznego osadzenia reform, niewykorzystanie wiedzy eksperckiej i konstruowanie reform bez uwzględniania specyfiki sektora kultury. Bezpośrednio związane z tym zagadnieniem jest zaniedbanie regularnego i konsekwentnego monitorowania sektora kultury na poziomie kraju, które byłoby podstawą tworzenia rzetelnej wiedzy eksperckiej. Kolejne dwie przyczyny mają naturę przysłowiowego „oporu materii”. Są to: obawa środowiska kulturalnego przed implementacją nowych rozwiązań oraz brak determinacji politycznej do tworzenia systemowych zmian”.⁴⁴⁴

W żadnym momencie nie wprowadzono neoliberalnego modelu polityki kulturalnej, „rynku w kulturze”, poza przemysłami kultury, rynkiem wydawniczym, poligraficznym i muzycznym. Znaczyłyby to bowiem „skazanie” instytucji kulturalnych na utrzymanie się i prowadzenie „działalności statutowej” z opłat publiczności za oferowane formy uczestnictwa w kulturze. Nie były one w stanie samofinansować się, co – przypomnieć należy – było już ekonomicznym postulatem kierowanym do sfery upowszechniania kultury w końcowej dekadzie „realnego socjalizmu”, zawartym w założeniach ówczesnych koncepcji reformy gospodarczej.

---

⁴⁴² D. Ilczuk, M. Nowak, *Reforma sektora kultury w Polsce. W czym jest problem?* w: B. Jung (red.), *Ekonomika kultury. Od teorii do praktyki*, Narodowe Centrum Kultury, Instytut Adama Mickiewicza, Warszawa 2011, s. 96.

⁴⁴³ Ibidem, s. 272.

⁴⁴⁴ D. Ilczuk, M. Nowak, *Reforma sektora kultury w Polsce...*, op. cit., s. 87.

Nawet, jeśli niektórzy przedstawiciele środowiska artystycznego i kulturalnego na początku transformacji byli zwolennikami „rynku w kulturze” w przekonaniu, że potrzeby kulturalne społeczeństwa polskiego pozwolą na „utrzymanie się kultury”, nie biorąc pod uwagę uwarunkowań owych potrzeb kulturalnych w okresie Polski Ludowej, w szczególności rozległego finansowego mecenatu socjalistycznego państwa ułatwiającego „kontakty z kulturą” szerokim kręgom społeczeństwa (np. ponoszenie kosztów uczestnictwa „załóg” w imprezach kulturalnych przez zakłady pracy). Już u samych początków transformacji społeczno-ekonomicznej i politycznej, okazało się, że – jak stwierdził Wacław Janas, wiceminister MKiS za kadencji ministra Kazimierza Dejmka:

„Naród do kultury się nie pchał. (...) W okresie komunizmu czy socjalizmu zapotrzebowanie na kulturę było podsypane przez czynniki polityczne. Szkoła podsycała, nauczyciele tworzyli kółka teatralne, mieli dofinansowanie, jeździli do dużych miast, oglądali teatry, opery. Później to nagle, z dnia na dzień przestało istnieć”. Przy braku pieniędzy oczywiście i przy pewnym zachłyśnięciu się nowymi środkami technicznymi w postaci magnetowidu, telewizji satelitarnej, później DVD itd.”⁴⁴⁵

Przestał funkcjonować społecznie model „człowieka kulturalnego” jako aktywnie uczestniczącego w kulturze, mający dotychczas pewną siłę motywacyjną w odniesieniu do życia kulturalnego. Urynkowienie gospodarki wykazało fałszywość przeświadczenia, że „prawdziwa kultura się obroni”, że rynek poprzez zapotrzebowanie na „dobra i usługi kulturalne” wykaże „prawdziwą wartość” twórczości artystycznej i przedsięwzięć kulturalnych.

Wolny rynek w gospodarce skutkował „urealnieniem”, a więc wzrostem: cen papieru, usług poligraficznych, opłat za nośniki energii, podwyżką czynszów itd., a także honorariów (które obłożono podatkiem podobnie jak wynagrodzenia pracownicze). Te okoliczności przywołuje pierwszy dokument MKiS jako „wzbudzające niepokój wśród środowisk twórczych i kadry kierowniczej”, albowiem owo urealnienie cen podnosiło znacznie, by nie rzec drastycznie, koszty wydawania książek, czasopism, wytwarzania dzieł plastycznych, produkcji filmowej, utrzymania obiektów instytucji kultury i ich działalności merytorycznej. W ten sposób mechanizmy rynkowe objęły twórczość artystyczną i upowszechnianie kultury. Zwiększonych w wysokim stopniu kosztów przedsięwzięć kulturalnych nie mógł rekompensować budżet państwa, w części będącej w dyspozycji MKiS. W związku z tym starano się wprowadzić zasadę racjonalności ekonomicznej działalności kulturalnej, jej ekonomizację i poszukiwać innych źródeł dofinansowywania przedsięwzięć kulturalnych. Instytucje kultury mogły w pewnym

---

⁴⁴⁵ B. Gierat-Bieroń, *Ministerstwo rzędu dusz*, op. cit., s. 104.

zakresie komercjalizować swoje przedsięwzięcia, „sprzedając je” przedsiębiorstwom, firmom, korporacjom. Komercjalizować, czyli uzyskiwać dochód czy zysk z wytworów i działalności kulturalnej jako „towaru”, „produktu”.

Ku zadowoleniu środowisk twórczych i animatorów kultury oraz z korzyścią dla sfery upowszechniania uczestnictwa w kulturze, mecenat państwa i budżety samorządów pozostały głównym źródłem finansowania działalności kulturalnej. Mecenat ten umożliwia realizację różnorodnych zadań w tej dziedzinie i nic dziwnego, że zwiększanie nakładów na kulturę stało się najważniejszą i niezmienną deklaracją wyborczą głównych partii politycznych w całym okresie transformacji ustrojowej do dzisiaj. Pytanie „Ile państwa w kulturze, a ile rynku w kulturze?” zostało rozstrzygnięte na korzyść państwa i to właściwie od pierwszych dokumentów dotyczących polityki kulturalnej u początku transformacji ustrojowej. Wprawdzie Bożena Gierat-Bieroń uważa, że

„Pierwsze dziesięciolecie transformacji oscyloowało między pomysłami aliansu kultury z wolnym rynkiem (pozbawiając państwo możliwości regulowania żywołu) a zachowaniem interwencjonizmu państwowego w obszarze mecenatu. W zależności od koalicji rządzącej szala przechylała się bądź w jedną, bądź w drugą stronę”,⁴⁴⁶

ale rzeczywistością była presja na utrzymanie mecenatu państwa w kulturze, wyczerpującego się faktycznie w obowiązku finansowania twórczości artystycznej i upowszechniania kultury bez ingerencji ideologiczno-politycznej w tę sferę. Państwo otrzymując finansowe instrumenty UE, zwiększyło znacznie swoje możliwości kształtowania tej dziedziny życia społecznego, określając priorytety programów kultury. Co więcej, oczekiwania organizatorów i zbiorowości ludzi zaangażowanych w życie kulturalne i będące odpowiedzią na nie postulaty programowe partii politycznych, idą w kierunku rozszerzania interwencjonizmu państwowego. „Silny mecenat państwa w kulturze” jest obowiązującym hasłem i pożądanym przez zainteresowane środowiska stanem rzeczy. Zgodnie z postanowieniami *Paktu dla Kultury*:

„Finansowanie to najmniej, co państwo może zrobić. Uczestnictwo w kulturze i twórcza aktywność obywateli powinny być priorytetami władzy publicznej, realizowanymi poprzez nowoczesne programy kulturalne, poprawę jakości edukacji i nauki, powszechny dostęp do zasobów kultury, bibliotek, mediów i wielofunkcyjnych ośrodków kultury oraz wysokiej jakości instytucje kultury i media publiczne”.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁶ B. Gierat-Bieroń, *Kierunki rozwoju polityki kulturalnej w Polsce po 1989 roku. Koncepcje ministerialne*, „Zarządzanie w Kulturze”, 2015, Nr 16, z. 3, s. 208, pdf.

⁴⁴⁷ *Pakt dla Kultury*, op. cit.

3.4. Finansowanie działalności kulturalnej

3.4.1. Budżet państwa w finansowaniu sfery upowszechniania kultury

Finansowanie sfery twórczości artystycznej i upowszechniania uczestnictwa w kulturze w Polsce jest ciągle przedmiotem dyskusji zainteresowanych gremiów i środowisk społecznych. Ekonomia kultury w praktyce, by tak rzec, stała się doświadczeniem wszystkich podmiotów zaangażowanych w organizację życia kulturalnego, starających się zapewnić należyte funkcjonowanie instytucji kultury w nowej rzeczywistości gospodarczej i społeczno-politycznej po 1989 roku, w której w sferze kultury zaistniał „konflikt rynku i wartości” – jak to ujęto w dokumencie MKiS *Kultura w okresie przejściowym*. Oczywistym stało się, że należy pilnie zająć się „(...) poszukiwaniem nowych rozwiązań w zakresie finansowania kultury ze środków publicznych oraz poszukiwaniem nowych, pozabudżetowych źródeł i form finansowania kultury”⁴⁴⁸, a potrzebą chwili było opracowanie zasad i kryteriów podziału budżetu będącego w dyspozycji MKiS na sferę upowszechniania kultury na szczeblu centralnym oraz w województwach i gminach. Zajął się tym Zakład Ekonomiki Kultury Instytutu Kultury pod kierunkiem Stanisławy Golinowskiej.⁴⁴⁹ Jakie są możliwości prawne i instytucjonalne finansowania działalności kulturalnej przedstawiam poniżej.

Podstawami prawnymi finansowania działalności upowszechniania kultury jest ustawa *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* oraz coroczne ustawy budżetowe określające wielkość wydatków budżetowych na tę sferę. Artykuł 28, ustęp 2 ustawy o działalności kulturalnej ustala, że „Przychodami instytucji kultury są wpływy uzyskiwane z prowadzonej działalności, dotacje budżetowe, środki otrzymane od osób fizycznych oraz z innych źródeł”. Artykuł 5 ustalał, że dotacje z budżetu państwa – poza instytucjami państwowymi – mogą otrzymywać również inne podmioty prowadzące działalność kulturalną (osoby prawne, fizyczne i jednostki organizacyjne nie posiadające osobowości prawnej) na „realizację zadań państwowych”. W ustawie nowelizującej z 2011 roku poza rzeczonymi podmiotami, wymienione zostały

---

⁴⁴⁸ S. Golinowska z udziałem M. Chełmińskiej, J. Gajewskiej, D. Ilczuk, S. Lechowskiej, A. Wieczorek (oprac.), *W poszukiwaniu nowych źródeł i form finansowania kultury. Studia z krajów o gospodarce rynkowej*, IK, Warszawa 1991, s. 3.

⁴⁴⁹ S. Golinowska (red.), *Podział środków na kulturę przez organa administracji państwowej. Zasady, formy, kryteria*, IK, Warszawa 1994.

„Organizacje pozarządowe prowadzące działalność kulturalną mogą otrzymywać dotacje celowe z budżetu państwa z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, na zadania objęte mecenatem państwa, w tym dotacje celowe na finansowanie lub dofinansowanie kosztów realizacji inwestycji”.⁴⁵⁰

W znowelizowanej w 1996 roku ustawie artykuł 1, ustęp 2 ustalił obowiązek mecenatu państwa nad działalnością kulturalną, stwierdzając, że „Państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami”.⁴⁵¹ Ustęp 3 określa, że mecenat państwa w tym zakresie może obejmować nie tylko państwowe i samorządowe instytucje kultury, ale też działalność kulturalną prowadzoną przez inne podmioty:

„Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wspierać finansowo, w ramach mecenatu państwa, realizację planowanych na dany rok zadań związanych z polityką kulturalną państwa, prowadzonych przez instytucje kultury i inne podmioty nienależące do sektora finansów publicznych”.

Uprawnienie powyższe ma również samorząd terytorialny na obszarze swego działania w stosunku do prywatnych organizatorów działalności w sferze upowszechniania kultury.

Artykuł 28 ustęp 3 określa, że „wysokość rocznej dotacji na działalność instytucji kultury ustala organizator”, którym jest „minister właściwy do spraw kultury” w przypadku wyodrębnionych w ustawie narodowych instytucji kultury, a w odniesieniu do państwowych instytucji kultury „naczelne lub centralne organy administracji państwowej i wojewodowie” oraz samorząd gminny według ustawy z 1990 roku, a od 1999 roku samorząd powiatowy i wojewódzki zgodnie z nowym podziałem terytorialnym państwa. Corocznie zatem wymienieni „organizatorzy” (poza jednostkami samorządu terytorialnego) otrzymują na mocy ustawy budżetowej z niegdyś z działu 83 „Kultura i sztuka” od 2001 roku z części 24 „Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego” środki na będące w ich gestii instytucje kultury. Według ustępu 3 artykułu 9 ustawy samorządowe instytucje kultury

„(...) mogą otrzymywać dotacje celowe na zadania objęte mecenatem państwa, w tym dotacje celowe na finansowanie lub dofinansowanie kosztów realizacji inwestycji, z budżetu państwa z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego”.⁴⁵²

---

⁴⁵⁰ Ustawa z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2011 r., Nr 207, poz. 1230.

⁴⁵¹ Ustawa z dnia 27 czerwca 1996 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, Dz. U. z 1996 r., Nr 90, poz. 406.

⁴⁵² Zasady finansowania kultury przez państwo i prowadzenie gospodarki finansowej zmieniły ustawy z 26 listopada 1996 roku, jedna – o finansach publicznych, druga – o dochodach jednostek samorządu terytorialnego.

Na plan wydatków budżetowych państwa w części 24 „Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego” składają się: (1) dotacje i subwencje, (2) świadczenia na rzecz osób fizycznych, (3) wydatki bieżące jednostek budżetowych, (4) wydatki majątkowe.

Finansowanie działalności kulturalnej w stopniu odpowiednim do potrzeb w tej sferze było stałym problemem ministrów „właściwych do spraw kultury” i osób kierujących instytucjami kultury i to zarówno tymi, które mają status narodowych i państwowych instytucji kultury podlegających ministrowi jak i samorządowych. Postulat „1% budżetu państwa na kulturę”, nie zawsze dookreślając dokładniej czy chodzi o dochód państwa czy jego wydatki, niekiedy proponuje się 1% Produktu Krajowego Brutto – PKB jest od ponad dwudziestu lat nieosiągalnym ideałem. Postulat ten najdonośniej zabrzmiał podczas Kongresu Kultury Polskiej w Krakowie w 2009 roku, który odbywał się pod hasłem „Kultura się liczy” (które wszakże było interpretowane nie tylko w duchu ekonomii). Głosi go od lat ruch społeczny Obywatele Kultury, który uformował się po wspomnianym Kongresie oraz przedstawiciele środowisk artystycznych, proponując początkowo 1% podatku CIT (*Corporate Income Tax*), tj. podatku dochodowego od osób prawnych (nie tylko przedsiębiorstw). „Wydatki na kulturę” w stosunku do całkowitych wydatków budżetu państwa zapisanych w ustawach budżetowych państwa były nominalnie wyższe niż 1% w roku: 1989 (1,4%), 1990 (1,63%) oraz w 1991 (1,16%), ale wobec wysokiej inflacji nie zapewniały w stopniu wystarczającym środków na utrzymanie instytucji kultury i realizację ich programów działalności. Od 1992 roku mamy spadek finansowania sfery upowszechniania kultury do poziomu zwykle znacznie poniżej 1%, co pokazuje tabela. Od 1999 roku po wprowadzeniu nowego podziału terytorialnego państwa i ustanowieniu samorządu powiatowego i wojewódzkiego finansowanie regionalnych i ponadlokalnych instytucji kulturalnych przejęły samorządy.

Tabela 3

Wydatki planowane na kulturę w łącznych wydatkach państwa w latach 1990–2015
według ustaw budżetowych: część 24 (w %)

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1,63	1,16	0,75	0,72	0,66	0,68	0,71	0,71	0,73	0,64	0,67	0,67	0,58
0,60	0,64	0,75	0,77	0,72	0,69	0,74	0,75	0,78	0,87	0,87	0,91	0,95

Opracowanie własne

Jak kształtowało się finansowanie działalności kulturalnej w latach 1995–2007 przedstawia raport *Finansowanie kultury i zarządzanie instytucjami kultury*.⁴⁵³ Według ustaleń autorów raportu:

„Wartość wydatków na kulturę ze wszystkich tych źródeł nominalnie rosła prawie w całym okresie 1995-2007 (z wyjątkiem lat 1999 oraz 2003, (...)). Analiza wydatków realnych (...) pokazuje jednak, że lata 2001-2003 były okresem, w którym sektor kultury miał się najgorzej. Zanotowany został wtedy kilkuprocentowy spadek realnych wydatków, zarówno jednostek samorządu terytorialnego, jak i gospodarstw domowych, które wyraźnie odczuwały skutki stagnacji gospodarczej. Począwszy od 2003 r. sektor kultury notuje bardzo dynamiczny wzrost finansowania, powodowany głównie wzrostem wydatków majątkowych, co jest kreowane między innymi przez środki napływające z funduszy UE. Od 2006 r. zauważalny jest także dynamiczny wzrost realnych wydatków gospodarstw domowych, co wynika z wyraźnego wzrostu ich dochodów”.⁴⁵⁴

W minionych latach pojawiały się różne ministerialne pomysły i koncepcje na finansowanie sfery upowszechniania kultury. Z interesujących pomysłów finansowania kultury zasłynął Andrzej Celiński, który w swoim planie reformatorskim „Szansa dla kultury” proponował: (1) wzrost jej finansowania z budżetu państwa o 1% powyżej inflacji do 2003 roku, a ostatecznie 1% z budżetu państwa i (2) uzyskiwanie dodatkowych środków z gier hazardowych i Totalizatora Sportowego (20% dochodów) oraz z 1% podatku dochodowego na cele społeczne (od 1 stycznia 2004 roku), (3) ustanowienie „funduszy kryształowych” i (4) promesy na inwestycje. Minister sformułował algorytm tworzenia budżetu resortu kultury: „zeszłoroczne wydatki na kulturę plus wskaźnik inflacji plus jeden procent”. Największe zainteresowanie wzbudził projekt tzw. funduszy kryształowych zakładający, iż każda wpisana do rejestru instytucja kultury zobowiązana będzie do gromadzenia środków z przychodów corocznego budżetu na nienaruszalny fundusz kapitałowy, z którego po określonym ustawowo czasie od utworzenia można byłoby jedynie wydatkować kwoty w wysokości 2 – 3%. Fundusz całości mógłby być uruchomiony dopiero po 10 latach w sytuacji kryzysowej.⁴⁵⁵

Poza dotacjami podstawowym źródłem finansowania twórczości artystycznej i przedsięwzięć kulturalnych były fundusze państwowe. Przypomnieć należy, że zlikwidowany został Narodowy Fundusz Rozwoju Kultury z czasów PRL, „choć dziesiątki innych, mniej

---

⁴⁵³ J. Głowacki, J. Hausner, K. Jakóbiak, K. Marel, A. Mituś, M. Żabiński, *Finansowanie kultury i zarządzanie instytucjami kultury*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, [Warszawa 2008] http://www.kongreskultury.pl/title,Raport_o_finansowaniu_i_zarzadzaniu_instytucjami_kultury,pid,217.html.

⁴⁵⁴ Ibidem, s. 45.

⁴⁵⁵ B. Gierat-Bieroń, *Reforma naiwności. Andrzej Celiński (19 października 2001 – 5 lipca 2002)*, w: B. Gierat-Bieroń, op. cit., s. 222.

ważnych, istnieje do dziś” – jak podkreślił Wacław Janas, podsekretarz stanu w MKiS za czasów ministra Kazimierza Dejmka⁴⁵⁶. Fundusze państwowe to środki pieniężne wydzielone z budżetu państwa (jego dochodów) lub innych wpłat na finansowanie określonych zadań zgodnie z ustanawiającym je aktem prawnym. Fundusze społeczne tworzone są z dobrowolnych wpłat czy opłat i/lub składek przedsiębiorstw, instytucji społecznych i osób prywatnych. Obecne celowe fundusze państwowe: Fundusz Promocji Twórczości, Fundusz Promocji Kultury będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Fundusz Promocji Twórczości utworzony na mocy ustawy *o prawie autorskim i prawach pokrewnych* (1994) z 5% wpływów brutto ze sprzedaży egzemplarzy utworów: literackich, muzycznych, plastycznych, fotograficznych i kartograficznych, autorów polskich i zagranicznych opublikowanych w Polsce po 1 stycznia 2003 roku i niekorzystających z ochrony autorskich praw majątkowych. Środki Funduszu mogą być spożytkowane na dotacje do wydań, stypendia i zapomogi dla twórców.⁴⁵⁷ Miast komercyjnej sprzedaży twórczości, „promocja twórczości” objęła artystów rozwijających się, którzy otrzymywali stypendium wypłacane w trzech, wskazanych przez ustawę dziedzinach: literaturze, muzyce i plastyce oraz twórców, którym przyznano pomoc socjalną. Zadaniem statutowym jest także dotowanie „wydawania utworów o szczególnym znaczeniu dla kultury polskiej”.

---

⁴⁵⁶ B. Gierat-Bieroń, *Ministerstwo rzędu dusz*, op. cit., s. 104.

⁴⁵⁷ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. *o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, Dz. U. z 1994 r., Nr 24, poz. 83; Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 22 grudnia 1994 r. *w sprawie wysokości opłat na Fundusz Promocji Twórczości od egzemplarzy utworów, których autorska ochrona majątkowa upłynęła, szczegółowych zasad wypłat z tego Funduszu oraz przyznawania z niego stypendiów i pomocy socjalnej*, Dz. U. z 1994 r., Nr 138, poz. 735; Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 17 stycznia 2003 r. *w sprawie podmiotów uprawnionych do występowania z wnioskiem o przyznanie środków z Funduszu Promocji Twórczości oraz wymogów formalnych, jakim powinien odpowiadać ten wniosek*, Dz. U. z 2003 r., Nr 13, poz. 134; Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 24 lutego 2003 r., *w sprawie wysokości procentu wpłat na Fundusz Promocji Twórczości*, Dz. U. z 2003 r., Nr 41, poz. 354; Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 grudnia 2012 r. *w sprawie powołania Komisji do spraw opiniowania wniosków o przyznanie środków z Funduszu Promocji Twórczości*, Dz. Urz. MKiDN, poz. 62; Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 czerwca 2013 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie powołania Komisji do spraw opiniowania wniosków o przyznanie środków z Funduszu Promocji Twórczości*, Dz. Urz. MKiDN, poz. 23; Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 kwietnia 2015 r. *w sprawie powołania komisji opiniującej wnioski o przyznanie środków z Funduszu Promocji Twórczości*, Dz. Urz. MKiDN, poz. 18; Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie powołania komisji opiniującej wnioski o przyznanie środków z Funduszu Promocji Twórczości*, Dz. Urz. MKiDN, poz. 31.

Fundusz Promocji Kultury został ustanowiony na mocy artykułu 87 ustawy *o grach hazardowych*⁴⁵⁸. Jego środki pochodzą z 20 % wpływów z dopłat w grach objętych monopolem państwa zgodnie artykułem 80, ustęp 1. Ustęp 4 i 5 artykułu 87 w/w ustawy ustala, że

- „Wydatki Funduszu Promocji Kultury są przeznaczane na promowanie lub wspieranie:
- 1) ogólnopolskich i międzynarodowych przedsięwzięć artystycznych, w tym o charakterze edukacyjnym;
  - 2) twórczości literackiej i czasopiśmiennictwa oraz działań na rzecz kultury języka polskiego i rozwoju czytelnictwa, wspieranie czasopism kulturalnych i literatury niskonakładowej;
  - 3) działań na rzecz ochrony polskiego dziedzictwa narodowego;
  - 4) twórców i artystów, w tym w formie pomocy socjalnej;
  - 5) działań na rzecz dostępu do dóbr kultury osób niepełnosprawnych;
  - 6) zadań realizowanych w ramach projektów, w tym projektów inwestycyjnych oraz projektów współfinansowanych; z funduszy europejskich i międzynarodowych, z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego;
  - 7) realizacji inwestycji służących promowaniu i wspieraniu przedsięwzięć artystycznych, rozwojowi czytelnictwa, ochronie polskiego dziedzictwa narodowego, promocji młodych twórców i artystów oraz sztuki współczesnej;
  - 8) spłaty wieloletnich zobowiązań finansowych i związanych z nimi dodatkowych obciążeń zaciąganych przez instytucje kultury, dla których organizatorem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, służących realizacji inwestycji z zakresu promowania i wspierania, o których mowa w pkt 1–6.
5. Dysponent Funduszu Promocji Kultury przekazuje corocznie (...) nie mniej niż 5 % przychodu (...) do Polskiego Instytutu Sztuki Filmowej na realizację zadań tego Instytutu”⁴⁵⁹.

W systemie finansowania sfery upowszechniania kultury w Polsce dominujący jest tzw. model dotujący, koncentrujący się na przekazywaniu środków dla poszczególnych instytucji kulturalnych. Jego uzupełnieniem są dotacje celowe, inaczej przedmiotowe na przedkładane projekty twórczości artystycznej oraz przedsięwzięcia kulturalne „o szczególnym charakterze”, zwane powszechnie „grantami”. Ten rodzaj finansowania różnych form upowszechniania kultury ma z istoty charakter interwencyjny. Jak podkreśla Michał Iwaszkiewicz: „Udzielanie grantów stanowi w istocie raczej wyraz reagowania na konkretne zgłaszane propozycje niż stymulowanie celów nakreślonych w polityce kulturalnej państwa”⁴⁶⁰.

---

⁴⁵⁸ Ustawa z dnia 19 listopada 2009 r. *o grach hazardowych*, Dz. U. z 2009 r., Nr 201, poz. 1540; Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 28 stycznia 2005 r. *w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury*, Dz. U. z 2005 r., Nr 24, poz. 200; Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 28 stycznia 2005 r. *w sprawie szczegółowych zasad gospodarki finansowej Funduszu Promocji Kultury*, Dz. U. z 2005 r., Nr 24, poz. 201; Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 czerwca 2010 r. *w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury*, Dz. U. z 2010 r., Nr 118, poz. 797.

⁴⁵⁹ Ustawa z dnia 19 listopada 2009 r. *o grach hazardowych*, op. cit.

⁴⁶⁰ M. Iwaszkiewicz, *Państwo a gwarancje rozwoju kultury w Polsce*, Wyd. Ars Nova, Poznań 1999, s. 91.

Granty na różne inicjatywy kulturalne i artystyczne wprowadził minister Andrzej Siciński. Funkcjonowały one również za kadencji Jerzego Górala, zaniechane za ministerialnych czasów Kazimierza Dejmka, a później stały się stałą formą finansowania przedsięwzięć kulturalnych realizowanych przez podmioty państwowe, samorządowe i prywatne, w szczególności organizacje pozarządowe.

Dla umożliwienia finansowania samorządowych instytucji kultury z budżetu państwa poprzez dotacje wydano rozporządzenie Rady Ministrów w 2005 roku⁴⁶¹ a później w 2011 roku dokonano zmiany w art. 9 ust. 3 ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, wedle którego:

„Instytucje kultury, dla których organizatorami są jednostki samorządu terytorialnego, mogą otrzymywać dotacje celowe na zadania objęte mecenatem państwa, w tym dotacje celowe na finansowanie lub dofinansowanie kosztów realizacji inwestycji, z budżetu państwa z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego”.

Równocześnie ustawa ta w artykule 28, ustępie 1b postanawia, że

„Państwowe instytucje kultury mogą otrzymywać dotacje celowe z budżetów jednostek samorządu terytorialnego na zadania ważne z punktu widzenia regionalnej polityki rozwoju w zakresie rozwoju kultury, w tym dotacje celowe na finansowanie lub dofinansowanie kosztów realizacji inwestycji”.⁴⁶²

Za kadencji Waldemara Dąbrowskiego opracowano programy przedsięwzięć w zakresie upowszechniania kultury skierowane do samorządów, by w ten sposób wesprzeć finansowo z budżetu państwa regionalne i lokalne instytucje kultury, o czym była już mowa. Sporo środków na: rozbudowę infrastruktury kulturalnej, działania w sferze upowszechniania uczestnictwa w kulturze i promowanie twórczości artystycznej przeznaczano w ramach programów MKiDN w latach 2007–2015. Programy te kierowano do państwowych i samorządowych instytucji kultury, państwowych szkół filmowych, niepublicznych szkół artystycznych, placówek zapewniających opiekę uczniom szkół artystycznych, doskonalenia nauczycieli tych szkół, uczelni publicznych oraz niepublicznych, instytutów badawczo-rozwojowych nadzorowanych przez ministra, archiwów oraz „III sektora”: fundacji, stowarzyszeń, wreszcie osób fizycznych i innych podmiotów prowadzących działalność w dziedzinie kultury, gwarantujące „zgodność

---

⁴⁶¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 2005 r. w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa wykonywanych przez samorządowe instytucje filmowe i instytucje kultury oraz udzielania dotacji na te zadania, Dz. U. z 2005 r., Nr 74, poz. 646.

⁴⁶² Ustawa z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, Dz. U. z 2011 r., Nr 207, poz. 1230.

realizacji projektu z przepisami o pomocy publicznej”.⁴⁶³ Warunki przystąpienia do poszczególnych programów i tryb składania ofert określały każdorazowo rozporządzenia ministra.⁴⁶⁴

Źródłem finansowania działalności kulturalnej jest więc przede wszystkim budżet państwa, budżety samorządów terytorialnych, dochody ludności nabywającej „dobra i usługi kulturalne” (wydatki gospodarstw domowych) oraz od szeregu lat środki przekazywane przez krajowe fundacje oraz pochodzące z funduszy zagranicznych, głównie z programów Unii Europejskiej.

3.4.2. Pozabudżetowe środki „na kulturę”

Fundacje krajowe

Pozyskiwanie pozabudżetowych środków na działalność kulturalną jest obowiązkiem statutowym kilku przynajmniej państwowych centralnych instytucji kultury. Wspieranie finansowe różnych form upowszechniania kultury jest udziałem fundacji, których szeroką działalność umożliwiły zmiany ustrojowe i prawa po 1989 roku. Fundacje ustanawiały osoby fizyczne bądź prawne dla „celów społecznie albo gospodarczo użytecznych”. Dorota Ilczuk skonstruowała typologię polskich fundacji kulturalnych, wyróżniając ze względu na cele działalności fundacje zajmujące się: promocją kultury polskiej za granicą, promocją twórców i twórczości, upowszechnianiem kultury, promujące sztukę awangardową, krzewiące kulturę regionalną, krzewiące kulturę mniejszości narodowych, ochroną dziedzictwa narodowego.⁴⁶⁵

Pierwsza fundacja kultury w Polsce powstała w 1984 roku. W ciągu następnych 5 lat utworzono ponad 100 fundacji. Do III RP wchodziliśmy, by tak rzec, z 104 fundacjami. W 1990 roku było ich 289, w 1991 – 316, w 1992 – 526, w 1993 – 770.⁴⁶⁶ Według badań Głównego

---

⁴⁶³ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 sierpnia 2015 r. w sprawie udzielania pomocy na kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014 – 2020, Dz. U. z 2015 r., poz. 1234.

⁴⁶⁴ Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 28 stycznia 2005 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury, op. cit.; Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 czerwca 2010 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury, op. cit.

⁴⁶⁵ D. Ilczuk, *Sektor nonprofit w kulturze. Analiza instytucjonalno-finansowa fundacji i stowarzyszeń*, IK, Warszawa 1995, s. 149.

⁴⁶⁶ Ibidem, s. 109.

Urzędu Statystycznego w 2012 roku było zarejestrowanych w Krajowym rejestrze Sądowym 93000 stowarzyszeń i fundacji, z których 16 000 fundacji prowadziło działalność gospodarczą (36% ogółu), a spośród nich 17% jako swój obszar zadań statutowych wskazało „kulturę i sztukę”.⁴⁶⁷ W 2014 roku „aktywnie działało” 10 700 fundacji, z których 13% funkcjonowało w sferze „kultury i sztuki”. Rejestr fundacji nadzorowanych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego zawiera aktualnie 5533 pozycji.⁴⁶⁸

58% badanych fundacji prowadziło nieodpłatną działalność statutową, 26% odpłatną, przy braku działalności gospodarczej, 11% działalność gospodarczą przy braku odpłatnej działalności statutowej oraz 5% odpłatną działalność statutową i działalność gospodarczą. 35% fundacji miało przychody o charakterze rynkowym, 45% przychody ze źródeł publicznych o charakterze nierynkowym, 20% pozostałe przychody (m.in. darowizny, składki członkowskie).

Zważywszy, że

„W zdecydowanej większości organizacji deklarowane kwoty przychodów nie były jednak wysokie. (...) Szczególnie niskimi przychodami wyróżniały się natomiast stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne – zdecydowana większość (82%) osiągnęła przychody poniżej 100 tys. zł”.⁴⁶⁹

fundacje i stowarzyszenia nie mogą być znaczącymi podmiotami pozabudżetowymi wspierającymi finansowo twórczość artystyczną i działalność kulturalną. One również starają się pozyskiwać środki z budżetu państwa i samorządu terytorialnego na własne cele statutowe i realizować „zadania zlecone” w sferze upowszechniania uczestnictwa w kulturze. Fundacje utraciwszy pokładaną w nich nadzieję na pozyskiwanie środków na działalność instytucji kulturalnych uległy przeobrażeniom ku „organizacjom pozarządowym”, będąc obecnie obok stowarzyszeń inicjatorami pożądanых przedsięwzięć „oddolnych” w życiu społecznym, stając się partnerami innych organizacji pozarządowych wspomagających sektor publiczny w różnych sferach jego funkcjonowania. Większą rolę odgrywa kilkanaście fundacji, wśród nich Fundacja Kultury Polskiej założona jeszcze w 1987 roku przez znakomitych polskich artystów i ludzi

---

⁴⁶⁷ K. Goś-Wójcicka, R. Wilk, *Stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne, fundacje oraz społeczne podmioty wyznaniowe prowadzące działalność gospodarczą w 2012 r.*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia oraz Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa 2013, pdf. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/gospodarka-spoleczna-trzeci-sektor/stowarzyszenia-i-podobn>.

⁴⁶⁸ <http://bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/rejestry-fundacji-i-instytucji-kultury.php>

⁴⁶⁹ K. Goś-Wójcicka, M. Kazanecka, E. Makowska-Belta, T. Sekuła, *Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2014 r. – wyniki wstępne*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia oraz Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa 2016, pdf <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/gospodarka-spoleczna-trzeci-sektor/dzialalnosc-stowarzyszen-i-podobnych>.

nauki z Polski i zagranicy, w celu wspierania i promocji polskiej kultury, jej twórców sztuki oraz ochrony dziedzictwa narodowego.

W grudniu 1990 roku Izabella Cywińska jako minister kultury założyła Fundację Rozwoju Kultury, która przejęła środki pozostałe po zlikwidowanym Funduszu Rozwoju Kultury z okresu PRL. Jako inne źródła dochodów Fundacji przewidywano: wpływy z gier losowych, dobrowolne wpłaty, darowizny i zapisy osób fizycznych i prawnych, z prawem określania donatorom przeznaczenia ich na wskazane inicjatywy twórcze i artystyczne. Fundacja podjęła działalność w styczniu 1992 roku. Jej statutowym celem jest finansowanie edukacji kulturalnej społeczeństwa, wspieranie niekomercyjnej twórczości artystycznej oraz regionalnych i lokalnych inicjatyw kulturalnych, a także promowanie debiutów artystycznych poprzez programy stypendialne. Ustanowiła Program Promocji Najnowszej Literatury Polskiej i Program „Małe Ojczyzny” – Tradycja dla Przyszłości.

Fundacja im. Stefana Batorego ustanowiła kilka programów tematycznych, wśród nich Program Kulturalny wspierający finansowo przedsięwzięcia w sferze kultury lokalnej, dotyczące mniejszości narodowych, międzynarodową współpracę kulturalną krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Fundacja Bankowa im. Leopolda Kronenberga dotuje między innymi „cenne inicjatywy kulturalne, zwłaszcza muzyki i dziedzictwa kulturowego”. Fundacja Partnerstwo dla Środowiska dofinansowuje między innymi projekty dotyczące ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Ustanowiła program specjalny Przyroda, Tradycja i Ludzie – Szlak Bursztynowy. Dziedzictwo kultury żydowskiej w Polsce, ochrona jej zabytków i upowszechnianie wiedzy o wspólnych tradycjach Polaków i Żydów stanowi cele działania Fundacji Rodziny Nissenbaumów. Fundacja Wspomagania Wsi finansuje Program Wiejskie Warsztaty Teatralne we współpracy ze Stowarzyszeniem Teatralnym REMUS.⁴⁷⁰

---

⁴⁷⁰ S. Lis, *Finansowanie kultury w Polsce. Część 1, Programy i organizacje krajowe*, CAK, Warszawa 2001.

Tabela 4

Ważniejsze fundacje wspierające działalność kulturalną

Fundacje wspierające działalność kulturalną	Główne założone obszary wsparcia kultury			
	Dziedzictwo kulturowe	Edukacja	Kultura i Sztuka	Pomoc prawna
Fundacja Büchnera	-	-	Tak	-
Fundacja Cepelia – Polska Sztuka i Rękodzieło	Tak	-	Tak	-
Fundacja im. Stefana Batorego	-	Tak	Tak	-
Fundacja Judaica - Centrum Kultury Żydowskiej	Tak	Tak	-	Tak
Fundacja Książka dla Dziecka	-	Tak	-	-
Fundacja Kultury	Tak	Tak	Tak	-
Fundacja Kultury i Rozwoju Kulturalnego Wsi	-	Tak	Tak	Tak
Fundacja Kultury Polskiej	Tak	Tak	Tak	Tak
Fundacja Kultury Wsi	Tak	Tak	Tak	Tak
Fundacja Ochrony Zabytków	Tak	-	-	Tak
Fundacja „Pogranicze”	-	Tak	Tak	Tak
Fundacja Rodziny Nissenbaumów	Tak	Tak	-	-
Fundacja Stu	-	Tak	Tak	Tak
Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej	-	Tak	Tak	Tak
Krakowska Fundacja Dziennikarzy	-	Tak	Tak	Tak

Źródło: *Fundacje wspierające kulturę. Vademecum animatora kultury*, red. Aleksander W. Nocuń, Centrum Animacji Kultury, Warszawa 1998.

Zagraniczne źródła finansowania kultury

Środki na różnorodną działalność upowszechniania uczestnictwa w kulturze pozyskiwać można było od podmiotów zagranicznych w ramach rządowych umów bilateralnych Rzeczypospolitej Polskiej z innymi państwami, w szczególności dotyczącymi wymiany i współpracy kulturalnej, umów wielorządowych (wielonarodowych) oraz instytucji finansowych (banków), fundacji i organizacji zagranicznych. W umowach dwustronnych wymieniono zadania priorytetowe, z których zakresu mogły być dofinansowane projekty. Wśród nich wskazano przedsięwzięcia dotyczące sfery kultury:

- „1. Tworzenia i wzmocnienia partnerstwa między samorządami terytorialnymi, instytucjami kultury i organizacjami pozarządowymi o podobnych kompetencjach i randze.
2. Miejsca kultury w rozwoju regionalnym na wszystkich szczeblach samorządu terytorialnego.
3. Wspierania zmian społecznych w środowiskach lokalnych poprzez kulturę. (...)
7. Restaurowania i zachowania pomników kultury o europejskim, historycznym znaczeniu, jak też tworzenia, rozbudowy i utrzymania miejsc pamięci. (...)
8. Prowadzenia działalności szkoleniowej (seminaria, konferencje, szkolenia, obozy integracyjne). (...)
10. Współpracy przygranicznej.
11. Stypendiów i praktyk szkoleniowych.
12. Wizyt studyjnych.
13. Kursów językowych.
14. Promocji procesu integracji europejskiej.
15. Promocji gospodarki turystycznej, a szczególnie agro- i ekoturystyki. (...)

20. Organizacji imprez i przedsięwzięć kulturalnych promujących lokalne dziedzictwo kulturowe”.⁴⁷¹

Stanisław Lis w opracowaniu orientującym czytelnika w możliwościach finansowania działań kulturalnych wymienia fundusze zagraniczne z programów bilateralnych rządu RP, umów wielostronnych i instytucji zagranicznych działających poza porozumieniami rządowymi.

Tabela 5

Podmioty zagraniczne finansujące różnego rodzaju działania
na mocy umów dwustronnych rządu RP (do 2001 r.)

PAŃSTWO	NAZWA PODMIOTU FINANSUJĄCEGO
DANIA	Duński Fundusz Inwestycyjny Dla Europy Środkowej i Wschodniej
	Program Business To Business
FRANCJA	Fundacja Francja – Polska
	Fundacja Dla Polski (przedstawicielstwo zagraniczne Foundation de France)
HOLANDIA	Program GST
	Program Małych Dotacji Ambasady Królestwa Niderlandów
JAPONIA	Japońska Agencja Współpracy Międzynarodowej (JICA)
	Japońska Organizacja Wolontariuszy Do Spraw Współpracy z Zagranicą
KANADA	Canadian Executive Service Organization
	Kanadyjski Fundusz Współpracy
NIEMCY	Fundacja Konrada Adenauera
	Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej
STANY ZJEDNOCZONE AMERYKI	Agrobusiness Commodity Marketing Information
	Citizens Democracy Corps
	Polsko-Amerykańsko-Ukraińska Inicjatywa Współpracy
	Polsko-Amerykański Fundusz Pożyczkowy Injatyw Obywatelskich
SZWAJCARIA	Polsko-Szwajcarska Komisja Środków Złotowych
SZWECJA	Swedish International Development Agency (SIDA)
WIELKA RYTANIA	British Executive Service Overseas
	Program Wspierania Samorządów Lokalnych – Fundusz Know How

Opracowanie na podstawie: S. Lis, *Finansowanie kultury w Polsce. Część 2, Programy i organizacje zagraniczne*, CAK, Warszawa 2001.

Programy wielonarodowe rządu RP, które mogą być wykorzystywane w pewnym zakresie merytorycznym do finansowania przedsięwzięć związanych ze sferą kultury to:

1. EKO-Fundusz – fundacja założona przez Ministra Finansów RP dla zarządzania funduszami stworzonymi w wyniku zamiany części polskiego długu zagranicznego na finansowanie

⁴⁷¹ S. Lis, *Finansowanie kultury w Polsce. Część 2, Programy i organizacje zagraniczne*, CAK, Warszawa 2001, s. 10.

działalności na rzecz ochrony środowiska na mocy porozumienia rządów: Polski, Danii, Francji, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii, Szwecji i Włoch,

2. Program Umbrella – wspólny program doradczy Organizacji Narodów Zjednoczonych, Holandii, Japonii i Polski,
3. Global Environmental Facility – fundusz założony przez Program Rozwojowy ONZ, Program Środowiskowy ONZ, Bank Światowy i rządy kilku państw,
4. Counterpart Funds (CPF) – finansowe działań na rzecz integracji z UE.

Tabela 6

Organizacje zagraniczne wspierające finansowo upowszechnianie kultury (do 2010 r.)

PAŃSTWO	ORGANIZACJA	DZIEDZINY
STANY ZJEDNOCZONE AMERYKI	3M Corporation	Demokracja i sprawowanie władzy, edukacja, kultura i sztuka, ochrona zdrowia, pomoc społeczna i usługi socjalne, rozwój lokalny.
	American Express Philanthropy Program	Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego, wspieranie unikatowej sztuki i kultury krajów i regionów. Pomoc dla ludzi kształcących się i dla poszukujących pracy dla uzyskania własnej samodzielności ekonomicznej.
	Aмерыkańско-Polsko-Izraelska Fundacja „Shalom”	Popularyzacja kultury żydowskiej, opieka nad zabytkami żydowskimi w Polsce.
	The Andrew W. Mellon Foundation	Szkołnictwo wyższe, kultura i twórczość artystyczna, sprawy publiczne.
	Aspen Institute Nonprofit Sector Research Fund	Demokracja i sprawowanie władzy; rozwój sektora organizacji pozarządowych, polityka państwa i organizacje non-profit.
	AT & T Foundation	Demokracja i sprawowanie władzy, edukacja, kobiety, kultura i sztuka, ochrona środowiska, pomoc społeczna i usługi socjalne, rodzina, dzieci, niepełnosprawni, mniejszości.
	Carnegie Corporation of the US	Demokracja i sprawowanie władzy, bezpieczeństwo międzynarodowe, pokój, edukacja.
	Charles Stewart Motto Foundation	Spółeczeństwo obywatelskie, środowisko naturalne, ubóstwo.
	Citibank/Citicorp Foundation	Rozwój społeczności lokalnych, edukacja i badania, kultura i sztuka, opieka zdrowotna, środowisko naturalne.
	Digital Corporate Contributions Program	Edukacja, ochrona zdrowia, pomoc społeczna i usługi socjalne, rozwój lokalny.
Exon Corporate Giving Program	Demokracja i sprawowanie władzy, edukacja, kobiety, kultura i sztuka, ochrona środowiska, ochrona zdrowia, rozwój gospodarczy i przedsiębiorczości, rozwój lokalny.	

	International Foundation for Art Research	Rozwój sztuki i konserwacja zabytków.
	Mattel Foundation	Edukacja, ochrona zdrowia, pomoc społeczna i usługi socjalne.
	Mobil Foundation	Edukacja w szkolnictwie wyższym, opieka zdrowotna, organizacje obywatelskie, kultura i sztuka.
	Pollock-Krasner Foundation Inc.	Wspieranie początkujących artystów sztuk plastycznych.
	Foundation Roi Baudouin Koning Boudewijnstichting	Ubóstwo, wykluczenie społeczne, zrównoważony rozwój, samorządność lokalna, społeczeństwo obywatelskie, media, kultura, sport, szkolenia.
FRANCJA	European Mozart Foundation	Edukacja artystyczna (muzyczna), wspólne dziedzictwo kulturowe Europy, turystyka kulturowa.
	Foundation de France	Solidarność społeczna, ochrona zdrowia, kultura.
	International Fund for the Promotion of Culture	Promocja artystów i wymiana.
HOLANDIA	European Cultural Foundation	Promowanie europejskiej współpracy kulturalnej.
	Juliana Welzijn Fonds	Pomoc i opieka, praca społeczno-kulturalna.
	Met Prins Bernhard Fonds	Nauki humanistyczne, sztuki piękne, sztuka sceniczna, edukacja kulturalna, ochrona zabytków, ochrona przyrody.
	Fundusz Europa Wschodnia Fundacji Powszechnej Loterii Holenderskiej	Nauki humanistyczne, sztuki piękne, sztuka sceniczna, edukacja kulturalna, ochrona zabytków, ochrona przyrody.
NIEMCY	Friedrich-Ebert-Stiftung	Edukacja w zakresie wartości demokratycznych, promowanie kultury i sztuki jako elementów żywej demokracji, promowanie projektów badawczych.
	Robert Bosch Stiftung GmbH	Zdrowie publiczne, praca społeczna, międzynarodowe zrozumienie, edukacja, kultura i sztuka, nauki naturalne.
	Schweisfurth Stiftung	Nauka, edukacja, kultura i sztuka.
SŁOWACJA	Fund for the Development of the Carpathian Euroregion	Spółczeństwo obywatelskie, sektor non-profit i samorządność lokalna, rozwój lokalny i regionalny, współpraca między sektorami: publicznym, pozarządowym i biznesem.
WIELKA BRYTANIA	Charity Know How	Bez priorytetów – wnioski organizacji pozarządowych.
WŁOCHY	Foundazione Europea Dragan	Promowanie kulturowej jedności Europy, umożliwianie kontaktów ze znawcami kultury.

Opracowanie na podstawie: S. Lis, *Finansowanie kultury w Polsce. Część 2, Programy i organizacje zagraniczne*, CAK, Warszawa 2001.

Sektor prywatny nie może być w obecnym stanie rzeczy alternatywą dla mecenatu państwowego, lecz jedynie uzupełniać go i to w niewielkim zakresie. Zdecydowanie zwiększające się znaczenie będą miały różne fundusze Unii Europejskiej, już wykorzystywane w działalności kulturalnej.

Fundusze i programy Unii Europejskiej

Od 1988 roku działa fundusz Rady Europy Eurimages Conseil de l'Europe wspierający międzynarodową współpracę kulturalną w dziedzinie kinematografii. Polska przystąpiła do niego w 1991 roku. W imieniu Rady Europy specjalnym funduszem stypendialnym pokrywającym koszty udziału menedżerów kultury w szkoleniach i praktykantów w instytucjach kultury w innych krajach zarządza belgijska Foundation Marcel Hicter.

1 listopada 1993 roku na mocy podpisanego przez 15 państw Europy Zachodniej, 7 lutego 1992 roku traktatu z Maastricht, powstała Unia Europejska. Nowa organizacja międzynarodowa służyć miała rozszerzeniu i pogłębieniu procesu integracji gospodarczej, politycznej i społecznej w Europie zapoczątkowanego przez Europejską Wspólnotę Węgla i Stali (1952), kontynuowanego przez Europejską Wspólnotę Gospodarczą (1958). Od 1994 roku Polska czyniła przygotowania do przystąpienia do Unii Europejskiej.⁴⁷² W tym celu utworzony został w 1996 roku Komitet Integracji Europejskiej jako naczelny organ administracji rządowej do koordynowania i programowania polityki integracji Polski z UE, zastąpiony od 1 stycznia 2010 przez Komitet do Spraw Europejskich funkcjonujący w strukturach Ministerstwa Spraw Zagranicznych. W budżecie MKiS w 1998 roku pojawiła się pozycja „Integracja z Unią Europejską” powtarzana przez następne 5 lat (do 2002 roku). W roku przyjęcia Polski do UE (2004) w tabeli rodzajów wydatków Ministerstwa Kultury pojawiła się rubryka „Środki własne Unii Europejskiej” (brak wypełnienia do 2015 roku). W następnym roku (2007) dołączono rubrykę „Finansowanie projektów z udziałem środków Unii Europejskiej”, zmieniając jej tytuł w 2010 roku na „Współfinansowanie projektów z udziałem środków Unii Europejskiej”. W ten sposób realizowano zalecenie wpisane do założeń Narodowej Strategii Rozwoju Kultury, iż

„W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w równym stopniu zadaniem Ministra Kultury, jednostek samorządu terytorialnego i instytucji kultury staje się pozyskanie środków na kulturę z funduszy strukturalnych oraz innych środków Unii Europejskiej. W tym celu Minister Kultury jest winny zapewnić odpowiednie środki na wkład własny do projektów realizowanych w sferze kultury”.

---

⁴⁷² We wrześniu 1988 roku Polska oficjalnie nawiązała stosunki dyplomatyczne, w lipcu 1989 roku utworzyła przedstawicielstwo przy Wspólnocie Europejskiej w Brukseli, w grudniu 1991 roku podpisała układ ustanawiający stowarzyszenie z państwami członkowskimi wspólnoty, w maju 1993 roku uzyskała status partnera stowarzyszonego, w kwietniu 1994 roku złożyła wniosek o członkostwo, w grudniu 1997 roku zdecydowano w sprawie negocjacji akcesyjnych trwających od marca 1998 roku do grudnia 2002 roku, w kwietniu 2003 roku Rzeczpospolita Polska podpisała traktat akcesyjny, i 1 maja 2004 roku została członkiem UE.

Jak kształtowały się wydatki MKiDN na „wkład własny” w projektach przedsięwzięć kulturalnych korzystających ze środków UE przedstawia poniższa tabela.

Tabela 7

Planowane wydatki MKiDN na współfinansowanie projektów z udziałem środków Unii Europejskiej według ustaw budżetowych – część 24, dział 921 (w tysiącach zł.)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Razem
KULTURA I OCHRONA DZIEDZICTWA NARODOWEGO	31.875	64.940	123.661	86.092	73.342	18.781	11.165	24.660	24.423	458.939
Instytucje kinematografii							673			673
Pozostałe zadania w zakresie kultury	163	5.724	1.421	1.176	3.999		349	166	183	13.181
Teatry	57	217	26.325	4.618	4.210		1.831	1.916	3.730	14.553
Filharmonie, orkiestry, chóry, kapele		2.602	8.029		382		342	1.603	1.595	17.262
Domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby	3.970	4.564	6.675	6.341	156		40		34	21.780
Galerie i biura wystaw artystycznych		113					40			153
Centra kultury i sztuki	4.491	5.110	2.184	1.212	1.173	486	878	2.163	1.121	18.818
Pozostałe instytucje kultury		112		229	3.274	705	534	3.971	1.794	29.437
Biblioteki	703	1.243	1.281	1.093			36		759	5.115
Archiwa		340			421		54	846	406	2.067
Muzea	12.099	25.908	33.557	34.945	3.541	8.144	3.803	8.001	10.574	140.572
Ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków					805		81	106	62	1.054
Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami	7.399	19.007	22.018	36.478	19.497	4.088	1.785	5.509	1.005	116.786
Pozostała działalność	2.993		22.171		4.015	5.357	719	379	3.160	38.794

Opracowanie własne na podstawie: Ustawy budżetowe, zał. nr 2.

W strukturze zaplanowanych wydatków w budżecie MKiDN na dofinansowanie projektów kulturalnych wykorzystujących środki z programów unijnych największy udział mają projekty związane z ochroną dziedzictwa kulturowego. Jeśli zsumować wydatki na: archiwa, muzea, ochronę zabytków, ośrodki dokumentacji zabytków i „pozostałą działalność” związaną z ochroną zabytków stanowią one w sumie 65% przewidywanej kwoty na współfinansowanie projektów w latach 2007–2015 (tab. 19). Może to wskazywać na preferowanie tej sfery w polityce kulturalnej państwa i/lub na kosztowność projektów z zakresu ochrony dziedzictwa narodowego przedłożonych do dotowania przez MKiDN.

Tabela 8

Udział procentowy dofinansowania przez MKiDN projektów
z poszczególnych dziedzin działalności kulturalnej

Lp.	Dziedzina działalności kulturalnej	Udział w wydatkach ogólnych w %
1.	Muzea	30,62
2.	Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami	25,44
3.	Pozostała działalność (związana z ochroną zabytków)	8,45
4.	Pozostałe instytucje kultury	6,41
5.	Domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby	4,74
6.	Filharmonie, orkiestry, chóry, kapele	3,76
7.	Teatry	3,17
8.	Pozostałe zadania w zakresie kultury (filmowej)	2,87
9.	Biblioteki	1,11
10.	Archiwa	0,45
11.	Ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków	0,22
12.	Instytucje kinematografii	0,14

Opracowanie własne

Wspólnota Europejska a następnie Unia Europejska ustanowiły 5 programów dotyczących wyłącznie kultury. Były to w kolejności chronologicznej: Program Ochrony Dziedzictwa Architektonicznego finansujący działania konserwatorskie obiektów dziedzictwa materialnego, *Kaleidoscop 2000* określany też jako *Akcja Kulturalna Kaleidoscop* (1996–1999) nawiązujący do motta UE *Jedność w różnorodności* poświęcony promocji wydarzeń kulturalnych i twórczości artystycznej o wymiarze europejskim, *Ariane* (1997–1998) czyli *Programme of Support, including translations, in the field of books and reading* (promowanie czytelnictwa łącznie z tłumaczeniami) mający na celu promocję książki i rozwój czytelnictwa, *Raphael* (1995–2000) ukierunkowany na promowanie i wspieranie działań na rzecz zachowania europejskiego

dziedzictwa kulturowego i zwiększenie dostępu do jego obiektów⁴⁷³ oraz – najszerzej zakrojony, zastępujący trzy ostatnie programy – Pierwszy Ramowy Program Komisji Europejskiej dla Kultury *Kultura 2000* wyznaczony na lata 2000–2004, prolongowany na okres 2005–2006 z całkowitym budżetem 236,5 mln euro, przy sumie wyjściowej 167 mln euro. Jego kontynuacją był Program *Kultura 2007–2013* i Program *Kreatywna Europa 2014–2020*.

Program Ramowy Unii Europejskiej *Kultura 2000* ustanowiony został na mocy Decyzji Rady i Parlamentu Europejskiego z 14 lutego 2000 roku na okres pięciu lat, licząc od 1 stycznia 2000 roku, dla promowania wspólnej dla Europejczyków przestrzeni kulturowej poprzez wspieranie finansowe współpracy między artystami, instytucjami kulturalnymi i prywatnymi oraz europejskimi sieciami współdziałania. Mogły w nim uczestniczyć instytucje publiczne i prywatne działające w sferze kultury z państw unijnych i państw stowarzyszonych, w tym z Polski (od 25 stycznia 2001 roku). Jako cele Programu wyznaczono:

- „– akcentowanie różnorodności kultur jako znaczącego czynnika tożsamości europejskiej,
- promocję dialogu kulturalnego i wzajemnego poznawania kultur i historii narodów Europy,
- rozwój nowych form ekspresji kulturowej,
- otwarcie na kultury spoza obszaru Unii Europejskiej,
- umożliwienie najbardziej licznym i różnorodnym grupom społecznym i jednostkom pełnego korzystania z istniejących form aktywności kulturalnej,
- zwiększenie mobilności ludzi i dzieł oraz partnerskiej wymiany w dziedzinie kultury,
- promocja twórczości, ponadnarodowe upowszechnianie kultury i mobilności artystów, twórców oraz innych podmiotów i osób profesjonalnie związanych z kulturą oraz ich dzieł, przy szczególnej opiece nad osobami młodymi, pochodzącymi ze środowisk najbardziej potrzebujących i różnorodnych kulturowo,
- wykorzystanie nowych technologii w dobie „społeczeństwa informacyjnego” dla celów komunikacji, globalnego porozumienia i twórczej aktywności zawodowej w dziedzinie kultury,
- ochronę i zachowanie dziedzictwa kulturowego Narodów Europy; propagowanie umiejętności i dobrych praktyk w zakresie konserwacji i zachowania dziedzictwa,
- sprzyjanie rozwojowi dialogu interkulturalnego i wzajemnej wymiany pomiędzy kulturami europejskimi i pozaeuropejskimi,
- wyraźne uznanie kultury jako czynnika ekonomicznego oraz czynnika integracji społecznej i obywatelskiej,
- lepszy dostęp i uczestnictwo w kulturze dla możliwie największej liczby obywateli Unii Europejskiej”⁴⁷⁴.

Komisja Europejska ustaliła następujące „dziedziny” działań w ramach Programu *Kultura 2000* (funkcjonującego w latach 2000–2006): (1) Wspólne Europejskie Dziedzictwo Kulturowe (ruchome, nieruchome, archeologiczne i podwodne, 2. Wspólna Europejska twórczość

---

⁴⁷³ Przykładowo w ramach zadania Konserwacja zabytków architektury sakralnej Polska otrzymała subwencję na odrestaurowanie Klasztoru O.O. Karmelitów Bosych w Przemyślu i Klasztoru O.O. Franciszkanów w Kalwarii Pałacowskiej (82 166 euro).

⁴⁷⁴ <http://fundusze.ngo.pl/wiadomosc/36596.html>

artystyczna i literacka, 3. Wzajemne poznanie historii i kultury narodów Europy, 4. Przedsięwzięcia podejmowane w ramach europejskich projektów Europejska Stolica Kultury oraz inicjatywy kulturalne państw. W ramach każdej z dziedzin wyodrębniono 4 kategorie projektów, a w ich obrębie odpowiednie subkategorie. Dofinansowanie nie mogło przekroczyć 50%, a w niektórych przypadkach 60% kosztów projektu.⁴⁷⁵

Kolejny Program Kultura 2007–2013 był jego kontynuacją i ukierunkowany został na międzynarodową współpracę kulturalną, promowanie „bogactwa i różnorodności wspólnego dziedzictwa” oraz wspieranie uprawiania sztuki na obszarze Europy i poza nią. Jego uczestnikami byli „operatorzy kulturalni” z krajów europejskich i z zaproszonych każdego roku państw z innych kontynentów. „Co ciekawe, w Polsce głównymi grantobiorcami były organizacje pozarządowe” – stwierdza się w ministerialnym sprawozdaniu.⁴⁷⁶

Z funduszu Programu można było otrzymać dofinansowanie na międzynarodowe, niedochodowe projekty kulturalne i artystyczne na następujące cele: „mobilność osób działających w sektorze kultury, obieg dzieł oraz wyrobów artystycznych i kulturalnych i dialog międzykulturowy”. Wyodrębniono w nim trzy „obszary działania”:

- I. Projekty w zakresie kultury: 1. współpracy kulturalnej: długoterminowe (od 3 do 5 lat z udziałem partnerów przynajmniej z 6 krajów), krótkoterminowe (od roku do 2 lat) we współdziałaniu z partnerami z minimum 3 państw) oraz projekty współpracy z krajami trzecimi (do 2 lat) z partnerami z trzech różnych krajów z dobranym partnerem z kolejnego kraju; 2. europejskie festiwale kultury, mające już przynajmniej 5 edycji; 3. projekty tłumaczeń literackich (od 1 do 10 książek beletrystycznych z jednego języka europejskiego na inny język europejski).
- II. Wspieranie podmiotów działających na szczeblu europejskim w dziedzinie kultury; zaproponowano „granty operacyjne”: 1. ambasadorowie kultury europejskiej (m.in. orkiestry, chóry, grupy teatralne, zespoły taneczne prowadzące działalność przynajmniej w siedmiu krajach); 2. sieci propagatorów, jak europejskie sieci kulturalne (m.in. sieci muzeów,

---

⁴⁷⁵ Por. R. Borowiecki, *Perspektywy rozwoju sektora kultury w Polsce*, Oficyna Ekonomiczna. Oddział Polskich Wydawnictw Profesjonalnych, Kraków 2004; L. Drela J. Sanetra, M. Wodzińska *Program Kultura 2000*, Ministerstwo Kultury. Departament Współpracy Międzynarodowej i Integracji Europejskiej. Punkt Kontaktowy ds. Kultury, Warszawa 2002; A. Etmanowicz, J. Sanetra–Szeliga, *Kultura w programach i funduszach Unii Europejskiej*, Punkt Kontaktowy ds. Kultury Ministerstwo Kultury, Warszawa 2003; J. Sanetra, A. Etmanowicz, *Europa – szansa dla kultury*, Tarnowska Fundacja Kultury, Warszawa 2005.

⁴⁷⁶ *Program Kultura 2007–2013 w Polsce – analiza i podsumowanie*, Punkt Kontaktowy ds. Kultury, Instytut Adama Mickiewicza, Warszawa 2013, s. 14.

zrzeszenia instytucji muzycznych, tanecznych) skupiające członków z minimum piętnastu krajów; 3. platformy dialogu strukturalnego dla organizacji aktywnie zaangażowanych w dialog strukturalny z Komisją Europejską w ramach Europejskiej Agendy Kultury.

III. Projekty współpracy między organizacjami z minimum trzech krajów, analizującymi europejską politykę kulturalną, konkretnie badającymi europejskie, krajowe, regionalne lub lokalne strategie kulturalne.

Finansowanie projektów kulturalnych i ochrony dziedzictwa kulturowego z unijnych funduszy strukturalnych zapoczątkowano za kadencji ministra Waldemara Dąbrowskiego. Była to najpierw bezzwrotna pomoc w ramach programu Phare, następnie funduszy przedakcesyjnych, a od momentu akcesji Polski do Unii Europejskiej, tj. od dnia 1 maja 2004 roku, polityki strukturalnej oraz Funduszu Spójności. Tym samym realizację polityki kulturalnej powiązano z programami dostosowywanymi do ponadnarodowych celów rozwoju gospodarczego, wyrównywania poziomu cywilizacyjnego w krajach UE.⁴⁷⁷ Zdaniem Jerzego Babiaka:

„Oznacza to, iż los Polski jest ściśle związany z przyszłością zjednoczonej Europy. Znaczący wpływ, tak na przemiany społeczno-gospodarcze, jak również na proces integracji, miały doświadczenia w wykorzystaniu bezzwrotnej pomocy Wspólnoty Europejskiej”.⁴⁷⁸

Dla finansowania rozwoju kultury starano się wykorzystać różne fundusze i programy unijne, które „na pierwszy rzut oka” nie miały związku ze „sprawami kultury”. Należały do nich fundusze strukturalne mające na celu zrestrukturyzowanie i modernizację systemów gospodarczych państw członkowskich. W latach 2000–2006, w „okresie programowania” funkcjonowały cztery fundusze strukturalne: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny, Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (funduszem strukturalnym jest tylko sekcja orientacji), Finansowy Instrument Orientacji Rybołówstwa. „W perspektywie finansowej 2007–2013” funkcjonował Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny i Fundusz Spójności. Priorytety, obszary gospodarczego wykorzystania i system wdrażania powyższych funduszy unijnych określały

---

⁴⁷⁷ Powołując się na artykuły traktatu unijnego wsparcie dla przedsiębiorców „wyłącznie jako pomoc *de minimis*, zapisano Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 28 stycznia 2005 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury..., op. cit., które wynikało z Rozporządzenia Komisji (WE) Nr 69/2001 z dnia 12 stycznia 2001 r. w sprawie stosowania art. 87 i 88 Traktatu WE w odniesieniu do pomocy w ramach zasady *de minimis*, „Dziennik Urzędowy WE” L 10 z 13 stycznia 2001 r., Dyrektywa 32001R0069.

⁴⁷⁸ J. Babiak, Wstęp w: J. Babiak (red.) *Fundusze Unii Europejskiej. Doświadczenia i perspektywy*, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2006, s. 7.

Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia (NSRO), zwane powszechnie Narodowymi Strategiami Spójności (NSS). W „perspektywie finansowej” 2014–2020 kontynuowane są: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny i Fundusz Spójności.

Tabela 9

Fundusze Unii Europejskiej

Nazwa Funduszu	Cele
Europejski Fundusz Inwestycyjny	Inicjatywy na rzecz wzrostu gospodarczego i poprawy zatrudnienia.
Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej	Wspieranie wspólnej polityki rolnej
Europejski Fundusz Rozwoju	Popieranie rozwoju państw poprzez projekty gospodarcze i społeczne.
Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego	Pomoc na rozwój służący zmniejszaniu różnic regionów biedniejszych.
Europejski Fundusz Społeczny	Popieranie kształcenia, przeciwdziałanie wykluczeniu, tworzenie miejsc pracy.
Europejski Fundusz Spójności (Kohezji)	Zmniejszanie dysproporcji między gospodarkami narodowymi.

Źródło: *Fundusze Unii Europejskiej...*, s. 15-245; *Europa od A do Z...*, s. 356-357

Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejski Fundusz Morski i Rybacki.⁴⁷⁹

Dla sprawnego i zgodnego z założeniami (priorytetami) wykorzystania (absorpcji) publicznych państwowych i unijnych „środków pomocowych” wyodrębniono krajowe, regionalne i sektorowe „programy operacyjne”. W latach 2004–2006 i 2007–2013 składały się one na Narodowy Plan Rozwoju.⁴⁸⁰ Były to:

1. programy ogólnokrajowe: Program Operacyjny *Infrastruktura i Środowisko*, Program Operacyjny *Innowacyjna Gospodarka*, Program Operacyjny *Kapitał Ludzki*, Program Operacyjny *Rozwój Polski Wschodniej*, Program Operacyjny *Pomoc Techniczna*, Program Operacyjny *Europejska Współpraca Terytorialna – INTERREG*,
2. regionalne programy operacyjne dla poszczególnych województw,

⁴⁷⁹ Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zasadach realizacji programów w zakresie polityki spójności finansowanych w perspektywie finansowej 2014–2020, Dz. U. z 2014 r., poz. 217.

⁴⁸⁰ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o Narodowym Planie Rozwoju, Dz. U. z 2004 r., Nr 116, poz. 1206 ze zm., art. 2 pkt 12 i 13, art. 8 ust. 2; Zob. S. Olszewska-Kuźniarska, *Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006 i Narodowy Plan Rozwoju 2007-2013*, „Zeszyty Naukowe” Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Siedlcach, 2009, Nr 7, s. 101-112.

3. program sektorowy Zrównoważony Rozwój Rybołówstwa i Nadbrzeżnych Obszarów Rybackich. Na okres 2014–2020 zaplanowano pomoc finansową z Funduszy Europejskich: z Programu Operacyjnego *Infrastruktura i Środowisko*, który jest największym w historii UE programem skierowanym tylko do jednego kraju, Programu Operacyjnego *Inteligentny Rozwój*, Programu Operacyjnego *Wiedza, Edukacja i Rozwój*, Programu Operacyjnego *Polska Cyfrowa* oraz Programu Operacyjnego *Rozwój Polski Wschodniej*.⁴⁸¹

Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego umożliwił inwestycje w sferze infrastruktury kulturalnej: modernizację budynków stanowiących dziedzictwo regionu, bądź to przemysłowe, bądź kulturowe, budowanie centrów kultury, muzeów i tworzenie atrakcji turystycznych. Pozyskać można było wsparcie dla małych i średnich przedsiębiorstw w przemysłach kultury. Jego priorytetem uczyniono „turystykę i środowisko kulturowe” realizowały cel strategiczny (główny) i cele szczegółowe. Cel główny to „Wykorzystanie środowiska przyrodniczego i kulturowego dla zwiększenia atrakcyjności regionu”, który ma być osiągany poprzez następujące cele szczegółowe: „wzrost udziału turystyki w gospodarce regionu” oraz „wzrost udziału kultury w życiu mieszkańców”.⁴⁸²

Europejski Fundusz Społeczny ukierunkowany był na inicjatywy samozatrudniania bezrobotnych realizowane także w sferze ochrony dóbr kultury, kultywowania lokalnych tradycji, turystyki kulturowej, handlu produktami regionalnymi czy promocji regionu na zewnątrz. Obejmował również kwestie edukacji kulturalnej.

Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej miał ograniczone odniesienia do sfery kultury. Na istnienie celów objętych polityką kulturalną wskazywało zadanie tworzenia gospodarstw agroturystycznych i parków krajobrazowych oraz renowacja dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich, w tym zachowania zanikających zawodów i rękodzieła artystycznego oraz tradycyjnych receptur kulinarnych.

Funduszowi Spójności postawiono nieco odmienny cel podstawowy. Służył państwom członkowskim odbiegającym poziomem ekonomicznym od unijnej średniej. Celem funduszu było bowiem minimalizowanie różnic występujących pomiędzy państwami członkowskimi. Program ukierunkowany został na zmniejszanie dysproporcji między gospodarkami narodowymi.

---

⁴⁸¹ *Portal Funduszy Europejskich*, <https://www.funduszeuropejskie.2007-2013.gov.pl/OrganizacjaFunduszyEuropejskich/Strony/NSS.aspx>.

⁴⁸² *Wielkopolski Regionalny Program Operacyjny na lata 2007-2013*, Wydawca: Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Poznań, sierpień 2008, s. 135.

Partycypujące podmioty przedstawiają program pokazując spełnianie kryterium spójności jako warunku koniecznego, który obejmuje też dziedziny gospodarki związane ze sferą kultury.

Popularnym priorytetem było „wzmocnienie rozwoju zasobów ludzkich”. Program ten w obszarze kultury to działania polegające na rozwoju umiejętności dostosowanych do potrzeb na rynku pracy przez organizowanie praktyk zawodowych absolwentom szkół artystycznych, a rozumianej jako pomoc „osobom rezygnującym z działalności rolniczej”. Przewidziano tym możliwość przebranżowienia się do sfery „usług związanych z kulturą lub turystyką” ludzi zagrożonych utratą pracy w rolnictwie. Należało wykazać możliwość podjęcia jej w „sektorze przemysłów kultury”.

Priorytet obejmujący „rozwój lokalny” w obszarze kultury oparto o „projekty infrastrukturalne na obszarach wiejskich” obejmujące „zaplecze kulturalne i rozrywkowe”, „rewitalizację obiektów dziedzictwa kulturowego” i budowanie im zabezpieczeń, „obszary przemysłów restrukturyzowanych” służące tworzeniu aktywnych form turystyki i budowaniu infrastruktury kultury, ich rewitalizacja oraz zabezpieczanie, „rewitalizacja obszarów miejskich, poprzemysłowych oraz powojkowych” przez zamianę ich na funkcje edukacyjne, kulturalne, rekreacyjne, turystyczne wykorzystywane w sektorze przemysłów kultury, „mikroprzedsiębiorstwa” działające w sferze przemysłów kultury jak „firmy producenckie działające w sektorze telewizyjnym i filmowym, studia nagrań, wydawnictwa, wytwórnie płytowe”, wreszcie „lokalna infrastruktura społeczna” wspierająca budowę, rozbudowę, wyposażanie sal dydaktycznych i bibliotek szkół artystycznych. Priorytet „ochrona kulturowego dziedzictwa europejskiego” najbardziej wpisuje się w zakres polityki kulturalnej.

„Celem przedsięwzięć realizowanych w ramach priorytetu jest podniesienie atrakcyjności turystycznej, mieszkaniowej i inwestycyjnej miast poprzez m.in. zachowanie i odbudowę dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim wraz z jego otoczeniem oraz wykreowanie narodowych produktów turystyki kulturowej w historycznych metropoliach Polski (Warszawa, Kraków, Gdańsk, Wrocław, Poznań)”.⁴⁸³

W latach 2004–2006 zewnętrznymi źródłami finansowania kultury były programy operacyjne współfinansowane z funduszy strukturalnych: 1) Sektorowy Program Operacyjny *Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego i rozwój obszarów wiejskich*: Priorytet 2. *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich*; Działanie 2.3 *Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego*, 2) Sektorowy Program Operacyjny *Rozwój zasobów ludzkich*, Priorytet 1. *Aktywna polityka na rynku pracy oraz integracji zawodowej*

---

⁴⁸³ Ibidem, s. 103.

i społecznej; Działanie 1.2. Perspektywy dla młodzieży; Działanie 1.4. Integracja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych; Działanie 1.5. Promocja aktywnej polityki społecznej poprzez wsparcie grup szczególnego ryzyka: Priorytet 2. Rozwój społeczeństwa opartego na wiedzy: Działanie 2.2 Podnoszenie jakości edukacji w odniesieniu do potrzeb rynku pracy, 3) Sektorowy Program Operacyjny: Wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw; Działanie 1.1. Wzmocnienie instytucji wspierających działalność przedsiębiorstw; Priorytet 1. Rozwój przedsiębiorczości i wzrost innowacyjności z wykorzystaniem instytucji otoczenia biznesu: Działanie 1.5. Rozwój systemu dostępu przedsiębiorców do informacji i usług publicznych on-line: Działanie 2.3. Wzrost konkurencyjności małych i średnich przedsiębiorstw poprzez inwestycje, 4) Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego: Działanie 1.3. Regionalna infrastruktura społeczna; Działanie 1.4. Rozwój turystyki i kultury mający na celu:

- „1) wzrost znaczenia kultury i turystyki jako czynników stymulujących rozwój społeczno-gospodarczy regionów z uwzględnieniem potrzeby zapewnienia zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska;
- 2) ułatwienie dostępu do obiektów kultury i turystyki. m.in. poprzez rozbudowę infrastruktury oraz rozwijanie kompleksowego systemu informacji kulturalnej i turystycznej;
- 3) wydłużenie sezonu turystycznego;
- 4) zmniejszenie różnic regionalnych w dostępie do kultury i turystyki;
- 5) zwiększenie zagranicznej turystyki przyjazdowej do Polski oraz turystyki krajowej poprzez podniesienie konkurencyjności regionalnych produktów turystycznych i kulturowych zarówno na rynkach zagranicznych, jak i na krajowym;
- 6) zwiększenie zagranicznej turystyki przyjazdowej do Polski oraz turystyki krajowej poprzez podniesienie konkurencyjności regionalnych produktów turystycznych”⁴⁸⁴.

oraz Priorytet 3. *Rozwój lokalny: Działanie 3.3. Zdegradowane obszary miejskie, przemysłowe i powojkowe: Poddziałanie 3.3.1. Rewitalizacja obszarów miejskich: Poddziałanie 3.3.2. Rewitalizacja obszarów przemysłowych i powojkowych.* Wśród polskich priorytetów Programu Operacyjnego *Infrastruktura i Środowisko* znalazła się kultura i ochrona dziedzictwa narodowego. Te możliwości finansowania projektów kulturalnych uzupełniały programy w ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG) i Norweskiego Mechanizmu Finansowego. Projekty kulturalne mogą być sytuowane w obrębie Priorytetu 3 EOG *Ochrona kulturowego dziedzictwa europejskiego, w tym transportu publicznego i odnowy miast.* Jako podstawę finansowania programów operacyjnych *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* wskazano na Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Fundusz Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych. Efektywność wykorzystania środków UE oraz tzw. funduszu

---

⁴⁸⁴ *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013...*, s. 95.

norweskiego na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego okazała się bardzo wysoka. W aplikowaniu o te środki „procentuje” obecnie zdobyte dotąd doświadczenie przy opracowywaniu i wdrażaniu projektów kulturalnych.

3.5. Nowy ustrój kultury a priorytety polityki kulturalnej państwa

3.5.1. System organizacyjny sfery upowszechniania kultury

Podstawy prawne nowego po 1989 roku instytucjonalnego „ustroju kultury”⁴⁸⁵ stworzyła w pierwszym rządzie ustawa *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* z 1991 roku oraz ustawy o samorządzie terytorialnym: gminnym, powiatowym i wojewódzkim, a w wybranych obszarach realizacji polityki kulturalnej ustawa *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* i merytorycznie z nią związane ustawy: *o muzeach*⁴⁸⁶ i *narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*.⁴⁸⁷ Branżowe regulacje prawne mają również biblioteki,⁴⁸⁸ prasa⁴⁸⁹, radio i telewizja.⁴⁹⁰

System organizacyjny upowszechniania kultury określony został w ustawie *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej*⁴⁹¹, która w artykule 1 definiuje działalność kulturalną, która polega na: „tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie dóbr kultury”, co równocześnie wyznacza obszary czy dziedziny polityki kulturalnej państwa. Wyodrębniono „formy organizacyjne działalności kulturalnej”, które w obiegowej nomenklaturze zwie się instytucjami kultury (instytucjami kulturalnymi) czy placówkami upowszechniania kultury (placówkami kulturalnymi). Są to: teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki oraz ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury.

Ustawa określa kto może prowadzić działalność kulturalną, wymieniając: osoby prawne, osoby fizyczne oraz jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej. Jeśli

---

⁴⁸⁵ J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, *Prawne podstawy działalności kulturalnej*, Zakamycze, Kraków 2005.

⁴⁸⁶ Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. *o muzeach*, Dz. U. z 1997 r., Nr 5, poz. 24.

⁴⁸⁷ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. *o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, Dz. U. z 1983 r., Nr 38, poz. 173.

⁴⁸⁸ Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. *o bibliotekach*, Dz. U. z 1997 r., Nr 85, poz. 539.

⁴⁸⁹ Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. *Prawo prasowe*, Dz. U. z 1984 r., Nr 5, poz. 24.

⁴⁹⁰ Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. *o radiofonii i telewizji*, Dz. U. z 1993 r., Nr 7, poz. 34.

⁴⁹¹ Ustawa była kilkakrotnie zmieniana, w: 1996 roku, 2002, 2003, 2004, 2005, 2011 roku.

działalność kulturowa nie jest ich działalnością główną (statutową) mogą one prowadzić jedynie: kluby, świetlice, domy kultury i biblioteki. Nowelizacja ustawy z 2011 roku umożliwia utworzenie instytucji kultury „prowadzącej działalność kulturalną w więcej niż jednej formie organizacyjnej”, czego przykładem był Teatr Narodowy w Warszawie (do momentu podziału na dwie instytucje), w którym funkcjonował teatr dramatyczny i opera. W rozumieniu ustawy ministrowie i kierownicy urzędów centralnych oraz jednostki samorządu terytorialnego są organizatorami instytucji kultury.

Na system instytucjonalny upowszechniania uczestnictwa w kulturze składały się w latach 1991 – 1996: (1) narodowe instytucje kultury powołane przez MKiS, (2) państwowe instytucje kultury utworzone przez „inne (poza MKiS) naczelne lub centralne organy administracji państwowej i wojewodów”, (3) komunalne (gminne lub związków komunalnych) placówki upowszechniania kultury oraz (4) instytucje kultury, których organizatorami są inne podmioty. Państwowe instytucje kultury funkcjonujące w ramach niektórych resortów (ministerstw) to przede wszystkim muzea i biblioteki. Zmiana przepisów ustawy *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* w 1996 roku zlikwidowała kategorię „narodowe instytucje kultury”, włączając je do kategorii „państwowe instytucje kultury” na mocy postanowienia artykułu 8 zgodnie, z którym

„Naczelne i centralne organy administracji państwowej oraz wojewodowie organizują działalność kulturalną, tworząc państwowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest celem statutowym”.⁴⁹²

Tabela 10

Państwowe instytucje kultury, których organizatorem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego (do 2015 roku)

Lp.	Nazwa instytucji kultury i siedziba
Centra kultury	
1.	Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie
2.	Narodowe Centrum Kultury w Warszawie
Biblioteki	
3.	Biblioteka Narodowa w Warszawie
Muzea	
4.	Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Rezydencja Królów i Rzeczypospolitej
5.	Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki
6.	Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie
7.	Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie
8.	Muzeum Zamkowe W Malborku

⁴⁹² Ustawa z dnia 27 czerwca 1996 r. *o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej*, Dz. U. z 1996 r., Nr 90, poz. 406.

9.	Muzeum – Zamek w Łańcucie
10.	Muzeum Narodowe w Warszawie
11.	Muzeum Narodowe we Wrocławiu
12.	Muzeum Narodowe w Krakowie
13.	Muzeum Narodowe w Poznaniu
14.	Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku
15.	Muzeum Historii Polski w Warszawie
16.	Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu
17.	Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka w Wieliczce
18.	Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie
19.	Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu
20.	Państwowe Muzeum na Majdanku w Lublinie
21.	Muzeum Stutthof w Sztutowie
22.	Muzeum Historii Żydów Polskich (Muzeum Historii Żydów Polskich Polin)
23.	Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku
Muzea, galerie i centra sztuki	
24.	Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki
25.	Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie
26.	Muzeum Sztuki w Łodzi
27.	Centrum Sztuki Współczesnej Zamek Ujazdowski w Warszawie
28.	Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA
29.	Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA w Krakowie
30.	Centrum Rzeźby Polskiej w Orońsku
Teatry i instytuty teatralne	
31.	Teatr Narodowy w Warszawie
32.	Narodowy Teatr Stary w Krakowie im. Heleny Modrzejewskiej
33.	Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie
Instytucje muzyczne	
34.	Teatr Wielki – Opera Narodowa
35.	Filharmonia Narodowa w Warszawie
36.	Narodowa Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia z siedzibą w Katowicach
37.	Polska Orkiestra Sinfonia Iuventus
38.	Europejskie Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego w Lusławicach
Instytuty	
39.	Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów
40.	Narodowy Instytut Dziedzictwa
41.	Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma
42.	Instytut Książki
43.	Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie
44.	Instytut Muzyki i Tańca w Warszawie
45.	Instytut Adama Mickiewicza
46.	Narodowy Instytut Fryderyka Chopina
47.	Instytut Europejskiej Sieci Pamięć i Solidarność
Instytucje filmowe	
48.	Studio Filmowe „Kadr”
49.	Studio Filmowe „Tor”
50.	Studio Filmowe „Zebra”
51.	Wytwórnia Filmów Dokumentalnych i Fabularnych
52.	Centrum Technologii Audiowizualnych
Domy pracy twórczej	
53.	Dom Pracy Twórczej w Radziejowicach

Opracowanie na podstawie: *Rejestr instytucji kultury dla których organizatorem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.*

<http://bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/rejestry-fundacji-i-instytucji-kultury.php>

W konsekwencji wprowadzenia ustaw o samorządzie powiatowym i samorządzie wojewódzkim w 1999 roku pojawiły się instytucje kultury jednostek samorządu terytorialnego obu szczebli administracji terenowej przejęte od wojewodów i związków komunalnych. Na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z 1993 roku, o czym była mowa wyżej, a następnie tzw. ustawy miejskiej z 1995 roku, ustalającej, że samorzady „gmin o statusie miasta, określonych w załączniku” oraz „gmin warszawskich i miasta stołecznego Warszawy” przejęły z dniem 1 stycznia 1996 roku instytucje kultury wpisane do rejestrów wojewodów, co usankcjonowane zostało w zmienionej w 1996 roku ustawie o działalności kulturalnej. Nowelizacja ustawy z 2011 roku postanowieniem ustępu 2 artykułu 11 wprowadza (a właściwie przywraca z okresu PRL) podział na: instytucje kultury i instytucje artystyczne:

„Instytucjami artystycznymi są instytucje kultury powołane do prowadzenia działalności artystycznej w dziedzinie teatru, muzyki, tańca, z udziałem twórców i wykonawców, w szczególności: teatry, filharmonie, opery, operetki, orkiestry symfoniczne i kameralne, zespoły pieśni i tańca oraz zespoły chóralne”.⁴⁹³

Instytucje artystyczne prowadzą działalność programową w ramach sezonów artystycznych trwających od 1 września do 31 sierpnia.

Organizatorzy mogą dzielić instytucje kultury na dwie lub więcej instytucji i łączyć samodzielne instytucje kultury. Podział instytucji kultury może polegać na wyłączeniu z danej instytucji określonej jednostki lub jednostek organizacyjnych i włączeniu ich do innej instytucji kultury lub utworzeniu nowej instytucji kultury. Instytucja powstała z połączenia instytucji artystycznej i instytucji kultury uzyskuje status instytucji artystycznej. Łączyć się z innymi instytucjami kultury mogą muzea i biblioteki, „jeżeli połączenie nie spowoduje uszczerbku w wykonywaniu dotychczasowych zadań”. Wiele bibliotek publicznych funkcjonuje właśnie w ramach gminnych ośrodków kultury.

---

⁴⁹³ Ustawa z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2011 r., Nr 207, poz. 1230.

Tabela 11

Podział i łączenie państwowych instytucji kultury MKiDN (do 2015 roku)⁴⁹⁴

Państwowa instytucja kultury	Instytucje kultury powstałe z podziału państwowej instytucji kultury
Teatr Narodowy w Warszawie	Teatr Narodowy w Warszawie
	Teatr Wielki – Opera Narodowa
Instytut im. Adama Mickiewicza	Instytut Adama Mickiewicza
	Narodowe Centrum Kultury
Narodowe Centrum Kultury	Narodowe Centrum Kultury
	Europejska Sieć „Pamięć i Solidarność” po zmianie nazwy
	Instytut Europejskiej Sieci „Pamięć i Solidarność”
Państwowe instytucje kultury	Instytucja kultury powstała z połączenia państwowych instytucji kultury
Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych	Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zabytków
Ośrodek Ochrony i Konserwacji Zabytków	
Ośrodek Dokumentacji Zabytków	Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków
Ośrodek Zabytkowego Krajobrazu	
Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków	Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków przekształcony następnie w Narodowy Instytut Dziedzictwa
Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego	

Opracowanie na podstawie: *Rejestr instytucji kultury dla których organizatorem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.*

<http://bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/rejestry-fundacji-i-instytucji-kultury.php>

Państwowi i samorządowi organizatorzy instytucji kultury mogą na mocy zawartej umowy tworzyć razem „od nowa” wspólną instytucję kultury lub łączyć państwową i samorządową instytucję kultury w jedną, wspólną instytucję lub razem prowadzić daną instytucję kultury powołaną przez jednego z organizatorów.

⁴⁹⁴ Zarządzenie Nr 11 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 15 kwietnia 1998 r. w sprawie podziału państwowej instytucji kultury – Teatru Narodowego na Teatr Wielki – Operę Narodową oraz Teatr Narodowy i nadania statutów utworzonym w wyniku podziału państwowym instytucjom kultury, Dz. Urz. MKiS, Nr 6, poz. 17.

Zarządzenie Nr 7 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 marca 2006 r. w sprawie podziału państwowej instytucji kultury Instytutu im. Adama Mickiewicza i utworzenie państwowej instytucji kultury – Instytutu Adama Mickiewicza oraz państwowej instytucji kultury – Narodowego Centrum Kultury, Dz. Urz. MKiDN, Nr 2, poz. 14.

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 grudnia 2014 r. w sprawie podziału państwowej instytucji kultury – Narodowe Centrum Kultury i utworzenia państwowej instytucji kultury – Europejska Sieć Pamięć i Solidarność, Dz. Urz. MKiDN, poz. 50.

Zarządzenie Nr 28 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 października 2006 r. w sprawie połączenia instytucji kultury – Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków i Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego oraz utworzenia Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, Dz. Urz. MKiDN, Nr 6, poz. 50.

Zarządzenie Nr 32 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 grudnia 2010 r. w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, Dz. Urz. MKiDN, Nr 6, poz. 58.

Tabela 12

Instytucje wspólne państwa i samorządu terytorialnego (do 2015 roku)

Podmioty prowadzące wspólną instytucję kultury	Wspólna państwowo-samorządowa instytucja kultury	Data umowy
Skarb Państwa – Minister Kultury Województwo Świętokrzyskie	Muzeum Narodowe w Kielcach	22 lipca 2005
Minister Kultury Województwo Podkarpackie	Muzeum – Zamek w Łańcucie	2 września 2005
Minister Kultury Województwo Dolnośląskie	Muzeum Narodowe we Wrocławiu	8 września 2005
Minister Kultury Województwo Dolnośląskie	Teatr Polski we Wrocławiu	8 września 2005
Minister Kultury Województwo Opolskie Powiat Brzeski	Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu	14 września 2005
Minister Kultury Województwo Łódzkie	Muzeum Sztuki w Łodzi	17 października 2005
Skarb Państwa – Minister Kultury Województwo Pomorskie	Muzeum Narodowe w Gdańsku	23 października 2005
Skarb Państwa – Minister Kultury Województwo Pomorskie	Państwowy Teatr „Wybrzeże”	23 października 2005
Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego Miasto Stołeczne Warszawa	Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie	30 października 2006

Opracowanie na podstawie: *Rejestr instytucji kultury dla których organizatorem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.*

<http://bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/rejestry-fundacji-instytucji-kultury.php>

Możliwe jest utworzenie wspólnej instytucji kultury przez MKiDN, jednostki samorządu terytorialnego i spółki Skarbu Państwa. Przykładem jest Narodowa Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia w Katowicach.⁴⁹⁵

⁴⁹⁵ Zarządzenie Nr 41 Ministra Kultury z dnia 31 października 2005 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia z siedzibą w Katowicach, Dz. Urz. MK, Nr 6, poz. 62; Umowa z dnia 15 września 2005 r. zawarta pomiędzy Ministrem Kultury a Polskim Radiem – Spółka Akcyjna z siedzibą w Warszawie i Miastem Katowice w sprawie prowadzenia jako wspólnej instytucji kultury pn. Narodowa Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia z siedzibą w Katowicach.

Tabela 13

Wspólna instytucja kultury państwa, samorządu terytorialnego i spółki skarbu państwa (do 2015 roku)

Podmioty prowadzące wspólną instytucję kultury	Wspólna instytucja kultury MKDiN, Skarbu Państwa i samorządu	Data umowy
Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Narodowa Orkiestra Symfoniczna Polskiego Radia z siedzibą w Katowicach	15 września 2005
Polskie Radio Spółka Akcyjna z siedzibą w Warszawie		
Miasto Katowice		

Opracowanie na podstawie: *Rejestr instytucji kultury dla których organizatorem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.*

<http://bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/rejestry-fundacji-i-instytucji-kultury.php>

Ustawa stworzyła też możliwość tworzenia prywatnych instytucji kultury przez osoby fizyczne i prawne, stowarzyszenia i fundacje oraz ich łączenia i podziału.

Tabela 14

Instytucje wspólne państwa z samorządem terytorialnym i podmiotem pozarządowym (do 2015 roku)⁴⁹⁶

Podmioty prowadzące wspólną instytucję kultury	Wspólna państwowo-samorządowo-stowarzyszeniowa instytucja kultury	Data umowy
Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Europejskie Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego w Lusławicach	16 grudnia 2010
Województwo Małopolskie		
Stowarzyszenie Akademia im. Krzysztofa Pendereckiego Międzynarodowe Centrum Muzyki, Baletu i Sportu		
Podmioty prowadzące wspólną instytucję kultury	Wspólna państwowo-fundacyjna instytucja kultury	Data umowy
Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku	10 listopada 2008
Fundacja Rodziny Józefa Piłsudskiego		

Opracowanie na podstawie: *Rejestr instytucji kultury dla których organizatorem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.*

<http://bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/rejestry-fundacji-i-instytucji-kultury.php>

⁴⁹⁶ Zarządzenie Nr 30 Ministra Kultury z dnia 16 grudnia 2010 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie utworzenia i nadania statutu Europejskiemu Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego w Lusławicach*, Dz. Urz. MK, Nr 6, poz. 56; Załącznik Nr 1 do zarządzenia Nr 30 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 grudnia 2010 r. *umowa zawarta pomiędzy Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Stowarzyszeniem Akademia im. Krzysztofa Pendereckiego, Międzynarodowe Centrum Muzyki, Baletu i Sportu, a Województwem Małopolskim w sprawie prowadzenia wspólnej instytucji kultury – Europejskiego Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego w Lusławicach*, dnia 25 września 2009 r.

Zarządzenie Nr 40 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 listopada 2008 r. *w sprawie utworzenia i nadania statutu Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku*, Dz. Urz. MKiDN, Nr 6 opublikowany: bip.mkidn.gov.pl/media/download_galery/indexefa9.pdf; Załącznik Nr 1 do zarządzenia Nr 40 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego *Umowa w sprawie utworzenia i prowadzenia jako wspólnej instytucji kultury Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, zawarta w Warszawie w dniu 10 listopada 2008 r. pomiędzy Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego a Fundacją Rodziny Józefa Piłsudskiego.*

Państwowe instytucje kultury można przekazywać jednostkom samorządu terytorialnego „w celu wykonywania zadań własnych tej jednostki samorządu terytorialnego w zakresie działalności kulturalnej”, podobnie czynić mogą organizatorzy w odniesieniu do samorządowych instytucji kultury. Możliwe jest też powierzenie zarządzania instytucją kultury osobie fizycznej lub prawnej poprzez zawarcie tzw. kontraktu menedżerskiego.

W okresie transformacji ustrojowej i kształtowania się nowego zdecentralizowanego ustroju kultury zlikwidowano wiele placówek upowszechniania kultury „odziedziczonych” po PRL, a oddanych w gestię samorządu terytorialnego. Redukowano je ze względów ekonomicznych, czyli kosztów ich utrzymania w sytuacji kryzysu finansów państwa i wprowadzania gospodarki rynkowej. Uzasadnieniem dla „racjonalizowania” samorządowego, terenowego układu przestrzennego kultury była też zmniejszająca się liczba osób korzystających z ich „usług kulturalnych”. Najwięcej, bo aż ponad 15 tysięcy, głównie na wsi, zlikwidowano punktów bibliotecznych, następnie – bibliotek, powyżej 2 tysięcy i niemal tyle samo kin. Zmniejszyła się też liczba domów kultury, ale przede wszystkim z powodu zmiany ich statusu na ośrodki kultury, kluby i świetlice oraz tu i ówdzie przekształcania ich w ośrodki kultury i sportu (rekreacji). Zwiększała się liczba placówek muzealnych, galerii sztuki i teatrów dramatycznych, w konsekwencji prowadzenia polityki „pamięci”, ale też wejścia na rynek kultury podmiotów prywatnych: osób fizycznych i organizacji pozarządowych.

Tabela 15

Instytucje kulturalne i instytucje artystyczne w latach 1990–2000

Rodzaj instytucji kultury	1990	1991	1992	1995	1997	1999	2000
Biblioteki							
Biblioteki publiczne (z filiami) Ogółem	10 269	9 936	9 770	9 505		9 046	8 915
Biblioteki publiczne na wsi	6 930	6 694	6 583	6 400		6 050	5 874
Punkty biblioteczne ogółem	17 565			4 428		2 870	2 457
Punkty biblioteczne na wsi	15 044			3 421		2 050	1 717
Wielofunkcyjne instytucje kulturalne							
Wielofunkcyjne instytucje kulturalne – ogółem					3 598	3 585	
Wielofunkcyjne instytucje kulturalne na wsi						2 065	
Domy kultury		868			827	821	
Ośrodki kultury		1 475			1 413	1 420	
Kluby kultury		592			410	405	
Świetlice		1 167			949	939	
Kina							
Kina ogółem	1 435	960	771	721		697	687
Kina stałe	1 318			702		682	675

Kina w miastach	1087					641	639
Kina na wsi	231			52		41	36
Kina ruchome	117			19		13	12
Muzea i galerie sztuki							
Muzea	563	557	564	589		623	632
Galerie sztuki	174			209		215	253
Teatry							
Teatry dramatyczne	64	116	113	123		128	187
Teatry lalkowe		28		31		29	28
Instytucje muzyczne							
Opery	10	9	9	9		9	9
Operetki	9	10	10	12		12	12
Filharmonie i orkiestry	31	31	32	34		38	38
Zespoły pieśni i tańca	2	2	2	3		3	3
Instytucje rozrywkowe							
Przedsiębiorstwa estradowe	17	23	32	27		28	33
Cyrki	6	8	6				

Źródło: Roczniki Statystyczne GUS 1992, 1999, 2000

Według ustaleń Głównego Urzędu Statystycznego w 2015 roku – granicznym dla zakresu czasowego problematyki niniejszej pracy – w sferze upowszechniania kultury funkcjonowało 13 998 podmiotów (instytucji), z czego jednostki sektora publicznego były organizatorami 93,4% instytucji kulturalnych, w tym jednostki samorządu gminnego stanowiły 90,2% organizatorów placówek kultury, a w sektorze prywatnym przeważały jednostki spółdzielcze – 95,5%. Z liczby „podmiotów działających w obszarze kultury” ponad połowę, bo 57,5% stanowiły biblioteki oraz wielofunkcyjne placówki kulturalne (domy kultury, centra kultury, ośrodki kultury, kluby kultury i świetlice) – 29,1%. W 2015 roku działały (łącznie z oddziałami) 926 muzea, z czego 81,1% było podmiotami sektora publicznego, a w jego ramach 81,3% prowadzonych było przez jednostki samorządu terytorialnego. W sektorze prywatnym większość organizatorów placówek muzealnych to osoby fizyczne i organizacje społeczne. Muzea istnieją – co zrozumiałe – głównie w miastach (81,6%). Podobnie publiczne instytucje sceniczne teatry (dramatyczne i lalkowe), teatry muzyczne (opery i operetki), filharmonie, orkiestry i chóry oraz zespoły pieśni i tańca stanowiły w 84,4% ogółu teatrów i instytucji muzycznych, spośród których 95,4% było prowadzonych przez samorząd terytorialny. W porównaniu z tymi instytucjami kultury galerie i salony sztuki w większym procencie, bo w 39% należała do sektora prywatnego, 61% było placówkami publicznymi. Od lat 90. – podobnie jak w wcześniejszym okresie – zmniejszała się liczba kin, które zlokalizowane były w dużych miastach. Mniejsza liczba kin „rekompensowana” w nich była przez kina nowego typu z dwiema lub więcej salami projekcyjnymi oraz minipleksy i multipleksy. Istotna stała się więc liczba „ekranów” w upowszechnianiu filmu. Kina miały

w większości status jednostek publicznych – 61,7%, ale ponad połowa z nich prowadzona była przez podmioty prywatne.⁴⁹⁷

Tabela 16

Instytucje kultury i instytucje artystyczne w latach 2007–2015

Rodzaj instytucji kultury	2007	2009	2011	2013	2014	2015
Biblioteki publiczne	8 489	8 392	8 290	8 112	8 094	8 050
Wielofunkcyjne instytucje kulturalne, w tym:	4 169	4 027	3 708	3 901	4 019	4 070
Centra kultury						360
Domy kultury	854	910	724	726	739	673
Ośrodki kultury	1 521	1 492	1 536	1 659	1 650	1 408
Kluby kultury	370	361	345	318	315	327
Świetlice	1 424	1 264	1 103	1 198	1 315	1 302
Kina stałe	496	448	448	469	463	444
Muzea	720	774	777	822	844	926
Galerie i salony sztuki	294	346	352	337	339	331
Teatry i instytucje muzyczne	184	186	173	170	171	177

Źródło: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/finanse-kultury-w-latach-2007-2015>.

3.5.2. Instytucje kultury a obszary realizacji polityki kulturalnej państwa

Ukształtowanie centralnego, ogólnokrajowego systemu instytucji kulturalnych pokazuje priorytety polityki kulturalnej dotychczasowych rządów, a wynikających: (1) z ustrojowych przekształceń gospodarczych i społeczno-politycznych, zmieniających się warunków funkcjonowania państwa, determinujących „sytuację w kulturze”, wymagającą działań dostosowawczych, w tym związanych z przynależnością Polski do Unii Europejskiej i (2) opcji światopoglądowo-ideologicznych i politycznych partii rządzących, co widać szczególnie w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego, będącego jednym z podstawowych zakresów merytorycznych polityki kulturalnej państwa od początku przemian ustrojowych. Już w pierwszym dokumencie programowym MKiS *Kultura w okresie przejściowym* z 1990 roku wśród „zasadniczych zadań strategicznych w działalności kulturalnej państwa” jako pierwsze wymieniono: „dbałość i opieka nad dziedzictwem kulturowym”. Rząd PiS (2005-2007) nadał temu „absolutny priorytet” w ramach swojej polityki historycznej. Można nawet zaobserwować swoistą (zamierzoną bądź nie) rywalizację na tym obszarze upowszechniania kultury

⁴⁹⁷ Finanse kultury w latach 2007–2015, „Studia i Analizy Statystyczne”, GUS, Urząd Statystyczny w Krakowie, Kraków 2016, s. 22-25. <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/finanse-kultury-w-latach-2007-2015>.

uwidaczniającą się w tworzeniu instytucji kultury ukierunkowanych na ochronę i propagowanie tradycji narodowej, łączonego najczęściej z promocją kultury polskiej za granicą oraz edukacją historyczną wpisywaną w wychowanie patriotyczne. Działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oparte były na wielokrotnie zmienianej ustawie *o ochronie dóbr kultury* z 1962 roku, zastąpionej dopiero w 2003 roku za rządów SLD-PSL ustawą *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, która:

„(...) określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków”.⁴⁹⁸

Od 2004 roku problematykę dziedzictwa kulturowego włączono w Narodową Strategię Rozwoju Kultury, opracowując dla niej Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” na lata 2004–2013. Oparty on został na „nowej filozofii ochrony zabytków”, zgodnie z którą dziedzictwo kulturowe winno być wykorzystane jako potencjał rozwojowy do „wielkiej zmiany cywilizacyjnej” w warunkach ładu demokratycznego i gospodarki rynkowej. Nowoczesne podejście do dziedzictwa kulturowego za standard zakłada neutralność światopoglądową, ideologiczną i polityczną wyrażającą się choćby w selekcjonowaniu zabytków, ich ochrony i konserwacji, którego kryterium winna być jedynie wartość kulturowa i ich stan zachowania. Podobnie tworzenie nowych instytucji w tej dziedzinie należy wiązać z interesem współczesnej kultury narodowej i edukacją w zakresie tradycji narodowej bez ideologicznego nastawienia, bez traktującego wybiórczo upowszechniane treści doraźnych celów politycznych, co dostrzec jednak można w mniejszym lub większym stopniu w dotychczasowych działaniach MKiDN.

Za kadencji rządu AWS utworzony został Instytut Dziedzictwa Narodowego⁴⁹⁹. Zakończył działalność po niecałych dwóch latach, w 2002 roku, stając się wraz z Centrum Animacji Kulturalnej i Krajowym Ośrodkiem Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury częścią Narodowego Centrum Kultury.

---

⁴⁹⁸ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568.

⁴⁹⁹ Zarządzenie Nr 11 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 listopada 2000 r. *w sprawie utworzenia Instytutu Dziedzictwa Narodowego*, Dz. Urz. MKiDN, Nr 10, poz. 22; zmiana zarządzenia w: Zarządzenie Nr 10 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 czerwca 2001 r., Dz. Urz. MKiDN, Nr 6, poz. 17 oraz Zarządzenie Nr 23 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 października 2001 r., Dz. Urz. MKiDN, Nr 14, poz. 35.

Praktyczna, „materialna” ochrona zabytków leży w gestii służb konserwatorskich i muzeów, dla których istotną sprawą jest techniczne zabezpieczenie zbiorów muzealnych przed ich utratą. Od 1988 roku zajmowała się tym wyspecjalizowana samodzielna jednostka w strukturach MKiS: Ośrodek Ochrony Zbiorów Muzealnych zajmujący się ochroną przed kradzieżami i pożarami oraz ewidencjonowaniem strat, prowadzący wykaz skradzionych dzieł sztuki i innych obiektów muzealnych (zabytków nieruchomości). Z dniem 1 stycznia 1991 roku w oparciu o tę placówkę utworzony został Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych, który zakresem działania objął obiekty nieruchome oraz biblioteki i archiwa.⁵⁰⁰ Z dniem 18 lutego 2011 roku przemianowany został na Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów.⁵⁰¹ Do jego zadań należy:

- „1) gromadzenie i upowszechnianie wiedzy o muzeach, muzealiach, zbiorach publicznych i obiektach zabytkowych;
- 2) wyznaczanie i upowszechnianie standardów w zakresie muzealnictwa i ochrony zbiorów;
- 3) kształtowanie świadomości społecznej w zakresie wartości i zachowania dziedzictwa kulturowego;
- 4) prowadzenie badań naukowych”.⁵⁰²

Zmian organizacyjnych dokonano również w przypadku Ośrodka Dokumentacji Zabytków, funkcjonującego od 1961 roku, prowadzącego centralną ewidencję dóbr kultury. Dla efektywniejszego instytucjonalnego wspomaganie realizacji polityki kulturalnej państwa w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego połączono – za kadencji ministra Waldemara Dąbrowskiego – w 2002 roku Ośrodek Dokumentacji Zabytków i Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu⁵⁰³, tworząc Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie, wyznaczając mu jako cele działania:

- „1) rozpoznawanie, badanie i dokumentowanie dóbr kultury,
- 2) gromadzenie informacji dotyczących środowiska i krajobrazu kulturowego oraz zabytków,
- 3) wypracowywanie merytorycznych podstaw konserwatorskiej polityki ochrony środowiska i krajobrazu kulturowego oraz zabytków,
- 4) gromadzenie i udostępnianie informacji o muzeach i ich zbiorach,

---

⁵⁰⁰ Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 31 października 1991 r. w sprawie utworzenia Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych oraz nadania mu statutu, Dz. Urz. MKiS, Nr 2, poz. 8.

⁵⁰¹ A. Popielski, *Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów na straży zabytków „Systemy Alarmowe”*, nr 4, sierpień 2011, s. 8 – 12; www.systemyalarmowe.com.pl/Pdf/042011reportaz.pdf.

⁵⁰² Zarządzenie Nr 6 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych, Dz. Urz. MKiDN, Nr 1, poz. 6.

Obwieszczenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 grudnia 2013 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu zarządzenia nr 51 Ministra Kultury i Sztuki w sprawie utworzenia Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów oraz nadania mu statutu, Dz. Urz. MKiDN, poz. 69.

⁵⁰³ Zarządzenie Nr 54 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 29 grudnia 1993 r. w sprawie utworzenia Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Dz. Urz. MKiS, Nr 6, poz. 25.

5) upowszechnianie wiedzy o środowisku i krajobrazie kulturowym oraz zabytkach”.⁵⁰⁴

1 stycznia 2007 roku włączono do KOBiDZ Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, dodając do dotychczasowych zadań Ośrodka prace koncepcyjne nad stworzeniem teoretyczno-praktycznych „podstaw zarządzania dziedzictwem kulturowym”, aplikowanie „standardów konserwatorskich i metodycznych” w badaniach i pracach dokumentacyjnych stanu zabytków oraz działania na rzecz „budowania poparcia społecznego dla idei opieki nad zabytkami”.⁵⁰⁵ W tej strukturze Ośrodek przekształcony został z dniem 1 stycznia 2011 roku w Narodowy Instytut Dziedzictwa z siedzibą w Warszawie, a przedmiotem jego działalności uczyniono:

„(...) realizowanie zadań w zakresie zrównoważonej ochrony dziedzictwa kulturowego Polski w celu jej zachowania dla przyszłych pokoleń poprzez gromadzenie i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie, wyznaczanie i upowszechnianie standardów ochrony i konserwacji zabytków, kształtowanie świadomości społecznej w zakresie wartości i zachowania dziedzictwa kulturowego”.⁵⁰⁶

Ochrona i propagowanie dziedzictwa kulturowego wpisane zostało w politykę historyczną rządu Prawa i Sprawiedliwości, który realizując jej cele tworzył również określone instytucje kultury. W 2006 roku zarządzeniem ministra Kazimierza M. Ujazdowskiego powołane zostało Muzeum Historii Polski w Warszawie, a w następnym roku Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” we Wrocławiu. Jako podstawowe zadania MHP wyznaczono:

- „1) stworzenie atrakcyjnej przestrzeni wystawienniczej i ośrodka stymulującego refleksję na temat historii Polski;
- 2) prowadzenie działalności edukacyjnej, popularyzatorskiej, promocyjnej, wydawniczej, stypendialnej oraz współorganizacja i współfinansowanie projektów związanych z problematyką historii i kultury polskiej realizowanych przez inne instytucje;
- 3) prowadzenie prac badawczych dotyczących dziejów Polski;

---

⁵⁰⁴ Zarządzenie Nr 29 Ministra Kultury z dnia 7 maja 2002 r. w sprawie połączenia instytucji kultury: Centrum Animacji Kultury, Instytutu Dziedzictwa Narodowego i Krajowego Ośrodka Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury w Ciechanowie oraz utworzenia Narodowego Centrum Kultury i nadania mu statutu, Dz. Urz. MK, Nr 2, poz. 32.

Zarządzenie Nr 54 Ministra Kultury z dnia 14 października 2002 r. w sprawie połączenia instytucji kultury: Ośrodka Dokumentacji Zabytków i Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu oraz utworzenia Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków i nadania mu statutu, Dz. Urz. MK, Nr 5, poz. 67.

⁵⁰⁵ Zarządzenie Nr 28 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 października 2006 r. w sprawie połączenia instytucji kultury – Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków i Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego oraz utworzenia Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, Dz. Urz. MKiDN, Nr 6, poz. 50.

⁵⁰⁶ Zarządzenie Nr 32 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 grudnia 2010 r. w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, Dz. Urz. MKiDN, Nr 6, poz. 58.

4) promowanie polskiego dziedzictwa historycznego w świecie”.⁵⁰⁷

Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” utworzony został 11 marca 2007 roku. Na jego siedzibę wybrano Wrocław ze względu na cel jego działalności tj. popularyzowania prawdy historycznej o polskim dziedzictwie kulturowym i wiedzy o rozwoju kultury na powojennych Ziemiach Odzyskanych, ustalając jako zadania OPiP:

- „1) upowszechnianie dorobku historycznego i kulturowego stworzonego przez Polaków na ziemiach zachodnich po okresie wielkich cierpień i zniszczeń II wojny światowej;
- 2) prowadzenie działalności edukacyjnej służącej szacunkowi dla prawdy historycznej będącej fundamentem sprawiedliwego ładu międzynarodowego i pokojowych stosunków między narodami Europy;
- 3) promowanie polskiego dziedzictwa narodowego jako ważnego elementu europejskiego dziedzictwa kulturowego”.⁵⁰⁸

Za kadencji ministra Bogdana Zdrojewskiego 1 września 2008 roku utworzono nowe muzeum historyczne: Muzeum Westerplatte w Gdańsku,⁵⁰⁹ przekształcone już 1 grudnia tegoż roku w Muzeum II Wojny Światowej, z zadaniem gromadzenia zbiorów z okresu II wojny światowej i ich udostępnianie poprzez działalność wystawienniczą, wydawniczą, popularyzatorską i edukacyjną.⁵¹⁰

W kolejności chronologicznej wymienić dalej należy powołanie jako wspólnej instytucji kultury Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku 11 listopada 2008 roku, w 90. rocznicę odzyskania niepodległości po okresie zaborów Polski. Jego misją jest:

„(...) przedstawienie postaci Józefa Piłsudskiego na szerokim tle historycznym, kulturowym i społecznym, oraz przekazanie i upowszechnianie reprezentowanych przez niego wartości i tradycji idei niepodległościowych, idei Rzeczypospolitej i budowy państwa”.⁵¹¹

30 grudnia 2014 roku utworzono kolejną państwową instytucję kultury związaną z kultywowaniem dziedzictwa narodowego z okresu najnowszych dziejów Polski pod nazwą

---

⁵⁰⁷ Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 maja 2006 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Muzeum Historii Polski w Warszawie, Dz. Urz. MKiDN, Nr 3, poz. 18.

⁵⁰⁸ Zarządzenie Nr 6 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 marca 2007 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu państwowej instytucji kultury Ośrodka „Pamięć i Przyszłość”, Dz. Urz. MKiDN, Nr 1, poz. 6.

⁵⁰⁹ Zarządzenie Nr 29 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 września 2008 r. w sprawie utworzenia Muzeum Westerplatte w Gdańsku, Dz. Urz. MKiDN, Nr 5, poz. 48.

⁵¹⁰ Zarządzenie Nr 41 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 listopada 2008 r. zmieniające zarządzenie w sprawie utworzenia Muzeum Westerplatte w Gdańsku, Dz. Urz. MKiDN Nr 7, poz. 70. W związku z tym zmieniono tytuł pierwszego rozporządzenia na „w sprawie utworzenia Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku”. Por. Zarządzenie Nr 29 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 września 2008r. w sprawie utworzenia Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, op. cit.

⁵¹¹ Zarządzenie Nr 40 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 listopada 2008 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, op. cit.

Europejska Sieć Pamięć i Solidarność, której w następnym roku zmieniono nazwę na Instytut Europejskiej Sieci Pamięć i Solidarność,⁵¹² którego przedmiotem działania jest:

„(...) realizowanie zadań w zakresie badania, popularyzowania, dokumentowania i poszerzania wiedzy na temat:

- 1) historii najnowszej, w szczególności reżimów totalitarnych XX wieku i ich skutków;
- 2) losów ofiar wojen, podbojów i przymusowych migracji ludności w XX wieku;
- 3) represji nacjonalistycznych, rasistowskich i motywowanych ideologicznie oraz ich przyczyn;
- 4) sprzeciwu i walki społeczeństw Europy z reżimami totalitarnymi”.⁵¹³

Tradycje narodu i państwa polskiego związane są również z jego wielokulturowością od czasów średniowiecza po lata II Rzeczypospolitej, której świadectwem są mniejszości narodowe i etniczne w dzisiejszej Polsce. Szczególne losy z Polską związały społeczność żydowską, której dziedzictwo kulturowe stało się przedmiotem ochrony i badań naukowych. W tym celu utworzono Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie, w 2008 roku. Jego zadania to:

- „1) pogłębianie i upowszechnianie wiedzy o historii i kulturze żydów ze szczególnym uwzględnieniem historii żydów polskich;
- 2) przedstawianie historii i kultury żydów jako ważnego elementu światowego dziedzictwa kulturowego;
- 3) współpraca z instytucjami i organizacjami pozarządowymi w kraju i za granicą w zakresie ochrony i upamiętniania dziedzictwa żydów polskich”.⁵¹⁴

W sferę ochrony i upowszechniania polskiego dziedzictwa kulturowego wpisuje się powołany 6 lutego 2001 roku w kadencji rządu AWS – na podstawie ustawy *o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina* – Narodowy Instytut Fryderyka Chopina.⁵¹⁵ Ustawa ustanawiając dziedzictwo Fryderyka Chopina jako dobro ogólnonarodowe, postanawia o poddaniu go szczególnej ochronie, która obejmuje popularyzowanie wiedzy o kompozytorze

---

⁵¹² Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 marca 2015 r. w sprawie zmiany nazwy Europejskiej Sieci Pamięć i Solidarność, Dz. Urz. MKiDN, poz. 10.

⁵¹³ Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 grudnia 2014 r. w sprawie podziału państwowej instytucji kultury – Narodowe Centrum Kultury i utworzenia państwowej instytucji kultury – Europejska Sieć Pamięć i Solidarność, Dz. Urz. MKiDN, poz. 48.

⁵¹⁴ Zarządzenie Nr 44 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie utworzenia Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma, Dz. Urz. MKiDN, Nr 6, poz. 79.

⁵¹⁵ Ustawa z dnia 3 lutego 2001 r. o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina, Dz. U. z 2001 r., Nr 16, poz. 168.

Zarządzenie Nr 20 Ministra Kultury z dnia 21 lipca 2005 r. w sprawie nadania statutu Narodowemu Instytutowi Fryderyka Chopina, Dz. Urz. MK, Nr 3, poz. 29. Załącznik Nr 1 do Zarządzenia MK Statut Narodowego Instytutu Fryderyka Chopina z dnia 21 lipca 2005 r.

Zarządzenie Nr 24 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 maja 2011 r. w sprawie nadania statutu Narodowemu Instytutowi Fryderyka Chopina, Dz. Urz. MKiDN, Nr 4, z dnia 17 czerwca 2011. Załącznik Nr 1 Statut Narodowego Instytutu Fryderyka Chopina z dnia 5 maja 2011 r.

i jego twórczości muzycznej w kraju i za granicą poprzez publikacje i wydania jego utworów i nagrań, organizowanie koncertów, współfinansowanie konkursów pianistycznych i innych form kultywowania pamięci o nim, pozyskiwanie, gromadzenie, zabezpieczanie i udostępnianie pamiątek oraz innych przedmiotów i miejsc związanych z jego życiem i twórczością. Od 2010 roku Instytut przejął organizację Międzynarodowego Konkursu Pianistycznego im. Fryderyka Chopina. Funkcję dyrektora Instytutu pełnił tym czasie (2010-2011) były minister kultury Waldemar Dąbrowski.

Jako państwową instytucję kultury w zakresie „ochrony narodowego dziedzictwa kulturalnego w dziedzinie kinematografii i upowszechniania kultury filmowej” ustanowiono – w nadanym statucie przez ministra Kazimierza M. Ujazdowskiego – Filmotekę Narodową z rozbudowanymi konkretnymi zadaniami archiwizowania, utrwalania na nowych nośnikach dorobku polskiej kultury filmowej i jego upowszechniania, znowelizowanym w 2008 roku.⁵¹⁶

Drugim wyraźnie wyodrębniającym się – priorytetowym – obszarem polityki kulturalnej państwa jest właśnie działalność zorientowana na promocję kultury narodowej za granicą, poprzez międzypaństwową wymianę i współpracę kulturalną. Można rzec, że nową politykę kulturalną państwa sytuującego go odmiennie niż dotychczas w relacjach międzynarodowych znamionuje i inauguruje u początków transformacji w kraju i na arenie międzynarodowej powołanie Międzynarodowego Centrum Kultury w 1991 roku układającego na nowo międzynarodową wymianę kulturalną, które stać się miało płaszczyzną promocji kultury polskiej, jej dziedzictwa i rzeczywistego dialogu w kulturze europejskiej służącego pokojowemu współistnieniu zgodnie z celami Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, bez rywalizacji między opozycyjnymi „blokami państw socjalistycznych i kapitalistycznych”.⁵¹⁷ Wedle statutu MCK jest instytucją kultury o charakterze naukowo-badawczym, edukacyjnym i informacyjnym, której celem jest „wspieranie współpracy oraz integracji kulturalnej Europy i ochrony jej dziedzictwa kulturowego”.⁵¹⁸

---

⁵¹⁶ Zarządzenie Nr 21 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 24 lipca 2006 r. w sprawie nadania statutu *Filmotece Narodowej*, Dz. Urz. MKiDN, Nr 5, poz. 42; oraz Zarządzenie Nr 21 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 kwietnia 2008 r. w sprawie nadania statutu *Filmotece Narodowej*, Dz. Urz. MKiDN, Nr 2, poz. 11.

⁵¹⁷ Proces legislacji, patrz przypis 377.

⁵¹⁸ Zarządzenie Nr 26 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 września 2007 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie utworzenia Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie*, Dz. Urz. MKiDN, Nr 4, poz. 53.

W sferze popularyzowania współczesnej kultury narodowej w świecie i jej dziedzictwa oraz zagranicznej współpracy kulturalnej działało również Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej „Instytutu Adama Mickiewicza” powołane 7 lutego 2000 roku przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w porozumieniu z Ministrem Spraw Zagranicznych. Utworzenie Centrum było realizacją jednego z 10 „punktów działania” AWS.⁵¹⁹ W maju 2005 roku CMWK „IAM” zarządzeniem ministra Waldemara Dąbrowskiego zostało połączone z Narodowym Centrum Kultury, tworząc instytucję kultury pod nazwą Instytut im. Adama Mickiewicza, któremu jako cel działalności w zakresie realizacji zagranicznej polityki kulturalnej wyznaczono: „umocnienie i wspieranie polskiej twórczości kulturalnej na arenie międzynarodowej” oraz na terenie kraju i za granicą „podnoszenie jakości edukacji i animacji kulturalnej”, a w kraju „krzewienie i wzmacnianie polskiej tożsamości kulturalnej” oraz „wytworzenie jej jednolitego oblicza” we współdziałaniu z innymi instytucjami, a także działania na rzecz intensyfikacji uczestnictwa Polaków w kulturze i „wspieranie awansu cywilizacyjnego gmin, miast i regionów poprzez tworzenie jednostek krzewiących działalność kulturalną”.⁵²⁰ W marcu 2006 roku minister Kazimierz M. Ujazdowski dokonał podziału Instytutu im. Adama Mickiewicza, w którego wyniku wyodrębniono Instytut Adama Mickiewicza i Narodowe Centrum Kultury jako centra kultury i sztuki, czyniąc przedmiotem działania Instytutu:

- „1) popularyzowanie wiedzy o polskiej kulturze i jej historii oraz polskim dziedzictwie narodowym i języku poprzez przygotowywanie w ramach zadań wynikających z polityki kulturalnej państwa oraz potrzeb polityki zagranicznej w zakresie promocji politycznej i gospodarczej, projektów imprez kulturalnych i materiałów promocyjnych na potrzeby działań mających na celu szeroką promocję Polski;
- 2) umacnianie i wspieranie polskiej twórczości kulturalnej na arenie międzynarodowej;
- 3) krzewienie i wzmacnianie polskiej tożsamości kulturalnej;
- 4) współpraca nad wytworzeniem jednolitego oblicza polskiej tożsamości kulturalnej;
- 5) intensyfikacja uczestnictwa Polaków w życiu i działalności kulturalnej”.⁵²¹

---

⁵¹⁹ Zarządzenie Nr 2 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 7 lutego 2000 r. w sprawie utworzenia Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej – „Instytutu Adama Mickiewicza”, Dz. Urz. MKiDN, Nr 2, poz. 3 i Nr 12, poz. 30 oraz z 2001 r. Nr 2, poz. 9 i Nr 13, poz. 31.

⁵²⁰ Zarządzenie Nr 7 Ministra Kultury z dnia 5 maja 2005 r. w sprawie połączenia Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej Instytutu Adama Mickiewicza i Narodowego Centrum Kultury, Dz. Urz. MK, Nr 2, poz. 11.

⁵²¹ Zarządzenie Nr 7 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 marca 2006 r. w sprawie podziału państwowej instytucji kultury Instytutu im. Adama Mickiewicza i utworzenia państwowej instytucji kultury – Instytutu Adama Mickiewicza oraz państwowej instytucji kultury – Narodowego Centrum Kultury, Dz. Urz. MKiDN, Nr 2, poz. 14.

Promocję określonych dziedzin sztuki polskiej ustanawiano – poza innymi zadaniami – jako obowiązek statutowy wyspecjalizowanych w określonej dziedzinie kultury artystycznej instytucji kultury. Szereg z nich powołał minister Waldemar Dąbrowski, który „widział swoje zadanie w sferze pracy u podstaw”, budując instytucjonalne ramy upowszechniania sztuki współczesnej, poprzez tworzenie muzeów i regionalnych kolekcji sztuki i prowadzenia edukacji kulturalnej w tym zakresie, by „obniżyć barierę psychologicznej nieufności Polaków w stosunku do współczesnej kreatywności”.⁵²²

Zgodnie z tym priorytetami polityki kulturalnej określonej przede wszystkim przez ministra Waldemara Dąbrowskiego kształtowano instytucje upowszechniania sztuki i zakładano nowe. Należy do nich Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA w Krakowie utworzone 1 grudnia 2004 roku poprzez wyłączenie Oddziału Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA ze struktury Muzeum Narodowego w Krakowie⁵²³ oraz Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie. Centrum powołano dla archiwizowania, opracowywania oraz eksponowania polskich zbiorów sztuki Dalekiego Wschodu oraz kolekcji zagranicznych, popularyzowania kultury tego obszaru geograficznego i prowadzenia badań naukowych w tym zakresie.⁵²⁴ W 2007 roku za kadencji rządu PiS zmieniono formę organizacyjną Centrum na muzeum i jego nazwę na Muzeum Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA, którego zakres działania uzupełniono o zadania typowe dla placówki muzealnej: urządzenie wystaw stałych i czasowych oraz uczestniczenie w wystawach w kraju i za granicą, zapewnienie warunków dla ich zwiedzania oraz prowadzenie działalności edukacyjnej, wydawniczej i kulturalnej związanych tematycznie z kulturą Dalekiego Wschodu.⁵²⁵

Dla potrzeb upowszechniania sztuki współczesnej powołano 1 maja 2005 roku Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, ustalając jako jego zadania:

„1) ukazanie dorobku i przemian sztuki polskiej XX wieku w kontekście międzynarodowym oraz prezentacja znaczących zjawisk sztuki współczesnej;

---

⁵²² B. Gierat-Bieroń, *W Europie, czyli w domu*, w: *Ministrowie kultury ...*, op. cit., s. 237.

⁵²³ Zarządzenie Nr 22 Ministra Kultury z dnia 13 września 2004 r. w sprawie wyłączenia z Muzeum Narodowego w Krakowie Oddziału Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA, Dz. Urz. MK, Nr 7, poz. 38.

⁵²⁴ Zarządzenie Nr 21 Ministra Kultury z dnia 13 września 2004 r. w sprawie utworzenia Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA, Dz. Urz. MK, Nr 7, poz. 37.

⁵²⁵ Zarządzenie Nr 25 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 31 lipca 2007 r. w sprawie zmiany przedmiotu działania i nadania statutu Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA, Dz. Urz. MKiDN, Nr 3, poz. 46.

- 2) gromadzenie dzieł sztuki nowoczesnej i współczesnej oraz materiałów dokumentacyjnych i ich katalogowanie i naukowe opracowywanie;
- 3) udostępnianie zgromadzonych zbiorów i prowadzenie działalności wystawienniczej, promocyjnej, edukacyjnej, badawczej;
- 4) opracowywanie, publikowanie i rozpowszechnianie wydawnictw;
- 5) inspirowanie i prowadzenie działalności popularyzatorskiej dotyczącej najszerszego pojęcia sztuki, m.in. sztuk wizualnych, filmu, teatru, muzyki”.⁵²⁶

Z dniem 1 stycznia 2006 roku rozpoczęło działalność Centrum Sztuki Współczesnej „Znaki Czasu” w Toruniu, uruchomione na potrzeby realizacji Narodowego Programu Kultury „Znaki Czasu” oraz tworzenia i zarządzanie regionalną kolekcją sztuki współczesnej, jej udostępniania poprzez ekspozycje, prowadzenia: bazy danych dzieł sztuki współczesnej i jej twórców oraz edukacji kulturalnej i promocji na rzecz sztuki współczesnej.⁵²⁷

W sferze organizacji życia teatralnego dokonano również pewnych zmian instytucjonalnych, nadając nowe statuty teatrom państwowym, aktualizując je zgodnie z istniejącym stanem prawnym, ostatnio po zmianie ich statusu na instytucje artystyczne i społeczno-ekonomicznymi ich warunkami funkcjonowania. Korzystając z ustawy o działalności kulturalnej dzielono i łączono instytucje kultury, tworzone instytucje wspólne współprowadzone przez MKiDN i inne podmioty – jak pokazano wyżej. Z centralnych instytucji kulturalnych „o szczególnym znaczeniu dla polskiej kultury narodowej” podzielono w 1998 roku Teatr Narodowy w Warszawie na Teatr Wielki – Operę Narodową i Teatr Narodowy⁵²⁸, które z dniem 1 stycznia 2012 roku stały się państwowymi instytucjami artystycznymi, co wymagało kolejnej zmiany ich statutów, nie zmieniających wszelako ich podstawowego celu działalności, którym dla Teatru Wielkiego to: „przygotowanie i wystawianie dzieł operowych i muzycznych z narodowego i światowego repertuaru”⁵²⁹, a dla Teatru Narodowego niezmiennie pozostały zadania:

---

⁵²⁶ Zarządzenie Nr 6 Ministra Kultury z dnia 29 kwietnia 2005 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, Dz. Urz. MK, Nr 2, poz. 10.

Zarządzenie Nr 4 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Centrum Sztuki Współczesnej „Znaki Czasu” w Toruniu, Dz. Urz. MKiDN, Nr 1, opublikowany w: bip.mkidngov.pl/pages/dzienniki-urzedowe-mkidn/dziennik-urzedowy-2006.php

⁵²⁸ Zarządzenie Nr 11 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 15 kwietnia 1998 r. w sprawie podziału państwowej instytucji kultury Teatru Narodowego na Teatr Wielki – Operę Narodową oraz Teatr narodowy oraz nadania statutów utworzonym w wyniku podziału państwowym instytucjom kultury, Dz. Urz. MKiS, Nr 6, poz. 17 oraz z 2005 r., Nr 3, poz. 28.

⁵²⁹ Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 24 maja 2012 r. w sprawie nadania statutu Teatrowi Wielkiemu – Operze Narodowej oraz zmiany statusu na państwową instytucję artystyczną, Dz. Urz. MKiDN, poz. 20.

- „1) przygotowywanie i wystawianie dzieł dramatycznych z narodowego i światowego repertuaru;
- 2) realizacja różnorodnych form teatralnych oraz interdyscyplinarnych przedsięwzięć teatralnych;
- 3) promocja oraz upowszechnianie sztuki i kultury teatralnej”.⁵³⁰

25 czerwca 2003 roku za kadencji ministra Waldemara Dąbrowskiego utworzony został Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego dla organizowania i koordynowania promocji polskiego teatru, opieki nad zbiorami materiałów dokumentującymi życie teatralne w Polsce, edukacji teatralnej i inicjowania badań nad dziejami, stanem współczesnym i przyszłością teatru.⁵³¹

Bez działań instytucjonalnych nie pozostawiono również kultury muzycznej. Za kadencji ministra Waldemara Dąbrowskiego z dniem 1 października 2005 roku utworzono państwową wspólną instytucję kultury Europejskie Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego w Lusławicach, której postawiono następujące zadania:

- „Kształcenie najbardziej uzdolnionych młodych muzyków z całego świata do osiągnięcia pełnej dojrzałości muzycznej.
- Organizowanie w Centrum spotkań utalentowanych młodych muzyków, pedagogów i profesorów w dziedzinie nauk humanistycznych, którzy będą dzielić się doświadczeniami i wspólnie uczyć się i studiować w duchu środkowo – europejskiej tradycji muzycznej.
- Dzięki cennym kontaktom i wymianie doświadczeń umożliwienie młodemu pokoleniu muzyków pogłębienie swej wiedzy muzycznej poprzez lepsze poznanie znaczenia struktury i stylów muzycznych
- Zachęcanie studentów do wykonawstwa muzycznego, w którym technika zostanie podporządkowana wyobraźni poprzez poznanie filozoficznych i społecznych uwarunkowań poszczególnych kompozycji”.⁵³²

Formalnie z dniem 1 stycznia 2006 roku jako państwową instytucję kultury utworzono Narodową Orkiestrę Symfoniczną Polskiego Radia z siedzibą w Katowicach zadaniem prowadzenia „działalności orkiestrowej”.⁵³³ Realizując jeden z postulatów wyborczych PiS założona została młodzieżowa Polska Orkiestra Sinfonia Iuventus z siedzibą w Warszawie, dla „promowania utalentowanych młodych muzyków” (do 30 lat), z zadaniem prowadzenia

---

⁵³⁰ Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 grudnia 2012 r. w sprawie zmiany statusu Teatru Narodowego na państwową instytucję artystyczną oraz nadania statutu, Dz. Urz. MKiDN, poz. 68.

⁵³¹ Zarządzenie Nr 16 Ministra Kultury z dnia 25 czerwca 2003 r. w sprawie utworzenia Instytutu Teatralnego im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie, Dz. Urz. MK, Nr 4, poz. 25.

⁵³² Zarządzenie Nr 34 Ministra Kultury z dnia 22 września 2005 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Europejskiemu Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego w Lusławicach, Dz. Urz. MK, Nr 5, poz. 34.

⁵³³ Zarządzenie Nr 41 Ministra Kultury z dnia 31 października 2005 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Narodowej Orkiestrze Symfonicznej Polskiego Radia z siedzibą w Katowicach, op. cit.

działalności koncertowej i edukacyjnej. Członkami Orkiestry są studenci i absolwenci szkół i kierunków muzycznych.⁵³⁴

W 2010 roku minister Bogdan Zdrojewski powołał Instytut Muzyki i Tańca w Warszawie, wyznaczając mu następujące zadania:

- „1) formułowanie opinii i wniosków oraz podejmowanie działań na rzecz jakości zarządzania kulturą muzyczną i taneczną w Polsce oraz form jej finansowania;
- 2) formułowanie opinii i wniosków oraz podejmowanie działań na rzecz edukacji muzycznej i tanecznej w Polsce;
- 3) ochrona dziedzictwa kulturowego związanego z muzyką polską i w Polsce ze szczególnym wspieraniem kompletowania dokumentacji historycznej zaniedbanych okresów w dziejach muzyki polskiej;
- 4) ochrona dziedzictwa kulturowego związanego z tańcem, a w szczególności tańcem polskim;
- 5) promocja polskiej muzyki oraz polskiego tańca w kraju i za granicą;
- 6) inicjowanie innych działań związanych z realizacją celów statutowych”.⁵³⁵

W sferze kinematografii, której sytuacja była najbardziej znana i bliska ministrowi Waldemarowi Dąbrowskiemu jako byłemu przewodniczącemu Komitetu Kinematografii (1990-1994) minister kultury jako organizator nadał statut Instytucji Filmowej „Film Polski” – Agencja Promocji utworzonej zarządzeniem przewodniczącego Komitetu Kinematografii⁵³⁶ z zadaniem upowszechniania i promocji kultury filmowej obrotu filmami, produkcji i opracowania filmów⁵³⁷ („uznana została „za zlikwidowaną” w 2007 roku, za rządów PiS) oraz Polski Instytut Sztuki Filmowej w Warszawie, utworzony na mocy ustawy o kinematografii „realizujący politykę kulturalną państwa w zakresie kinematografii”, poprzez stwarzanie: warunków rozwoju polskiej produkcji filmowej i udostępniania polskiej, europejskiej i światowej twórczości filmowej społeczeństwu polskiemu oraz promocję narodowej sztuki filmowej.⁵³⁸ Za kadencji ministra Bogdana Zdrojewskiego nadano status państwowych instytucji kultury studiom filmowym: „Kadr”, „Tor”, „Zebra”, które zajmować się miały „edukacją i upowszechnianiem kultury

---

⁵³⁴ Zarządzenie Nr 31 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 września 2007 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Polskiej Orkiestrze Sinfonia Iuventus, Dz. Urz. MKiDN, Nr 4, poz. 58.

⁵³⁵ Zarządzenie Nr 24 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 września 2010 r., w sprawie utworzenia i nadania statutu Instytutu Muzyki i Tańca w Warszawie, Dz. Urz. MKiDN, Nr 4, poz. 41.

⁵³⁶ Zarządzenie Nr 6 Przewodniczącego Komitetu Kinematografii z dnia 25 listopada 1999 r. w sprawie połączenia Agencji Dystrybucji Filmowej i „Filmu Polskiego” Instytucji Filmowej, za: Statut Instytucji Filmowej „Film Polski” – Agencja Promocji, bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/indexec66.pdf

⁵³⁷ Zarządzenie Nr 3 Ministra Kultury z dnia 25 lutego 2003 r. w sprawie zatwierdzenia statutu Instytucji Filmowej „Film Polski – Agencja Promocji, Dz. Urz. MK, Nr 1, opublikowany w: bip.mkidngov.pl/pages/dzienniki-urzedowe-mkidn/dziennik-urzedowy-2003.php

⁵³⁸ Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o kinematografii, Dz. U. z 2005 r., Nr 132, poz. 1111.

filmowej” oraz Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Fabularnych w Łodzi.⁵³⁹ 30 czerwca 2003 roku połączona została Agencja Produkcji Filmowej ze Studiem Filmowym „Profil”. Powstała w ten sposób państwowa instytucja kultury pod nazwą Agencja Produkcji Filmowej⁵⁴⁰ (zlikwidowana za kadencji ministra Kazimierza M. Ujazdowskiego w 2005 roku, podobnie Instytucja Filmowa Agencja Scenariuszowa oraz Agencja Produkcji Filmowej), w 2005 roku powstało Studio Filmowe „Kronika” z połączenia Studia Filmowego „Kronika” i Studia Filmowego „Wir”, Wytwórnia Filmowa „Czołówka” z połączenia Wytwórni Filmowej „Czołówka i Studia Filmowego im. Karola Irzykowskiego. W 2011 roku na potrzeby kinematografii utworzone zostało Centrum Technologii Audiowizualnych poprzez przekształcenie Wytwórni Filmów Fabularnych we Wrocławiu, z postanowieniem, iż jej przedmiotem działania będzie „edukacja i upowszechnianie kultury oraz nowatorskich technik multimedialnych, szczególnie w zakresie rozwiązań dla kinematografii”.⁵⁴¹

Stałym priorytetem polityki kulturalnej wszystkich rządów było upowszechnianie książki i czytelnictwa, a jego instytucjonalnym wyrazem stał się Instytut Książki utworzony 1 grudnia 2003 roku, określając jako jego statutowy cel działania promocję polskiej literatury i jej

---

⁵³⁹ Zarządzenie Nr 47 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 października 2011 r. w sprawie utworzenia państwowej instytucji kultury Studio Filmowe „Kadr” przez przekształcenie państwowych instytucji filmowych Studio Filmowe „KADR” i Studio Filmowe „OKO”, Dz. Urz. MKiDN, Nr 7, poz. 66.

Zarządzenie Nr 48 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 października 2011 r. w sprawie utworzenia państwowej instytucji kultury Studio Filmowe „Tor” przez przekształcenie państwowej instytucji filmowej Studio Filmowe „TOR”, Dz. Urz. MKiDN, Nr 7, poz. 67.

Zarządzenie Nr 53 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 listopada 2011 r. w sprawie utworzenia państwowej instytucji kultury Studio Filmowe „Zebra” przez przekształcenie państwowych instytucji filmowych: Studio Filmowe „ZEBRA” i Studio Filmowe „PERSPEKTYWA”, Dz. Urz. MKiDN, Nr 8, poz. 72.

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 grudnia 2012 r. w sprawie utworzenia państwowej instytucji kultury Wytwórnia Filmów Dokumentalnych i Fabularnych przez przekształcenie państwowej instytucji filmowej Wytwórnia Filmów Dokumentalnych Fabularnych, Dz. Urz. MKiDN, poz. 84.

Zarządzenie Nr 55 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 listopada 2011 r. w sprawie utworzenia państwowej instytucji kultury Centrum Technologii Audiowizualnych przez przekształcenie państwowej instytucji filmowej Wytwórnia Filmów Fabularnych we Wrocławiu, Dz. Urz. MKiDN, Nr 8, poz. 74.

⁵⁴⁰ Zarządzenie Nr 17 Ministra Kultury z dnia 28 czerwca 2003 r. w sprawie połączenia Agencji Produkcji Filmowej i Studia Filmowego „Profil”, Dz. Urz. MK, Nr 4, opublikowane w: bip.mkidngov.pl/pages/dzienniki-urzedowe-mkidn/dziennik-urzedowy-2003.php

⁵⁴¹ Zarządzenie Nr 55 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 listopada 2011 r. w sprawie utworzenia państwowej instytucji kultury Centrum Technologii Audiowizualnych przez przekształcenie państwowej instytucji filmowej ..., op. cit.

dziedzictwa, języka polskiego, polskiej książki i edytorstwa w kraju i zagranicą oraz czytelnictwa.⁵⁴²

Rozwijające się technologie informatyczne wpłynęły na życie codzienne i zawodowe Polaków i wykorzystane zostały dla potrzeb działalności kulturalnej, w szczególności dla utrwalania wydarzeń artystycznych i dziedzictwa narodowego i jego udostępniania i upowszechniania. W 2005 roku utworzone zostało Polskie Wydawnictwo Audiowizualne, którego misję zdefiniowano jako „upowszechnianie kultury, nauki i edukacji w mediach audiowizualnych”.⁵⁴³ W 2009 roku PWA przekształcono w Narodowy Instytut Audiowizualny, ustalając jako jego zadania: „gromadzenie, archiwizację, digitalizację, udostępnianie i upowszechnianie zbiorów audiowizualnych” oraz działalność popularyzatorską, edukacyjną, badawczą i wydawniczą.⁵⁴⁴

Z instytucji specjalnych pozostających pod pieczęcią MKiDN powołano w 2011 roku na mocy ustawy Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia w Warszawie, którego misję określa polityka państwa. Zadania określone w ustawie sprowadzają się do podejmowania, inicjowania i wspierania badań naukowych dotyczących stosunków polsko-rosyjskich, i w związku z tym organizowanie konferencji, seminariów, wykładów i dyskusji, upowszechniania wiedzy w społeczeństwie polskim i rosyjskim, w szczególności o: przeszłości, kulturze i dziedzictwie obu narodów i relacjach polsko-rosyjskich oraz prowadzenie, inspirowanie i wspieranie edukacji w tym zakresie na terenie obu państw, nawiązywania i podtrzymywania kontaktów między ośrodkami akademickimi, naukowymi, kulturalnymi oraz politycznymi w Rzeczypospolitej Polskiej i Federacji Rosyjskiej, wymiany studentów, współpracy między organizacjami pozarządowymi, jednostkami samorządu terytorialnego,

---

⁵⁴² Zarządzenie Nr 34 Ministra Kultury z dnia 19 listopada 2003 r. w sprawie utworzenia Instytutu Książki, Dz. Urz. MK, Nr 8, poz. 53.

⁵⁴³ Zarządzenie Nr 32 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 września 2005 r., w sprawie utworzenia i nadania statutu Polskiemu Wydawnictwu Audiowizualnemu, Dz. Urz. MKiDN, Nr 5, poz. 52.

⁵⁴⁴ Zarządzenie Nr 8 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 kwietnia 2009 r. w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Polskiego Wydawnictwa Audiowizualnego, Dz. Urz. MKiDN Nr 2, poz. 9; oraz Zarządzenie Nr 18 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 kwietnia 2011 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Polskiego Wydawnictwa Audiowizualnego, Dz. Urz. MKiDN, Nr 2, poz. 22.

zawodowego i gospodarczego obu państw i analogicznymi ośrodkami działającymi na rzecz porozumienia polsko-rosyjskiego i dofinansowanie przedsięwzięć w tym zakresie.⁵⁴⁵

Dla instytucjonalnego wsparcia podmiotów zaangażowanych w realizację polityki kulturalnej w 2002 roku na mocy zarządzenia ministra Andrzeja Celińskiego połączone zostały: Centrum Animacji Kultury, Instytut Dziedzictwa Narodowego i Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury w Ciechanowie. W ten sposób powstała instytucja Narodowe Centrum Kultury w Warszawie realizująca statutowe zadania: promowanie polskiego dziedzictwa kulturowego ujmowanego w kontekście europejskich tradycji, animowanie ruchu społeczno-kulturalnego i inspirowanie społeczności lokalnych do aktywnego uczestnictwa w kulturze, gromadzenie i udostępnianie informacji kulturalnej i co może najważniejsze „kreowanie idei kultury jako sfery i narzędzia rozwoju społeczno-gospodarczego oraz edukacji obywatelskiej”, przy czym Centrum winno pozyskiwać pozabudżetowe środki ze źródeł krajowych oraz zagranicznych, w tym Unii Europejskiej, z przeznaczeniem na finansowanie zadań własnych.⁵⁴⁶ Zadania NCK zostały ponownie określone w zarządzeniu wyłączającym Centrum ze struktury Instytutu im. Adama Mickiewicza i nadanym mu statucie. Należy do nich, poza wskazanymi wyżej, ogólnie sformułowanymi zadaniami popularyzowania tradycji narodowej i państwowej oraz promocji dziedzictwa narodowego z jego eksponowaniem jako „ważnego elementu europejskiego dziedzictwa kulturowego”, wspomaganie ruchów społecznych funkcjonujących „w sferze kultury” i organizacji pozarządowych oraz obowiązkiem starania się o środki pozabudżetowe, zapisano wśród nich konkretniejsze zadania: prowadzenia edukacji kulturalnej, prac badawczych i sporządzania ekspertyz dotyczących upowszechniania kultury i dziedzictwa narodowego, monitorowania działalności samorządowych instytucji kultury oraz zapewniania możliwości „podwyższania kwalifikacji kadr zajmujących się działalnością kulturalną” czyli organizowania różnych form kształcenia dla pracowników instytucji kultury i animatorów kultury,⁵⁴⁷ podejmowanie działań dla zwiększania dostępu do kultury i przeciwdziałania

---

⁵⁴⁵ Ustawa z dnia 25 marca 2011 r. o *Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia*, Dz. U. z 2011 r., Nr 76, poz. 408.

⁵⁴⁶ Zarządzenie Nr 29 Ministra Kultury z dnia 7 maja 2002 r. w sprawie połączenia instytucji kultury: *Centrum Animacji Kultury, Instytutu Dziedzictwa Narodowego i Krajowego Ośrodka Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury w Ciechanowie oraz utworzenia Narodowego Centrum Kultury i nadania mu statutu*, Dz. Urz. MK, Nr 2, poz. 32.

⁵⁴⁷ Zarządzenie Nr 8 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 marca 2006 r. w sprawie nadania statutu państwowej instytucji kultury *Narodowemu Centrum Kultury*, Dz. Urz. MKiDN, Nr 2, poz. 15; Załącznik

wykluczeniu z uczestnictwa w kulturze.⁵⁴⁸ Merytoryczny zakres działania NCK rozszerzano w następnych latach, w konsekwencji wprowadzania programów operacyjnych i narodowych programów kultury i możliwościami związanymi z projektami: badawczymi, edukacyjnymi, kulturalnymi i prowadzenia określonych akcji społecznych. Do 2015 roku statut Centrum modyfikowano pięciokrotnie.

NCK obejmuje zasięgiem swojego działania całą sferę upowszechniania kultury i stąd wynika jego szczególna rola w instytucjonalnym systemie kultury, którego systematyczny ogląd merytoryczny i organizacyjny jest jego statutowym obowiązkiem, co wynika wprost ze znowelizowanego w 2008 roku zarządzenia ministra nakazującego Centrum opracowywanie i zlecenie analiz, diagnoz i ekspertyz i przygotowywanie „na potrzeby własne oraz administracji publicznej, szczególnie dla Ministra corocznych raportów z dziedziny objętej zakresem działalności Centrum”.⁵⁴⁹ Przegląd nowoutworzonych instytucji kultury w okresie transformacji ustrojowej obrazuje generalnie kierunki i priorytety polityki kulturalnej w poszczególnych kadencjach.⁵⁵⁰

---

do zarządzenia Nr 8 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 marca 2006 r. – *Statut Narodowego Centrum Kultury*.

⁵⁴⁸ Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 grudnia 2014 r. w sprawie nadania statutu Narodowemu Centrum Kultury, Dz. Urz. MKiDN, poz. 49; Załącznik do zarządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 grudnia 2014 r. – *Statut Narodowego Centrum Kultury*.

⁵⁴⁹ Zarządzenie Nr 35 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 31 października 2008 r. zmieniające zarządzenie w sprawie nadania statutu państwowej instytucji kultury Narodowemu Centrum Kultury, Dz. Urz. MKiDN, Nr 6, poz. 63.

⁵⁵⁰ A. Wąsowska-Pawlik, *Polityka kulturalna Polski 1989-2012* w: *Kultura a rozwój*, op. cit., s. 120.

UWAGI PODSUMOWUJĄCE

Przeprowadzone analizy wiodą do wniosku, iż oba modele polityki kulturalnej wykazują zasadnicze odmienności w odniesieniu do przesłanek światopoglądowo-aksjologicznych – z jednej strony świecko-socjalistycznych, z drugiej – określonych ogólnie, a nawet ogólnikowo odwołań do pluralizmu światopoglądowego i wartości uniwersalnych, ale też w mniejszym lub większym zakresie do wartości chrześcijańskich i narodowych, ale bez dokładniejszego określenia. Jakie wartości (ich zestaw) czy przekonania i postawy wchodziły w grę, ujawniały w obu przypadkach systematyczne ingerencje cenzorskie w Polsce Ludowej i okazjonalne, doraźne interwencje organizatorów instytucji artystycznych i kulturalnych po 1989 roku w politykę repertuarową, programy działalności kulturalnej i konkretne „wydarzenia artystyczne”. Przyjęto bowiem zasadę już w pierwszym rządowym dokumencie III RP, że „Polityka kulturalna nie może stronić od wyboru pewnych wartości”. Każda tego rodzaju interwencja ministra „właściwego do spraw kultury”, organów samorządowych czy przedstawicieli określonych środowisk wywoływała dyskusję o swobodach artystycznych i granicach wolności twórczej.

Różnice obu modeli dotyczą także deklarowanych nadrzędnych celów polityki kulturalnej: uformowania „człowieka socjalizmu” w PRL i utrzymania tożsamości narodowej w warunkach ładu demokratycznego i typowego dla niego pluralizmu światopoglądowego i ideologiczno-politycznego w III RP. W obu przypadkach wyznaczano sferze upowszechniania także kształtowanie „osobowości wszechstronnie rozwiniętej”, w ramach reglamentowanych treści kultury w „realnym socjalizmie”, pozostawiając ludziom swobodę ich wyboru w ustroju demokratycznym. Znamienna pod tym względem jest zmiana formuły „upowszechnianie kultury” na „animacja kulturalna”. Oznacza ona – według Józefa Kargula – przejście od etatystycznego systemu „upowszechniania kultury do animacji kulturalnej”, od centralizmu merytorycznego i organizacyjno-instytucjonalnego w sferze kultury artystycznej narzucającego rozpowszechniane treści do społecznego, upodmiotowionego organizowania uczestnictwa w kulturze w instytucjach kulturalnych i samoorganizacji partycypacji kulturalnej przez jednostki.

Polityka kulturalna PRL była podwójnie centralistyczna czy, inaczej mówiąc, monocentryczna: (1) ze względu na określanie przez państwo upowszechnianych treści kultury

i (2) w sferze organizacji i zarządzania instytucjonalnym układem upowszechniania uczestnictwa w kulturze i nadzoru politycznego nad nim. Układ ten wprawdzie ulegał stopniowej destrukcji, podobnie jak centralizm merytoryczny. Stawał się on faktycznie w różnych miejscach mniej lub bardziej decentralistyczny merytorycznie i zarządczo, zachowując pozory centralizmu. Proces ten, widoczny coraz bardziej w latach 80., Andrzej Tyszka ujął następująco:

„Rozpatrywany w kategoriach analizy struktur organizacyjnych jawi się on obecnie jako efekt **nieskoordynowanej centralizacji**. Nie mając już cech ścisłego monocentryzmu, zawiera elementy żywiolowo narastającego pluralizmu. Wskutek tego zmniejszyła się zależność wielu ogniw systemu organizacyjnego kultury od jednolitej polityki kulturalnej państwa. Pewne inicjatywy i instytucje wyłamały się poza jej wpływ” (podkr. A. T.).⁵⁵¹

Monopolistyczna etatystyczna polityka kulturalna PRL w swych realizacjach traciła ten charakter w wyniku zachodzących procesów społeczno-ekonomicznych i politycznych, które doprowadzając do zmiany ustroju państwa, doprowadziła do powstania nowego modelu polityki kulturalnej w Polsce, po 1989 roku, który można by – za Andrzejem Tyszką – nazwać „uspołecznionym mecenatem publicznym”.

Podstawowym dylematem polityki kulturalnej u początku transformacji ustrojowej było zachowanie mecenatu państwa bądź wprowadzenie neoliberalnego modelu upowszechniania kultury regulowanego przez mechanizmy rynkowe. Został on szybko, bo już w 1991 roku ustawowo rozstrzygnięty na rzecz utrzymania finansowego mecenatu państwa z decentralizacją instytucjonalnego systemu organizacji życia kulturalnego wprowadzonego w 1990 roku ustawą o samorządzie gminnym. Reguły rynkowe zastosowano jedynie w odniesieniu do przemysłów kultury. Tocząca się dalej dyskusja dotyczyła już nie tyle zachowania mecenatu państwa w kulturze, chociaż pojawiały się jeszcze głosy o „urynkowieniu kultury” głównie ze środowiska ekonomicznego, co ustalenia „ile państwa w kulturze?”. Konieczność utrzymania mecenatu państwa była każdorazowo potwierdzana przez kolejnych ministrów kultury. Nie ma już problemu „mecenat państwa” czy „rynek w kulturze”. Pytanie „ile państwa w kulturze?” dotyczy wyłącznie wysokości finansowania tej sfery z budżetu państwa. Wspólnym „interese” instytucjonalnego systemu upowszechniania uczestnictwa w kulturze w okresie PRL i transformacji ustrojowej jest właśnie zapewnienie mecenatu finansowego państwa w najszerszym zakresie. Niezmiennym postulatem środowisk artystycznych i instytucji kulturalnych od początku transformacji do dzisiaj jest zwiększenie państwowych „nakładów

---

⁵⁵¹ A. Tyszka, *Interesy i ideały kultury*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987, s. 266-267.

na kulturę”, od 1% budżetowych wydatków państwa, poprzez 1% dochodów państwa, po 1% Produktu Krajowego Brutto.

Przełomowym momentem w finansowaniu przedsięwzięć kulturalnych i określeniu podstawowych celów polityki kulturalnej było wprowadzenie na szeroką skalę przez ministra Waldemara Dąbrowskiego, kontynuowanych do dziś programów operacyjnych, wynikających z opracowanej za jego kadencji Narodowej Strategii Kultury. Zapewniły one środki na konkretne projekty związane z realizacją głównych celów polityki kulturalnej państwa.

Pojawiły się również możliwości pozyskiwania pozabudżetowych środków na działalność kulturalną, głównie z programów Unii Europejskiej, które są bardzo efektywnie wykorzystywane przez państwowe, samorządowe i pozarządowe podmioty funkcjonujące w sferze kultury.

Nadzieją pozostaje włączenie w sferę finansowania upowszechnienie kultury przemysłów kultury, w ogóle włączenie ich do resortu kultury w całości. Są one dziedziną gospodarki narodowej ujętą w innych jej działach. Ogólniejszym problemem pozostaje uznanie przez kolejne rządy, że „kultura i przemysły kultury są szansą rozwojową dla Polski”, by posłużyć się tytułem pracy zbiorowej zainicjowanej przez Jana Szomburga. Kwestii tej nie podejmowały rządy PRL, mimo deklaracji w tym zakresie i ujmowania kultury w planach rozwoju społeczno-gospodarczego i nie stanowiła ona przedmiotu zainteresowań, a tym bardziej działań państwa w okresie transformacji. Kolejnym rządów RP należy dedykować następującą wypowiedź Jana Szomburga w tej kwestii: „(...) zarówno kultura, jak i przemysły kultury nie były dotąd w Polsce przedmiotem głębszej refleksji publicznej i czynników państwowych. Nadszedł czas, aby to zmienić”.⁵⁵²

---

⁵⁵² J. Szomburg, *Kultura i przemysły kultury szansą rozwojową dla Polski*, w: J. Szomburg (red.), *Kultura i przemysły kultury szansą rozwojową dla Polski*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Centrum Animacji Kultury, Gdańsk 2002, s. 10.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

Ustawy

- Ustawa Konstytucyjna z dnia 22 lipca 1952 r. *przepisy wprowadzające Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Dziennik Ustaw” z 1952 r., Nr 33, poz. 233.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. *o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Dziennik Ustaw” z 1990 r., Nr 16, poz. 94.
- Ustawa z dnia 16 lipca 1997 r. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, „Dziennik Ustaw” z 1997 r., Nr 78, poz. 483.
- Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. *o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Dziennik Ustaw” z 2009 r., Nr 114, poz. 946.
- Ustawa z dnia 21 lipca 1944 r. o powołaniu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 1, poz. 1; *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, „Załącznik do Dziennika Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 1, poz. 1.
- Ustawa z dnia 3 czerwca 1924 r. *o poczcie, telegrafii i telefonii*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 1933 r., Nr 63, poz. 481.
- Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. *o opiece nad muzeami publicznymi*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 1933 r., Nr 32, poz. 279.
- Ustawa z dnia 13 marca 1934 r. *o filmach i ich wyświetlaniu*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” z 1934 r., Nr 36, poz. 323.
- Ustawa z dnia 11 września 1944 r. *o organizacji i zakresie działania Rad Narodowych*, „Dziennik Ustaw” z 1944 r., Nr 5, poz. 22.
- Ustawa z dnia 31 grudnia 1944 r. *o powołaniu Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej*, „Dziennik Ustaw” z 1944 r., Nr 18, poz. 99.
- Ustawa z dnia 4 lutego 1949 r. *o utworzeniu i zakresie działania Centralnego Urzędu Radiofonii*, „Dziennik Ustaw” z 1949 r., Nr 9, poz. 50.
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 roku *o walce z analfabetyzmem*, „Dziennik Ustaw” z 1949 r., Nr 25, poz. 177.
- Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 r. *o organizacji wyższego szkolnictwa artystycznego*, „Dziennik Ustaw” z 1950 r., Nr 29, poz. 269.
- Ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. *o organizacji współpracy kulturalnej z zagranicą*, „Dziennik Ustaw” z 1950 r., Nr 36, poz. 324.
- Ustawa z dnia 31 października 1951 r. *o przekazaniu Ministrowi Kultury i Sztuki zakresu działania Ministra Oświaty w przedmiocie bibliotek i zbiorów bibliotecznych*, „Dziennik Ustaw” z 1951 r., Nr 58, poz. 400.
- Ustawa z dnia 15 grudnia 1951 r. *o kinematografii*, „Dziennik Ustaw” z 1951 r., Nr 66, poz. 452.
- Ustawa z dnia 15 lutego 1952 r. *o zmianie form organizacji nauczania początkowego dorosłych*, „Dziennik Ustaw” z 1952 r., Nr 11, poz. 66.

Ustawa z dnia 2 grudnia 1960 r. o Komitecie do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja”, „Dziennik Ustaw” z 1960 r., Nr 54, poz. 307.

Ustawa z dnia 16 lutego 1961 r. o zakresie działania Ministra Kultury i Sztuki, „Dziennik Ustaw” z 1961 r., Nr 10, poz. 53.

Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, „Dziennik Ustaw” z 1961 r., Nr 32, poz. 160.

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach, „Dziennik Ustaw” z 1962 r., Nr 10, poz. 48.

Ustawa z dnia 29 marca 1962 r. o wyższych szkołach artystycznych, „Dziennik Ustaw” z 1962 r., Nr 20, poz. 88.

Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach, „Dziennik Ustaw” z 1968 r., Nr 12, poz. 63.

Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r. o zezwoleniach na publiczną działalność artystyczną, rozrywkową i sportową, „Dziennik Ustaw” z 1968 r., Nr 12, poz. 64.

Ustawa z dnia 29 marca 1969 r. o wyższych szkołach artystycznych, „Dziennik Ustaw” z 1969 r., Nr 6, poz. 48.

Ustawa z dnia 23 września 1973 r. o emerytalnym zaopatrzeniu twórców i ich rodzin, „Dziennik Ustaw” z 1973 r., Nr 38, poz. 225.

Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, „Dziennik Ustaw” z 1975 r., Nr 16, poz. 91.

Ustawa z dnia 26 kwietnia 1979 r. o terenowych funduszach odnowy zabytków, „Dziennik Ustaw” z 1979 r., Nr 8, poz. 46.

Ustawa z dnia 31 lipca 1981 r. o kontroli publikacji i widowisk, „Dziennik Ustaw” z 1981 r., Nr 20, poz. 99.

Ustawa z dnia 4 maja 1982 r. o Narodowej Radzie Kultury oraz o Funduszu Rozwoju Kultury, „Dziennik Ustaw” z 1982 r., Nr 14, poz. 111.

Ustawa z dnia 4 maja 1982 r. o Urzędzie Ministra Kultury i Sztuki, „Dziennik Ustaw” z 1982 r., Nr 14, poz. 112.

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, „Dziennik Ustaw” z 1983 r., Nr 38, poz. 173.

Ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o Polskiej Agencji Prasowej, „Dziennik Ustaw” z 1983 r., Nr 44, poz. 202.

Ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o zmianie ustawy o kontroli publikacji i widowisk, „Dziennik Ustaw” z 1983 r., Nr 44, poz. 204.

Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe, „Dziennik Ustaw” z 1984 r., Nr 5, poz. 24.

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, „Dziennik Ustaw” z 1984 r., Nr 21, poz. 97.

Ustawa z dnia 26 kwietnia 1984 r. o upowszechnianiu kultury oraz prawach i obowiązkach pracowników upowszechniania kultury, „Dziennik Ustaw” z 1984 r., Nr 26, poz. 129.

Ustawa z dnia 28 grudnia 1984 r. o instytucjach artystycznych, „Dziennik Ustaw” z 1984 r., Nr 60, poz. 304.

Ustawa z dnia 22 maja 1986 r. o zasadach udziału młodzieży w życiu państwowym, społecznym, gospodarczym i kulturalnym kraju, „Dziennik Ustaw” z 1986 r., Nr 21, poz. 108.

Ustawa z dnia 16 lipca 1987 r. o kinematografii, „Dziennik Ustaw” z 1987 r., Nr 22, poz. 127.

Ustawa z dnia 5 grudnia 1987 r. o zmianie ustawy o kontroli publikacji i widowisk, „Dziennik Ustaw” z 1987 r., Nr 37, poz. 209.

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, „Dziennik Ustaw” z 1989 r., Nr 20, poz. 104.

Ustawa z dnia 29 maja 1989 r. o zmianie ustawy o kontroli publikacji i widowisk, „Dziennik Ustaw” z 1989 r., Nr 34, poz. 186.

Ustawa z dnia 22 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym, „Dziennik Ustaw” z 1990 r., Nr 16, poz. 95.

Ustawa z dnia 22 marca 1990 r. o terenowych organach rządowej administracji ogólnej, „Dziennik Ustaw” z 1990 r., Nr 20, poz. 123.

Ustawa z dnia 22 marca 1990 r. o likwidacji Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa-Książka-Ruch”, „Dziennik Ustaw” z 1990 r., Nr 21, poz. 125.

Ustawa z dnia 11 kwietnia 1990 r. o uchyleniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk zniesieniu organów tej kontroli oraz zmianie ustawy – Prawo prasowe, „Dziennik Ustaw” z 1990 r., Nr 29, poz. 173.

Ustawa z dnia 17 maja 1990 r. o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczególnych pomiędzy organy gminy a organy administracji rządowej oraz o zmianie niektórych ustaw, „Dziennik Ustaw” z 1990 r., Nr 34, poz. 198.

Ustawa z dnia 19 lipca 1990 r. o zmianie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach, „Dziennik Ustaw” z 1990 r., Nr 56, poz. 322.

Ustawa z dnia 14 grudnia 1990 r. o zniesieniu i likwidacji niektórych funduszy, „Dziennik Ustaw” z 1990 r., Nr 89, poz. 517.

Ustawa z dnia 28 czerwca 1991 r. o uchyleniu ustawy o Narodowej Radzie Kultury, „Dziennik Ustaw” z 1991 r., Nr 64, poz. 273.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, „Dziennik Ustaw” z 1991 r., Nr 114, poz. 493.

Ustawa z dnia 29 lipca 1992 r. o grach i zakładach wzajemnych, „Dziennik Ustaw” z 1992 r., Nr 68, poz. 341.

Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, „Dziennik Ustaw” z 1993 r., Nr 7, poz. 34.

Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, „Dziennik Ustaw” z 1994 r., Nr 24, poz. 83.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1996 r. o zmianie Ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, „Dziennik Ustaw” z 1996 r., Nr 90, poz. 406.

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, „Dziennik Ustaw” z 1997 r., Nr 5, poz. 24.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, „Dziennik Ustaw” z 1997 r., Nr 85, poz. 539.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, „Dziennik Ustaw” z 1998 r., Nr 91, poz. 576.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o administracji rządowej w województwie, „Dziennik Ustaw” z 1998 r., Nr 91, poz. 577.

- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. *o samorządzie powiatowym*, „Dziennik Ustaw” z 1998 r., Nr 91, poz. 578.
- Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. *o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa*, „Dziennik Ustaw” z 1998 r., Nr 96, poz. 603.
- Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. *o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa*, „Dziennik Ustaw” z 1998 r., Nr 106, poz. 668.
- Ustawa z dnia 3 lutego 2001 r. *o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina*, „Dziennik Ustaw” z 2001 r., Nr 16, poz. 168.
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. *o zmianie ustawy o bibliotekach*, „Dziennik Ustaw” z 2001 r., Nr 129, poz. 1440.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. *o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, „Dziennik Ustaw” z 2003 r., Nr 96, poz. 873.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Dziennik Ustaw” z 2003 r., Nr 162, poz. 1568.
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. *o Narodowym Planie Rozwoju*, „Dziennik Ustaw” z 2004 r., Nr 116, poz. 1206.
- Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. *o kinematografii*, „Dziennik Ustaw” z 2005 r., Nr 132, poz. 1111.
- Ustawa z dnia 24 lutego 2006 r. *o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Dziennik Ustaw” z 2006 r., Nr 50, poz. 362.
- Ustawa z dnia 23 marca 2006 r. *o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych wdrażająca postanowienia dyrektywy 2001/84/WE Parlamentu Europejskiego*, „Dziennik Ustaw” z 2006 r., Nr 90, poz. 631.
- Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. *o zasadach prowadzenia polityki rozwoju*, „Dziennik Ustaw” z 2006 r., Nr 227, poz. 1658.
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. *o wojewodzie i administracji rządowej w województwie*, „Dziennik Ustaw” z 2009 r., Nr 31, poz. 206.
- Ustawa z dnia 19 listopada 2009 r. *o grach hazardowych*, „Dziennik Ustaw” z 2009 r., Nr 201, poz. 1540.
- Ustawa z dnia 17 grudnia 2009 r. *o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, ustawy o samorządzie województwa oraz ustawy o samorządzie powiatowym*, „Dziennik Ustaw” z 2010 r., Nr 28, poz. 142.
- Ustawa z dnia 19 lutego 2010 r. *o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Dziennik Ustaw” z 2010 r., Nr 75, poz. 474.
- Ustawa z dnia 8 lipca 2010 r. *o zmianie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, „Dziennik Ustaw” z 2010 r., Nr 152, poz. 1016.
- Ustawa z dnia 22 października 2010 r. *o ratyfikacji Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzonej w Paryżu dnia 17 października 2003 r.*, „Dziennik Ustaw” z 2010 r., Nr 225, poz. 1462.

- Ustawa z dnia 25 marca 2011 r. o Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, „Dziennik Ustaw” z 2011 r., Nr 76, poz. 408.
- Ustawa z dnia 1 kwietnia 2011 r. o zmianie ustawy o państwowych instytucjach filmowych, „Dziennik Ustaw” z 2011 r., Nr 126, poz. 713.
- Ustawa z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz niektórych innych ustaw, „Dziennik Ustaw” z 2011 r., Nr 207, poz. 1230.
- Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zasadach realizacji programów w zakresie polityki spójności finansowych w perspektywie finansowej 2014 – 2020, „Dziennik Ustaw” z 2014 r., poz. 1146.
- Ustawa z dnia 15 stycznia 2015 r. o przekształcaniu jednoosobowych spółek Skarbu Państwa prowadzących działalność z wykorzystaniem dóbr kultury w państwowe instytucje kultury, „Dziennik Ustaw” z 2015 r., poz. 337.
- Ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, „Dziennik Ustaw” z 2015 r., poz. 566.

Dekrety

- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 września 1944 r. o zakresie działania i organizacji Resortu Kultury i Sztuki, „Dziennik Ustaw” z 1944 r., Nr 5, poz. 24.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 22 listopada 1944 r. o utworzeniu Przedsiębiorstwa Państwowego „Polskie Radio”, „Dziennik Ustaw” z 1944 r., Nr 13, poz. 69.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 26 października 1945 r. o utworzeniu Polskiej Agencji Prasowej PAP, „Dziennik Ustaw” z 1945 r., Nr 50, poz. 278 i 279.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 13 listopada 1945 r. o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego „Film Polski”, „Dziennik Ustaw” z 1945 r., Nr 55, poz. 308.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 1 marca 1946 r. o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej, „Dziennik Ustaw” z 1946 r., Nr 14, poz. 99.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 22 marca 1946 r. o Państwowym Instytucie Książki, „Dziennik Ustaw” z 1946 r., Nr 12, poz. 78.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 17 kwietnia 1946 r. o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi, „Dziennik Ustaw” z 1946 r., Nr 26, poz. 163.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 5 lipca 1946 r. o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, „Dziennik Ustaw” z 1946 r., Nr 34, poz. 210.

- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 11 kwietnia 1947 r. *o zniesieniu Urzędu Ministerstwa Informacji i Propagandy oraz Urzędów Informacji i Propagandy*, „Dziennik Ustaw” z 1947 r., Nr 32, poz. 147.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 28 października 1947 r. *o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego*, „Dziennik Ustaw” z 1947 r., Nr 66, poz. 415.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 29 marca 1951 r. *o archiwach państwowych*, „Dziennik Ustaw” z 1951 r., Nr 19, poz. 149.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 2 sierpnia 1951 r. *o utworzeniu i zakresie działania Komitetu do Spraw Radiofonii „Polskie Radio”*, „Dziennik Ustaw” z 1951 r., Nr 41, poz. 308.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 2 sierpnia 1951 r. *o utworzeniu i zakresie działania Centralnego Urzędu Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa*, „Dziennik Ustaw” z 1951 r., Nr 41, poz. 309.
- Dekret z dnia 22 kwietnia 1952 r. *o częściowej zmianie dekretu z dnia 5 lipca 1946 r. o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk*, „Dziennik Ustaw” z 1952 r., Nr 19, poz. 114.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 24 kwietnia 1952 r. *o zniesieniu fundacji*, „Dziennik Ustaw” z 1952 r., Nr 25, poz. 172.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 16 września 1953 r. *o szkolnictwie artystycznym*, „Dziennik Ustaw” z 1953 r., Nr 43, poz. 212.
- Dekret z dnia 23 marca 1956 roku *o obowiązkach szkolnym*, „Dziennik Ustaw” z 1956 r., Nr 9, poz. 52.

Rozporządzenia

- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006 z dnia 11 lipca 2006 r. *ustanawiającego przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego oraz Funduszu Spójności i uchylającego rozporządzenie (WE) nr 1260/1999*, „Dziennik Urzędowy” UE L210 z 31 lipca 2006 r., s. 25-78.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 lipca 1948 r. *o utworzeniu Instytutu Badań Literackich*, „Dziennik Ustaw” z 1948 r., Nr 37, poz. 266.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 9 maja 1949 r. *w sprawie organizacji i właściwości Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk oraz urzędów podległych*, „Dziennik Ustaw” z 1949 r., Nr 32, poz. 241.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 maja 1949 r. *w sprawie koncesjonowania przedsiębiorstw przemysłu poligraficznego i drukarni*, „Dziennik Ustaw” z 1949 r., Nr 34, poz. 245.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 maja 1949 r. *w sprawie zmiany rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 24 lipca 1948 r. o utworzeniu Instytutu Badań Literackich*, „Dziennik Ustaw” z 1949 r., Nr 34, poz. 246.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 lipca 1951 r. *zmieniające rozporządzenie o utworzeniu Instytutu Badań Literackich*, „Dziennik Ustaw” z 1951 r., Nr 40, poz. 301.

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 lutego 1961 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Sztuki, „Dziennik Ustaw” z 1961 r., Nr 10, poz. 56.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 czerwca 1965 r. w sprawie zasad organizacji kształcenia i wychowania w szkołach i innych placówkach kształcenia artystycznego, „Dziennik Ustaw” z 1965 r., Nr 25, poz. 169.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 kwietnia 1968 r. w sprawie określenia rodzajów publicznej działalności artystycznej, rozrywkowej i sportowej oraz właściwości w zakresie udzielania na nie zezwoleń, „Dziennik Ustaw” z 1968 r., Nr 12, poz. 66.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 marca 1970 r. w sprawie zakresu i trybu sprawowania nadzoru i kontroli przez organy kontroli prasy, publikacji i widowisk, „Dziennik Ustaw” z 1970 r., Nr 6, poz. 50.
- Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Handlu Zagranicznego i Gospodarki Morskiej, „Dziennik Ustaw” z 1974 r., Nr 17, poz. 93.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 1975 r. w sprawie zakresu i trybu sprawowania nadzoru i kontroli przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, „Dziennik Ustaw” z 1975 r., Nr 13, poz. 75.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 kwietnia 1983 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu działania Ministra Kultury i Sztuki, „Dziennik Ustaw” z 1983 r., Nr 32, poz. 150.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 lipca 1984 r. w sprawie rozgłośni oraz tele- i radiowęzłów zakładowych, „Dziennik Ustaw” z 1984 r., Nr 40, poz. 210.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 października 1987 r. w sprawie ogólnych zasad kształtowania sieci instytucji i placówek upowszechniania kultury, „Dziennik Ustaw” z 1987 r., Nr 34, poz. 187.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 lipca 1993 r. w sprawie określenia zadań i kompetencji z zakresu rządowej administracji ogólnej i specjalnej, które mogą być przekazane niektórym gminom o statusie miasta, wraz z mieniem służącym do ich wykonania, a także zasad i trybu przekazania, „Dziennik Ustaw” z 1993 r., Nr 65, poz. 309.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 kwietnia 1994 r. w sprawie nadania statutu Ministerstwu Kultury i Sztuki, „Dziennik Ustaw” z 1994 r., Nr 59, poz. 241.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 kwietnia 1995 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie nadania statutu Ministerstwu Kultury i Sztuki, „Dziennik Ustaw” z 1995 r., Nr 48, poz. 250.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 lipca 1996 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie nadania statutu Ministerstwu Kultury i Sztuki, „Dziennik Ustaw” z 1996 r., Nr 95, poz. 434.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 sierpnia 1996 r. w sprawie Pełnomocnika Rządu do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą, „Dziennik Ustaw” z 1996 r., Nr 107, poz. 504.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 czerwca 1997 r. w sprawie nadania statutu Ministerstwu Kultury i Sztuki, „Dziennik Ustaw” z 1997 r., Nr 67, poz. 424.

- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 lutego 1998 r. w sprawie nadania statutu Ministerstwu Kultury i Sztuki, „Dziennik Ustaw” z 1998 r., Nr 24, poz. 128.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 października 1999 r. w sprawie utworzenia Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Ustaw” z 1999 r., Nr 91, poz. 1014.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 maja 2000 r., w sprawie określenia zakresu zadań w dziedzinie kultury objętych mecenatem państwa oraz szczegółowych zasad i trybu udzielania jednostkom samorządu terytorialnego dotacji na te zadania i dotacji celowych na dofinansowanie bieżących zadań własnych, związanych z prowadzeniem instytucji kultury, przejętych 1 stycznia 1999 r., „Dziennik Ustaw” z 2000 r., Nr 40, poz. 463.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 października 2001 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Ustaw” z 2001 r., Nr 122, poz. 1329.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 października 2001 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministerstwa Kultury, „Dziennik Ustaw” z 2001 r., Nr 122, poz. 1337.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 czerwca 2004 r. w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa wykonywanych przez samorządowe instytucje filmowe i instytucje kultury oraz udzielania dotacji na te zadania, „Dziennik Ustaw” z 2004 r., Nr 144, poz. 1518.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 11 czerwca 2004 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury, „Dziennik Ustaw” z 2004 r., Nr 134, poz. 1430.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 2005 r. w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa wykonywanych przez samorządowe instytucje filmowe i instytucje kultury oraz udzielania dotacji na te zadania, „Dziennik Ustaw” z 2005 r., Nr 74, poz. 646.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 października 2005 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Ministerstwa Kultury, „Dziennik Ustaw” z 2005 r., Nr 220, poz. 1885.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 listopada 2007 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Ustaw” z 2007 r., Nr 216, poz. 1595.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 2007 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa wykonywanych przez samorządowe instytucje filmowe i instytucje kultury oraz udzielania dotacji na te zadania, „Dziennik Ustaw” z 2007 r., Nr 247, poz. 1824.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 lipca 2008 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa wykonywanych przez samorządowe instytucje filmowe i instytucje kultury oraz udzielania dotacji na te zadania, „Dziennik Ustaw” z 2008 r., Nr 139, poz. 878.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 listopada 2011 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Ustaw” z 2011 r., Nr 248, poz. 1482.

- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 września 2014 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Ustaw” z 2014 r., poz. 1258.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 17 listopada 2015 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Ustaw” z 2015 r., poz. 1894.
- Rozporządzenie Kierownika Resortu Kultury i Sztuki wydane w porozumieniu z kierownikiem Resortu Administracji Publicznej z dnia 5 października 1944 r. o utworzeniu organów kultury i sztuki przy urzędach wojewódzkich i starostwach powiatowych, „Dziennik Ustaw” z 1944 r., Nr 7, poz. 37.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 7 grudnia 1945 r. w sprawie ustroju szkolnictwa muzycznego, „Dziennik Ustaw” z 1946 r., Nr 1, poz. 2.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 29 grudnia 1973 r. w sprawie uznawania działalności za twórczą oraz działania Komisji do Spraw Zaopatrzenia Emerytalnego Twórców, „Dziennik Ustaw” z 1974 r., Nr 1, poz. 7.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 lipca 1975 r. w sprawie prowadzenia księgarń, antykwariatów i sprzedaży dzieł sztuki przez jednostki gospodarki nie uspołecznionej, „Dziennik Ustaw” z 1975 r., Nr 27, poz. 142.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 27 października 1984 r. w sprawie zasad doskonalenia i kształcenia pracowników upowszechniania kultury oraz zasad finansowania tej działalności, „Dziennik Ustaw” z 1984 r., Nr 54, poz. 278.
- Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 17 marca 1986 r. w sprawie stosowania przepisów ustawy o instytucjach artystycznych do instytucji artystycznych podległych Ministrowi Obrony Narodowej, „Dziennik Ustaw” z 1986 r., Nr 11, poz. 68.
- Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 15 maja 1991 r. w sprawie stosowania przepisów ustawy o instytucjach artystycznych do instytucji artystycznych podległych Ministrowi Obrony Narodowej, „Dziennik Ustaw” z 1991 r., Nr 43, poz. 192.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 17 lutego 1992 r. w sprawie prowadzenia rejestracji instytucji kultury, „Dziennik Ustaw” z 1992 r., Nr 20, poz. 80.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 25 maja 1992 r. w sprawie wymagań kwalifikacyjnych i trybu stwierdzania kwalifikacji uprawniających do zajmowania określonych stanowisk w instytucjach kultury, „Dziennik Ustaw” z 1992 r., Nr 46, poz. 206.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 12 października 1992 r. w sprawie rozciągnięcia przepisów ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej na działalność kulturalną prowadzoną w jednostkach organizacyjnych podległych lub nadzorowanych przez Ministra Spraw Wewnętrznych, „Dziennik Ustaw” z 1992 r., Nr 79, poz. 403.
- Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 5 października 1993 r. w sprawie rozciągnięcia przepisów ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej na działalność kulturalną prowadzoną w jednostkach organizacyjnych podległych lub nadzorowanych przez Ministra Obrony Narodowej, „Dziennik Ustaw” z 1993 r., Nr 96, poz. 439.

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 22 grudnia 1994 r. w sprawie wysokości opłat na Fundusz Promocji Twórczości od egzemplarzy utworów, których autorska ochrona majątkowa upłynęła, szczegółowych zasad wypłat z tego Funduszu oraz przyznawania z niego stypendiów i pomocy socjalnej, „Dziennik Ustaw” z 1994 r., Nr 138, poz. 735.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie szczegółowych zasad, trybu przyznawania i wysokości okazjonalnych nagród za osiągnięcia w dziedzinie twórczości artystycznej, upowszechniania dóbr kultury, „Dziennik Ustaw” z 1996 r., Nr 155, poz. 764.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie szczegółowych zasad, trybu i wysokości przyznawania stypendiów osobom zajmującym się twórczością artystyczną, upowszechnianiem i ochroną dóbr kultury, „Dziennik Ustaw” z 1996 r., Nr 155, poz. 765.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 9 marca 1999 r. w sprawie określenia dla pracowników tworzących zawodową grupę muzealników wymagań kwalifikacyjnych uprawniających do zajmowania stanowisk związanych z działalnością podstawową muzeów oraz trybu ich stwierdzania, „Dziennik Ustaw” z 1999 r., Nr 26, poz. 233.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 9 marca 1999 r. w sprawie wymagań kwalifikacyjnych i trybu stwierdzania kwalifikacji uprawniających do zajmowania określonych stanowisk w niektórych instytucjach kultury, dla których organizatorem jest administracja rządowa lub jednostki samorządu terytorialnego, „Dziennik Ustaw” z 1999 r., Nr 26, poz. 234.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 20 czerwca 2001 r. w sprawie zasad i trybu prowadzenia Państwowego Rejestru Muzeów, warunków i trybu dokonywania wpisów w Rejestrze oraz okoliczności, w jakich można zarządzić kontrolę w celu ustalenia czy muzeum spełnia nadal warunki wpisu do Rejestru, „Dziennik Ustaw” z 2001 r., Nr 72, poz. 753.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 17 stycznia 2003 r. w sprawie podmiotów uprawnionych do występowania z wnioskiem o przyznanie środków z Funduszu Promocji Twórczości oraz wymogów formalnych, jakim powinien odpowiadać ten wniosek, „Dziennik Ustaw” z 2003 r., Nr 13, poz. 134.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 24 lutego 2003 r. w sprawie wysokości procentu wpłat na Fundusz Promocji Twórczości, „Dziennik Ustaw” z 2003 r., Nr 41, poz. 354.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 18 lipca 2003 r. w sprawie warunków promowania i wspierania zadań z zakresu kultury finansowanych lub dofinansowywanych ze środków pochodzących z dopłat do stawek w grach stanowiących monopol Państwa, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków na realizację zadań i ich rozliczania, „Dziennik Ustaw” z 2003 r., Nr 130, poz. 1194.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków, „Dziennik Ustaw” z 2004 r., Nr 75, poz. 706.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego, „Dziennik Ustaw” z 2004 r., Nr 102, poz. 1066.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 29 grudnia 2004 r. w sprawie typów szkół artystycznych publicznych i niepublicznych, „Dziennik Ustaw” z 2005 r., Nr 6, poz. 42.

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 28 stycznia 2005 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury, „Dziennik Ustaw” z 2005 r., Nr 24, poz. 200.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 28 stycznia 2005 r. w sprawie szczegółowych zasad gospodarki finansowej Funduszu Promocji Kultury, „Dziennik Ustaw” z 2005 r., Nr 24, poz. 201.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 27 października 2005 r. w sprawie udzielania przez Polski Instytut Sztuki Filmowej dofinansowania przedsięwzięć z zakresu kinematografii, „Dziennik Ustaw” z 2005 r., Nr 219, poz. 1870.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 8 lipca 2008 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej w ramach działania „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju”, „Dziennik Ustaw” z 2008 r., Nr 138, poz. 868.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 czerwca 2010 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury, „Dziennik Ustaw” z 2010 r., Nr 118, poz. 797.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 stycznia 2012 r. w sprawie sposobu prowadzenia i udostępniania rejestru instytucji kultury, „Dziennik Ustaw” z 2012 r., poz. 189.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 czerwca 2012 r. w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa w dziedzinie kultury, na które jednostki samorządu terytorialnego mogą otrzymywać dotacje, oraz sposobu i trybu przyznawania tych dotacji, „Dziennik Ustaw” z 2012 r., poz. 737.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015 r. w sprawie powierzenia specjalistycznej jednostce nadzoru - Centrum Edukacji Artystycznej prowadzenia ewidencji niepublicznych szkół artystycznych, „Dziennik Ustaw” z 2015 r., poz. 977.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 sierpnia 2015 r. w sprawie typów szkół artystycznych publicznych i niepublicznych, „Dziennik Ustaw” z 2015 r., poz. 1210.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 sierpnia 2015 r. w sprawie udzielania pomocy na kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014 – 2020, „Dziennik Ustaw” z 2015 r., poz. 1234.
- Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 21 sierpnia 2015 r. w sprawie udzielania pomocy publicznej i pomocy de minimis na cyfrowe udostępnienie informacji sektora publicznego ze źródeł administracji i zasobów kultury w ramach Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa na lata 2014-2020, „Dziennik Ustaw” z 2015 r., poz. 1237.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 28 sierpnia 2015 r. w sprawie udzielania pomocy inwestycyjnej na kulturę i zachowanie dziedzictwa kulturowego

w ramach regionalnych programów operacyjnych na lata 2014 – 2020, „Dziennik Ustaw” z 2015 r., poz. 1364.

Decyzja Rady (WE) nr 2006/702/WE z dnia 6 października 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla spójności, „Dziennik Urzędowy”, UE L291 z 21 października 2006 r., s. 11-32.

Uchwały

Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 4 maja 1982 r. [o sytuacji i zadaniach w kulturze], „Dziennik Ustaw” z 1982 r., Nr 13, poz. 94, 95 i 96.

Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 24 września 1987 r. w sprawie polityki kulturalnej państwa, „Monitor Polski” Nr 29, poz. 224.

Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 21 stycznia 1988 r. w sprawie planu Centralnego Funduszu Rozwoju Kultury na 1988 r., „Monitor Polski” Nr 2, poz. 8.

Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 15 lutego 1989 r. w sprawie planu Centralnego Funduszu Rozwoju Kultury na 1989 r., „Monitor Polski” Nr 3, poz. 23.

Uchwała Rady Państwa z dnia 17 września 1981 r. w sprawie siedzib i terytorialnego zasięgu działania okręgowych urzędów kontroli publikacji i widowisk, „Dziennik Ustaw” z 1981 r., Nr 24, poz. 125.

Uchwała Rady Państwa z dnia 17 września 1981 r. w sprawie regulaminu sprawowania kontroli publikacji i widowisk, „Dziennik Ustaw” z 1981 r., Nr 24, poz. 126.

Uchwała Rady Ministrów z dnia 14 maja 1948 r. w sprawie statutu organizacyjnego Ministerstwa Kultury i Sztuki, „Monitor Polski” Nr 51, poz. 294.

Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 listopada 1949 r. w sprawie połączenia Spółdzielni Wydawniczych „Wydawnictwo Ludowe” i „Chłopski Świat”, „Monitor Polski” Nr A – 90, poz. 1089.

Uchwała Nr 527 Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1951 r. w sprawie tymczasowej struktury organizacyjnej Ministerstwa Kultury i Sztuki, „Monitor Polski” Nr A-76, poz. 1048.

Uchwała Nr 674 Rady Ministrów z dnia 21 września 1951 r. w sprawie tymczasowego statutu Komitetu do Spraw Radiofonii „Polskie Radio”, „Monitor Polski” Nr 87, poz. 1197.

Uchwała Nr 295 Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 1952 r. w sprawie tymczasowego statutu organizacyjnego Ministerstwa Kultury i Sztuki, „Monitor Polski” Nr 35, poz. 512.

Uchwała Nr 154 Rady Ministrów z dnia 2 czerwca 1964 r. w sprawie utworzenia funduszu autorskiego, „Monitor Polski” Nr 40, poz. 186 i 187.

Uchwała Nr 243 Rady Ministrów z dnia 9 września 1972 r. w sprawie urlopów na prowadzenie działalności twórczej, „Monitor Polski” Nr 45, poz. 240.

Uchwała Nr 244 Rady Ministrów z dnia 9 września 1972 r. w sprawie utworzenia Funduszu Rozwoju Twórczości Plastycznej, „Monitor Polski” Nr 45, poz. 241.

Uchwała Nr 179 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 1978 r. w sprawie wykorzystania zabytków nieruchomych na cele użytkowe, „Monitor Polski” Nr 37, poz. 142.

Uchwała Nr 78 Rady Ministrów z dnia 29 maja 1979 r. w sprawie funduszu autorskiego, „Monitor Polski” Nr 15, poz. 85, 86 i 87.

- Uchwała Nr 149 Rady Ministrów z dnia 29 października 1983 r. w sprawie utworzenia Funduszu Literatury, „Monitor Polski” Nr 36, poz. 204.
- Uchwała Nr 76 Rady Ministrów z dnia 9 lipca 1992 r. w sprawie wykazu zadań państwowych, które mogą być zlecone jednostkom niepaństwowym, „Monitor Polski”, Nr 23, poz. 169.
- Uchwała Nr 176/2010 Rady Ministrów z dnia 12 października 2010 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Kultura+”, RM111-155-10, http://www.mkidn.gov.pl/media/docs/2012/20121022_uchwalaRM_kult_plus.pdf
- Uchwała Nr 238/2011 Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 2011 r. zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Kultura+”, RM111-240-11, http://www.mkidn.gov.pl/media/docs/2012/20121022_zm_uchwalyRM_kult_plus.pdf
- Uchwała Nr 118 Prezydium Rządu z dnia 1 marca 1952 r. w sprawie pracy kulturalno-oświatowej na wsi, „Monitor Rządowy MKiS”, Departament Amatorskiego Ruchu Artystycznego MKiS, Nr SDK-I-3a/53/52.
- Uchwała Nr 424 Prezydium Rządu z dnia 24 maja 1952 r. w sprawie utworzenia Rady Czytelnictwa i Książki, „Monitor Polski” Nr A – 43, poz. 655.
- Uchwała Nr 434 Prezydium Rządu z dnia 13 czerwca 1953 r. w sprawie pracy kulturalno-oświatowej na wsi, „Monitor Polski” (tekst powielany) za: Wacław Wiecki, *Funkcja społeczna i organizacja domów kultury*, COMUK, Warszawa 1969, s. 15.
- Uchwała Nr 584 Prezydium Rządu z dnia 19 sierpnia 1954 r. w sprawie nadania statutu Bibliotece Narodowej, „Monitor Polski” Nr 87, poz. 980.
- Uchwała Nr 941 Prezydium Rządu z dnia 2 grudnia 1955 r. w sprawie zasad urządzania i finansowania placówek kulturalno-oświatowych w zakładach pracy oraz w sprawie płac pracowników kulturalno-oświatowych, „Monitor Polski” Nr 127, poz. 1627.

Zarządzenia

- Zarządzenie Nr 66 Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 kwietnia 1951 r. w sprawie tymczasowego statutu Komitetu Współpracy Kulturalnej z Zagranicą, „Monitor Polski” Nr A-38, poz. 458.
- Zarządzenie Nr 98 Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 września 2008 r. w sprawie nadania statutu Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Monitor Polski” Nr 67, poz. 597.
- Zarządzenie Nr 69 Prezesa Rady Ministrów z dnia 15 września 2010 r. w sprawie nadania statutu Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Monitor Polski” Nr 66, poz. 847.
- Zarządzenie Przewodniczącego Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dnia 8 marca 1945 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Informacji i Propagandy i Ministrem Skarbu o utworzeniu Centralnego Zarządu Zakładów Graficznych, „Monitor Polski” Nr 11, poz. 45.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 29 lipca 1947 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu oraz Prezesem Centralnego Urzędu Planowania o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego pod nazwą „Zjednoczone Zakłady Przemysłu Muzycznego”, „Monitor Polski” Nr 101, poz. 661.

- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 października 1947 r. *o ogłoszeniu wykazu przedsiębiorstw przechodzących na własność Państwa*, „Monitor Polski” Nr 146, poz. 884.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 25 marca 1948 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu oraz Prezesem Centralnego Urzędu Planowania *o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego pod nazwą „Zjednoczone Zakłady Przemysłu Muzycznego”*, „Monitor Polski” Nr 37, poz. 152.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 6 października 1948 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu i Prezesem Centralnego Urzędu Planowania *w sprawie nadania statutu przedsiębiorstwu państwowemu „Zjednoczone Zakłady Przemysłu Muzycznego”*, „Monitor Polski” Nr 77, poz. 683.
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 14 stycznia 1949 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu i Prezesem Centralnego Urzędu Planowania *o nadaniu statutu przedsiębiorstwu państwowemu pod nazwą „Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych”*, „Monitor Polski” Nr 10, poz. 125.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 8 września 1949 r. *o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego pod nazwą „Generalna Dyrekcja Teatrów, Oper i Filharmonii”*, „Monitor Polski” Nr A – 77, poz. 955.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 września 1949 r. *o nadanie statutu państwowemu przedsiębiorstwu pod nazwą „Państwowy Teatr Polski w Bielsku”*, „Monitor Polski” Nr 70, poz. 894.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 września 1949 r. *o nadanie statutu państwowemu przedsiębiorstwu pod nazwą „Państwowy Teatr Wybrzeże w Gdańsku”*, „Monitor Polski” Nr 70, poz. 895.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 września 1949 r. *o nadanie statutu państwowemu przedsiębiorstwu pod nazwą „Państwowy Teatr Śląski im. St. Wyspiańskiego w Katowicach”*, „Monitor Polski” Nr 70, poz. 896.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 września 1949 r. *o nadanie statutu państwowemu przedsiębiorstwu pod nazwą „Państwowy Teatr im. Wojska Polskiego w Łodzi”*, „Monitor Polski” Nr 70, poz. 897.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 września 1949 r. *o nadanie statutu państwowemu przedsiębiorstwu pod nazwą „Państwowy Teatr Polski w Poznaniu”*, „Monitor Polski” Nr 70, poz. 898.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 września 1949 r. *o nadanie statutu państwowemu przedsiębiorstwu pod nazwą „Państwowy Teatr Polski w Szczecinie”*, „Monitor Polski” Nr 70, poz. 899.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 września 1949 r. *o nadanie statutu państwowemu przedsiębiorstwu pod nazwą „Państwowy Teatr Polski w Warszawie”*, „Monitor Polski” Nr 70, poz. 900.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 września 1949 r. *o nadanie statutu państwowemu przedsiębiorstwu pod nazwą „Państwowy Teatr Dolnośląski we Wrocławiu”*, „Monitor Polski” Nr 70, poz. 901.

- Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dnia 21 października 1949 r. w sprawie trybu postępowania przy ubieganiu się o koncesje na prowadzenie przedsiębiorstw wydawniczych książek i druków nieperiodycznych, „Monitor Polski” Nr 79 – A, poz. 985.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 16 sierpnia 1952 r. w sprawie opłat wstępu do muzeów podległych Ministrowi Kultury i Sztuki, „Monitor Polski” Nr 75, poz. 1202.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 19 maja 1953 r. zmieniające zarządzenie z dnia 16 sierpnia 1952 r. w sprawie opłat wstępu do muzeów podległych Ministrowi Kultury i Sztuki, „Monitor Polski” Nr 100, poz. 1378.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 3 września 1953 r. w sprawie nazw publicznych bibliotek powszechnych, „Monitor Polski” Nr 84, poz. 1002.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 16 października 1953 r. w sprawie organizacji studiów w wyższych szkołach plastycznych, „Monitor Polski” Nr 98, poz. 1356.
- Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 października 1953 r. w sprawie warunków odbywania studiów wyższych oraz uzyskiwania dyplomów ich ukończenia w charakterze eksternów przez nauczycieli i pracowników kulturalno-oświatowych, „Monitor Polski” Nr 99, poz. 1365.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 13 listopada 1953 r. w sprawie utworzenia katedr podstaw marksizmu-leninizmu w wyższych szkołach artystycznych, „Monitor Polski” Nr 107, poz. 1434.
- Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 lipca 1954 r. zmieniające zarządzenie z dnia 22 października 1953 r. w sprawie warunków odbywania studiów wyższych oraz uzyskiwania dyplomów ich ukończenia w charakterze eksternistów przez nauczycieli i pracowników kulturalno-oświatowych, „Monitor Polski” Nr 77, poz. 912.
- Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 26 stycznia 1955 r., w sprawie organizacji studiów zaocznych, „Dziennik Urzędowy Min. Szk. Wyż. i CKK” Nr 3, poz. 16.
- Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 lutego 1956 r. zmieniające zarządzenie z dnia 22 października 1953 r. w sprawie warunków odbywania studiów wyższych oraz uzyskiwania dyplomów ich ukończenia w charakterze eksternów przez nauczycieli i pracowników kulturalno-oświatowych, „Monitor Polski” Nr 17, poz. 247.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 8 sierpnia 1956 r. w sprawie nadania statutu gromadzkim bibliotekom publicznym, „Monitor Polski” Nr 69, poz. 853.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 10 grudnia 1956 r. w sprawie rozszerzenia uprawnień przedsiębiorstw resortu kultury i sztuki, „Monitor Polski” Nr 104, poz. 1200.
- Zarządzenie Nr 140 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 grudnia 1956 r. w sprawie przejęcia wojewódzkich domów kultury oraz bibliotek i centralnych księgozbiorów ruchomych przy prezydiach wojewódzkich rad narodowych, (niepublikowane).
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 9 listopada 1957 r. w sprawie utworzenia Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego, „Monitor Polski” Nr A – 88, poz. 528.
- Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 23 września 1958 r. zmieniające zarządzenie z dnia 22 października 1953 r. w sprawie warunków odbywania studiów wyższych oraz uzyskiwania dyplomów ich ukończenia w charakterze eksternów przez nauczycieli i pracowników kulturalno-oświatowych, „Monitor Polski” Nr 80, poz. 462.

- Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 11 lipca 1960 r. o wprowadzeniu w uniwersytetach regulaminu studiów zaocznych, „Dziennik Urzędowy Min. Szk. Wyż.” Nr 8, poz. 30.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 28 lipca 1962 r. w sprawie usuwania i przekazywania druków zbędnych w publicznych bibliotekach powszechnych, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 9, poz. 80.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 stycznia 1963 r. w sprawie zmian w statucie Centralnej Poradni Amatorskiego Ruchu Artystycznego, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 2, poz. 13.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 8 lutego 1965 r. w sprawie produkcji filmów przeznaczonych do publicznego wyświetlania, „Monitor Polski” Nr 10, poz. 36.
- Zarządzenie Nr 104 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 31 sierpnia 1965 r. w sprawie utworzenia Państwowego Zawodowego Kursu dla Pracowników Kulturalno-Oświatowych, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 5, poz. 61.
- Zarządzenie Nr 123 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 20 października 1967 r. w sprawie prowadzenia szkolenia kursowego i doskonalenia zawodowego przez Centralną Poradnię Amatorskiego Ruchu Artystycznego w zakresie kursów III stopnia, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 8, poz. 78.
- Zarządzenie Nr 56 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 10 czerwca 1968 r. w sprawie prowadzenia kursów kulturalno-oświatowych II stopnia dla pracowników kulturalno-oświatowych i społecznego aktywu, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 7, poz. 40.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 10 lipca 1970 r. w sprawie opłat za wstęp do muzeów resortu kultury i sztuki, „Monitor Polski” Nr 23, poz. 185.
- Zarządzenie Nr 121 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 19 sierpnia 1970 r. w sprawie przekształcenia Centralnej Poradni Amatorskiego Ruchu Artystycznego w Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury i nadania mu statutu, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 12, poz. 79.
- Zarządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 23 maja 1975 r. w sprawie rekrutacji i trybu kwalifikacji pracowników bibliotek i placówek upowszechniania kultury na studia dla pracujących w szkołach wyższych, za: Informator dla kandydatów na studia wyższe dla pracujących (zaoczne i wieczorowe) na rok akademicki 1981/82, PWN, Warszawa – Kraków 1981, s. 11.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 5 czerwca 1979 r. w sprawie prowadzenia kwalifikacyjnego kursu bibliotekarskiego dla pracowników bibliotek, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 3, poz. 11.
- Zarządzenie Nr 42 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 26 lipca 1984 r. w sprawie nadania statutu Centralnemu Ośrodkowi Metodyki Upowszechniania Kultury, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 8, poz. 36.
- Zarządzenie Nr 25 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 18 lipca 1985 r. w sprawie utworzenia Centrum Sztuki Współczesnej, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 5, poz. 26.
- Zarządzenie Nr 20 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 października 1987 r. zmieniające zarządzenie w sprawie utworzenia Centrum Sztuki Współczesnej, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 3, poz. 22.

- Zarządzenie Nr 8 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 29 kwietnia 1988 r. w sprawie struktury oraz nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwa Kultury i Sztuki, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 4, poz. 14.
- Zarządzenie Nr 24 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 grudnia 1988 r. zmieniające zarządzenie w sprawie utworzenia Centrum Sztuki Współczesnej, (niepublikowane).
- Zarządzenie Nr 28 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 28 listopada 1989 r. w sprawie zmian organizacyjnych w Ministerstwie Kultury i Sztuki, „Dziennik Urzędowy MKiS”, za: Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach..., op. cit., s. 106-107.
- Zarządzenie Nr 12 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 28 marca 1990 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Sztuki, „Dziennik Urzędowy MKiS”, Nr 2, poz. 12.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 22 września 1990 r. w sprawie powołania Państwowej Służby Ochrony Zabytków i określenia jej struktury, „Monitor Polski” Nr 35, poz. 285.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 31 października 1991 r. w sprawie utworzenia Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych oraz nadania mu statutu, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 2, poz. 8.
- Zarządzenie Nr 9 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 1 kwietnia 1992 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Sztuki, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 2, poz. 3.
- Zarządzenie Nr 26 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 26 sierpnia 1992 r. w sprawie zmiany nazwy Centralnego Ośrodka Metodyki Upowszechniania Kultury na Centrum Animacji Kulturalnej oraz nadania mu statutu (niepublikowane), za: „Dziennik Urzędowy MK” Nr 2, poz. 32.
- Zarządzenie Nr 54 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 29 grudnia 1993 r. w sprawie utworzenia Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 6, poz. 25.
- Zarządzenie Nr 16 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 sierpnia 1997 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Sztuki, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 4, poz. 17.
- Zarządzenie Nr 19 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 września 1997 r. w sprawie nadania statutu państwowej instytucji kultury pn. Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury w Ciechanowie, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 6, poz. 24.
- Zarządzenie Nr 11 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 15 kwietnia 1998 r. w sprawie podziału państwowej instytucji kultury Teatru Narodowego na Teatr Wielki – Operę Narodową oraz Teatr narodowy oraz nadania statutów utworzonym w wyniku podziału państwowym instytucjom kultury, „Dziennik Urzędowy MKiS” Nr 6, poz. 17.
- Zarządzenie Nr 6 Przewodniczącego Komitetu Kinematografii z dnia 25 listopada 1999 r. w sprawie połączenia Agencji Dystrybucji Filmowej i „Filmu Polskiego” Instytucji Filmowej, za: Statut Instytucji Filmowej „Film Polski” – Agencja Promocji, opublikowany w: bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/indexec66.pdf
- Zarządzenie Nr 2 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 7 lutego 2000 r. w sprawie utworzenia Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej „Instytutu Adama Mickiewicza”, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 2, poz. 3.

- Zarządzenie Nr 11 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 listopada 2000 r. w sprawie utworzenia Instytutu Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Urzędowy MKiDN”, Nr 10, poz. 22.
- Zarządzenie Nr 13 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 listopada 2000 r. w sprawie zmiany nazwy Centrum Sztuki Współczesnej oraz zmiany zarządzenia w sprawie utworzenia Centrum Sztuki Współczesnej, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 11, poz. 27.
- Zarządzenie Nr 33 Ministra Kultury z dnia 20 listopada 2001 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 16, poz. 44.
- Zarządzenie Nr 28 Ministra Kultury z dnia 26 kwietnia 2002 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 2, poz. 31.
- Zarządzenie Nr 29 Ministra Kultury z dnia 7 maja 2002 r. w sprawie połączenia instytucji kultury: Centrum Animacji Kultury, Instytutu Dziedzictwa Narodowego i Krajowego Ośrodka Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury w Ciechanowie oraz utworzeniu Narodowego Centrum Kultury i nadania mu statutu, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 2, poz. 32.
- Zarządzenie Nr 54 Ministra Kultury z dnia 14 października 2002 r. w sprawie połączenia instytucji kultury: Ośrodka Dokumentacji Zabytków i Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu oraz utworzenia Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków i nadania mu statutu, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 5, poz. 67.
- Zarządzenie Nr 3 Ministra Kultury z dnia 25 lutego 2003 r. w sprawie zatwierdzenia statutu Instytucji Filmowej „Film Polski – Agencja Promocji”, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 1, w: bip.mkidngov.pl/pages/dzienniki-urzedowe-mkidn/dziennik-urzedowy-2003.php
- Zarządzenie Nr 16 Ministra Kultury z dnia 25 czerwca 2003 r. w sprawie utworzenia Instytutu Teatralnego im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie, „Dziennik Urzędowy MK”, Nr 4, poz. 25.
- Zarządzenie Nr 17 Ministra Kultury z dnia 28 czerwca 2003 r. w sprawie połączenia Agencji Produkcji Filmowej i Studia Filmowego „Profil”, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 4, w: bip.mkidngov.pl/pages/dzienniki-urzedowe-mkidn/dziennik-urzedowy-2003.php
- Zarządzenie Nr 26 Ministra Kultury z dnia 23 września 2003 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 7, poz. 41.
- Zarządzenie Nr 34 Ministra Kultury z dnia 19 listopada 2003 r. w sprawie utworzenia Instytutu Książki, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 8, poz. 53.
- Zarządzenie Nr 21 Ministra Kultury z dnia 13 września 2004 r. w sprawie utworzenia Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 7, poz. 37.
- Zarządzenie Nr 22 Ministra Kultury z dnia 13 września 2004 r. w sprawie wyłączenia z Muzeum Narodowego w Krakowie Oddziału Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 7, poz. 38.
- Zarządzenie Nr 28 Ministra Kultury z dnia 21 grudnia 2004 r. w sprawie powołania Rady Pozarządowych Organizacji Kulturalnych, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 8, poz. 47.
- Zarządzenie Nr 6 Ministra Kultury z dnia 29 kwietnia 2005 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 2, poz. 10.

- Zarządzenie Nr 7 Ministra Kultury z dnia 5 maja 2005 r. w sprawie połączenia Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej Instytutu Adama Mickiewicza i Narodowego Centrum Kultury, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 2, poz. 11.
- Zarządzenie Nr 9 Ministra Kultury z dnia 19 maja 2005 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 2, poz. 13.
- Zarządzenie Nr 20 Ministra Kultury z dnia 21 lipca 2005 r. w sprawie nadania statutu Narodowemu Instytutowi Fryderyka Chopina, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 3, poz. 29.
- Zarządzenie Nr 32 Ministra Kultury z dnia 9 września 2005 r., w sprawie utworzenia i nadania statutu Polskiemu Wydawnictwu Audiowizualnemu, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 5, poz. 34.
- Zarządzenie Nr 34 Ministra Kultury z dnia 22 września 2005 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Europejskiemu Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego w Łustawicach, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 5, poz. 52.
- Zarządzenie Nr 41 Ministra Kultury z dnia 31 października 2005 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Narodowej Orkiestrze Symfonicznej Polskiego Radia z siedzibą w Katowicach, „Dziennik Urzędowy MK” Nr 6, poz. 62.
- Zarządzenie Nr 4 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Centrum Sztuki Współczesnej „Znaki Czasu” w Toruniu, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 1, poz. 4.
- Zarządzenie Nr 5 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 lutego 2006 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 1, poz. 5.
- Zarządzenie Nr 7 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 marca 2006 r. w sprawie podziału państwowej instytucji kultury Instytutu im. Adama Mickiewicza oraz państwowej instytucji kultury – Narodowego Centrum Kultury, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 2, poz. 14.
- Zarządzenie Nr 8 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 marca 2006 r. w sprawie nadania statutu państwowej instytucji kultury Narodowemu Centrum Kultury, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 2, poz. 15.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 maja 2006 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Muzeum Historii Polski w Warszawie, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 3, poz. 18.
- Zarządzenie Nr 12 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 maja 2006 r. w sprawie powołania Rady Pozarządowych Organizacji Kulturalnych, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 3, poz. 20.
- Zarządzenie Nr 21 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 24 lipca 2006 r. w sprawie nadania statutu FilMOTECE Narodowej, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 5, poz. 42.
- Zarządzenie Nr 28 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 października 2006 r. w sprawie połączenia instytucji kultury – Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków i Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego oraz utworzenia Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, „Dziennik Ustaw MKiDN” Nr 6, poz. 50.

- Zarządzenie Nr 29 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 października 2006 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 6, poz. 51.
- Zarządzenie Nr 6 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 marca 2007 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu państwowej instytucji kultury Ośrodka „Pamięć i Przyszłość”, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 1, poz. 6.
- Zarządzenie Nr 25 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 31 lipca 2007 r. w sprawie zmiany przedmiotu działania i nadania statutu Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej MANGGHA, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 3, poz. 46.
- Zarządzenie Nr 26 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 września 2007 r. zmieniające zarządzenie w sprawie utworzenia Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 4, poz. 53.
- Zarządzenie Nr 31 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 września 2007 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Polskiej Orkiestrze Sinfonia Iuventus, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 4, poz. 58.
- Zarządzenie Nr 33 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 września 2007 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 4, poz. 60.
- Zarządzenie Nr 21 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 kwietnia 2008 r. w sprawie nadania statutu Filmotece Narodowej, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 2, poz. 11.
- Zarządzenie Nr 29 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 września 2008 r. w sprawie utworzenia Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 5, poz. 48.
- Zarządzenie Nr 31 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 11 września 2008 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 5, poz. 50.
- Zarządzenie Nr 35 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 31 października 2008 r. zmieniające zarządzenie w sprawie nadania statutu państwowej instytucji kultury Narodowemu Centrum Kultury, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 7, poz. 63.
- Zarządzenie Nr 40 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 listopada 2008 r. w sprawie utworzenia i nadania statutu Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, „Dziennik Urzędowy MKiDN, Nr 6 w: bip.mkidn.gov.pl/media/download_galery/indexefa9.pdf
- Zarządzenie Nr 41 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 listopada 2008 r. zmieniające zarządzenie w sprawie utworzenia Muzeum Westerplatte w Gdańsku, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 7, poz. 70.
- Zarządzenie Nr 44 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie utworzenia Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 6, poz. 79.
- Zarządzenie Nr 8 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 kwietnia 2009 r. w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Polskiego Wydawnictwa Audiowizualnego, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 2, poz. 9.

- Zarządzenie Nr 20 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 października 2009 r. *w sprawie powołania Zespołów zadaniowych w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 4, poz. 42.
- Zarządzenie Nr 24 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 listopada 2009 r. *w sprawie połączenia państwowych instytucji filmowych – Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Fabularnych i Wytwórni Filmowej „Czołówka”*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 5, poz. 50.
- Zarządzenie Nr 5 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2010 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie powołania Zespołów zadaniowych w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 1, poz. 4.
- Zarządzenie Nr 24 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 września 2010 r., *w sprawie utworzenia i nadania statutu Instytutu Muzyki i Tańca w Warszawie*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 4, poz.41.
- Zarządzenie Nr 25 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 24 września 2010 r. *w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 4, poz. 42.
- Zarządzenie Nr 30 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 grudnia 2010 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie utworzenia i nadania statutu Europejskiemu Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego w Łustawicach*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 6, poz. 56.
- Zarządzenie Nr 32 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 grudnia 2010 r. *w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 6, poz. 58.
- Zarządzenie Nr 6 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. *w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 1, poz. 6.
- Zarządzenie Nr 18 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 kwietnia 2011 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Polskiego Wydawnictwa Audiowizualnego*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 2, poz. 22.
- Zarządzenie Nr 42 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 września 2011 r. *w sprawie powołania Komitetu Społecznego do spraw Paktu dla Kultury*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 6, poz. 52.
- Zarządzenie Nr 43 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 września 2011 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 6, poz. 53.
- Zarządzenie Nr 44 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 września 2011 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 6, poz. 54.
- Zarządzenie Nr 47 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 października 2011 r. *w sprawie utworzenia państwowej instytucji kultury Studio Filmowe „Kadr” przez przekształcenie państwowych instytucji filmowych Studio Filmowe „KADR” i Studio Filmowe „OKO”*, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 7, poz. 66.

- Zarządzenie Nr 48 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 października 2011 r. *w sprawie utworzenia państwowej instytucji kultury Studio Filmowe „Tor” przez przekształcenie państwowej instytucji filmowej Studio Filmowe „TOR”, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 7, poz. 67.*
- Zarządzenie Nr 53 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 listopada 2011 r. *w sprawie utworzenia państwowej instytucji kultury Studio Filmowe „Zebra” przez przekształcenie państwowych instytucji filmowych: Studio Filmowe „ZEBRA” i Studio Filmowe „PERSPEKTYWA”, „Dziennik Urzędowy MKiDN”, Nr 8, poz. 72.*
- Zarządzenie Nr 55 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 listopada 2011 r. *w sprawie utworzenia państwowej instytucji kultury Centrum Technologii Audiowizualnych przez przekształcenie państwowej instytucji filmowej Wytwórnia Filmów Fabularnych we Wrocławiu, „Dziennik Urzędowy MKiDN”, Nr 8, poz. 74.*
- Zarządzenie Nr 59 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 grudnia 2011 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie nadania statutu państwowej instytucji kultury Narodowemu Centrum Kultury, „Dziennik Urzędowy MKiDN” Nr 9, poz. 78.*
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 24 maja 2012 r. *w sprawie nadania statutu Teatrowi Wielkiemu – Operze Narodowej oraz zmiany statusu na państwową instytucję artystyczną, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 20.*
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 października 2012 r. *w sprawie powołania Rady Organizacji Pozarządowych przy ministrze właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego na rok 2013, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 55.*
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 października 2012 r. *w sprawie nadania statutu Centrum Sztuki Współczesnej – Zamek Ujazdowski, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 51.*
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 grudnia 2012 r. *w sprawie powołania Komisji do spraw opiniowania wniosków o przyznanie środków z Funduszu Promocji Twórczości, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 62.*
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 grudnia 2012 r. *w sprawie zmiany statusu Teatru Narodowego na państwową instytucję artystyczną oraz nadania statutu, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 68.*
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 grudnia 2012 r. *w sprawie utworzenia państwowej instytucji kultury Wytwórnia Filmów Dokumentalnych i Fabularnych przez przekształcenie państwowej instytucji filmowej Wytwórnia Filmów Dokumentalnych i Fabularnych, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 84.*
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 kwietnia 2013 r. *w sprawie nadania statutu Narodowemu Centrum Kultury, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 13.*
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 czerwca 2013 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie powołania Komisji do spraw opiniowania wniosków o przyznanie środków z Funduszu Promocji Twórczości, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 23.*
- Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 20 listopada 2013 r. *zmieniające zarządzenie w sprawie nadania statutu Narodowemu Centrum Kultury, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 46.*

Obwieszczenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 grudnia 2013 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu zarządzenia nr 51 Ministra Kultury i Sztuki w sprawie utworzenia Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów oraz nadania mu statutu, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 69.

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 17 lipca 2014 r. zmieniającym zarządzenie w sprawie nadania statutu Centrum Sztuki Współczesnej – Zamek Ujazdowski, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 31.

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 grudnia 2014 r. w sprawie podziału państwowej instytucji kultury – Narodowe Centrum Kultury i utworzenia państwowej instytucji kultury – Europejska Sieć Pamięć i Solidarność, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 48.

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 grudnia 2014 r. w sprawie nadania statutu Narodowemu Centrum Kultury, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 49.

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 30 grudnia 2014 r. w sprawie podziału państwowej instytucji kultury – Narodowe Centrum Kultury i utworzenia państwowej instytucji kultury – Europejska Sieć Pamięć i Solidarność, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 50.

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 marca 2015 r. w sprawie zmiany nazwy Europejskiej Sieci Pamięć i Solidarność, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 10.

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 kwietnia 2015 r. w sprawie powołania komisji opiniującej wnioski o przyznanie środków z Funduszu Promocji Twórczości, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 18.

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015 r. zmieniające zarządzenie w sprawie powołania komisji opiniującej wnioski o przyznanie środków z Funduszu Promocji Twórczości, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 31.

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 września 2015 r. w sprawie wytycznych do programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na rok 2016, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 39.

Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 września 2015 r. w sprawie ustalenia regulaminu organizacyjnego Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Dziennik Urzędowy MKiDN” poz. 41.

Apele, deklaracje, porozumienia

Apel prezydium Narodowej Rady Kultury, druk jednorazowy, Warszawa po 13 maja 1989 r.

Deklaracja Europejska na temat celów kulturalnych przyjęta przez IV Konferencję europejskich ministrów odpowiedzialnych za sprawy kultury, Berlin Zachodni, maj 1984.

Karta Kultury Polskiej, Warszawa, styczeń 1989.

Pakt dla Kultury, www.sbp.pl/repository/dokumenty/PaktdlaKultury.pdf.

Porozumienia Okrągłego Stołu: Warszawa 6 lutego – 5 kwietnia 1989, <http://ofop.eu/sites/ofop.eu/files/biblioteka-pliki/porozumienia-okraglego-stolu/html> (dostęp 25 czerwca 2016 r.).

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp 12 lutego 2016 r.).

Strategie rozwoju kultury

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: regiony, miasta, obszary wiejskie, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2010.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013, Ministerstwo Kultury, Warszawa, 2004.

Narodowy Plan Rewitalizacji Miast 2022. Założenia, www.mir.gov.pl/rozwój_regionalny/Polityka_regional (dostęp 5 grudnia 2015 r.)

Strategie ponadregionalne – wymiar terytorialny polityki rozwoju, Warszawa, marzec 2015.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Ministerstwo Kultury, Warszawa 2005, www.mkidn.gov.pl, (dostęp 12 grudnia 2012 r.).

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 „Programy Operacyjne”, Ministerstwo Kultury, Warszawa 2005, www.mkidn.gov.pl, (dostęp 12 grudnia 2012 r.)

Programy działania w sferze kultury

Drela L., Sanetra J., Wodzińska M., *Program Kultura 2000*, Ministerstwo Kultury. Departament Współpracy Międzynarodowej i Integracji Europejskiej. Punkt Kontaktowy ds. Kultury, Warszawa 2002.

Etmanowicz A., Sanetra-Szeliga J., *Kultura w programach i funduszach Unii Europejskiej*, Ministerstwo Kultury. Punkt Kontaktowy ds. Kultury, Warszawa 2003.

Ocena stanu ochrony dóbr kultury – program działań do 2000 roku, Warszawa 1988.

Perspektywiczny program współpracy kulturalnej z Polonią, Ministerstwo Kultury i Sztuki, maszynopis, Warszawa 1986.

Portal Funduszy Europejskich, <https://www.funduszeuropejskie.2007-2013.gov.pl/OrganizacjaFunduszyEuropejskich/Strony/NSS.aspx>, (dostęp 15 grudnia 2015 r.)

Program digitalizacji dóbr kultury oraz gromadzenia, przechowywania i udostępniania obiektów cyfrowych w Polsce 2009 – 2020, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa, wrzesień 2009.

Program Kultura 2007–2013 w Polsce – analiza i podsumowanie, Punkt Kontaktowy ds. Kultury, Instytut Adama Mickiewicza, Warszawa 2013.

Ujazdowski Kazimierz Michał, *Kultura racją stanu: program działania Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, wyd. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2000.

Wielkopolski Regionalny Program Operacyjny na lata 2007-2013, Wydawca: Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Poznań, sierpień 2008.

Zadania Ministerstwa Kultury i Sztuki 1996-1997, dokument opracowany na zlecenie MKiS, przyjęty w 1995 r., zaktualizowany w styczniu 1996 r.

Założenia systemu zarządzania rozwojem Polski, dokument przyjęty przez Radę Ministrów 27 kwietnia 2009 r.

Zdrojewski Bogdan, *Min. Zdrojewski w Sejmie o polityce kulturalnej państwa*, PAP, 20 stycznia 2010 r.; <http://www.e-teatr.pl/pl/artykuly/86435.html> (dostęp 3 grudnia 2013 r.)

Programy wyborcze partii politycznych

PRL

III Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stenogram, Warszawa, 10.III–19.III 1959 r., Książka i Wiedza, Warszawa 1959.

IV Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stenogram, Warszawa, 15-20. VI 1964 r., Książka i Wiedza, Warszawa 1964.

V Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stenogram. Warszawa 11-16 XI 1968 r., Książka i Wiedza, Warszawa 1969.

VI Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 6-11 grudnia 1971. Podstawowe materiały i dokumenty, Książka i Wiedza, Warszawa 1972.

VII Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 8-12 grudnia 1975 r. Podstawowe materiały i dokumenty, Książka i Wiedza, Warszawa 1975.

VIII Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 11-15 lutego 1980 r. Podstawowe dokumenty i materiały, Książka i Wiedza, Warszawa 1980.

IX Nadzwyczajny Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, 14 – 20 lipca 1981 r. Podstawowe dokumenty i materiały, Książka i Wiedza, Warszawa 1981.

X Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, 19 czerwca – 3 lipca 1986 r. Podstawowe dokumenty i materiały, Książka i Wiedza, Warszawa 1986.

Deklaracja Ideowa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w: Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942-1948, Książka i Wiedza, Warszawa, s. 622-625.

Deklaracja ideowa PZPR, „Nowe Drogi”, Nr 1 (13) styczeń-luty 1949, s. 5-21.

Gomułka Władysław, *Dajcie narodowi kulturę wyrosłą z rzeczywistości polskiej. Referat wygłoszony na akademii z okazji Dni Kultury Polskiej we Wrocławiu 9 czerwca 1946 r. w: Zagadnienia polityki kulturalnej PRL. Wybór tekstów*, Wydawnictwo CSP 1969, s. 2.

Gomułka Władysław, *O aktualnych problemach ideologicznej pracy partii w: Ryszard Kozłowski, Jan Sziling, Historia PRL 1960-1970. Wybór źródeł*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1984, s. 51-82.

O co walczymy? Deklaracja programowa Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej, Wydawnictwo Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej, Warszawa, 1 marca 1943 r.

O co walczymy? Deklaracja programowa Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej, Wydawnictwo Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej, Warszawa, listopad 1943 r.

O dalszy rozwój socjalistycznej Polski, o pomyślność narodu polskiego. Wytyczne Komitetu Centralnego na VIII Zjazd PZPR, Nakładem „Trybuny Ludu”, Warszawa 1979.

Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942-1948, Książka i Wiedza, Warszawa 1959.

Polska Partia Robotnicza. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki KC, 1944-1945, Książka i Wiedza, Warszawa 1959.

Tezy Komitetu Centralnego PZPR na V Zjazd partii uchwalone przez XII Plenum KC. Zadania w dziedzinie rozwoju badań naukowych, oświaty i kultury, „Nowe Drogi”, Nr 8 (231) sierpień 1968, s. 187- 195.

Uchwała [VII Zjazdu PZPR] O dalszy dynamiczny rozwój budownictwa socjalistycznego – o wyższą jakość pracy i warunków życia narodu, „Nowe Drogi”, Nr 1 (320) styczeń 1976, s. 118-148.

Uchwała III Zjazdu PZPR o wytycznych rozwoju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1959-1965, „Nowe Drogi”, Nr 4 (118) kwiecień 1959, s. 664-715.

Uchwała VIII Zjazdu PZPR. Zadania partii w dalszym rozwoju socjalistycznej Polski, w kształtowaniu pomyślności narodu polskiego, „Nowe Drogi”, Nr 3 (370) marzec 1980, s. 105-134.

III RP

IV Rzeczpospolita Sprawiedliwość dla wszystkich, Prawo i Sprawiedliwość. Program, Warszawa 2005; Program 2005 pdf (dostęp 10 czerwca 2014 r.)

21 Priorytetów PO. Program wyborczy Platformy Obywatelskiej http://mowimyjak.se.pl/newsy/fakty/platforma-obywatelska-program-wyborczy,22_31276.html (dostęp 2 lutego 2014 r.)

By ludziom żyło się lepiej. Wszystkim. Program wyborczy Platformy Obywatelskiej, Warszawa 2007.

Człowiek jest najważniejszy. Program wyborczy Polskiego Stronnictwa Ludowego, Wydawca: Komitet Wyborczy Polskie Stronnictwo Ludowe, 2011.

Dbamy o Polskę. Dbamy o Polaków. Program 2007 Prawa i Sprawiedliwości, Warszawa 2007.

I o to nam chodzi „Zadbajmy o Polską tożsamość”, Program wyborczy Demokraci.pl, Warszawa 8 maja 2005, www.slideserve.com/sharis/partia-demokratyczna (dostęp 2 lutego 2014 r.)

Manifest wyborczy Sojuszu Lewicy Demokratycznej 2005, www.sld.org.pl/public/ckwinder/userfiles/files/Manifest_wyborczy_SLD_2005.txt (dostęp 2 lutego 2014 r.)

Następny krok. Razem. Program wyborczy 2011 Platforma Obywatelska, [Warszawa 2011], www.platforma.org/media/dokumenty/Program_PO_100dpi.pdf (dostęp 2 lutego 2014 r.)

Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska. Program Prawa i Sprawiedliwości, Wydawca: Prawo i Sprawiedliwość, Kraków 2009.

Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska. Program Prawa i Sprawiedliwości, Warszawa 2011.

Plan dla Polski XXI wieku, IX Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność”, Poznań 1997, www.wszechnica.solidarnosc.org.pl/?page_id=2753 (dostęp 10 czerwca 2014 r.)

Polska przyszłości. Program Platformy Obywatelskiej RP 2015, [Warszawa 2015]

Program wyborczy SLD i UP 2001, www.sld.org.pl/public/ckwinder/userfiles/Program_Wyborczy_SLDiUP_2001.txt, dostęp 10 czerwca 2014 r.)

Uchwała Nr 1 VIII KZD ws. udziału NSZZ „Solidarność” w najbliższych wyborach do Sejmu i Senatu. Załącznik do Uchwały nr 1 VIII KZD, Poznań 26-28 czerwca 1996 roku, www.solidarnosc.org.pl/ws/wp/content/uploads/2010/10/8-KZD-Poznań-1996.pdf

Zdrowie, praca, rodzina. Program Prawa i Sprawiedliwości 2014, Wydawca: Prawo i Sprawiedliwość Warszawa [2014].

Raporty dotyczące stanu kultury

Adamski Jerzy, *Katastrofa kultury. Przestanki nowej polityki kulturalnej. Raport przedstawiony Narodowej Radzie Kultury w 1989 roku*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1989.

Böhm Aleksander, Dobosz Piotr, Jaskanis Paweł i inni, *Raport na temat systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Narodowe Centrum Kultury, Kraków 2008.

Burszta Wojciech, Duchowski Mirosław, Fatyga Barbara i inni, *Raport o stanie i zróżnicowaniu kultury miejskiej w Polsce*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa, marzec 2009.

Dorożyński Tomasz, *Ocena efektów unijnej polityki spójności. Wyzwania dla Polski w świetle nowego budżetu*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica”, Nr 289/2013, s. 33-49.

Działania Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w latach 2008–2015, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2015. Raport_MKiDN_Ministerstwo.pdf.

Europejskie polityki kulturalne 2015. Raport ze scenariuszami przyszłości publicznego finansowania sztuki współczesnej w Europie, Fundacja Bęc Zmiana, Warszawa 2009.

Folga-Januszewska Dorota, *Muzea w Polsce 1989 – 2008. Stan, zachodzące zmiany i kierunki rozwoju muzeów w Europie oraz rekomendacje dla muzeów polskich*, Warszawa, grudzień 2008.

Głowacki Jakub, Hausner Jerzy, Jakóbiak Krzysztof i inni, *Finansowanie kultury i zarządzanie instytucjami kultury*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, [Warszawa 2008].

Hausner Jerzy, *Kultura w kryzysie czy kryzys w kulturze*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2009.

Hausner Jerzy, *Przepisy prawa z zakresu kultury*, Raport opracowany na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2009.

Miejskie polityki kulturalne. Raport z badań, Fundacja Res Publica projekt współfinansowany ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, „Res Publica Nowa”, Nr 21, Warszawa 2013.

Raport o stanie kultury, Narodowa Rada Kultury, Warszawa 1986.

Rottermund Andrzej, Purchla Jacek, *Diagnoza aktualnego stanu instytucji kultury w Polsce*, Warszawa, 21 marca 1999 r.

Uwarunkowania zewnętrzne i potencjał domów kultury. Wyniki analiz DeskResearch, Raport cząstkowy opracowany dla Narodowego Centrum Kultury, przygotowany przez firmę Grupa ISQ sp. z o.o., Warszawa, listopad 2010.

Zagórska Janina, *Opinie wojewodów i dyrektorów wydziałów kultury i sztuki urzędów wojewódzkich o stanie i perspektywach rozwoju kultury w województwach*, Instytut Kultury, Zakład Polityki Kulturalnej, maszynopis, Warszawa 1977.

Znaczenie gospodarcze sektora kultury. Wstęp do analizy problemu. Raport końcowy, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2010.

Publikacje książkowe

Babiak Jerzy (red.), *Fundusze Unii Europejskiej. Doświadczenia i perspektywy*, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2006.

Baka Władysław, *W tyglu transformacji ustrojowej. Szkice i komentarze*, Książka i Wiedza, Warszawa 2004.

Balicki Stanisław Witold, *Teatr w: Tadeusz Galiński (red.)*, Kultura Polski Ludowej, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 169-200.

Banaszak Grzegorz, Kmita Jerzy, *Spoleczno-regulacyjna koncepcja kultury*. Instytut Kultury, Warszawa 1994.

Barbag Józef, Najdus Walentyna i inni, *Nauka o Polsce i świecie współczesnym*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1949.

Bierkowski Tadeusz (red.) *Polityka kulturalna PRL*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1980.

Biernacka Ewa, Mozga-Górecka Maja, Herbst Jan, *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Nowoczesne państwo i organizacje pozarządowe – wybór tekstów*, Warszawa 2008.

Bierut Bolesław, *O upowszechnianiu kultury. Przemówienie Prezydenta Rzeczypospolitej Bolesława Bieruta na otwarciu radiostacji we Wrocławiu 16 XI 1947*, Radiowy Instytut Wydawniczy, Kraków 1948.

Bobrowska Ewa, *Przemiany modelowe instytucji domu kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1997.

Bodnar Artur (red.), *Nauka o polityce. Podręcznik akademicki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.

Borejsza Jerzy, *Na rogatkach kultury polskiej*, Czytelnik Spółdzielnia Wydawnicza, Kraków 1947.

Borowiecki R., *Perspektywy rozwoju sektora kultury w Polsce*, Oficyna Ekonomiczna. Oddział Polskich Wydawnictw Profesjonalnych, Kraków 2004.

Borusiewicz Mirosław, Okraska-Knapik Magdalena, *Muzea a samorządy. Materiały z Forum Dyskusyjnego Łódź, 19-20 kwietnia 1995*, Centrum Muzeologiczne Muzeum Historii Miasta Łodzi, Łódź 1996.

- Branicki Jacek, *Wybrane aspekty prawne finansowania kultury*, Warszawa, 25 października 1994.
- Chełmińska Maria, *Podział ról w polityce kulturalnej i specyficzne zadania samorządów lokalnych. Charakterystyka rozwiązań zachodnioeuropejskich*, Referat na Sejmik „Kultura a samorząd – kierunki zmian. Hława 8-11.10.1992, Instytut Kultury, Warszawa 1992.
- Chełmińska Maria, *Warunki rozwoju kultury na szczeblu lokalnym. Europejskie modele rozwiązań systemowych a sytuacja w Polsce*, Instytut Kultury, Warszawa 1993.
- Czerwiński Marcin, *Upowszechnianie kultury a struktura społeczna*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1969.
- Czerwiński Marcin, *Profile kultury*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1978.
- Danecki Jan, *Prognozy rozwoju społecznego w pracach Komitetu „Polska 2000” w: Perspektywy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego w Polsce (wybrane problemy) Polska 2000, nr 1/1977, Ossolineum Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 94-108.*
- Dawidowicz Władysław, Wiecki Wacław (red.), *Problemy organizacji i ekonomiki kultury. Wybrane zagadnienia*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1972.
- Dawidowicz Władysław (red.), *Problemy organizacji i ekonomiki kultury 2. Poglądy, doświadczenia, praktyka*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1973.
- Dawidowicz Władysław (red.), *Problemy organizacji i ekonomiki kultury 3. Finansowanie działalności kulturalnej*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1974.
- Dąbrowska-Szeffler Małgorzata, *Bilans polityki oświatowo-kulturalnej w latach 1944-1955 w: Przemysław Wójcik (red.), Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944-1956*, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1992.
- Dyczewski Leon, *Kultura polska w procesie przemian*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1993.
- Dyczewski Leon, *Kultura w całościowym planie rozwoju*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2011.
- Gajda Janusz (red.), *Współczesne dylematy upowszechniania kultury*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1991.
- Garstecki Zygmunt, *Działalność kulturalna i oświatowa w: Kultura Polski Ludowej*, Tadeusz Galiński (red.), Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 325-340.
- Geertz Clifford J., *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.
- Gierat-Bieroń Bożena, Kowalski Krzysztof (red.), *Europejskie modele polityki kulturalnej*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Instytut Europeistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.

- Gierat-Bieroń Bożena, *Ministrowie kultury doby transformacji 1985-2005 (wywiady)*, współpraca Anna Wąsowska-Pawlik, Katarzyna Gibała, TAIWPN Universitas, Kraków 2009.
- Gierat-Bieroń Bożena (red.), *Europejskie modele polityki kulturalnej (2)*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Instytut Europeistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- Gmurek Jerzy, Złonkiewicz Krzysztof (red.), *Polityka kulturalna w kręgu zainteresowań UNESCO*, Instytut Kultury, Warszawa 1985.
- Golinowska S. (red.), *Podział środków na kulturę przez organa administracji państwowej. Zasady, formy, kryteria*, Instytut Kultury, Warszawa 1994.
- Golinowska S. z udziałem M. Chełmińskiej, J. Gajewskiej, D. Ilczuk, S. Lechowskiej, A. Wieczorek (oprac.), *W poszukiwaniu nowych źródeł i form finansowania kultury. Studia z krajów o gospodarce rynkowej*, Instytut Kultury, Warszawa 1991.
- Golka Marian, *Kultura czasu przełomu (o przeobrażaniu życia kulturalnego)*, Instytut Kultury, Warszawa 1990.
- Golka Marian, *Transformacja systemowa a kultura w Polsce po 1989 roku. Studia i szkice*, Instytut Kultury, Warszawa 1997.
- Gołembski Franciszek, *Rola kultury w procesie kształtowania współpracy międzynarodowej*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1984.
- Goodenough Ward H., *Cultural Anthropology and Linguistic* w: D. Hymes (ed.), *Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Anthropology*, Harper and Row, New York 1964.
- Goś-Wójcicka K., Kazanecka M, Makowska-Belta E., Sekuła T., *Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2014 r. – wyniki wstępne*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia i Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa 2016, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/dzialalnosc-stowarzyszen-i-podobnych>, pdf
- Goś-Wójcicka K., Wilk R., *Stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne, fundacje oraz społeczne podmioty wyznaniowe prowadzące działalność gospodarczą w 2012 r.*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia oraz Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa 2013, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/stowarzyszenia-i-podobne>, pdf
- Grabowska Mirosława (red.), *Barometr kultury*, Instytut Kultury, Warszawa 1992.
- Grad Jan, *Badania uczestnictwa w kulturze artystycznej w polskiej socjologii kultury. Analiza metodologiczno-teoretyczna*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1997.
- Grad Jan, Kaczmarek Urszula, Adamczewski Henryk, *Vademecum menedżera kultury. Zeszyt I*, Ośrodek Badania Rynku Sztuki Współczesnej w Poznaniu, Studium Menedżerów Kultury, Poznań 1993.
- Grad Jan, Kaczmarek Urszula, *Organizacja i upowszechnianie kultury. Zmiany modelu. Skrypt dla studentów kulturoznawstwa*, Wydawnictwo Naukowe UAM w Poznaniu, Poznań 1996; Wyd. III poprawione i uzupełnione, Wydawnictwo Naukowe UAM w Poznaniu, Poznań 2005.

- Grosse Tomasz Grzegorz, *Nowa polityka spójności. Wybrane nurty debaty europejskiej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2008.
- Grosse Tomasz Grzegorz, *Polityka regionalna Unii Europejskiej i jej wpływ na rozwój gospodarczy: przykład Grecji, Włoch, Irlandii i Polski*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004.
- Grosse Tomasz Grzegorz (red.), *Polska wobec nowej polityki spójności Unii Europejskiej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004.
- Gulczyński Mariusz, *Siedem głównych kwestii spornych*, Książka i Wiedza, Warszawa 1982.
- Gwóźdź Andrzej (red.), *Od przemysłów kultury do kreatywnej gospodarki*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2010.
- Hajduk Joanna, Piekarska-Duraj Łucja, Idziak Piotr i in., *Lokalne muzeum w globalnym świecie. Poradnik praktyczny*, Małopolski Instytut Kultury, Kraków b.d.
- Hausner Jerzy, Karwańska Anna, Purchla Jacek (red.), *Kultura a rozwój*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013.
- Hołda Joanna, Hołda Zbigniew, Ostrowska Dorota, *Prawne podstawy działalności kulturalnej*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Kraków 2005.
- Hofstede Geert, *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*. Wydanie II zmienione, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
- Ilczuk Dorota, *Ekonomika kultury*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Ilczuk Dorota, *Polityka kulturalna w społeczeństwie obywatelskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- Ilczuk Dorota, *Sektor nonprofit w kulturze. Analiza instytucjonalno-finansowa fundacji i stowarzyszeń*, Instytut Kultury, Warszawa 1995.
- Informator dla kandydatów na studia wyższe dla pracujących (zaoczne i wieczorowe) na rok akademicki 1981/82*, PWN, Warszawa – Kraków 1981.
- Iwaskiewicz Jarosław, *O rozwoju kultury w Polsce Ludowej* w: Tadeusz Galiński (red.), *Kultura Polski Ludowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 53-60.
- Iwaskiewicz Michał, *Państwo a gwarancje rozwoju kultury w Polsce*, Wydawnictwo Ars Nova, Poznań 1999.
- Jagodzińska Katarzyna, *Charakterystyka działalności kulturalnej w Polsce po transformacji* w: Jerzy Hausner, Anna Karwańska, Jacek Purchla (red.), *Kultura a rozwój*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013, s. 127-159.
- Jankowski Dzierżymir, Józef Kargul, Kowalewski Franciszek, Przyszczykowski Kazimierz, *Podstawy działalności kulturalno-oświatowej*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1985.
- Jankowski Dzierżymir, *Problemy i perspektywy samorządności kulturalnej*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1987.
- Jasińska Aleksandra, Siemieńska Renata, *Wzory osobowe socjalizmu*, WP, Warszawa 1975.
- Jeziński Romuald, *Przyczynek do charakterystyki humanizmu socjalistycznego* w: *Humanizm socjalistyczny. Wydanie specjalne „Studiów Filozoficznych” z okazji 25-lecia PRL*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1960, s. 323-336.

- Jung B. (red.), *Ekonomika kultury. Od teorii do praktyki*, Narodowe Centrum Kultury, Instytut Adama Mickiewicza, Warszawa 2011.
- Kaczocha Włodzimierz, *Polityka kulturalna PPR-PZPR. Zarys problematyki polityki kulturalnej w okresie 1942-1977*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1981.
- Kaczocha Włodzimierz, *Rozważania nad modelem kultury socjalistycznej w Polsce*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981.
- Kałużny Czesław, *Zasady, metody, formy działalności kulturalno-oświatowej*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1973.
- Kargul Józef, *Kształcenie pracowników upowszechniania kultury w Polsce Ludowej*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1973.
- Kargul Józef, *Animacja społeczno-kulturalna* w: Tadeusz Pilch, Irena Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, red., Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1995, s. 273-294.
- Kargul Józef, *Pracownik kulturalno-oświatowy. Problemy zawodu i modele działania*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1976.
- Kargul Józef, *Upowszechnianie, animacja, komercjalizacja kultury. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Karna Wioleta J., *Zmiany w zarządzaniu publicznym instytucjami kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- Kądziański Józef, *O problemie modelu rewolucji kulturalnej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Łódź – Warszawa 1964.
- Kersten Krystyna, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943-1948*, Wydawnictwo Krąg, Warszawa 1985.
- Klanowski Tadeusz, *Organizacja i metody działalności kulturalno-oświatowej*, Wydawnictwo Naukowe UAM w Poznaniu, Poznań 1974.
- Kłoskowski Wojciech (red.), *Kierunek kultura. Promocja regionu poprzez kulturę*, Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki, Warszawa 2009.
- Kietlińska Krystyna, *Rola funduszy i fundacji w finansowaniu kultury*, Ekspertyzy i raporty 4, Warszawa 1991.
- Klasik Andrzej (red.), *Rola sektora kultury i przemysłów kreatywnych w rozwoju miast i aglomeracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2010.
- Klinger Antoni, *Problemy świeckiej kultury socjalistycznej w Polsce Ludowej w latach 1957-1973*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze, Zielona Góra 1976.
- Kluckhohn Clyde, *Badanie kultury*, w: *Elementy teorii socjologicznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975.
- Kłoskowska Antonina, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964.
- Kłoskowska Antonina, *Rola kultury w procesie tworzenia rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego* w: *Perspektywy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego w Polsce*

- (wybrane problemy) Polska 2000, nr 1/1997, Ossolineum Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 262 – 276.
- Kłoskowska Antonina, *Socjologia kultury*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981.
- Kondek Stanisław, *Wycofywanie literatury popularnej z obiegu czytelniczego w latach 1949-1955*, w: Jakub Z. Lichański (red.), *Retoryka i badania literackie. Rekonesans*, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki UW, Warszawa 1998.
- Kmita Jerzy (red.), *Refleksje o kulturze i polityce kulturalnej lat 1970-1980*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1981.
- Kmita Jerzy, *Kultura i poznanie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Kmita Jerzy, *O kulturze symbolicznej*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1982.
- Kmita Jerzy, *Późny wnuk filozofii. Wprowadzenie do kulturoznawstwa*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2007.
- Kocowski Bronisław (red.), *Twórcy nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1974.
- Kołodziejska Jadwiga, *Biblioteka a świat współczesny*, Ossolineum, Wrocław 1973.
- Korotyński Henryk, *Prasa* w: Tadeusz Galiński (red.), *Kultura Polski Ludowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 77-84.
- Kossak Jerzy, Krzemień Krystyna, *Kształty polityki kulturalnej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.
- Kossak Jerzy, *Kultura, pisarz, społeczeństwo*, Książka i Wiedza, Warszawa 1964.
- Kossak Jerzy, *Ideologia i wizje kultury. Z zagadnień teorii i socjologii kultury*, Wydawnictwo Związkowe CRZZ, Warszawa 1965.
- Kossak Jerzy, *Spór o współczesną kulturę*, Książka i Wiedza, Warszawa 1968.
- Kossak Jerzy, *Podstawy polityki kulturalnej PZPR*, Książka i Wiedza, Warszawa 1977.
- Kossak Jerzy, *Rozwój kultury w Polsce Ludowej*, Iskry, Warszawa 1974.
- Kossak Jerzy, *Teoria kultury Karola Marksa i problemy współczesnego humanizmu*, Książka i Wiedza, Warszawa 1987.
- Kossak Jerzy, Żygulski Kazimierz (red.), *Prognoza rozwoju kultury polskiej do 1990 r.*, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Komisja Prognozowania przy Ministrze Kultury i Sztuki, Warszawa 1973.
- Kostyrko Teresa, Kmita Jerzy, *Elementy teorii kultury. Wykłady dla studentów kulturoznawstwa*, Wydawnictwo Naukowe UAM w Poznaniu, Poznań 1983.
- Kostyrko Krzysztof, Łuczak Alojzy Andrzej (red.), *Studium do rozwoju kultury w Wielkopolsce*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1974.
- Kotarbiński Tadeusz, *Kultura i nauka* w: Tadeusz Galiński (red.), *Kultura Polski Ludowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 361-366.
- Krajewski Jan, Sawicka Dorota (red.), *Biblioteki publiczne wobec Unii Europejskiej, materiały pokonferencyjne Przysiek – Chełmża, 17-19 września 2001*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.

- Kroeber Alfred Louis, Parsons Talcott, *The Concept of Culture and of Social System*, From „The American Sociological Review”, vol. 23/1958, s. 582-583.
- Krzemień-Ojak Sław, *Kultura – Polityka – Wychowanie*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1972.
- Krzemień-Ojak Sław, Ziemilski Andrzej, *Wiedza o polityce kulturalnej. Próba typologii problemów*, Instytut Kultury, Warszawa 1984.
- Krzysztofek Kazimierz, *Polityka kulturalna w międzynarodowych raportach o kulturze* w: Krystyna Mazurek-Łopacińska (red.), *Problemy zarządzania sferą kultury i turystyki*, Wydawnictwo AE im. Oskara Langego, Warszawa-Wrocław 1999, s. 11-30.
- Kukieła Krzysztof (oprac.), *Program rozwoju bibliotekarstwa polskiego do 1990 roku*, Państwowa Rada Biblioteczna przy Ministrze Kultury i Sztuki, Warszawa 1978.
- Kulesza Ewa, *Lokalna polityka społeczna*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013.
- Kurczewska Joanna (red.), *Kultura narodowa i polityka*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000.
- Kostyrko Teresa, Czerwiński Marcin (red.), *Kultura Polska w dekadzie przemian*, Instytut Kultury, Warszawa 1999.
- Kwaśniewski Krzysztof (red.), *Instytucje kulturalne a kultura w gminie (Materiały z konferencji naukowej)*, Wielkopolskie Towarzystwo Kulturalne, Poznań 1977.
- Leśniewski Andrzej, *Kreowanie polityki kulturalnej wobec NGO. Wybrane aspekty* w: *Kreowanie społeczeństwa niewiedzy*, Arkadiusz Jabłoński, Jan Szymczak, Mariusz Zemło (red.), Wydawnictwo Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 2015, s. 327-343.
- Leśniewski Andrzej, *Kulturowa a kulturalna transgresja podmiotu względem prawa stanowionego na przykładzie polskiego Kodeksu wyborczego* w: Agata Pyrzyńska, Paweł Rażny, Jagoda Wojciechowska, Radosław Zych (red.), *Wyzwania współczesnego prawa wyborczego*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 2014, s. 117-133.
- Leśniewski Andrzej, *Polityka kulturalna wobec historyzmu ustrojowych przemian PRL* w: Wojciech Łysiak (red.), *Oblicza utopii, obłudy i zakłamania II*, red., Wydawnictwo „Eco”, Poznań 2014, s. 259-271.
- Leśniewski Andrzej, *Wizerunek artysty kreowany rządowymi/samorządowymi politykami kulturalnymi* w: Jan Stanisław Wojciechowski (red.) *Sztuka, polityka, pieniądze. Sytuacja artysty w świecie współczesnym*, Instytut Kultury Miejskiej, Gdańsk 2015, s. 51-62.
- Leśniewski Andrzej, *Wystąpienia decydentów odpowiedzialnych za realizację polityki kulturalnej PRL* w: Wojciech Łysiak (red.), *Oblicza utopii, obłudy i zakłamania III*, Wydawnictwo „Eco”, Poznań 2015, s. 177-189.
- Linton Ralph, *Kulturowe podstawy osobowości*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975.
- Lis Stanisław, *Finansowanie kultury w Polsce. Część 1, Programy i organizacje krajowe*, Centrum Animacji Kultury, Warszawa 2001.
- Lis Stanisław, *Finansowanie kultury w Polsce. Część 2, Programy i organizacje zagraniczne*, Centrum Animacji Kultury, Warszawa 2001.

- Lis Stanisław (red.), *Kultura a Unia Europejska. Finansowanie kultury z funduszy pomocowych i strukturalnych UE, programów Wspólnot Europejskich, organizacji krajowych i zagranicznych*, Centrum Animacji Kultury, Warszawa 2000.
- Lorenz Stanisław, *Ochrona zabytków i muzealnictwo* w: Tadeusz Galiński (red.), *Kultura Polski Ludowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 277-296.
- Marciszewski Witold (red.), *Mała encyklopedia logiki*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.
- Mańkowski Zygmunt, *Deklaracja Krajowej Rady Narodowej*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1978.
- Marszałek Leon (red.), *Biblioteki w Polsce*, red., Ministerstwo Kultury i Sztuki, Departament Bibliotek, Domów Kultury i Działalności Społeczno-Kulturalnej, Warszawa 1983.
- Mazurek-Łopacińska Krystyna (red.), *Kultura w gospodarce rynkowej: problemy adaptacji marketingu*, Wydawnictwo AE im. Oskara Langego, Wrocław-Katowice 1994.
- Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach 1918-1998*, wybór Andrzej Siciński, Adam Grzegorz Dąbrowski, Jerzy Gmurek, Instytut Kultury, Warszawa 1998.
- Mleczek Franciszek Wiktor (red.), *Placówki wielokierunkowej działalności kulturalnej, ich funkcje i dynamika rozwoju*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1982.
- Motyka Lucjan, *Kultura Polski Ludowej w świecie* w: Tadeusz Galiński (red.), *Kultura Polski Ludowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 341-360.
- Mundy Simon, *Cultural Policy: A Short Guide*, Council of Europe 2000.
- Neoliberalizm przed trybunałem*, wybór Alfredo Saad-Filho i Deborah Johnston, przekład Jerzy Paweł Listwan, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2009.
- Nocuń Aleksander W., *Teoretyczne podstawy pracy kulturalno-oświatowej* w: Tadeusz Pilch, Irena Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1995, s. 123-136.
- O upowszechnienie kultury i oświaty. Materiały Krajowej Narady Działaczy Kulturalno-Oświatowych w dn. 18-19 grudnia 1958 r.*, Książka i Wiedza, Warszawa 1959.
- Ogólne założenia polityki kulturalnej miasta Poznania na lata 1962-1980*, Wydział Kultury Prezydium Rady Narodowej M. Poznania, Poznań 13. IX. 1962 r.
- Pawlikowska Ewa (red.), *Bibliotekarstwo powszechne. Tom IV. Historia książki i bibliotek oraz ich stan obecny*, red., Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 1959.
- Pijanowski Lech, *Film i kinematografia* w: Tadeusz Galiński (red.), *Kultura Polski Ludowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 137-168.
- Poławski Paweł (red.), *Trzeci sektor: fasady i realia*, red., Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2012.
- Popowska Bożena, *Prawne aspekty działalności kulturalnej. Rodzaje, ustrój i funkcjonowanie kultury*, Wydział Prawa i Administracji UAM, [Poznań 1990].
- Praweńska-Skrzypek Grażyna, *Polityka kulturalna polskich samorządów. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

- Przybyszewska Urszula, *Przemiany uczestnictwa kulturalnego społeczeństwa polskiego w świetle badań socjologicznych*, Instytut Kultury, Warszawa 1982.
- Reforma gospodarcza w kulturze. (Materiały i opracowania z okresu prac nad koncepcją)*, Instytut Kultury, Warszawa 1987.
- Rocznik Statystyczny Kultury*, Warszawa 1971.
- Roguska Agnieszka, *Telewizja lokalna w upowszechnianiu kultury regionalnej*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej w Siedlcach, Kraków 2008.
- Rorty Richard, *Filozofia jako polityka kulturalna*, przełożył Bogdan Baran, Czytelnik, Warszawa 2009.
- Rutkowski Roman, *Diagnoza społeczna w działalności kulturalnej*, Centralny Ośrodek Metodyki i Upowszechniania Kultury, Warszawa 1982.
- Rybiński Rajmund (red.), *Kultura polska w zintegrowanej Europie – szanse czy zagrożenia?* Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.
- Rymsza Marek, *Aktywizacja w polityce społecznej. W stronę rekonstrukcji europejskich welfare states?* Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2013.
- Ryszka Franciszek, *Nauka o polityce. Rozważania metodologiczne*, Warszawa 1984.
- Ryszka Franciszek, *Wstęp do nauki o polityce. Uwagi metodologiczne*, Warszawa-Poznań 1978
- Siciński Andrzej, *Kultura polska w nowej sytuacji historycznej (wybrane tezy ogólne)* w: Jerzy Damrosz (red.), *Kultura polska w nowej sytuacji historycznej*, Instytut Kultury, Warszawa 1998, s. 11-23.
- Skrzypczak Bohdan, Kasprzak Tomasz (red.), *Scenariusze rozwoju lokalnych polityk kulturalnych*, Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa 2012.
- Skrzypiec Józef, *Polityka kulturalna Polski Ludowej. Osiągnięcia, słabości, problemy*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1985.
- Sokorski Włodzimierz, *Czas, który nie mija*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1980.
- Sokorski Włodzimierz, *Radio i telewizja* w: Tadeusz Galiński (red.), *Kultura Polski Ludowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 125-136.
- Sokorski Włodzimierz, *Refleksje o kulturze. Literatura i sztuka trzydziestopięciolecia*, Iskry, Warszawa 1980.
- Sokorski Włodzimierz, *Sztuka w walce o socjalizm*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1950.
- Sokorski Włodzimierz, *Współczesna kultura masowa*, Wydawnictwo Związkowe, Warszawa 1967.
- Sójka Jacek, Kieliszewski Przemysław, Landsberg Piotr, Poprawski Marcin (red.), *Instytucje kultury w czasach kryzysu*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2009.
- Sójka Jacek, *Kultura jako „kapitał”* w: *Strategicznie o kulturze w regionie. Program rozwoju kultury w Wielkopolsce* w: „Człowiek i Społeczeństwo”, tom XXXII, Wydawnictwo Naukowe UAM w Poznaniu, Poznań 2011, s. 225-233.
- Sójka Jacek, Marcin Poprawski, Przemysław Kieliszewski, *Instytucje upowszechniania kultury w XXI wieku. Przeżytek czy nowa jakość?*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2009.

- Strzyżewski Tomasz, *Książka Zapisów i Zaleceń Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie*, Wydawnictwo Aneks, Londyn 1977.
- Strzyżewski Tomasz, *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*, Wydawnictwo Prohibita, Warszawa 2015.
- Strąk Michał, *O polityce kulturalnej*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1977.
- Szczepański Jan, *Odmiany czasu teraźniejszego*, Książka i Wiedza, Warszawa 1973.
- Szczutkowska Joanna, *Kino Polskie wczoraj i dziś. Polityka kulturalna PRL w dziedzinie kinematografii w latach 70.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2014.
- Szomburg Jan (red.), *Kultura i przemysły kultury szansą rozwojową dla Polski*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Centrum Animacji Kultury, Gdańsk 2012.
- Ślęzakiewicz Jadwiga (red.), *Kinematografia w Polsce Ludowej 1945-1980*, Redakcja Wydawnictw Filmowych Zjednoczenia Rozpowszechniania Filmów, Warszawa 1980.
- Śliwińska K., *Socrealizm w PRL i NRD*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2006.
- Tomaszewski Mieczysław, *Muzyka w: Tadeusz Galiński (red.), Kultura Polski Ludowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 201-224.
- Towse Ruth, *Ekonomia kultury. Kompendium*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2011.
- Tylor Edward Burnett, *Cywilizacja pierwotna. Badania rozwoju mitologii, filozofii, wiary, mowy, sztuki i zwyczajów*, Wydanie polskie Tom 1, Wydawnictwo „Głosu”, Warszawa 1896.
- Tyszkiewicz Andrzej, *Interesy i ideały kultury. Struktura społeczeństwa i udział w kulturze*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.
- Wallis Aleksander, *Warszawa i przestrzenny układ kultury*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.
- Wallis Aleksander, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971.
- Wallis Aleksander, *Problemy centralizacji i decentralizacji życia kulturalnego w Polsce w latach 1945-1980*, Instytut Kultury, Ośrodek Informacji Naukowej i Statystyki Kulturalnej, Warszawa 1981.
- Wallis Aleksander, *Atlas kultury polskiej 1946-1980*, Koncepcja układu Elżbieta Grabska-Wallis, Wydawnictwo ECO, Międzychód 1994.
- Wąsowska-Pawlik Agata, *Polityka kulturalna Polski 1989-2012 w: Kultura a rozwój*, red. Jerzy Hausner, Anna Karwańska, Jacek Purchla, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013, s. 107-125.
- Weber Max, *Polityka jako władza i powołanie*, Kraków 1998.
- Wiecki Wacław, *Funkcja społeczna i organizacja domów kultury*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1979.
- Wierzejewski Wojciech, *Modele kultury filmowej. W kręgu tradycji i współczesnych doświadczeń*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1979.
- Wnuk-Lipiński Edmund, *Rozumienie kultury. Szkice socjologiczne*, Instytut Wydawniczy Centralnej Rady Związków Zawodowych, Warszawa 1979.

- Wojciechowski Jacek, *Organizacja i zarządzanie w bibliotekach*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 1998.
- Wojciechowski Jan Stanisław, *Kultura i polityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Zańska Wanda, *Szkolnictwo artystyczne w: Tadeusz Galiński (red.), Kultura Polski Ludowej, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 401-412.*
- Zanoziński Jerzy, *Plastyka w: Tadeusz Galiński (red.), Kultura Polski Ludowej, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 225-260.*
- Ziemilski Andrzej, *Polska w latach dziewięćdziesiątych. Problemy społecznego przystosowania do Wielkiej Zmiany*, Instytut Kultury, Warszawa 1995.
- Zjawiska i procesy zachodzące w życiu kulturalnym województw i gmin po reformie administracji terenowej w 1975 roku, Instytut Kultury, Warszawa 1979.
- Żółkiewski Stefan, *Kultura i polityka*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1958.
- Żółkiewski Stefan, *O kulturze Polski Ludowej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964.
- Żółkiewski Stefan, *Polityka kulturalna w: Kultura Polski Ludowej*, red. Tadeusz Galiński, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 69-75.
- Żółkiewski Stefan, *Przepowiednie i wspomnienia*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1963.
- Żółkiewski Stefan, *Wiedza o kulturze literackiej. Główne pojęcia*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985.
- Żygulski Kazimierz, *Drogi rozwoju kultury masowej*, Wydawnictwo Związkowe, Warszawa 1966.
- Żygulski Kazimierz, *Wstęp do zagadnień kultury*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1972.
- Żygulski Kazimierz, Burdowicz-Nowicka Maria, Ilona Hoffman, Antoni Grzybowski, *Przemiany form życia kulturalnego w warunkach narastającego kryzysu i reform systemowych*, IFiS PAN, Warszawa 1989.

Artykuły

- AP, *Polityka Regionalna i fundusze strukturalne UE*, „Unia Europejska”, Nr 5 (28) maj 2002, s. 86-88.
- Baculewski Jan, *Dyskusja o Ministerstwie Kultury i Sztuki. Zagadnienie upowszechniania kultury*, „Kuźnica”, Nr 7 (76), Łódź 19 lutego 1947 r., s. 7.
- Bieńkowski Wiesław, *Problemy polityki kulturalnej*, „Nowe Drogi”, Nr 7 styczeń 1948, s. 79-86.
- Bierut Bolesław, *Podstawy ideologiczne Zjednoczonej Partii*, „Nowe Drogi”, Nr 1 (13) styczeń-luty 1949, s. 23-47.
- Bojko Szymon, *O społecznym ruchu kulturalnym*, „Nowe Drogi”, Nr 13 (127) grudzień 1959, s. 36-46.
- Braun Juliusz J., *Kultura i pieniądze*, „Rzeczpospolita”, nr 271 (3615) z 20 – 21 listopada 1993 r., s. 4.

- Bromberg Adam, *Plan wydawniczy – praktyka i teoria. Na marginesie burzliwej dyskusji*, „Kuźnica”, Nr 25 (94), Łódź 24 czerwca 1947 r., s. 9-10.
- Budnik Magdalena, *Walka z analfabetyzmem w Polsce Ludowej (na przykładzie wybranych dokumentów Ministerstwa Oświaty oraz Biura Pełnomocnika Rządu do Walki z Analfabetyzmem z lat 1949–1951)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Literaria Polonica”, Nr 19, Łódź 2013.
- Budzyk Kazimierz, *O państwowy plan wydawniczy*, „Kuźnica”, Nr 23 (92), Łódź 10 czerwca 1947 r., s. 3-4.
- Burakowski Zbigniew, *Koncepcja badań rynku dóbr i usług kultury*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1-2, Warszawa 1980, s. 237-251.
- Chełmińska Maria, *Rada Europy wobec kultury*, „Credo”, nr 1/1991, s. 11-13.
- Chełmińska Maria, *Rada Europy wobec kultury. Twórczość pod parasolem*, „Credo”, nr 2/1991, s. 15-19.
- Chłopecki Jerzy, *Rzeczywiste uczestnictwo w kulturze*, „Nowe Drogi”, Nr 3 (346) marzec 1978, s. 177-183.
- Chruszczewski Marian, *Robotniczy mecenat w kulturze*, „Nowe Drogi”, Nr 12 (319) grudzień 1975, s. 185-190.
- Cieślak Jacek, *Inflacja zżera kulturę*, „Rzeczpospolita”, nr 249 z 25 października 1994 r., s. 1-6.
- Cieślak Jacek, *Projekt zadań MKiS na lata 1995-1997. Jutro kultury*, „Rzeczpospolita”, nr 240, z 14 października 1994 r., s. 6.
- Cieślikowska Stefania, *Twórczość amatorska dźwignią rewolucji kulturalnej*, „Nowe Drogi”, Nr 11 (41) listopad 1952, s. 107-118.
- Cywińska Izabella, *Co pan/pani robi*, „Polityka. Kultura”, Nr 9 (11) wrzesień 1992, w: „Polityka”, Nr 40 (1848) z 3 października 1992 r., [s. 33].
- Czerwiński Marcin, *Z problematyki rozwoju socjologii kultury*, „Nowe Drogi”, Nr 12 (319) grudzień 1975, s. 139-146.
- Czupich Mariusz, *Dylematy wspierania rozwoju metropolii w ramach polityki spójności Unii Europejskiej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica”, Nr 245/2010, s. 37-47.
- Dobrowolski A. B., *Uniwersytety i instytuty naukowe jako szkoła badaczy naukowych „czystych” i badaczy naukowych „praktycznych”*, „Kuźnica”, Nr 4-5, Łódź 1 września 1945 r., s. 2-6.
- Drażkiewicz Jerzy, *Klasa robotnicza – współtwórcą kultury narodowej*, „Nowe Drogi”, Nr 3 (346) marzec 1978, s. 168-176.
- Filler Witold, *Teatr prawdziwie ogromny...*, „Nowe Drogi”, Nr 7 (302) lipiec 1974, s. 186-193.
- Front kulturalny w świetle III Plenum*, „Nowe Drogi”, Nr 3 (69) marzec 1955, nr 3, s. 3-11.
- Garstecki Zygmunt, *Społeczno-wychowawcza rola upowszechniania kultury*, „Nowe Drogi”, Nr 7 (230) lipiec 1968, s. 60-68.
- Gierat-Bieroń Bożena, *Kierunki rozwoju polityki kulturalnej w Polsce po 1989 roku. Koncepcje ministerialne*, „Zarządzanie w Kulturze”, 2015, Nr 16, z. 3, s. 208, pdf.
- Gierat-Bieroń Bożena, *Polityka kulturalna – kłopotliwość terminu*, „Herito”, Nr 6, 2012, s. 58-72.

- Goban-Klas Tomasz, *O zadaniach i założeniach badań nad uczestnictwem kulturalnym*, „Kultura i Społeczeństwo”, Nr 2, Warszawa 1972, s. 86-102.
- Gołębiowski Bronisław, *Ruch wydawniczy – refleksje nie tylko rocznicowe*, „Nowe Drogi”, Nr 7 (302) lipiec 1974, s. 172-185.
- Gomułka Władysław, *Na nowym etapie*, „Nowe Drogi”, Nr 7 styczeń 1948, s. 62-69.
- Grad Jan, *Kryzys kultury w Polsce – aspekty zjawiska*, „Rynek Sztuki Współczesnej”. Biuletyn naukowy, nr 7 (1993), s. 28-49.
- Grzybowski R., *Geneza, założenia organizacyjne oraz ważniejsze prawidłowości kształcenia nauczycieli w systemie studiów dla pracujących w Polsce po 1945 roku*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika”, 2014, t. XXIII, s. 521-531.
- Ilczuk Dorota, *Polityka kulturalna a społeczeństwo obywatelskie w świetle literatury, badań Rady Europy i Unii Europejskiej*, „Kultura Współczesna”, Nr 2/2010, s. 64-73.
- Instrukcja wydziału propagandy przy Urzędzie Generalnego Gubernatora Hansa Franka, w sprawie polityki kulturalnej*, Wydział Propagandy przy Urzędzie Generalnego Gubernatora Hansa Franka, https://www.wikisource.org/wiki/Instrukcja_wydziału_propagandy przy_Urzędzie_Generalnego_Gubernatora_Hansa_Franka_w_sprawie_polityki_kulturalnej (dostęp 11 października 2015 r.)
- Jastrzębski Jerzy, *Kultura i ruch związkowy (1944-1948)*, „Miesięcznik Literacki”, Nr 5/1979, s. 117-126.
- Kaczocha Włodzimierz, *Polityka kulturalna a wartości kulturowe*, „Nowe Drogi”, Nr 9 (340) wrzesień 1977, s. 170-178.
- Kaczocha Włodzimierz, *Polityka kulturalna PPR w latach 1945-1948*, „Miesięcznik Literacki”, nr 10/1974, s. 43-53.
- Kaczocha Włodzimierz, *Leninowska koncepcja polityki kulturalnej*, „Studia Nauk Politycznych”, Nr 1/1976.
- Kaczocha Włodzimierz, *Polityka kulturalna a wartości kulturowe*, „Nowe Drogi”, Nr 9 (340) wrzesień 1977, s. 170-178.
- Kamecka Małgorzata, *„Kultura dla każdego”. Francuski model polityki kulturalnej*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze”, 2012, nr 3, s. 217-225.
- Kieliszewski Przemysław, *Polityka kulturalna szansą na rozwój kultury, regionu i społeczeństwa obywatelskiego*, „Przegląd Wielkopolski”, nr 3 (73) 2006, s. 8-16.
- Kmita Jerzy, *Uwagi o programie polityki kulturalnej*, „Nowe Drogi”, Nr 10 (485) październik 1989, s. 158-171.
- Komitet Społeczny ds. Paktu dla Kultury*, <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/kultura-i-dziedzictwo/komitet-spoleczny-ds.-paktu-dla-kultury.php>, (dostęp 20 lipca 2016 r.)
- Kossak Jerzy, *Kultura – ważny element jakości życia*, „Nowe Drogi”, Nr 12 (319) grudzień 1975, s. 133-138.
- Kossak Jerzy, *Leninizm i kultura*, „Nowe Drogi”, Nr 10 (245) październik 1969, s. 85-92.
- Kossak Jerzy, *Społeczna rola kultury*, „Nowe Drogi”, Nr 8 (339) sierpień 1977, s. 161-170.
- Krajewski Juliusz, *Narada partyjna artystów*, „Nowe Drogi”, Nr 4 (16) lipiec-sierpień 1949, s. 136-137.

- Kruczkowski Leon, *Dyskusja o Ministerstwie Kultury i Sztuki (III – IV). Odpowiedź rozmówcom „Kuźnicy”*, „Kuźnica”, Nr 8 (77), Łódź 26 lutego 1947 r., s. 8-9.
- Kruczkowski Leon, *Front kulturalny w świetle III Plenum*, „Nowe Drogi”, Nr 3 (69) marzec 1955, s. 3-10.
- Krzemień Krystyna, *UNESCO w poszukiwaniu polityki kulturalnej*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 9/1975, s. 119-131.
- Kulesza Izabella, *Kultura wyższa i niższa – spór o kryteria*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3-4 (24), Warszawa lipiec-grudzień 1980, s. 113-126.
- Legowicz Jan, *Humanizm kultury świeckiej*, „Argumenty” Tygodnik Społeczno-Kulturalny”, Nr 21.k, 1973.
- Lewandowski A., *Akcja Wyborcza „Solidarność” – prawica zjednoczona, prawica rozbita*, „Dialogi Polityczne”, Nr 11 (2009), s. 113.
- Lissa Zofia, *Ideologiczne oblicze polskiej twórczości muzycznej*, „Nowe Drogi”, Nr 7 styczeń-luty 1948, s. 109-117.
- Loranc Władysław, *O polityce kulturalnej socjalistycznego państwa*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 3/1976, s. 26-40.
- Lorentz Stanisław, *Muzea – kultura narodowa – społeczeństwo*, „Nowe Drogi”, Nr 8 (351) sierpień 1978, s. 131-142.
- Ładyka Jerzy, *Filozofia i polityka kulturalna*, „Nowe Drogi”, Nr 1 (488) styczeń 1990, s. 76-84.
- Łagowski Bronisław, *Kultura i państwo*, „Kapitalista powszechny”. Pismo Krakowskiego Towarzystwa Przemysłowego”, nr 15/1993 z 28 listopada 1993 r.
- Małecki Ignacy, *Postawa naukowa w społeczeństwie socjalistycznym. Dyskusja przed V Zjazdem*, „Nowe Drogi”, Nr 8 (231) sierpień 1968, s. 217-224.
- Matałowska Anna, *Koło ratunkowe*, „Polityka”, Nr 2 (4) luty 1992 w: „Polityka” Nr 9 (1817) z 29 lutego 1992 r., [s. 23].
- Matuszewski Stefan, *Likwidacja analfabetyzmu – elementem przełomu kulturalnego*, „Nowe Drogi”, Nr 1 (25) styczeń-luty 1951, s. 53-57.
- McGuigan Jim, *Kulturalna sfera publiczna kontra ekonomistyczna polityka kulturalna w: Konferencja Kultura pod presją*, Zagrzeb, 20 stycznia 2011 r., <http://zagreb.openinstitutions.net/jim-mcguigan/&sa>, (dostęp 7 czerwca 2012 r.)
- Mielczarek, *Uwarunkowania prawne funkcjonowania cenzury w PRL* „Rocznik Prasoznawczy”, Nr 4 (2010), s. 29-49.
- Minorski Jan, *Narada partyjna architektów*, „Nowe Drogi”, Nr 4 (16) lipiec-sierpień 1949, s. 140-142.
- Motyka Lucjan, *Problemy rozwoju kultury w nowym układzie administracyjnym*, „Nowe Drogi”, Nr 6 (325) czerwiec 1976, s. 14-22.
- Muszkowski Jan, *Drogi upowszechniania książki*, „Kuźnica”, Nr 26 (147), Łódź 27 czerwca 1948 r., s. 8-9.
- Mysłakowski Zygmunt, *Funkcjonalny sens kultury*, „Kuźnica”, Nr 36 (105), Łódź 8 września 1947 r., s. 1.

- Nawrocki Witold, *Klasa robotnicza i kultura*, „Nowe Drogi”, Nr 6 (313) czerwiec 1975, s. 142-147.
- Oleksy Józef, *Od centralizmu administracyjnego do centralizmu demokratycznego*, „Nowe Drogi”, Nr 4 (479) kwiecień 1989, s. 14-25.
- [bez podpisu autora], *O wielką sztukę Polski Ludowej*, „Nowe Drogi”, Nr 5 (59) maj 1954, s. 3-17.
- Pęczak Mirosław, *Pavarotti zblądził pod strzechy*, „Polityka”, Nr 38 (1848) z 19 września 1992 r., s. 8.
- Pietrasik Zdzisław, *Czy kultura da sobie radę bez ministra. Gramy dalej*, „Polityka”, Nr 36 (1844) z 5 września 1992 r., s. 1 i 8.
- Polityka kulturalna państwa – założenia. Wersja wstępna*, „Przegląd Powszechny”, nr 11/855/1992, s. 179-201.
- Polityka regionalna – zintegrowane podejście. Szeroka perspektywa*, „Panorama info regio”, Nr 34, lato 2010, s. 3-27.
- Pollak Seweryn, *Siła rewolucji kulturalnej*, „Kuźnica”, Nr 51(172), Łódź 19 grudnia 1948 r., s. 2-4 i 10.
- Przyboś Julian, *Dyskusja o Ministerstwie Kultury i Sztuki (VI, VII, VIII). Czas na rewolucję kulturalną*, „Kuźnica”, Nr 11 (80), Łódź 19 marca 1947 r., s. 5-6.
- „P. Znamca”, *Fakty, domysły, oczekiwania*, „Kultura. Szkice. Opowiadania. Sprawozdania”, Nr 6/489, Paryż 1988, s. 43-55.
- Rokoszewski Kazimierz, *Prasa, radio i telewizja po VII Zjeździe PZPR*, „Nowe Drogi”, Nr 3 (322) marzec 1976, s. 45-57.
- Sadkowski Wacław, *Aktywna polityka przekładów – istotnym czynnikiem rozwoju kultury*, „Nowe Drogi”, Nr 5 (324) maj 1976, s. 170-181.
- Sandauer Artur, *O nonsensie w literaturze i życiu*, „Kuźnica”, Nr 2, Łódź 1 lipca 1945 r., s. 16-18.
- Sarzyński Piotr, *Połączenie biedy, wolności i kapitalistycznych porządków nie wróży dobrze kulturze. Muzy na bruku*, „Polityka”, Nr 13 (1821) z 28 marca 1992 r., s. 9.
- Schaff Adam, *Humanizm socjalistyczny (I)*, „Kuźnica”, Nr 7 (76), Łódź 19 lutego 1947 r., s. 1-2.
- Schaff Adam, *Humanizm socjalistyczny (II)*, „Kuźnica” Nr 8 (77), Łódź 26 lutego 1947 r., s. 2-4.
- Schaff Adam, *W sprawie polityki wydawania dzieł marksistowskich*, „Kuźnica”, Nr 37 (55), Łódź 23 września 1946 r., s. 8-9.
- Siekierska Jadwiga, *Drogi kultury*, „Kuźnica”, Nr 12 (81), Łódź 26 marca 1947 r., s. 4-5.
- Siekierska Jadwiga, *O chorobach wzrostu kulturalnego*, „Kuźnica”, Nr 21 (142), Łódź 23 maja 1948 r., s. 4-5.
- Skoczylas Andrzej, *Plastyka – wersje i kontrowersje*, „Nowe Drogi”, Nr 10 (485) październik 1989, s. 174-185.

- Śluchocka Zdzisława, *Upowszechnienie kultury*, „Nowe Drogi”, Nr 7 (242) lipiec 1969, s. 180-189.
- Ślupińska Monika, *Rozwój ukierunkowany terytorialnie w nowej polityce spójności*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica”, Nr 289/2013, s. 9-18.
- Sokorski Włodzimierz, *Dyskusja*, „Nowe Drogi”, Nr 3 (57) marzec 1954, s. 220-223.
- Sokorski Włodzimierz, *O ciągłość rozwoju kultury*, „Nowe Drogi”, Nr 6 (301) czerwiec 1974, s. 55-61.
- Sokorski Włodzimierz, *O sztukę realizmu socjalistycznego*, „Nowe Drogi”, Nr 4 (16) lipiec 1949, s. 129-136.
- Sokorski Włodzimierz, *Podstawy organizacyjne polityki kulturalnej*, „Nowe Drogi”, Nr 9 maj-czerwiec 1948, s. 182-186.
- Sokorski Włodzimierz, *Polityka kulturalna (1944-1949)*, „Miesięcznik Literacki”, nr 3/1977, s. 103-108.
- Sokorski Włodzimierz, *Polityka kulturalna (1949-1954)*, „Miesięcznik Literacki”, nr 4/1977, s. 115-119.
- Sokorski Włodzimierz, *Polityka kulturalna (1954-1959)*, „Miesięcznik Literacki”, nr 5/1977, s. 111-116.
- Sokorski Włodzimierz, *Polityka kulturalna (1959-1971)*, „Miesięcznik Literacki”, nr 6/1977, s. 100-103.
- Sokorski Włodzimierz, *Polityka kulturalna (1971-1977)*, „Miesięcznik Literacki”, nr 7/1977, s. 95-99.
- Sokorski Włodzimierz, *Problem literatury*, „Kuźnica”, Nr 3 (124), Łódź 18 stycznia 1948 r., s. 1-2.
- Sokorski Włodzimierz, *Udział klasy robotniczej w budowaniu kultury narodowej*, „Nowe Drogi”, Nr 7, styczeń 1948, s. 87-95.
- Sokorski Włodzimierz, *W obliczu nowych zadań w pracy kulturalno-oświatowej*, „Kuźnica”, Nr 45 (166), Łódź 7 listopada 1948 r., s. 1-3.
- Stawar Andrzej, *Dyskusja o Ministerstwie Kultury i Sztuki (V). Organizacja i kadry*, „Kuźnica”, Nr 9 (78), Łódź 5 marca 1947 r., s. 8.
- Stęszewski Jan, *O potrzebie muzyki i o potrzebie kultury muzycznej*, „Nowe Drogi”, Nr 6 (325) czerwiec 1976, s. 132-143.
- Suchodolski Bogdan, *Kultura w czasie trudnym*, „Nowe Drogi”, Nr 7 (482) lipiec 1989, s. 115-122.
- Suchodolski Bogdan, *Perspektywy upowszechnienia działalności twórczej*, „Nowe Drogi”, Nr 2 (231) luty 1976, s. 79-85.
- Szczepański Jan Alfred, *Rozważania o teatrze polskim*, „Nowe Drogi”, Nr 9 (111) wrzesień 1958, s. 103-110.
- Szczepański Jan, *Humanizm czy człowiek*, „Kuźnica”, Nr 5 (23), Łódź 11 lutego 1946 r., s. 5-6.
- Szydłowski R., *Dramaturgia i teatr wobec nowych zadań*, „Nowe Drogi”, Nr 9 (172), wrzesień 1963, s. 32.

- Toeplitz Jerzy Bonawentura, *Uwagi o polskim filmie „Nowe Drogi”*, Nr 6 (133) czerwiec 1960, s. 113-117.
- Tomczyk Paweł, *Kultura i sztuka przetrwania*, „Polityka” Nr 9 (11), wrzesień 1992; „Polityka”, Nr 40 (1848) z 3 października 1992 r., [s. 17 i 29].
- Ujazdowski Kazimierz Michał, *Promocja dziedzictwa*, „Tygodnik Powszechny”, Nr 9 (3060), 2 marca 2008 r., s. 23.
- Waldorff Jerzy, *Uprzejmości ministra*, „Polityka”, Nr 11 (1819) z 14 marca 1992 r., s. 8.
- Wiecki Waclaw, *Ekonomiczne i organizacyjne problemy rozwoju kultury*, „Kultura i Ty”, Nr 6/1971, s. 32-34.
- Witz Ignacy, *Sprawa Instytutu Propagandy Sztuki*, „Kuźnica”, Nr 6 (24), Łódź 18 lutego 1946 r., s. 10.
- Zanussi Krzysztof, *Dyskusyjne kluby filmowe kształcą i wychowują*, „Nowe Drogi”, Nr 11 (330) listopad 1976, s. 169-170.
- Żółkiewski Stefan, *Dyskusja o Ministerstwie Kultury i Sztuki (III – IV). Replika*, „Kuźnica”, Nr 8 (77), Łódź 26 lutego 1947 r., s. 9.
- Żółkiewski Stefan, *Jeszcze o polityce kulturalnej*, „Kuźnica”, Nr 31-32 (100-101), Łódź 7 sierpnia 1947 r., s. 2.
- Żeromski Stefan, *Koncepcja Robotniczych Domów TUR*, „Kuźnica”, Nr 12 (81), Łódź 26 marca 1947 r., s. 6-7.
- Żółkiewski Stefan, *Kronika kulturalna (I)*, „Nowe Drogi”, Nr 1, styczeń 1947, s. 155-159.
- Żółkiewski Stefan, *Kronika kulturalna (II)*, „Nowe Drogi”, Nr 2, luty 1947, s. 211-218.
- Żółkiewski Stefan, *Kronika kulturalna (III)*, „Nowe Drogi”, Nr 4 lipiec 1947, s. 200-204.
- Żółkiewski Stefan, *Na marginesie Zjazdu Polonistów (8-12 maja 1950 r.)*, „Nowe Drogi”, Nr 3 (21) maj-czerwiec 1950, s. 100-116.
- Żółkiewski Stefan, *O aktualnych dyskusjach literackich*, „Nowe Drogi”, Nr 3 (69) marzec 1955, s. 16-37.
- Żółkiewski Stefan, *O sytuacji literatury i pisarza. Przemówienie na Zjeździe Delegatów Związku Zawodowego Literatów Polskich w Łodzi dnia 27.X.1946 r.*, „Kuźnica”, Nr 43 (61), Łódź 28 października 1946 r., s. 1-3.
- Żółkiewski Stefan, *Przed nowym etapem w polityce kulturalnej*, „Kuźnica”, Nr 50 (119), Łódź 15 grudnia 1947 r., s. 1.
- Żółkiewski Stefan, *Společne zadania literatury*, „Nowe Drogi”, Nr 3 (117) marzec 1959, s. 140-149.
- Żółkiewski Stefan, *Piętnaście lat literatury polskiej*, „Nowe Drogi”, Nr 7 (121) lipiec 1959, s. 61-77.
- Żółkiewski Stefan, *Problemy modelu kultury*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4 (11), Warszawa 1967, s. 29-47.
- Żółkiewski Stefan, *Uwagi o polityce kulturalnej*, „Kuźnica”, Nr 27 (98), Łódź 8 lipca 1947 r., s. 1-3.

Spis tabel

Tabela 1	Wyższe szkolnictwo artystyczne w 1950 roku	109
Tabela 2	Instytucje kulturalne w PRL w roku: 1980, 1985, 1989	158
Tabela 3	Wydatki planowane na kulturę w łącznych wydatkach państwa w latach 1990–2015 według ustaw budżetowych: część 24 (w %)	224
Tabela 4	Ważniejsze fundacje wspierające działalność kulturalną	232
Tabela 5	Podmioty zagraniczne finansujące różnego rodzaju działania na mocy umów dwustronnych rządu RP (do 2001 r.)	233
Tabela 6	Organizacje zagraniczne wspierające finansowo upowszechnianie kultury (do 2010 r.)	234
Tabela 7	Planowane wydatki MKiDN na współfinansowanie projektów z udziałem środków Unii Europejskiej według ustaw budżetowych – część 24, dział 921 (w tysiącach zł.)	237
Tabela 8	Udział procentowy dofinansowania przez MKiDN projektów z poszczególnych dziedzin działalności kulturalnej	238
Tabela 9	Fundusze Unii Europejskiej	242
Tabela 10	Państwowe instytucje kultury, których organizatorem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego (do 2015 roku)	247
Tabela 11	Podział i łączenie państwowych instytucji kultury MKiDN (do 2015 roku)	250
Tabela 12	Instytucje wspólne państwa i samorządu terytorialnego (do 2015 roku)	251
Tabela 13	Wspólna instytucja kultury państwa, samorządu terytorialnego i spółki skarbu państwa (do 2015 roku)	252
Tabela 14	Instytucje wspólne państwa z samorządem terytorialnym i podmiotem pozarządowym (do 2015 roku)	252
Tabela 15	Instytucje kultury i instytucje artystyczne w latach 1990–2000	253
Tabela 16	Instytucje kultury i instytucje artystyczne w latach 2007–2015	255

ANDRZEJ LEŚNIEWSKI

MODELE POLITYKI KULTURALNEJ PAŃSTWA POLSKIEGO 1944 - 2015

STRESZCZENIE

Niniejsze opracowanie zawiera charakterystykę polityki kulturalnej państwa w dwóch przedziałach czasowych 1944-1989 i 1990-2015 wyodrębnionych ze względu na zasadniczą odmienność ustroju społeczno-ekonomicznego i politycznego w Polsce w podanych okresach, co znamionują obowiązujące w nich oficjalne nazwy państwa: Polska Rzeczpospolita Ludowa i Rzeczpospolita Polska. W obiegu społecznym funkcjonują również określenia: Polska Ludowa i III Rzeczpospolita.

Teoretycznym wprowadzeniem do problematyki rozprawy są analizy pojęciowe koncentrujące się na znaczeniach podstawowych terminów związanych z opisem polityki kulturalnej oraz charakterystyka wybranych koncepcji i modeli polityki kulturalnej, składające się na problematykę rozdziału I. Rozważania w nim zawarte wprowadzają pewien porządek w stosowanym w dotychczasowych ujęciach aparacie pojęciowym.

W pracy przyjęto szerokie rozumienie polityki kulturalnej jako faktycznego oddziaływania uprawnionych społecznie podmiotów na sferę upowszechniania uczestnictwa w kulturze zgodnie z mniej lub bardziej wyartykułowanymi przesłankami teoretyczno-kulturowymi i światopoglądowymi, wyznaczającymi zakres i cel kształtowania partycypacji w kulturze społeczeństwa lub danej grupy społecznej (grup społecznych). Głównym podmiotem polityki kulturalnej jest państwo wpływające, poprzez będące w jego dyspozycji instrumenty prawno-ekonomiczne i organizacyjne, na życie kulturalne obywateli. Najczęściej mianem „polityki kulturalnej” obejmuje się środki jej prowadzenia, którymi są: odpowiednie akty prawne regulujące sferę upowszechniania uczestnictwa w kulturze, jej system organizacyjny oraz zasady i jego formy finansowania i zarządzania, abstrahując od założeń teoretycznych i światopoglądowo-aksjologicznych, a nawet celów społecznych oddziaływania na tworzenie i odbiór kultury. Owe założenia, inaczej przesłanki ujęte w pewien system myślowy stanowią określoną koncepcję polityki kulturalnej, która w procesie realizacji staje się modelem empirycznym polityki kulturalnej. Biorąc pod uwagę sposób wyznaczania i transmisji treści

kultury oraz organizację i zarządzanie instytucjonalnym systemem działalności kulturalnej, wyróżnia się dwa podstawowe modele polityki kulturalnej: centralistyczny bądź decentralistyczny.

Odmienność polityki kulturalnej w wyróżnionych wyżej okresach historycznych wynika z założeń światopoglądowo-aksjologicznych i celów związanych z istniejącym systemem politycznym oraz w pewnym zakresie ze stosowanych instrumentów prawno-ekonomicznych wyznaczających zakres oddziaływania państwa na sferę upowszechniania kultury, czyli jego merytorycznego, organizacyjnego, zarządczego i finansowego mecenatu. Monopolistyczny mecenat państwa, zcentralizowany, monocentryczny system określania i tym samym reglamentacji upowszechnianych instytucjonalnie treści kultury konstytuuje centralistyczny model polityki kulturalnej PRL scharakteryzowany w II rozdziale pracy. Ówczesną politykę kulturalną państwa określała ideologia związana z socjalistycznym ustrojem polityczno-ekonomicznym, a jej założenia światopoglądowo-ideologiczne i cele formułowano wielokrotnie w dokumentach partii rządzącej tj. Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Zgodnie z nimi zadania polityki kulturalnej miały się koncentrować na „wychowaniu nowego człowieka”, o wysokiej socjalistycznej świadomości obywatelskiej, włączającego się aktywnie w dzieło „budowy i utrwalania socjalizmu”.

Polityka ta nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, a po upadku ustroju socjalistycznego w Polsce, w okresie zaprowadzania demokratycznego ładu politycznego i gospodarki rynkowej, pojawił się zatem „problem polityki kulturalnej państwa w nowych warunkach ustrojowych”. Ujawniły się tu dwa przeciwstawne stanowiska: (1) kwestionujące społeczno-kulturową potrzebę prowadzenia państwowej polityki kulturalnej, kierujące się neoliberalną koncepcją „ryнку w kulturze”, postulując likwidację wszelkich rządowych agend zajmujących się „sprawami kultury”, (2) optujące za koniecznością prowadzenia polityki kulturalnej przez państwo przy zasadniczej zmianie jej założeń teoretyczno-swiatopoglądowych i celów społecznych i zbudowaniu „nowego ustroju kultury”. Utrzymany został mecenat państwa, określony w ustawie *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej*, przy równoczesnej decentralizacji instytucjonalnego układu kultury, polegającej na wydzieleniu państwowych instytucji kulturalnych (organizowanych przez centralne urzędy i instytucje państwa) oraz instytucji kulturalnej jednostek samorządu terytorialnego, tworzące „sektor publiczny w kulturze”. Dano równocześnie prawne możliwości prowadzenia działalności kulturalnej przez

„inne podmioty”: osoby fizyczne i prawne, stowarzyszenia, fundacje, zwane ogólniej „organizacjami pozarządowymi” lub „III sektorem”.

Pierwszy rządowy dokument *Założenia polityki kulturalnej państwa* ogłoszono po trzech latach transformacji ustrojowej. W następnych kadencjach rządów uchwalano ministerialne „programy rozwoju kultury” i Narodową Strategię Rozwoju Kultury w 2004 roku, która ukierunkowała politykę kulturalną na następne lata. Jako podstawowe cele polityki kulturalnej państwa wyznaczono zachowanie tożsamości narodowej, ochronę dziedzictwa kulturowego i edukację kulturową społeczeństwa dla „podniesienia poziomu kulturalnego społeczeństwa”.

Głównym jednakże problemem „sektora publicznego” stało się finansowanie jego działalności kulturalnej. Kolejni ministrowie kultury zmagali się z nim, nie doprowadzając do zadowalającego finansowania działalności kulturalnej z budżetu państwa. Postulat środowisk kulturalnych zwiększenia „nakładów na kulturę” do wysokości 1% wydatków budżetu państwa, niekiedy 1% dochodów budżetowych albo też 1% PKB, nie został dotąd zrealizowany. Pojawiły się jednak możliwości pozabudżetowego zasilania działalności kulturalnej ze środków Unii Europejskiej poprzez system programów, co znakomicie wykorzystują zainteresowane instytucje kulturalne występując z odpowiednimi projektami tematycznymi.

Ogólnie orzec należy, że nowy, zdecentralizowany model polityki kulturalnej bardziej odpowiada potrzebom organizacji uczestnictwa w kulturze, zapewniając pluralizm światopoglądowy w upowszechnianiu twórczości artystycznej i partycypacji kulturalnej, sprzyja wyzwalaniu społecznych inicjatyw w kulturze lokalnej i animacji kulturalnej.

Dokonany w pracy opis modeli polityki kulturalnej państwa polskiego: PRL i III RP oparty został na obszernej bazie źródłowej. Autor nie ogranicza się do literatury przedmiotu, ale sięga do odpowiednich dokumentów programowych partii rządzących i do stosownych aktów prawnych. Ich analiza posłużyła do zidentyfikowania przesłanek teoretycznych i światopoglądowych polityki kulturalnej oraz rzeczywistych instrumentów kształtowania i oddziaływania na sferę upowszechniania kultury.

ANDRZEJ LEŚNIEWSKI

MODELS OF CULTURAL POLICY OF THE POLISH STATE 1944 - 2015

SUMMARY

Present study contains characteristics of cultural policy of the Polish state in two different time periods 1944-1989 and 1990-2015 that are separated because of substantial difference between social-economic and political systems in Poland in the given periods, which are the official names of the state that are specified in them: Polish People's Republic and Polish Republic. In the social circuit also are functioning: People's Poland and Third Republic.

Theoretical introduction to issues of study are periodic analysis that are focusing on meanings of basic terms associated with the description of cultural policy and characteristic of chosen conceptions and models of cultural policy, that are composed on issues of chapter I. Considerations contained in it are introducing some order in, used so far, apparatus of subject.

At work, a broad understanding of cultural policy was adopted as the actual impact of socially improved entities on the sphere of dissemination of participation in culture in accordance with more or less self-made theoretical, cultural and ideological reasons, that are defining the scope and purpose of shaping participation in culture of society or a given social group (groups). The main subject of cultural policy is the state influencing, through its legal, economic and organizational instruments, on the cultural life of its citizens. Mostly, the term "cultural policy" includes means of its conduct, which are: appropriate legal acts that are regulating the sphere of dissemination of participation in culture, its organizational system and principles and its forms of financing and management, abstaining from theoretical and ideological-axiological assumptions, and even social goals of interaction for creating and receiving culture. These assumptions, in other words the premises included in a certain system of thought constitute a specific concept of cultural policy, which in the process becomes an empirical model of cultural policy. Considering the way of designing and transmitting the content of culture as well as the organization and management of the institutional system of cultural activity, two basic models of cultural policy are distinguished: centralistic or decentralistic.

The variation of cultural policy in the above –mentioned historical periods results from ideological-axiological considerations and objectives related to the existing political system

and to some extent from the applicable legal and economic instruments defining the scope of the state's influence on the sphere of dissemination of culture, that is its substantive, organizational, management and financial patronage. The monopolistic patronage of the state, a centralized, monocentric system of defining and thus rationing the institutionally disseminated content of culture continues PRL's centralist model of cultural policy characterized in the II chapter of the work. The country's cultural policy was defined by the ideology associated with the socialistic political and economic system, and its ideological purposes and objectives was formulated many times in the governing documents of the Polish United Workers' Party. According to them, the tasks of cultural policy were to focus on "rising up new man", with high socialist civic consciousness, actively joining the "construction and consolidation of socialism".

This policy did not bring the expected results, and after the collapse of the socialist system in Poland, during the period of introducing a democratic political order and market economy, a "problem of the cultural policy of the state in the new political system" appeared. Two opposing positions were revealed here: (1) questioning the socio-cultural need to pursue a state cultural policy, guided by the neo-liberal concept of "market in culture", demanding the liquidation of all government agencies dealing with "cultural affairs", (2) opting for culture policy by the state in a fundamental change of its theoretical-ideological and social objectives to build a "new cultural system". State's patronage was maintained, defined in the *Act on Organizing and Conducting Cultural Activities*, with the simultaneous decentralization of the institutional cultural system, consisting in the separation of the cultural institutions from the state (organized by central state offices and institutions) and the cultural institution of local government units, creating the "public sector in culture". Legal Possibilities of conducting cultural activities by "other entities" were also given: natural and legal persons, associations, foundations, generally referred to as "non-governmental organizations" or "the third sector".

The first governmental document *Establishment of the cultural policy of the state* was announced after three years of political transformation. In the next terms of government, the ministerial "cultural development programs" and the National Strategies for Cultural Development in 2004, which directed the cultural policy for the following years, were passed. The conversation of national identity, protection of cultural heritage and cultural education

of the society for “raising the level of cultural society” were designated as the basic aims of the cultural policy of the state.

The main problem of the “public sector” has become the financing of its cultural activities. Subsequent ministers of culture have struggled with it, failing to bring satisfactory funding for cultural activities from the state budget. The demand of cultural communities to increase “expenditures on culture” to 1% GDP has not yet been realized. However, there was the possibility of extracorporeal supply of cultural activities from the European Union through a system of programs, which makes excellent use of interested cultural institutions with relevant thematic projects.

In general, it should be noted that the new decentralized model of cultural policy is more in line with the needs of the organizations of participation in culture, providing ideological pluralism in the dissemination of artistic creativity and cultural participation, and fosters social initiatives in local culture and cultural animation.

The description of the cultural policy models of the Polish state: PRL and III Republic of Poland, based on the work, was based on a comprehensive source database. The author does not limit himself to the subject literature, but he also refers to the relevant programming documents of the ruling parties and relevant legal acts. Their analysis was used to identify theoretical and ideological aspects of cultural policy and real instruments of shaping and influencing the dissemination of culture.

SŁOWA KLUCZOWE

Institucje kultury, kultura, mecenat państwa, polityka kulturalna, upowszechnianie kultury.

KEYWORDS

Institutions of culture, culture, state patronage, cultural policy, dissemination of culture.